

ISSN 2181-6883

PEDAGOGIK MAHORAT

Ilmiy-nazariy va metodik jurnal

MAXSUS SON (2021-yil, MAY)

Jurnal 2001-yildan chiqa boshlagan

Buxoro – 2021

PEDAGOGIK MAHORAT

Ilmiy-nazariy va metodik jurnal 2021, MAXSUS SON

Jurnal O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi OAK Rayosatining 2016-yil 29-dekabrda qarori bilan **pedagogika** va **psixologiya** fanlari bo'yicha dissertatsiya ishlari natijalari yuzasidan ilmiy maqolalar chop etilishi lozim bo'lgan zaruriynashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

Jurnal 2001-yilda tashkil etilgan.

Jurnal 1 yilda 6 marta chiqadi.

Jurnal O'zbekiston matbuot va axborot agentligi Buxoro viloyat matbuot va axborot boshqarmasi tomonidan 2016-yil 22-fevral № 05-072-sonli guvohnoma bilan ro'yxatga olingan.

Muassis: Buxoro davlat universiteti

Tahririyat manzili: O'zbekiston Respublikasi, Buxoro shahri Muhammad Iqbol ko'chasi, 11-uy
Elektron manzil: ped_mahorat@umail.uz

TAHRIR HAY'ATI:

Bosh muharrir: Adizov Baxtiyor Rahmonovich – pedagogika fanlari doktori, professor

Bosh muharrir o'rinbosari: Navro'z-zoda Baxtiyor Nigmatovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Mas'ul kotib: Hamroyev Alijon Ro'ziqulovich – pedagogika fanlari doktori (DSc), dotsent

Xamidov Obidjon Xafizovich, iqtisodiyot fanlari doktori

Begimqulov Uzoqboy Shoyimqulovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Mahmudov Mels Hasanovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Ibragimov Xolboy Ibragimovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Yanakiyeva Yelka Kirilova, pedagogika fanlari doktori, professor (N. Rilski nomidagi Janubiy-G'arbiy Universitet, Bolgariya)

Qahhorov Siddiq Qahhorovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Mahmudova Muyassar, pedagogika fanlari doktori, professor

Kozlov Vladimir Vasilyevich, psixologiya fanlari doktori, professor (Yaroslavl davlat universiteti, Rossiya)

Chudakova Vera Petrovna, psixologiya fanlari nomzodi (Ukraina pedagogika fanlari milliy akademiyasi, Ukraina)

Tadjixodjayev Zokirxo'ja Abdusattorovich, texnika fanlari doktori, professor

Amonov Muxtor Raxmatovich, texnika fanlari doktori, professor

O'rayeva Darmonoy Saidjonovna, filologiya fanlari doktori, professor

Durdiyev Durdimurod Qalandarovich, fizika-matematika fanlari doktori, professor

Mahmudov Nosir Mahmudovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Olimov Shirinboy Sharopovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Qiyamov Nishon Sodiqovich, pedagogika fanlari doktori (DSc), professor

Qahhorov Otabek Siddiqovich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), dotsent

ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ МАСТЕРСТВО

Научно-теоретический и методический журнал

2021, СПЕЦИАЛЬНЫЙ ВЫПУСК

Журнал включен в список обязательных выпусков ВАК при Кабинете Министров Республики Узбекистан на основании Решении ВАК от 29 декабря 2016 года для получения учёной степени по педагогике и психологии.

Журнал основан в 2001г.

Журнал выходит 6 раз в год

Журнал зарегистрирован Бухарским управлением агентства по печати и массовой коммуникации Узбекистана.

Свидетельство о регистрации средства массовой информации № 05-072 от 22 февраля 2016 г.

Учредитель: Бухарский государственный университет

Адрес редакции: Узбекистан, г. Бухара, ул. Мухаммад Икбол, 11.

e-mail: ped_mahorat@umail.uz

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Главный редактор: Адизов Бахтиёр Рахманович – доктор педагогических наук, профессор

Заместитель главного редактора: Навруз-заде Бахтиёр Нигматович – доктор экономических наук, профессор

Ответственный редактор: Хамраев Алижон Рузикулович – доктор педагогических наук (DSc), доцент

Хамидов Обиджон Хафизович, доктор экономических наук

Бегимкулов Узакбай Шаимкулович, доктор педагогических наук, профессор

Махмудов Мэлс Хасанович, доктор педагогических наук, профессор

Ибрагимов Холбой Ибрагимович, доктор педагогических наук, профессор

Янакиева Елка Кирилова, доктор педагогических наук, профессор (Болгария)

Каххаров Сиддик Каххарович, доктор педагогических наук, профессор

Махмудова Муяссар, доктор педагогических наук, профессор

Козлов Владимир Васильевич, доктор психологических наук, профессор (Ярославль, Россия)

Чудакова Вера Петровна, PhD (Психология) (Киев, Украина)

Таджиходжаев Закирходжа Абдусаттарович, доктор технических наук, профессор

Аманов Мухтор Рахматович, доктор технических наук, профессор

Ураева Дармоной Саиджановна, доктор филологических наук, профессор

Дурдыев Дурдымурад Каландарович, доктор физико-математических наук, профессор

Махмудов Насыр Махмудович, доктор экономических наук, профессор

Олимов Ширинбой Шарофович, доктор педагогических наук, профессор

Киямов Нишон Содикович, доктор педагогических наук, профессор

Каххаров Отабек Сиддикович, доктор экономических наук (DSc)

PEDAGOGICAL SKILLS

The scientific-theoretical and methodical journal

2021, SPECIAL RELEASE

The journal is submitted to the list of the scientific journals applied to the scientific dissertations for **Pedagogic** and **Psychology** in accordance with the Decree of the Presidium of the Ministry of Legal office of Uzbekistan Republic on Regulation and Supervision of HAC (The Higher Attestation Commission) on December 29, 2016.

The journal is published 6 times a year

The journal is registered by Bukhara management agency for press and mass media in Uzbekistan.

The certificate of registration of mass media № 05-072 of 22 February 2016

Founder: Bukhara State University

Publish house: Uzbekistan, Bukhara, Muhammad Ikbol Str., 11.

e-mail: ped_mahorat@umail.uz

EDITORIAL BOARD:

Chief Editor: Pedagogical Sciences of Pedagogy, Prof. Bakhtiyor R. Adizov.

Deputy Editor: Pedagogical Sciences of Economics, Prof. Bakhtiyor N. Navruz-zade.

Editor: Doctor of Pedagogical Sciences(DSc), Asst. Prof. Alijon R. Khamraev

Doctor of Economics Sciences Obidjan X. Xamidov

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Uzakbai Sh. Begimkulov

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Mels Kh. Mahmudov

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Holby I.Ibrahimov

Ph.D. of Pedagogical Sciences, Prof. Yelka K. Yanakieva (Bulgaria)

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Siddik K. Kahhorov

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof.M.Mahmudova

Doctor of Psychology, Prof. Vladimir V. Kozlov (Yaroslavl, Russia)

Ph.D. of Psychology, Vera P. Chudakova (Kiev, Ukraina)

Doctor of Technical sciences, Prof. Mukhtor R.Amanov

Doctor of Technical sciences, Prof. Zakirkhodja A. Tadjikhodjaev

Doctor of Philology, Prof. Darmon S. Uraeva

Doctor of Physical and Mathematical Sciences, Prof. Durdimurod K. Durdiev

Doctor of Economics, Prof. Nasir N. Mahmudov

Doctor of Pedagogical Science, Prof. Shirinboy Sh. Olimov

Doctor of Pedagogical Science, Prof. Nishon S. Kiyamov

Doctor of Economics Sciences Otabek S.Kahhorov

МУСИҚА

Бахром МАДРИМОВ

Бухарский государственный университет
профессор кафедры музыки

ИЗ ИСТОРИИ МАКОМОВ

Арабский - маком (-место, место, звук, штора, градус и в прошедшем времени различается термин-), форма множественного числа, и т.д. используется в значении. Когда и в какой форме находятся первые макомные системы у нас нет точной информации об этом. Сосоны в этом отношении служил во дворце (царь Хусрав Парвиз-590-628) известный музыкант Борбад (vaf. 627) творческое наследие, в частности, для него система “7 Хусравони”, в которой дается соотношение, привлекает внимание. Ученые-музыковеды считают, что система “7 Хусравоний” имеет более поздний макомата они предсказывают, что именно они стали основой возникновения систем, повлияли на формирование их макома [10].

Ключевые слова: маком, музыки, звук, борбад, Бухарский шашмаком.

Arabcha – ko'knor (-joy, joy, tovush, parda, daraja va o'tgan zamonda bu atama har xil -), ko'plik va boshqalar ma'noda ishlatiladi. Birinchi maqom tizimlari qachon va qaysi shaklda topilgan bo'lsa, bizda bu haqda aniq ma'lumot yo'q. Sosoniy bu jihatdan saroyda xizmat qilgan (shoh Xusrav Parviz-590-628) taniqli musiqachi Borbad (vaf. 627) ijodiy merosi, xususan, uning uchun nisbati berilgan “7 Xusravoni” tizimi e'tiborni tortadi. Musiqashunoslar “7 Xusravoniya” tizimining keyinchalik maqomga ega bo'lishiga ishonishadi, ular aynan shu tizimlarning paydo bo'lishiga asos bo'lgan va ularning maqomlarining shakllanishiga ta'sir qilgan deb taxmin qilishadi [10].

Kalit so'zlar: ko'knor urug'lari, musiqa, tovush, borbad, Buxoro shashmaqomi.

Arabic - poppy (-place, place, sound, curtain, degree and in the past tense the term is different-), plural form, etc. is used in the meaning. When and in what form the first makom systems were found, we do not have exact information about this. Sosony in this respect served in the palace (king Khusraw Parviz-590-628) famous musician Borbad (vaf. 627) creative heritage, in particular, for him the system “7 Khusravoni”, in which the ratio is given, attracts attention. Musicologists believe that the system “7 Khusravonia” has a later maqom; they predict that it was they who became the basis for the emergence of systems, influenced the formation of their maqom [10].

Key words: poppy seeds, music, sound, borbad, Bukhara shashmakom.

Выражение “Музыкальный Шашмаком” в переводе на современный язык в логическом плане можно объяснить как устоявшуюся “музыкальную систему”, то есть, как некий целостный свод инструментальных и вокальных произведений, построенных по законам музыкальной логики: лада, ритма и формы. Музыкальный Шашмаком представляет высокоорганизованную систему. Каждая ладовая-макомная и ритмическая -усульная модель, входящая в систему Шашмаком, по сути есть пропорциональная и симметричная в своей основе структура, исходящая из единой научной базы. Все ладовые-макомные и ритмические-усульные единицы, составляющие Шашмаком, своими корнями уходят в рационалистическую, систематическую “теорию кругов” (илми адвор), теоретически разработанную и блестяще адаптированную к практике великими учеными и музыкантами-виртуозами Сафиуддином Урмави (1216-1292) и Абдулкадыром Мараги (1354-1435). Примечательно, что большая часть жизни и творчества последнего связана со столицами государства Тимуридов - Самаркандом и Гератом. После падения Тимуридского государства Бухара выступает преемником великих культурных, в том числе, музыкальных традиций Самарканда и Герата.

В Бухаре протекает жизнь и творчество достойных продолжателей учения Абдулкадыра Мараги - Наджмиддина Кавкаби и Дарвиша Али Чанги. В одном из ранних музыкальных трактатов XIX века роль и значение Наджмиддина Кавкаби для музыкальной культуры Бухары сравнивается с деятельностью Абдулкадыра Мараги для Герата. Этот факт можно считать косвенным свидетельством того, что научные истоки Музыкального Шашмакома восходят по определению Фитрата - видного мыслителя начала XX века - к «золотому веку» чигатайской-узбекской музыки XV века в Герате. Таким образом, если, с одной стороны, «Музыкальный Шашмаком - это традиция, непосредственно передаваемая из поколения в поколение прямо из уст или с рук мастера, то с другой стороны, это - высокоорганизованная рациональная музыкальная система, где каждый элемент соотнесён и пропорционален с другими.

Об этом удивительном явлении в музыкальной культуре центральной Азии. С одного уже забытого свидетельства о Бухарском шашмаке который принадлежит известному русскому музыкальному этнографу, композитору Виктору Александровичу Успенскому. 1923 году в Бухаре Успенский по заданию Фитрата производил нотную запись, Бухарского шашмака. Которого издавался, в результате выпустила книгу в Москве. И так вот Успенский, наблюдая интерес вообще шашмаку в Бухаре, оставил такое уникальное свидетельство. Он пишет: “Шашмаком ” пользуется в Бухаре огромным вниманием и любовью народа. В чём я мог убедиться 1923 году как на празднике “сайл”.

Много тысячная толпа слушала пения знаменитого певца Атаджалола Насирова, при грабовой тишине, замечательный пример как можно любить и как надо слушать музыку. Здесь я напомним, что кто же такой Атаджалол? Конечно специалисты прекрасно знают эту фигуру, но широкой как сказать слушатель не знает о ней. Атаджалол конечно ключевая фигура в истории Бухарского Шашмака 20 того века. Это один из выдающихся хранитель Бухарского Шашмака. Исполнитель, придворный музыкант, глава музыкантов придворных при трёх последних эмирах: При Музаффар Хане, Абдулахад Хане и Алим Хане. Атаджалола принадлежит “Баяз” специальных сборник стихов, но к сожалению, записи самого пения Атаджалола – как певца не сохранились. По видимому не сохранились, во всяком случае нам не удалось обнаружить записей, но за то сохранились много численных учеников.

Учеников которых в 20 веке стали фактически продолжателями Бухарский классической школы макамата или более узким пониманием Бухарский вокальной школе, - как это говорит сам Успенский. Среди его учеников такие известные исполнители как – домла Халим Ибадов, также его называли домла Савтхон, уста Шади Азизов, Хажи Абдулазиз Расулов, Ливи или Ливича Бабаханов, Шаназар Сахибов, Бобокул Файзуллаев и многие – многие другие, эти имена так сказать составляют золотой фон в их искусстве Бухарского Шашмака. И вот как ещё пояснил Успенский, - эти особенности Бухарского Шашмака вокальной школы, её высокий статус, он пишет, - между прочим, певец Власов (а Власов был преподаватель в Туркистанский народной консерватории) при наблюдении за дыханием во время пения домла Халима Ибатова, установил, что он может петь музыкальную фразу на опёртым дыханием на одном дыханием в продолжение от 22 до 25 секунд. Такое дыхание для певца законченное в Европейской школы, явление вообще редкое.

Подобных певцов не удалось услышать только трёх: Атаджалола Насирова (Бухара), Хажи Абдулазиз Расулов (Самарканд) и Халима Ибадова (Бухара). Все они были с огромным диапазоном голоса. Замечательным развитым дыханием, и принадлежали в Бухарский вокальной школе. Знаменитый ученик Атаджалола Насирова, Ливича Бабаханов который овладел сильным голосом, высоким тенором, большим диапазоном. Насруллои, Мугилчай Бузрук вот таких разделов в плод до современности музыканты, певцы обращаются к этим образцам макама. И здесь я должен сказать: от Ливичи идёт династия потомственных музыкантов Бабахановых – его сын Маши Бабаханов был народным хафизом Узбекистана; а внук Ари Бабаханов великалепный инструменталист, хранитель традиции Бухарского Шашмака, который ни так давно опубликовал свою версию Бухарского Шашмака она вышла в Германии, благодаря в поддержке редакции Ангелки Юнг.

Это труд его многих лет, он нотировал его и свой труд он посвящает Атаджалола Насирову. Вот этой фигуре, этому человеку, который сыграл исключительную роль в историю Шашмака в 20 веке. И вот сам Бабаханов как – то говорил: “единственный человек макамата, который у него вызывает глубочайшее уважение и которого он старается постичь, изучить это выдающийся знаток Шашмака, певец Атаджалол, я приклоняюсь только перед ним, для меня он авторитет. Я день и ночь как только найду свободную время, сразу беру в руки книгу Успенского”. Таким образом у нас устраивается некое такое понимание, Бухарского Шашмака которое ассоциируется искусством старых мастеров. Это десятки имён: певцы конца 19 и начало первых двух десятилетий 20 того века. Когда это школа Шашмака была своим рассвете.

Прежде всего она олицетворяется с вокальным искусством, вокальной музыкой. С вокальными частями шашмака. В последствии к сожалению начиная где – то конца 60ых и начале 70ых годов начинается спад этой традиции, прежде всего вокальной традиции, инструментальной традиции Шашмака – кризис, но он наблюдается в первый очередь, конечно в Бухаре. Эти кризисное явление отмечают многие исследователи уже 70ые годы отмечали, что искусство Шашмака, переживает свой кризис в Бухаре. Прежде всего вокальная школа. Генезис этого искусства кореница и нужно это конечно со всей ответственности признат в персидской культуре. На протяжении последних столетий, в суде многочисленный документальным материалом, прежде всего сборником стихов для Шашмака, так называемым “Баязом”, Шашмаком пелся преимущественно на персидско – таджикской тексте. Но нельзя конечно сказать что, только на персидско – таджикской тексте, потому

что “Баязы” показывают и наличие определённо количество небольшого турко – узбекского текстов. Например, стихи Машраба, Фузулий, Наваи, Бабура и я вот подтвердить сказанное, показываю Баяз, который хранится в институте искусствоведение, в институте Восточной рукописи в Питербурге С - 693, это стихи к макомом, где имеется так же стихи на Тюрском языке, и ширу – шакар, то есть смешанный тюрко – узбекским и персидско – таджикской стихией.

На тексте Машраба, Фузулий отдельный стихи в частносни макома “Бузрук”. Такие же тексте ширу – шакар и смешанные тексты в одном газели, в одной форме и собственно тюрские, узбекские тексте можно обнаружит в баязе самого Атаджалола Насирова, который мы обнаружили в копии страничек, где так же приведины тюрские стихи. Таким образом конечно выбор стихов как уже была отмечена, во многим зависила от ситуации, от состава аудитории. Старые музыканты учитовали, это, особенно в Бухаре и других конечно регионах, имела место отношение к языку как истихическому фактору, то есть красота языка учитивалось по его в общем ситуативного такая комбинация. Когда музыканты могли сменит текст зависимости от аудитории.

Однако в целом можно сказать что, Шашмаком дожим отнесён к явлениям старим персидским культуре, и в языковом смысле и по форме и жанре. Целый ряд форм и жанр в этом явление без условно в этом восходит старым классическим, персидским форм которое широко освещены в науке и музыке средневековье. Ну в частности тарона и целый ряд других. Относя Шашмаком к старой персидской культуре, мы тот же время понимаем, что как бы по отношение другим проявлением макамата, скажем Харезмский маком, Фергана – Ташкентские маком, Бухарский Шашмаком выступает классической традиции. Это отдельный сложный вопрос. И многое в истории Шашмакома ещё не изучена. Мы должны имет виду также что, будучие в старой персидской традиции, Шашмаком воспринимался среди разной аудитории, а аудитория она представлял собой полиэтничный состав, особенности в Бухаре.

Литература

1. Ибрагимов О., Ибрагимов Дж. Музыка 4 класс. -Т.: “Г.Гулям”, 2003 год.
2. Мансуров А., Каримова Д. Музыка 5 класс. -Т.: “Г.Гулям”, 2004 год.
3. Бегматов С. и др. Музыка 6 класс. -Т.: “Г. Цветение”, 2002 год.
4. Ибрагимов О., Садыров Дж. Музыка 7 класс. -Т.: “Г. Цветение”, 2003 год.
5. Йоно Корнфельд. Нотация и Теория музыки для интеллектуальных начинающих, 2005.
6. Екатерина Шмидт. Понимание Основ Теории Музыки. –Джонс. Университет Райса, Хьюстон, Техас, 2007 год,
7. К вопросу о “восточном симфонизме”. В сб.: Борбад и художественные традиции народов Центральной и Передней Азии. -Душанбе, 1990.
8. XX век меняет музыкальную карту мира. В сб.: Санъатшунослик масалари. - Т., 1995.
9. Mamyqubov O. Maqomot. – Toshkent: “Musiq”, 2004.
10. Yunusov R. Maqomlar xususida. – Т.: “Bilim”, 1982.

Ismatilla QUDRATOV
Samarqand davlat universiteti
musiqa ta’limi kafedrası professori

Azamat RAJABOV
Buxoro davlat universiteti
musiqa ta’limi kafedrası
katta o’qituvchisi

TALABALARNI DIRIJORLIK FAOLIYATIGA TAYYORLASH TIZIMI VA UNING SAMARADORLIGI

Ushbu maqolada talabalarni dirijorlik faoliyatiga tayyorlash tizimi va uning samaradorligi ifodalangan. Bo’lajak musiqa o’qituvchisi – dirijorlarning emotsional his etish, sez va ziyrakliklarini shakllantirishda modellashtirishga qaratilgan mashqlardan foydalanish ham yaxshi, o’ziga xos uslublardan sanaladi. Bunday uslub asarlar ma’no va mazmundorligini oshirishga xizmat qiladi. Masalan, xalq qo’shiqlarining xor uchun moslashtirilgan namunalariga dirijorlik qilishda talaba dirijorlikning turli texnik vositalari yordamida emotsional holatni ochib bera olishi kerakligi keng yoritib berilgan.

Kalit so’zlar: dirijor, xor, asar, ijrochilik, diksiya, partitura, nota yozuvi, aranjirovka, ansambl.

В данной статье описывается система подготовки студентов к ведению деятельности и ее эффективность. Использование модельных упражнений в формировании эмоциональных переживаний, чувств и интеллекта будущего учителя музыки-дирижера - тоже хороший, неповторимый стиль. Этот стиль служит для усиления смысла и содержания произведений. Например, при дирижировании хоровыми образцами народных песен широко подчеркивается, что ученик должен уметь выражать эмоциональное состояние с помощью различных технических средств дирижирования.

Ключевые слова: дирижер, хор, произведение, перформанс, дикция, партитура, музыка, аранжировка, ансамбль.

This article describes the system of preparing students for conducting activities and its effectiveness. The use of modeling exercises in the formation of emotional feelings, senses and intelligence of the future music teacher-conductor is also a good, unique style. This style serves to enhance the meaning and content of the works. For example, when conducting choir-adapted samples of folk songs, it is widely emphasized that the student should be able to express the emotional state using various technical means of conducting.

Keywords: conductor, choir, work, performance, diction, score, music, arrangement, ensemble.

Kirish. Bugungi kunda oliy pedagogik ta’lim muassasalarida tahsil olayotgan talabalar kelajakda umumta’lim maktablarida, kollejlarda, musiqa bo’yicha ijodiy jamoalar, bolalar musiqa va san’at maktablarida, hatto, oliy o’quv yurtlarida musiqa fanlaridan dars berishi mumkin. Umumta’lim maktablarida faoliyat ko’rsatadigan o’qituvchi shuni unutmasligi kerakki, maktab “musiqa madaniyati” darslari tarkibida qo’shiq kuylash, ya’ni, “jamoalar bo’lib kuylash” yetakchi faoliyat hisoblanadi. O’z-o’zidan ravshanki jamoaviy ijrochilik dirijorlik boshqaruvisiz bo’lmaydi. Bu faoliyatda o’qituvchi ham xor rahbari, ham dirijor, ham xonanda, ham konsertmeyster vazifalarini bajarishiga to’g’ri keladi. Shuning uchun oliy ta’limdagi tahsil jarayonida dirijorlikka tayyorlashning eng muhim usul va shakllari haqidagi bilimlar ular uchun ortiqchalik qilmaydi, aksincha, ular bu borada bilim va malakalarini doimiy ravishda takomillashtirib borishlariga to’g’ri keladi.

Asosiy qism. Musiqiy ta’limning oliy pedagogik tizimdagi mavjud bosqichida musiqa fanlarini o’qitishning asosiy vazifalaridan biri – ijodkor shaxsni shakllantirish hisoblanadi. Bu vazifa musiqa o’qituvchilarini kasbiy faoliyatga tayyorlashda katta ahamiyatga ega, zero har qanday mustaqil faoliyat – ijoddir. Shu o’rinda talaba va o’quvchilarning tashabbuskorligini, ijodiy izlanishlarini rivojlantirishga nimalar ijobiy ahamiyat kasb etadi yoki asosiy turki bo’ladi degan savolga kengroq to’xtalib o’tishni joiz deb bilamiz.

Masalan, o’quv-jarayoniga taniqli dirijor-pedagog G.G.Golin tavsiya etgan uslubga binoan bastakorlik ijodi elementlarini kiritish mumkin. Bular talabalarning xor asarlarining she’riy matnlari, xor aranjirovkalari asosidagi mustaqil izlanishlari bo’lishi mumkin.

Bu esa dirijorlik qilayotgan asarda o’z ijodiy qarashlari, fantaziyasini yaratishga, tashabbuskorligini, ijodiy tasavvur qilishi, o’z kuchiga ishonchini oshirishiga yordam beradi. Xor dirijorligi o’quv kurisdagi pedagogik jarayonga o’qitishning muammoli texnologiyalarini kiritish ham sezilarli darajada foydali ahamiyat kasb etadi. O’qitishning bu shaklida talaba asarning shakli, tuzilishi, o’lchovi, lad-tonalligi, xarakteri haqida

muammoli savol tashlanadi va sinfdagi talabalar unga o‘zlarining javoblarini bildiradilar va amaliy ko‘rsatib berishlari so‘raladi. Xor asarlarini tahlil qilish ham talabalarni asarlarga dirijorlik qilishda asarni to‘laligicha idrok qilish, eng muhim jihatlarini tushunish, bilish va dirijorlik jarayonida e‘tiborda tutish, qolaversa, asarni dirijorlik yo‘nalishida oson o‘zlashtirishlarida qo‘l keladi. Chunki, asarni nazariy tomondan yaxshi o‘rganmasdan turib unga amaliy yondashish, ya‘ni dirijorlik qilish bilan ko‘zlangan maqsadga erishish to‘g‘risida fikrlash mantiqan noto‘g‘ri.

Xor asarlariga dirijorlik qilishni rejalashtirishda asarni butunligicha tahlil qilish talabalarda asarlarni tahlil qilish malakalarini shakllantirish o‘ziga xos pedagogik yondashuvlarni talab qiladi. Bu o‘rinda dirijor-pedagog V.L.Jivov tomonidan tavsiya etilgan muammoli-izlanish topshiriqlarini qo‘llash ham samarali uslublardan biri sanaladi. Masalan, xor partiturasining nazariy-ijrochilik tahlilida shunday savol muammoli bo‘lishi mumkin:

“Siz o‘z ijrochilik fikrlaringizni qanday dirijorlik usullari yordamida gavdalanirasiz yoki ifodalaysiz?” bu orinda talabani musiqiy tafakkuri, bilim va ko‘nikmalari darajasi, ijodiy fantaziyasi, asarning xarakteri, g‘oyaviy-badiiy mazmunini qanchalik tushunishi, his qilishi va uni badiiy ifodalash mahorati katta rol o‘ynaydi. Nota matnini to‘g‘ri o‘qish asosida talaba oqituvchining bevosita yordamida asarga dirijorlik qilishning o‘ziga xos “to‘qimasi”ni o‘zi hayolida ishlab chiqqan tarzda interpretatsiya elementlari bilan moslab boradi. Talabaniing mustaqil dirijorlik interpretatsiyasiga asoslangan dirijorlik usullari qanchalik o‘ziga xos va asar mazmun- mohiyati, dirijorlik qoidalariga to‘g‘ri kelishiga ko‘ra ajoyib bo‘lsa, musiqaning badiiy xususiyatlarini dirijorlik sxemalari asarlarda aks ettirish shunchalik muvaffaqiyatli, yorqin, ijro esa ko‘tarinki ruhda bo‘ladi. Partituralar ustidagi taxminiy ishlar jarayonida “Oqlangan matn” usulidan foydalanish mumkin.

Bu usulning qo‘llanish mazmuni quyidagicha bo‘lishi mumkin. Masalan, o‘qituvchi tomonidan bir asar tanlanadi. U asar jo‘rli yoki jo‘rsiz bo‘lishi mumkin. Deylik, Sh.Yormatov tomonidan jo‘rsiz xor uchun moslashtirilgan “Boychechak” (bolalar xalq qo‘shig‘i) qo‘shig‘ini o‘qituvchi uni oldindan yozib tayyorlab qo‘yadi, lekin asar muallifi ham, asar nomi ham, she‘riy matni ham yozilmaydi (nota matni bo‘ladi). Asarning o‘lchovi, tempi, lad tonalligi, har xil nyunslari (dinamik belgilar ham) ko‘rsatilmaydi. Talaba esa ana shu partituraning frazirovkasini, ovoz xarakteri va asar ijro uslubini, ohang tuzilmasini (melodiya) anglashi, tezlik, nyuanlarini, mazmunini, nafasni joylashtirish, musiqiy ovozni o‘ylab topishi, imkoniyat darajasida matn tuzishi kerak bo‘ladi. Uning vazifasi musiqani ichki eshituv bilan his etib, musiqiy ma‘nodorlikni idrok etishdan iboratdir. So‘nggi bosqichda esa musiqani eshitib unga dirijorlik “to‘r”i (setka)ni to‘g‘ri topishi talab etiladi. Bunday topshiriqlarni ko‘pincha talabalar qiziqish bilan bajaradilar.

Bunday uslublar talabalarning musiqiy tafakkurini faollashtiradi, kuzatuvchanligini oshirib, mustaqil faoliyat yuritishga o‘rgatadi. Dirijorlikka tayyorlashda talabalarni ta‘limning ilk bosqichlaridan boshlab mustaqil ishlash, topshiriqlarni mustaqil bajarishga o‘rgatish maqsadga muvofiqdir.

O‘quv mashg‘ulotlari jarayonida dirijorlik texnikasi va mahoratini egallash uchun musiqiy obraz, dirijorlik qilish uslublari, egallangan bilim, ko‘nikma va malakalar pedagogning shaxsiy namunasiga tayanishni taqozo qiladi. Bu yo‘l-yo‘riqlar uchun o‘qitishning uch shakli muhim rol o‘ynaydi.

- birinchi holdagi o‘qitish shaklida eng muhim element – bu o‘qituvchi namunasi, ya‘ni bosh oriyentr o‘qituvchi namunasidir;

- ikkinchi holda eng muhim asos u pedagog tomonidan berilgan vazifa, tushuntirish, ko‘rsatib berish;

- uchinchi holat – o‘quvchi-talabalar mustaqil ravishda o‘ziga xos yo‘l-yo‘riqlar tartibini topadilar.

Musiqiy obraz va bilimlar tizimi, dirijorlik harakatlarini bajarish usullari haqidagi tasavvurlarga suyangan holda asarlarga dirijorlik qilish ustida ishlaydilar.

Muhokamalar va natijalar. Bizning mazkur tadqiqot ishimizni bajarish davomida sinovdan o‘tkazgan va o‘zimiz samarali deb hisoblagan usullardan yana biri haqida to‘xtalib o‘tamiz. Mazkur ish uslubi boshqalaridan amaliy malakalarga tayangan holda talabalarda ishlash ko‘nikmalarini shakllantirishni ko‘zda tutadi. Buning uchun “Dirijorlik sinfi”da egallangan bilimlarga tayangan holda xor jamoasi bilan ishlash (xorga dirijorlik qilish) yoki xuddi xor bilan ishlashga yaqin sharoitni sinfdan yaratish kerak. Bunda bir talaba dirijor, qolganlar xor ishtirokchilari sifatida qatnashadilar. Dastlabki mashg‘ulotlarda talabalar navbat bilan o‘qituvchining bevosita ko‘magida bajariladigan vazifalarni ketma-ketligi asosida tanlangan asarni xorga o‘rgatish, dirijorlik qilishga kirishadilar. Bunda ovoz sozlash, asarni e‘lon qilish, nota yozuvidagi ovoz partiyalarini xor jamoasi ishtirokchilariga tarqatish, konsertmeystr jo‘rligida ovoz partiyalari bilan ishlash, so‘ngra 1-2-ovozni qo‘shish, asarni kichik qismlarga bo‘lib ishlash, auf takt, nafas, ijroni boshlash, cho‘zimlarda ushlab turish, konsertmeystrga, so‘ngra xorga ko‘rsatish barchasini o‘qituvchi nazoratida bajariladi. Bu jarayon davomli tarzda amalga oshirilganda eng samarali usul bo‘lib, asta-sekinlik bilan talabani xor bilan ishlash, xor ijrosini boshqarish, nazorat qilish, xor va musiqani eshitish, o‘z harakatlarini xor ishtirokchilariga tushunarli bo‘lishi, o‘z xatti-harakatini nazorat qilish, yutuq va kamchiliklarini sezish va kelgusi mashg‘ulotlarda ularni bartaraf etish ustida mustaqil ishlashlariga katta yordam beradi.

Bunday usulda ishlaganda talabalarda ijodiy tasavvur va taqqoslash malakalari yaxshi rivojlanadi.

Musiqa o‘qituvchisi uchun asar nota yozuvini (matnini) qog‘ozdan o‘qish (chitka s lista) juda muhimdir. Dirijorlik sinfida ham bunga alohida etibor qaratiladi. Tanlangan asarlarni qog‘ozga qarab o‘qishni doimiy ravishda mashq qilib borish kerak bo‘ladi. Bunda talabalar nota matnini solferino uslubida ko‘z bilan taxminan kuzatib tanishadilar, bunda tezlik, ladotonal reja, o‘lchash, asarning ohangdorlik xususiyatlari (kuy tuzilmasi), ritmika mustaqil yoki o‘rnini bosuvchi jo‘r ovoz shakllar farq qiluvchi yoki takrorlanuvchi iboralarni aniqlaydilar.

Pedagog talabalar oldiga turli o‘quv vazifalarini qo‘yadi, alabatta, bunda ularning bilimi, ko‘nikma va malakalar saviyasi, tayyorgarliklari, musiqa asarning murakkablik va qiyinchilik holatlari hisobga olinadi.

O‘quv vazifalarining murakkablashuvi musiqa materialining xususiyatlari bilan bog‘liq. Og‘ir (sust), o‘rtacha (mo‘tadil), tez, jo‘shqin sur‘atdagi asarlarni o‘qish, bir ovozli, ikki ovozli, uch ovozli, ko‘p ovozli, ikki ovoz partiyasining jo‘rnavozligini bayon qilishning sodda yoki murakkabligi bilan bog‘liq bo‘ladi.

Xor asariga dirijorlik qilish samarali jarayon bo‘lib, badiiy obraz va ijrochilikka sekin-astalik bilan kirib borishdir. Xor asarlari ko‘pincha she‘riy matnga yoziladi, shuning uchun uni o‘qiyotgan vaqtda mazmunining g‘oyaviy emotsional ma‘nosini his etish kerak.

Asar bilan umumiy tanishuvdan so‘ng, uni o‘rganish rejasi tuziladi. Asarni o‘rganishda dastlab uni tasavvur qilish bilan notalarni kuylaydilar. Bu esa vokal partiyaning ovozi ichki eshituv va hissiyot bilan eshitishga yordam beradi. Ba‘zi hollarda talabalar qiziqishlarini oshirish maqsadida asarni pedagogning o‘zi ijro etib berishi mumkin. Lekin, iloji boricha bunga talabani ko‘proq jalb qilish kerak.

Asarni to‘laqonli o‘zlashtirish uchun uni yod olish ham muhim omillardandir. Asarni tez eslab qolish, ya‘ni yod olishda shakl tahlili, musiqada ma‘nodorlik bag‘ishlovchi vositalarni his qilish, musiqiy material va badiiy obraz mantiqining rivojlanishini o‘z ichiga oladi. Har bir qismni takrorlash, ijro etish yodda saqlab qolishni tezlashtiradi. Bu o‘rinda beriladigan topshiriqlar alohida o‘rin tutadi. Quyida shunday topshiriqlar namunasini keltiramiz:

1. Fortepianoda birinchi jumlani ifodali qilib ijro eting, chaling, chalish jarayonida musiqiy matnni eslab qoling, birinchi jumlaning yoddan chalib bering.

2. Partiturani chaling va solferinolash bilan partiyalarni kuylab bering, yana bir bor kuylab bering, solferino qiling, so‘zlarni yoddan kuylang va chalib bering.

Xulosa. Talabalar tayyorgarliklarini hisobga olib takrorlash sonini belgilash mumkin. Asar partiturasini o‘rganish muallif o‘y-fikrlarini o‘rganish, asar mohiyatiga chuqurroq kirib borishga va o‘z ijrochilik uslubini talqin etishga qaratiladi. Dirijorlik mashg‘ulotlarida musiqiy eshituv va tasavvur, musiqiy tafakkurning o‘shida muhim omil bo‘lib, u doimiy mashq va harakatlarni talab etadi.

Adabiyotlar

1. Dirijorlik. Fan dasturi. -T.: Oliy va o‘rta maxsus ta‘lim vazirligi, 2008.
2. Dirijorlik. O‘quv-uslubiy majmua. -SamDU, 2011.
3. Ro‘ziyev Sh. Xorshunoslik. -T.: “O‘qituvchi”, 1987.
4. Sharafiyeva N. Xorshunoslik. -T.: “O‘qituvchi”, 1988.
5. Kushayev A. Estetik tarbiya asoslari. -T.: “O‘qituvchi”, 1987.
6. Sharipova G. Musiqa o‘qitish metodikasi. -T.: TDPU, 2000.
7. Soipova D. Musiqiy va musiqiy-nazariy bilimlarni o‘zlashtirish jarayonini takomillashtirish. -T., 2005.

Davron RUZIYEVBuxoro davlat universiteti
musiqa ta’limi kafedrası dotsenti,
pedagogika fanlari nomzodi**ANSAMBL IJROCHILARIDA OBRAZLI MUSIQIY TAFAKKURNI SHAKLLANTIRISH**

Zamonaviy cholg’u ansamblida amalga oshiriladigan musiqa ta’limi - bu ta’lim jarayoniga optimal o’quv-tashkiliy yondashuvdir. Ansambl sohasidagi mutaxassisni tayyorlashning asosiy muammosi o’qituvchining innovatsion faoliyati asoslarini va talabalarning kasbiy ahamiyatga ega sifatlarini shakllantirishga qaratilgan pedagogik harakatlar tizimini aniqlashdan iborat.

Kalit so’zlar: *musiqiy material, musiqiy tafakkur, badiiy obraz, bilim, ko’nikma, integratsiya, bosqich, usul.*

Музыкальное образование в современном инструментальном ансамбле - это оптимальный учебно-организационный подход к учебному процессу. Основная проблема подготовки специалиста по ансамблевому направлению - определение основ инновационной деятельности учителя и системы педагогических действий, направленных на формирование профессиональных качеств студентов

Ключевые слова: *музыкальный материал, музыкальное мышление, художественный образ, знание, умение, интеграция, ступень, метод.*

Music education in a modern instrumental ensemble is an optimal educational and organizational approach to the educational process. The main problem of training a specialist in the ensemble direction is the determination of the foundations of the teacher’s innovative activity and the system of pedagogical actions aimed at the formation of students’ professional qualities

Key words: *musical material, musical thinking, artistic image, knowledge, skill, integration, stage, method.*

Kirish. Oliy ta’lim tizimida o’qitiladigan ansambl fani mashg’ulotlari jarayonida musiqiy tafakkurning shakllanishi kelajakdagi mutaxassisning musiqiy va pedagogik faoliyatga tayyor shaxs sifatida tayyorlashning zaruriy omilidir. Ushbu hodisaning shakllanish jarayoni ajralmas omil sifatida musiqiy ijroga tayyorgarlik sharoitida eng samarali tarzda yuzaga keladi.

Shu bilan birga ansambl ijrochiligiga xos musiqiy tafakkurni shakllantirish jarayonini kelajakdagi mutaxassisning kasbiy faoliyat jihatdan muhim omil sifatida tashkil etish boshqa fanlardan olingan maxsus musiqiy bilimlar, ko’nikmalar integratsiyasi orqali, shuningdek, ta’limning barcha bosqichlarida muammolarni qidirish usullaridan foydalanish orqali eng samarali tarzda ta’minlanadi.

Asosiy qism. Ansamblida ta’lim berishning har bir bosqichi maqsadi – musiqiy tafakkurni shakllantirishda ma’lum darajasiga erishishdir. Ushbu integral ta’limni shakllantirishning ustuvor pedagogik vositasi - bu muammoli vaziyatlar bo’lib, ularda ansamblidan dars beruvchi o’qituvchining badiiy obrazni musiqiy tovushlar bilan ifoda etuvchi fikrlashini faollashtiradigan muhim omil amalga oshiriladi. Shu bilan birga, muammolilik kelajakdagi mutaxassis sozandaning musiqa san’ati, shu jumladan, cholg’u ansambl sohasidagi fikrlashining sifat tomoni ko’rinishida namayon bo’ladi.

Ansamblning musiqiy-pedagogik jarayonida muammoli vaziyatlarning hal etilishi ijro va pedagogik jarayonlari o’ziga xos jihatlari bilan bog’liqdir. Shu sababli, muammoli vaziyatlar bo’lajak sozandaning ansambl ijro san’atiga oid tafakkurini shakllantirishning *turli bosqichlarida* turli darajadagi murakkablik bilan tuzilishi kerak.

Musiqiy materialni bilishning *birinchi bosqichida* bo’lajak musiqachi-sozanda ongida bir xil musiqiy-eshitish g’oyalari va harakat uchun motivatsion asos shakllanadi, ularni rag’batlantirishda esa o’qituvchi muhim rol o’ynaydi. U yuqori eshitish faolligini oshirish orqali muammoli vaziyatlarni yaratadi, talabdan esa kuzatilgan musiqiy dalillar bilan o’z tajribasi va fikrlash qobiliyatlari o’rtasidagi farqlarni aniqlashni talab qiladi. Ularning yetarli darajada shakllanmaganligi bu ziddiyatni hal qilish va tajribasini o’zlashtirish uchun rag’batdir. Shuning uchun o’qituvchi tomonidan yaratilgan muammoli vaziyatlar o’rganilayotgan musiqiy material bilan bog’liq bo’lgan aniq tarkib bilan to’ldirilishi kerak. Musiqiy material tafakkurni shakllantirish vositasidir, shu asosda vazifalar tizimi ishlab chiqiladi va ular orqali turli xil murakkablik darajasidagi muammoli vaziyatlar amalga oshiriladi.

Musiqa asari ustida ishlash jarayonida uning diqqatga sazovor joylar tizimi aniqlanadi va taqqoslash, umumlashtirish, taxminlar ketma-ketligi belgilanadi, chunki ularning muammoli vaziyatlari ustida ishlash tufayli bo’lajak musiqa o’qituvchisi ongida musiqiy-eshitish va musiqiy-badiiy obrazlar shakllanadi.

Amaldagi vazifalarning mohiyati jarayonning rivojlanish mantig'ida ochib berilgan musiqiy asarlarning mazmunini anglashdan iborat. Musiqiy obyektivlik to'g'risida amalga oshirilgan bilimlar asosida bo'lajak musiqachi-sozanda bastakor rejasini badiiy jihatdan ishonchli tarzda aks ettirish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Muvafaqqiyatga yo'llovchi vazifalar tizimining vazifasi bo'lajak sozandaning tafakkurlash qobiliyatini shakllantirish va ehtiyojini rag'batlantirish, shuningdek, chilg'u ijrochiligiga oid musiqiy lug'atni to'plash uchun turli xil musiqiy ma'lumotlarni taqdim etishdir. Shuning uchun har bir vazifa uslubi, janri, shakli va murakkabligi darajasi jihatidan xilma-xil bo'lgan musiqa asarlari asosida muammoli vaziyat shaklida tuzilgan bo'lishi kerak.

Shunday qilib, progressiv topshiriqlar tizimi bevosita didaktik maqsadlarga mos keladigan samarali va ijodiy topshiriqlardan iborat. Mahsuldor vazifalar bastakor niyatiga mos keladigan badiiy obrazni musiqa tovushlari bilan to'g'ri ifoda etish yo'llarini izlash va aniqlashni o'z ichiga oladi. Tegishli vazifalarini hal qilishning natijasi musiqa asarini ifodali eshitish va obrazli tasvirlar darajasida ijro etish bo'lib, ular har doim oldindan taxmin qilinadigan va ma'lum miqdordagi variantlar bilan cheklangan. Mahsuldor vazifalar musiqiy materialga kerakli bilim darajasini yaratadi, bu esa o'z navbatida keyingi ijodiy vazifalarda amalga oshiriladi.

Bo'lajak sozanda-musiqachining cholg'u ijrochiligi, jumladan, ansambldagi musiqiy ijro tayyorgarligi sharoitida ijodiy vazifalar musiqiy asarning badiiy qiyofoasini mujassamlashtirishi bilan bog'liq bo'lishi kerak. Bular ochiq tuzilishga ega vazifalardan iborat bo'lib, asosan ijro muammolarini hal qilishning "ko'p variantligi"ga ega, bu esa musiqiy asarning badiiy ijrosini har doim boshqa ijrochilar yaratgan talqinlardan farqli o'laroq, individual ravishda hal qiladi. Ijodiy vazifalar nafaqat ongli, balki ongsiz tajribaga, intuitivlikka tayanishni o'z ichiga oladi, shuningdek, musiqa asarini ijro etish bo'yicha bajarilayotgan ish va ijodkorlik mexanizmlarini amalga oshirishga hissiy-qiymat munosabatini, ijodiy tasavvurni talab qiladi. Biroq, musiqiy obrazning mujassamlashuvi har doim musiqa asariga tegishli vazifalar asosida aniqlangan uslubiy, janr va shaklni musiqaviy tovushlar bilan to'g'ri ifoda etishni shakllantirish tufayli obyektiv asosni o'z ichiga oladi. Shunday qilib, bo'lajak sozandaning ishi musiqiy tafakkurini shakllantirish izlanuvchan ijodiy jarayon sifatida tashkil etiladi.

Progressiv vazifalar tizimi orqali amalga oshiriladigan bo'lajak sozanda- musiqachining badiiy obrazni musiqiy tovushlar bilan to'g'ri ifoda etish bo'yicha tafakkurini shakllantirishning birinchi bosqichida foydalanilgan muammoli vaziyatlar musiqiy obyektivlikning barcha elementlari bilan o'zaro bog'liqlikda, musiqa tilining ta'sirchanlik ma'nosiga va shakl-jarayonning rivojlanish mantig'iga ta'sir qiladigan xususiyatlarini tushunishga qaratilgan bo'lishi kerak.

Ansambl ijrochilarining badiiy obrazni musiqiy tovushlar bilan to'g'ri ifoda etish bo'yicha tafakkurini shakllantirishning *ikkinchi bosqichi* o'quv material shaklida tafakkurlash harakatlarini shakllantirishdir. Ushbu bosqichda talabalarning ansambldagi ijro faoliyati, jumladan, badiiy obrazni musiqiy tovushlar bilan to'g'ri ifoda etish bo'yicha tafakkurlash algoritmi bilan bog'liq.

Badiiy obrazni musiqiy tovushlar bilan to'g'ri ifoda etish bo'yicha tafakkurni shakllantirish algoritmi - bu taqqoslash, umumlashtirish va taxmin operatsiyalari to'plami bo'lib, uning yordamida tasavvurning shakllanishi, idrok etish va intellektual harakatlari amalga oshiriladi. Badiiy obrazni musiqiy tovushlar bilan to'g'ri ifoda etish bo'yicha tafakkurni shakllantirish algoritmi musiqa ijrochiligiga oid harakatlarning yo'naltirilgan tizimida muhim rol o'ynaydi, chunki musiqiy tovush obyektivligini ijrochi ongida hissiy ko'rinishida aks ettirish o'ziga xos mexanizmdir.

Badiiy obrazni musiqiy tovushlar bilan to'g'ri ifoda etish tafakkurini shakllantirishning ikkinchi bosqichida talaba o'zi tomonidan osongina aniqlangan, diqqatga sazovor joylar tizimi bilan shartlangan musiqiy material elementlarini diqqat bilan tinglash, taqqoslash, umumlashtirish va taxmin qilish bilan shartlangan musiqa asarini ijro etadi. Belgilangan belgilar - bu asar mazmunidagi o'zaro bog'liqlik va o'zaro aloqadorlikda bo'lgan musiqiy obyektivlikning o'ziga xos elementlaridir.

Agar birinchi bosqichda ko'rsatmalar o'qituvchi tomonidan belgilanadigan bo'lsa, keyingi bosqichda tajriba va bilish usulining rivojlanishi, musiqiy savodxonlik to'plamining o'zlashtirib borilishi bo'lajak sozandaning o'z fikrlarini mustaqil ravishda maqsadga yo'naltirish qobiliyatini o'stiradi.

Musiqiy "til"ning g'oyaviy ma'nosi, asardagi badiiy-musiqiy ifodalilik - his qilish, tushunish qobiliyati orqali aniqlanadi. Zero, badiiy obrazni musiqiy tovushlar bilan to'g'ri ifoda etish tafakkurini shakllanib borishi jarayonida ansambl ijrochisida boshlang'ich darajadagi musiqiy-eshitishga mos va cholg'u asbobida, ansamblda ijro etish malakasi ham shakllanib boradi. Stereotipik sezgi talablari bo'yicha musiqani bunday tushunish asar mazmun-mohiyatiga oid o'ziga xos tafakkurni shakllantirish uchun zaruriy shartdir.

Demak, ikkinchi bosqich musiqa asarlarini mustaqil ijro etuvchi qobiliyatni yaratishga qaratilgan vazifalarni o'z ichiga olishi kerak. Bundan tashqari, ikkinchi bosqich musiqiy va ijodiy jarayonni talabalar tomonidan yetarli darajada intonatsion va uslubiy tushunishning asosi sifatida musiqiy va ijodiy jarayonni modellashtirish qobiliyati bilan bog'liq ikkinchi darajadagi murakkab vaziyatlarni o'z ichiga olishi kerak.

Shuningdek, talabalarning qiziqishlariga mos keladigan repertuari tanlash va oxir-oqibat, ma'lum bir ansambl mashg'ulotida ta'lim va tarbiyaviy muammolarni hal qilish ham nazarda tutilishi lozim.

Oxirgi, *uchinchi bosqich* - bu badiiy obrazni musiqiy tovushlar bilan to'g'ri ifoda etish darajasini anglatadi. Bu jarayonda tashqi his-tuyg'ularga tayanmasdan, hissiy etalon (standart)lar shakllanadi. Ushbu bosqichda ansamblchilar musiqa asari shaklini yaratish jarayonida uning ma'nosini va boshqa asarlar bilan o'zaro bog'liqligini ichki eshitish qobiliyati hamda shakllangan ijroviy malakasi orqali tushunadi. Bundan tashqari, uchinchi bosqichda talabalarning musiqa asari mazmun-mohiyatini idrok etishi va ularning intellektual harakatlari bir bosqichli harakatga aylanib, badiiy obrazni musiqiy tovushlar bilan to'g'ri ifoda etishning mazmunli avtomatlashtirilgan ko'nikmalariga asos bo'lib xizmat qiladi. Keyin talabalarning kutgan g'oyasi barcha musiqiy asarlarni yoki uning alohida qismlarini butunligicha qamrab oladi.

Badiiy obrazni musiqiy tovushlar bilan to'g'ri ifoda etish ansamblchilarga o'z niyatlarini bastakor bilan "birlashtirish", musiqa asarining individual va ishonchli talqin qilishiga yordam beradi. Shuning uchun uchinchi bosqich nafaqat badiiy obrazni musiqiy tovushlar bilan to'g'ri ifoda etish vositalarini amaliy jihatdan amalga oshirishga, balki pedagogik ijodiy ish uchun algoritmlarni topishga ham yo'naltirilgan bo'lishi kerak.

Binobarin, uchinchi bosqich murakkablik jihatdan uchinchi darajadagi muammoli vaziyatlarni o'z ichiga olishi darkor. Ularning didaktik vositalari talabalarning musiqiy ifoda vositalarini farqlash bo'yicha ko'nikmalarini shakllantirishga oid pedagogik harakatlarni amalga oshirish qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan vazifalardir. Shuningdek, "talaba - musiqiy asar" ko'rinishdagi dialogik teng munosabatlarni o'rnatish uchun topshiriqdir.

Ansambl ta'limida muhim masalalardan biri – bo'lajak sozanda-o'qituvchining o'qishni tugatganidan so'ng mutaxassis sifatida bolalar musiqa va san'at maktabi, ixtisoslashtirilgan san'at maktablari, badiiy havaskorlik to'garaklari o'quvchilariga ansambl sohasida ta'lim-tarbiya berishiga oid ta'lim texnologiyalari va metodlarini o'rganishdir. Bo'lajak mutaxassis ansambl ijrochilarida obrazli musiqiy tafakkurni shakllantirish, o'quvchilarga bilim berishning quyidagi innovatsion texnologiyalari va metodlarini o'rganib olishi maqsadga muvofiq hisoblanadi:

a) *obrazli ko'rish (vizuallashtirish) usuli* - bu predmetni, jumladan, musiqa asbobiga oid ijro usullarini ko'rib (vizual) tekshirish usuli hisoblanadi. Bu usul natijasida xotirada musiqa asaridagi sezgirli, idrokli obraz namayon boladi, uning mazmun-mohiyatini o'quvchilar puxta tushunib olishlari uchun ularga og'zaki nutq so'zlashi, rasm chizishi, namoyish etishi va hokazolarni bajarishga oid ishlar o'rgatilishi mumkin. Masalan, musiqa asbobining jonli ovozi xotirada vizual tasvirni, obrazni keltirib chiqaradi, natijada o'quvchining cholg'u ijro san'atiga bo'lgan qiziqishi rivojlanib boradi.

b) *yetakchi savollar usuli*. Savolning maqsadi o'quvchiga javob berish uchun zarur bo'lgan fikrni berishdir. Savollar topshiriqqa qarab juda xilma-xil bo'lishi mumkin. Savollarni "maslahatlashuvchi" shaklda qo'yish yaxshidir: "Ansamblida bu ohangni yumshoq ovoz bilan ijro etish yaxshiroq emasmi?", "Siz shunday deb o'ylamaysizmi ...?" va boshqalar. O'qituvchi o'quvchini birgalikda yechim izlashga chorlaganda yaxshi bo'ladi, o'qituvchi, shuningdek, o'quvchilar qo'yilgan savolga bir qator taklif qilingan javoblar orasidan eng yaxshisini tanlashi kerak bo'lgan vaziyatlarni yaratadi. O'qituvchining ko'rsatma savollari va o'quvchining javoblari ansambl faoliyati bo'yicha mustaqil ishlashi o'qitish usullaridan biridir. Savollarni olib borish uslubining bir varianti fransuz musiqa o'qituvchisi va ixtirochisi Moris Marteno tomonidan ishlab chiqilgan "Men o'zimga - o'zim o'rgataman" usuli hisoblanadi. Ushbu usulning o'zi uning diqqat markazini belgilaydi. O'quvchi ansambl mashg'ulotlari jarayonida o'z fikridan foydalanishni, harakatlarini baholashni va vazifalarini rejalashtirishni o'rganadi. O'quvchining mashg'ulot jarayonida o'qituvchi bilan mustaqil ishlashi "Men o'zimni o'rgataman" shaklida ham bo'lishi mumkin. Misol tariqasida, ijro texnikasi ustida ishlash jarayonida o'quvchi o'ziga berishi kerak bo'lgan bir nechta savollar: "Barmoqlarimni epchil qilish uchun nima qilishim kerak? Barmoqlarimni yig'ish kerakmi yoki ular yoyilishi kerakmi? Barmoqlarim cholg'u pardasiga qattiq tegishi kerakmi yoki yumshoq?" Savollarning matnida ko'p variantlari bo'lishi mumkin. Asosiy maqsad o'quvchining e'tiborini o'z harakatlarini anglashga yo'naltirishdir.

O'z-o'zini boshqarish va o'z-o'zini anglash qobiliyatlarini rivojlantirish uchun nemis o'qituvchisi K. Xoltsvyeysig o'zini tekshirish uchun savollar usulidan foydalanishni tavsiya qiladi. Savollar ansambl mashg'ulotining nazariy va amaliy tomonlariga yo'naltirilishi mumkin.

d) *taqqoslash va umumlashtirish usuli*. Ushbu usul og'zaki ta'riflar yo'lini davom ettiradi. Bu tushunchalar ansambl faoliyatidagi nafaqat nazariy ma'lumotlarni, balki umumlashtirish uchun yanada murakkab eshitish taassurotlarini ham tushunishga yordam beradi.

"Analitik o'yin" deb nomlangan musiqa asari ustida ishlashning qiziqarli uslubi nemis o'qituvchisi G. Filipp tomonidan taklif qilingan. Matnning individual tafsilotlari (ovozlar, akkordlar, ritmik tuzilmalar) ijro etiladi, bu asarning o'ziga xos xususiyatlarini tushunishga yordam beradi.

e) *taqrizlar usuli* - bu o'quvchining ansamblada birgalikda chalayotgan sherigi yoki boshqa ijrochilar ijodiy mahsuloti mazmunini tahlil qilishi, turli xil idrok farazlari to'qnashuvi va ularni tushunish va qabul qilish imkoniyatidir. Bundan tashqari, taqrizning o'zi o'qituvchining o'zini baholashi mumkin bo'lgan ijodiy mahsuloti hamdir.

f) *qayta tuzish usuli* - bu vaziyat nuqtayi nazarining o'zgarishi, unga boshqa ma'no berishdan iborat. Qayta tuzishning mohiyati shundaki, ansamblidagi cholg'ular ijrosidagi musiqa asarining mazmun-mohiyati, badiiy g'oyani turli nuqtayi nazardan va har xil sharoitlarda ko'rish hisoblanadi. Qayta tuzish ijodiy fikrlashning ajralmas qismidir. Shunga ko'ra qayta tuzish texnikasi ma'lum bir janrda rasmiylashtirilishi kerak. Masalan, asardagi musiqiy-badiiy obyekt yoki mavzuning har qanday sifatini maksimal darajada aks ettiradigan shaklda, ya'ni tabiat manzaralarida (“Bahor fasli”, “Navro'zi ajam”, “Cho'li iroq”, “Bahorim”, “O'rik gullaganda” asarlari), ona-Vatan haqida (“Vatan”-T.Sodiqov m., “Jon O'zbekiston” - S.Yudakov m., “Ona yurtim” - S.Jalil m.), maqom san'ati haqida (Buzruk maqomidan “Muxammasi Nasrulloiy”, “Tasnif”, Segoh maqomidan “Gardun”, Navo maqomidan “Tarji navo”, Dugoh maqomdan “Samoj”) qo'shiq, sahna ko'rinishi, rasm shaklida qayta ko'rib chiqish orqali tasavvurni boyitish. Qayta tuzish shakli o'zgaruvchisi qanchalik ishonchli bo'lsa, vazifa natijasi shunchalik muvaffaqiyatli bo'ladi;

g) *adidaktik vaziyatlar usuli*. O'qituvchi sifatida fransuz didakti Jan-Gi Brusso o'z darslarida “hayotiy vaziyatlardan” kelib chiqib, o'quvchilarning bilim olishga qiziqishini uyg'otdi. Adidaktik vaziyat deganda darslik materialiga asoslanib emas, balki o'quvchining kundalik hayotidan kelib chiqadigan vaziyat tushuniladi. Ansamblad o'rganiladigan yangi musiqa asarining mazmun-mohiyati, o'ziga xos musiqiy-badiiy g'oyasi, ijro texnikasini tushuntirish o'quvchining shu masalalarga bog'lik kundalik muammolarini hal qilish orqali sodir bo'ladi.

h) *“o'qitish orqali o'rganish” usuli* - bu uchta tarkibiy qismga asoslangan: pedagogik-antropologik, o'quv-nazariy va mazmun. Uning mohiyati o'quvchilarni o'z bilimlarini tengdoshlariga o'tkazishga o'rgatishdir. Masalan, ansamblida yonma-yon o'tirib chalayotgan o'quvchilarning biri cholg'uni texnik jihatdan mohirona chaladi, varaqdan nota o'quvi rivojlangan, o'rni kelganda ijroda turli melizmlarni qo'llay oladi va h.k., ikkinchisida esa bu xildagi mahorat yetarlicha shakllanmagan, musiqiy savodxonligi nisbanan past. Tabiiyki, bular ijrosida nomunofiqlik vujudga keladi. Bunday holatlarda birinchi o'quvchi ikkinchisiga yordam berishi, o'z malakasini o'rtog'iga mumkin qadar o'rgatishi kerak.

j) *muammoli-ijodiy metod*. Bu metod muammoli va ijodiy o'qitishni sintez qiladi (birlashtiradi), o'quvchilar tomonidan shaxsiy “ijodiy mahsulot” yaratilishini ta'minlaydi va ularningning musiqiy hamda ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratiladi. Masalan, o'quvchi asar ijrosiga ijodiy yondashishi va ijro bilan bog'liq muammolarni hal qilishga harakat qilishi kerak bo'ladi.

Muhokamalar va natijalar. Bo'lajak mutaxassis ansambl ijrochilarida obrazli musiqiy tafakkurni shakllantirish, o'quvchilarga bilim berishda *musiqiy axborotni amaliy rivojlantirish usullari* alohida ahamiyat kasb etadi

Ushbu usullar guruhi ansamblning nazariy va tovushli materiallarning ishlashini o'z ichiga olgan bilimlarni amalda qo'llashga asoslangan. O'quvchida vizual-majoziy, obrazli musiqiy tafakkurni shakllantirishda olingan bilimlardan foydalanishga o'rgatish zarur. Musiqani mazmunli tinglash qobiliyatlarini o'rganish o'quvchining umumiy musiqiy rivojlanishining muhim qismi bo'lishi kerak.

O'quvchining ansamblidagi o'quv faoliyatining mazmunini amaliy faoliyatga aylantirish uchun uni turli xil harakatlarni ritmik, tovushli yoki nazariy materiallar bilan bajarishga o'rgatib borish kerak. U kerakli ma'lumotlarni ko'rib chiqadi, tanlaydi va qismlarga ajratadi, musiqiy matnni to'ldiradi yoki o'zgartiradi, jumboq yoki vazifalarni yechadi, musiqa tinglash paytida xotirada musiqiy-badiiy obrazli voqeliklarni shakllantiradi, cholg'u asbobida amaliy faoliyatni amalga oshiradi - bularning barchasi musiqiy axborotlarni amaliy o'zlashtirish usullarini bildiradi.

Tabiiyki, og'zaki ta'riflar va umumlashtirishlar yordamchi texnika sifatida ishlatiladi, ammo natijalarni og'zaki formulalar bilan shakllantirishga urinmasdan ko'pgina vazifalarni bajarish kerak.

O'quvchining musiqiy amaliy faoliyatini tashkil qilish uchun har xil jadvallar, rasmlar, didaktik materiallar bo'lishi kerak. Masalan, ansamblar faoliyati haqidagi jadval, ularning mashg'ulotlari va omma oldida qilgan chiqishlaridan lavhalar, zamonaviy texnik uskunalar va h.k. Bunday obyektlar bilan ishlash jarayonida ilgari olingan barcha tovushli tasvirlar va nazariy ma'lumotlarni aniqlash mumkin bo'ladi. Muhimi shundaki, o'quvchi o'z ijodiy mustaqilligini namoyish etish imkoniyatiga ega bo'ladi, bu asta-sekin ijodiy qobiliyatlarining yanada rivojlanishiga olib keladi. Amaliy usullar, ayniqsa, cholg'u asboblari ijroning individual, guruhli va jamoaviy shakllarini yaxshi uyg'unlikda birlashtirish imkonini hosil qiladi.

a) *ritm ta'minot varaqalari*. Zamonaviy musiqa ta'limida ritmik ta'minot varaqalari bilan ishlash ijro etiladigan asarning ritmik tuzulmalarini o'zlashtirishning eng samarali shakllaridan biriga aylandi. Ritmik ta'minot varaqalarini o'rganish, tushunish va joylashtirishning faol faoliyati, odatda, o'quvchilar uchun juda

hayajonli va qiziqarlidir. Ansambl faoliyati uchun turli xil ritmik xususiyatlarga ega varaqalar to‘plami kerak. Masalan, musiqa asaridagi tovushlarning uzun-qisqaliklari jihatda bo‘ladigan munosabatlar, ikki va uning ko‘paytirilishi asosida bo‘linish, butun, yarimtalik, chorak, nimchorak, o‘n oltilalik notalar, triol, kvintol, septol, kvartol, duol, sekstol va boshqa holda kelgan notalar bo‘linishi.

b) *nota savodxonligini o‘zlashtirish uchun ta‘minot varaqalari*. Ritmik yozuvlarning xilma-xilligini o‘rganish musiqiy notalarni o‘zlashtirish jarayonidagi birinchi qadamdir. Ammo bitta satrda ritmik yozuvni o‘qish qobiliyati ikkita nota yo‘li yozuvlarni o‘qish muammosini hal qilmaydi. Notalarni o‘rganish sekin bo‘lishi mumkin va har doim ham samarali bo‘lmaydi. Ta‘minot varaqasi usuli bu yerda ham foydali bo‘lib chiqadi. Vizual vositalar musiqiy matn belgilarini (notalar, turli xil belgilar) maxsus yodlashsiz o‘zlashtirishga yordam beradi. Masalan, notalar shakli va cho‘zimi, nota yo‘li, kalitlar ko‘rinishi va vazifasi, dinamik belgilar va ularning vazifasi, interval, akkord, liga, legato va h.k.

d) *ijroga tegishli vazifalar, boshqotirma va topishmoqlarni yechish*. To‘g‘ridan-to‘g‘ri ijro bilan bog‘liq bo‘lgan ushbu usul juda katta rivojlantiruvchi ahamiyatga ega va cholg‘u asbobida chalishga oid bilimlarning sifati va kuchini sinab ko‘rishga yordam beradi. Bundan tashqari, asar matni ijrosi jumboqlarini yechish, odatda, cholg‘u asbobini chalishga, shuningdek, ansambl ishiga nisbatan doimiy qiziqishni keltirib chiqaradi. Cholg‘u asboblari, ansambl masalalari asosida tuzilgan krossvordlar yoki jumboqlarni yechishda o‘quvchi tafakkurni rivojlantirish uchun, shubhasiz, foydali bo‘lgan nazariy va amaliy g‘oyalarni o‘ylay boshlaydi.

e) *musiqiy matnni tahrirlash jarayoni*. Ushbu usulning mazmuni - musiqiy asarning matnini birlashtirish, o‘zgartirish, to‘ldirishdir. O‘quvchi: kerakli tovushlarni shakllantirishni, ligalarni yoki boshqa belgilarni o‘rnatishni, barmoqlarni pardalarga to‘g‘ri bosishni, yetishmayotgan taktlarini yoki o‘lchovni qo‘yishni, nota bilan ko‘rsatilgan yozuvlarning davomiyligini ko‘rsatishni, o‘zgarish belgilarini, liga, dinamika, pauzalarni belgilash kabi tahririyat ishlarini bajarishni o‘rganadi. Tahrirlash musiqaviy asar matnini to‘ldirishdir. O‘quvchi individual xatolarni tuzatishi, yetishmayotgan nota yozuvlari, pauzalar, tovushlar, o‘lchovni tuzatib yozishi kerak. Masalan, matnda xatolar mavjud bo‘lsa nota matnini tuzatish, to‘ldirish uchun o‘quvchilarga tarqatiladi.

f) *ansamblda amaliy mashg‘ulotlar. Kuy va jo‘rnazovlikni tanlashni o‘rganish*. Musiqiy matnini, ayniqsa, garmonik vertikalarni tanlash uchun eshitish g‘oyalari va eshitish hamda motor qobiliyatlari o‘rtasida yaxshi aloqalar bo‘lishi kerak. Eshitishning rivojlanishi o‘quvchining qobiliyatlari majmuasining individual xususiyatlari bilan bog‘liq bo‘lib ko‘pchilik holatlarda ancha vaqt talab etadi. Biroq, bu eshitish va motorli ko‘nikmalarni rivojlantirish vositasi bo‘lgan ohang va hamrohlikni tanlash bo‘yicha muntazam ish bo‘lishi mumkin.

Xulosa. Shunday qilib, yuqoridagi fikrlar - bu zamonaviy, yangi yoki musiqiy pedagogik amaliyotda sezilarli darajada o‘zgargan, maqsadga erishish va hal qilishning eng samarali, o‘quvchining ijodiy rivojlantirishga hissa qo‘shadigan musiqiy ta‘lim usullari majmuasidir. Zero musiqiy-pedagogik faoliyatda aniqlangan muammoli vaziyatlar bo‘lajak musiqachi-sozandaning musiqiy tafakkurini nafaqat uning har bir bosqichida, balki integratsiyalashgan ta‘lim sifatida shakllantirishning zaruriy pedagogik vositasidir.

Adbiyotlar

1. Karimova D.A. Musiqaiy pedagogik mahorat asoslari. Oliy o‘quv yurtlari uchun darslik. - T.: “IQTISOD-MOLIYA”, 2008. -104 b.
2. Avliyakov N.X., Musayeva N.N. Pedagogik texnologiya (oliy o‘quv yurtlari uchun darslik). - Toshkent: “Cho‘lpon” NMIU, 2012. -208 b.
3. Tashmatova A. Ijrochilik san‘ati tarixi (darslik). –Toshkent: “Musiqqa” nashriyoti, 2018.
4. Turapov Z. Ansambl sinfi. –Toshkent: “Musiqqa” nashriyoti, 2019.
5. Muslimov N.A., Usmonboyeva M.H., Sayfurov D.M., To‘rayev A. Innovatsion ta‘lim texnologiyalari. – Toshkent, 2015. – 208 b.
6. Shayakubo Sh.K., Ayupov R.X. Interfaol ta‘lim usullari (o‘quv qo‘llanma). -T.: “Tafakkur-Bo‘stoni”, 2012-yil. -136 bet.
7. Ruziyev D.Y. Musiqiy ijrochilik mahorati. Ilmiy-nazariy va metodik jurnal: “Pedagogik mahorat” 6-son, 2019. 260-263-b.
8. Ruziyev D.Y. Orkestrda ijro etishning ayrim pedagogik va psixologik omillari. Ilmiy jurnal: “Psixologiya” № 26 2020. 95-102-b.

Ражабов ТЎХТАСИНБухоро давлат университети
музыка таълими кафедраси доценти,
педагогика фанлари бўйича
фалсафа доктори (PhD)**УЗЛУКСИЗ ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА БУХОРО БОЛАЛАР ФОЛЬКЛОР
ҚЎШИҚЛАРИНИ ЎРГАТИШ ЖАРАЁНИНИНГ САМАРАДОРЛИГИ**

Мақолада узлуксиз таълим тизимида музика маданияти дарсларида ўтиладиган ўзбек фольклор қўшиқларини ўргатиш учун қўлланиладиган усул ва методлар орқали олиб бориладиган дарс жараёнининг самарадорлиги, ўқувчиларига хос хусусиятларини белгилаб олиш, қўшиқлардан фойдаланилган турли музика жанрларни мақсадли ўрганиш орқали ўқувчиларнинг маънавий-ахлоқий ҳислари, қарашлари ва ишончини тарбиялашга эришиш, музика дарсларида қўшиқларни ўргатиш орқали ўқувчиларнинг шаклланганлик даражасини аниқлаш учун амалга ошириладиган ишлар, ўқувчиларга Бухоро болалар фольклор қўшиқларини ўргатиш орқали берилиши мумкин бўлган таълим-тарбиянинг қўлами, даражаси, мазмуни ва имкониятларини аниқлаб олишни қай тарзда режалаштириш лозимлиги, Бухоро болалар фольклор қўшиқларини ўргатиш жараёнининг самарадорлиги, унинг муаммосини назарий ва амалий жиҳатдан ўрганиш, ушбу соҳада яратилган илмий услубий манбалар, савол-жавоблар мазмуни билан танишиб чиқишида бу ечим ўзига хос босқич бўлиб, илгари сурилайётган назарий гояларни амалиётда қай даражада ўз исботини топиши ҳақида сўз юритилади.

Калит сўзлар: болалар фольклор қўшиқлари, оҳанг, ритм, усул, метод, таълим ва тарбия, ўргатиш жараёнининг самарадорлиги, маънавий-ахлоқий, музика маданияти дарси.

В статье описывается эффективность учебного процесса, методы и приемы, используемые для обучения узбекским фольклорным песням на уроках музыкальной культуры в системе непрерывного образования, для определения характеристик учащихся, воспитания у учащихся духовно-нравственных чувств, взглядов и убеждений через целенаправленное изучение различных музыкальных жанров. Работа по определению уровня сформированности учащихся посредством преподавания песен в классе, определение объема, уровня, содержания и возможностей обучения, которые могут быть предоставлены учащимся в процессе обучения. бухарских детских народных песен, эффективность процесса обучения бухарским детским народным песням Это решение является уникальным этапом практического изучения, ознакомления с содержанием научных и методических источников, вопросов и ответов, созданных в этой области, и разработки теоретических идей. Насколько это доказано на практике.

Ключевые слова: детские фольклорные песни, мелодия, ритм, метод, обучение и воспитание, эффективность учебного процесса, духовно-этический, урок музыкальной культуры.

The article describes the effectiveness of the teaching process, methods and techniques used to teach Uzbek folk songs in music culture classes in the system of continuous education, to determine the characteristics of students, to cultivate students' spiritual and moral feelings, attitudes and beliefs through targeted study of different musical genres. The work to determine the level of formation of students through the teaching of songs in the classroom, how to plan to determine the scope, level, content and opportunities of education that can be given to students through the teaching of Bukhara children's folk songs, the effectiveness of the process of teaching Bukhara children's folk songs This solution is a unique stage in the practical study, acquaintance with the content of scientific and methodological sources, questions and answers created in this field, and the development of theoretical ideas. to what extent it is proven in practice.

Key words. children's folk songs, melody, rhythm, method, method, education and upbringing, the effectiveness of the teaching process, spiritual-ethical, music culture lesson.

Қириш. Ватанимиз мустақилликка эришгандан сўнг маънавий ҳаётимиз ва бой кадрларимизни тиклаш йулида улуғвор ишлар амалга оширилди. Ўзбекистон диёридаги қадимий шаҳарларнинг маданий ривожланиш жараёнларини ўрганиш, уларга илмий нуқтаи назардан баҳо бериш бугунги куннинг долзарб вазифаси сифатида қаралмоқда. Маънавиятимиз зарварақларига назар солсак, асрлар қаъридан бизгача етиб келган музика санъатимиз ҳақиқий маънавият кўзгуси сифатида намоён бўлмоқда. Айниқса, сўнгги йилларда маданият ва санъат, жумладан, музика санъатига бўлган эътибор алоҳида аҳамият касб этмоқда.

Мухтарам Президентимиз Ш.М. Мирзиёев томонидан ушбу соҳаларни ривожлантириш борасида чиқарилаётган фармон ва қарорлар, бешта ташаббус бўйича амалга оширилаётган ишлар, айниқса, бу ташаббусларнинг биринчиси ёшларни санъатга жалб қилиш, уларни маънавий баркамолликка етаклаш орқали соҳа ривожига янги нафас, янги руҳ олиб кирганлигининг гувоҳи бўлмоқдамиз. Президентимиз қарорлари билан Шахрисабз шаҳрида халқаро мақом, Термиз шаҳрида халқаро бахшичилик санъати анжуманларининг ўтказилиши санъатимиз ва маданиятимизни халқаро миқёсга олиб чиқишига муҳим қадам бўлди, десак янглишмаймиз.

Мамлакатимизда маънавий мерос, миллий ва умуминсоний қадриятларга эътибор кучайиб, ўсиб келаётган ёш авлодни шу қадриятлар руҳида ҳар томонлама етук, маънан юксак, комил инсон қилиб тарбиялаш педагогика фани олдида турган муҳим вазифалардан бирига айланди. Шунга кўра Бухоро мусиқа мероси ва унинг етук намоёндалари ҳаёти, ижодий фаолияти, умумий ўрта таълим мактабларида Бухоро болалар фольклор кўшиқларини ўргатиш таълим самарадорлигини оширишда муҳим аҳамият касб этади. Ўзбекистон Президенти Ш.М.Мирзиёев “Ёшларимизнинг мустақил фикрлайдиган, юксак интеллектуал ва маънавий салоҳиятга эга бўлиб, дунё миқёсида ўз тенгдошларига ҳеч қайси соҳада бўш келмайдиган инсонлар бўлиб камол топиши, бахтли бўлиши учун давлатимиз ва жамиятимизнинг бор куч ва имкониятларини сафарбар этамиз. [1]” деб даъват этади. Ёшларни мустақил фикрлайдиган, юксак интеллектуал ва маънавий салоҳиятга эга бўлишида аждодларимиз анъаналари, бебаҳо қадриятлари ва маданияти, маънавий-ахлоқий ғазилатлари, миллий-мусиқий мероси, хусусан, халқ кўшиқлари алоҳида ўрин тутади.

Бу борада умумий ўрта таълим мактабларининг мусиқа дарсларида Бухоро болалар фольклор кўшиқларини ўргатиш методикасини такомиллаштириш, илмий-амалий тавсиялар ишлаб чиқиш муҳим аҳамият касб этади.

Асосий қисм. Бухоро болалар фольклор кўшиқларини ўргатиш механизмларини такомиллаштириш бўйича тажриба-синов ишларини ташкил этиш методикаси ҳамда мазкур ишларнинг таҳлили ва самарадорлик даражаси ҳақида фикр юритмоқчи бўлсак, Бухоро болалар фольклор кўшиқларини ўргатишга оид тажриба-синов ишларида, педагогик фаолиятни амалга ошириш учун қуйидаги методлардан фойдалансак мақсадга мувофиқ бўлар эди. Масалан, ўқувчи ва талабалар ота-оналар ва турли санъат арбоблари билан суҳбат ва учрашувлар ўтказиш, интервьюлар, турли анкета саволларига жавоблар олиш, тажриба-синов материалларини ўрганиш, педагогик кузатиш, экскурсия, мунозара ва баҳслар, интерфаол методлар, моделлаштириш ва бошқалар.

Бухоро болалар фольклор кўшиқларини ўргатиш механизмлари йўналтирилган педагогик жараённинг самарадорлик даражасини аниқлашга қаратилган тажриба-синов ишлари учун аниқ тизим ишлаганда ва бу тизим қуйидагиларда ўз ифодасини топади: Бухоро болалар фольклор кўшиқларининг мазмунини англаб етишнинг муҳимлигини билиш, ўқувчиларнинг кўшиқларни ўрганишга бўлган қизиқиш ва интилиш даражасини аниқлаш, кўшиқларни ўрганиш жараёнида ўқувчиларни маънавий-ахлоқий шакллантиришнинг самарали йўллари аниқлаш, кўшиқларни интеллектуал-эмоционал ҳис қилишнинг ўқувчилар ва талабаларга хос хусусиятларини белгилаб олиш, кўшиқлардан фойдаланилган турли мусиқий жанрларни мақсадли ўрганиш орқали уларнинг маънавий-ахлоқий ҳислари, қарашлари ва ишончини тарбиялашга эришиш, мусиқа дарсларида кўшиқларни ўргатиш орқали шакллантирилган даражасини аниқлаш учун амалга оширилган ишлар ёшларимизга Бухоро болалар фольклор кўшиқларини ўргатиш орқали берилиши мумкин бўлган таълим-тарбиянинг қўлами, даражаси, мазмуни ва имкониятларини аниқлаб олиш ҳамда шу мақсадда ишларини ўтказишни қай тарзда режалаштириш лозимлигини белгилаб олишга имкон беради. Бухоро болалар фольклор кўшиқларини ўргатиш жараёнининг самарадорлиги унинг муаммосини назарий ва амалий жиҳатдан ўрганиш, ушбу соҳада яратилган илмий услубий манбалар, савол-жавоблар мазмуни билан танишиб чиқиш асосида амалий ишларининг қай тарзда қўйилишига жиддий эътибор бериш керак. Бу ечим ўзига хос босқич бўлиб, илгари сурилаётган назарий ғояларни амалиётда қай даражада ўз ибодтини топаётганлигини аниқлашдан иборатдир. Умумий ўрта таълим мактаблари бошланғич синфларида Бухоро болалар фольклор кўшиқларидан фойдаланиш юзасидан кўзда тутилган мақсадни ижобий ҳал этиш учун унинг қуйидаги вазифалари белгилаб олинади:

1. Олий ва умумий ўрта таълим мактаблари мусиқа таълими жараёнида Бухоро болалар фольклори кўшиқларига эътибор ва мавжуд муносабатни ўрганиш.

2. Тажриба-синов ишларининг лойиҳаси асосида тайёрланган машғулотлар мазмуни билан мусиқа ўқитувчиларини таништириш, ижобий самарадорликка эга деб фарз қилинган иш услублари, шакл ва методларини амалда қўллаш ва уларнинг натижаларини таҳлил қилиб бориш.

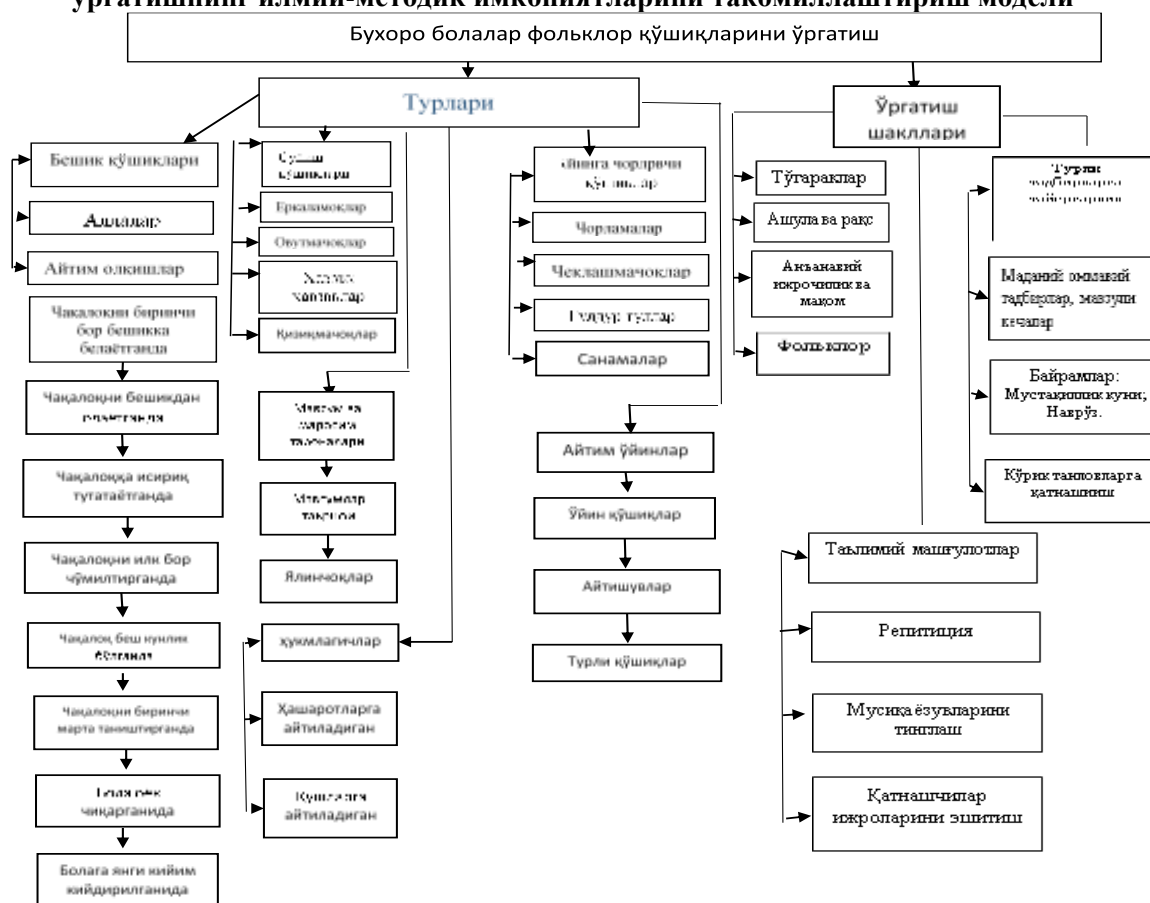
3. Узлуксиз таълим тизимида Бухоро болалар фольклор кўшиқларини ўргатиш имконияти борасида ўзига хос муаммоларни аниқлаб, уларни аста-секин бартараф этиш чора-тадбирларини белгилаш.

5. Умумий ўрта таълим мактаблари бошланғич синфларида Бухоро болалар фольклор кўшиқлари воситасида эстетик тарбияни амалга ошириш мақсадида кўзланган самарали машғулотлар, иш шакл ва усулларини такомиллаштириб бориш ва амалий сўров, мунозара, ижрочилик билан боғлиқ билим, малакаларига таянган ҳолда машғулотларнинг самарадорлик даражасини аниқлаш.

Муҳокамалар ва натижалар. Ишлар 3 босқичда ташкил этилади: а) ташкилий босқичда - тажриба-синов ишлари мазмунини ёрутувчи лойиҳа ва ишчи режа ишлаб чиқилади; б) асосий босқичда Бухоро болалар фольклор кўшиқларини ўргатиш имконини берувчи педагогик шарт-шароитлар яратилади; в) якуний босқичда тажриба-синов ишлари натижалари умумлаштирилади ва таҳлил қилинади.

Бухоро болалар фольклор кўшиқларини ўргатишга йўналтирилган фаолият ўқувчиларни санъатга жалб қилишнинг энг қулай ва оммавий шакли бўлади. Биз Бухоро болалар фольклор кўшиқларини куйидаги фаолиятлар орқали ўргатиш мумкинлигини тавсия қиламиз.

Умумий ўрта таълим мактабларида Бухоро болалар фольклор кўшиқларини ўргатишнинг илмий-методик имкониятларини такомиллаштириш модели

Натижада ўқувчиларнинг Бухоро болалар фольклор кўшиқларини ўрганиш даражаси уларнинг: 1) қизиқиш ва мақсадга интилиш, 2) фаоллик, 3) ҳиссий идрок, 4) таҳлилий идрок, 5) мустақил ижодкорлик, 6) юқори даражадаги ақл-заковатга эга бўлиш хислатлари орқали яққол намоён бўлишини кўрсатади. Бухоро болалар фольклор кўшиқларини ўргатиш жараёнининг бориши ва унинг таъсирини аниқлаш мақсадида бир қатор мезонлар ишлаб чиқиш керак. Булар асосан уч хил кўрсаткич: юқори, ўртача ва паст даражада бўлиши назарда тутилади. Бу мезонлар орқали ўқувчиларнинг кўшиқларини ўрганиш даражасини белгилашда уларнинг ёши, физиологик ўзига хослиги, руҳий ривожланишини ҳисобга олиш лозим.

- а) ўқувчилар томонидан ритм-усулни ҳис этиб қуйланишига диққатни қаратиш;
- б) сўзларни мусиқий оҳангга мос талаффуз этилиши устида ишлаш;

в) миллий оҳанг, нола, қочирим-безаклар устида ишлаш, эмоционалликка эътибор бериш: (куйлаш пайтида ўйин- ҳаракатлари, қарсақлардан ўз ўрнида фойдаланиш ўқувчиларни қўшиқни енгил ва кизиқиш билан ўрганишларига ёрдам беради);

г) қўшиқ қайси маҳаллий услубга хослиги, қандай ҳолат, вазиятда ижро этилиши ҳақидаги маълумотларга ҳам ўз ўрнида вақт ажратиш;

д) асарни яхлит ҳолда куйлаш. Бадиий ижро этиш.

Таълимнинг бу хилдаги шакл ва усулларининг самарадорлик даражаси Бухорода болалари томонидан куйланган “Рамазон”, “Опа-опа анжило”, “Ҳа дўрса – дўрса, дўрса”, “Аҳо-аҳо сулфа дорем”, “Бедона”, “Жизир-жизир жаз мехурем”, “Оҳ дина-дина, динашба”, “Дупар газит”, “ Уштур ба чаман” каби қўшиқлар матнини ёзиб олишимиз, ноталаштириб ўқувчиларга ўргатишимиз жараёнида ўз тасдиқини топди.

Бухоро болалар фольклор қўшиқлари бадиий-эстетик тафаккур маънавий-ахлоқий фазилатларнинг муҳим белгиси ҳисобланади. Бадиий сўз, эпчил ва чакқон ҳаракатлар, пантамимо, имо-ишоралар, товушларнинг оҳангдорлиги ва чолғу созларининг мусикий жозибадорлиги (уд дутор, най, ғижжак, гармон, доира, рубоб, чанг, ва б.) бадиий-эстетик тафаккурни шакллантириш воситаси бўлиб хизмат қилади. Улар болаларда энг яхши инсоний фазилатлар: ватанпарварлик, меҳнатга муҳаббат, одамларга ишонч, дўстларга садоқат тўйғулари ва унинг ўз-ўзига нисбатан талабчанлигини шакллантиради. Шуларга қўра ўзбек мусиқа фольклор қўшиқлари ўқувчилар учун илк тарбия дарслиги, маънавий-ахлоқий бойликларнинг битмас-туганмас хазинасидир.

Хулоса. Юқорида келтирилган фикрлардан аён бўлдики, узлуксиз таълим тизимида ёшлармизни фольклор қўшиқлари воситасида маънавий-ахлоқий шакллантириш долзарб педагогик муаммо сифатида ҳам ўз ечимини кутмоқда.

Адабиётлар

1. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамыз. -Тошкент: Ўзбекистон, 2016. - 56 Б.

2. Ражабов.Т.И. Ўзбек халқ мусиқа ижоди. Ўқув қўлланма. –Бухоро: “Дурдона” нашриёти, 2020.

3. Ражабов.Т.И. Мактаб репертуари. Ўқув қўлланма. –Бухоро: “Дурдона” нашриёти, 2020.

4. Ражабов.Д.З., Ражабов.Т.И. Ўзбек халқ қўшиқлари ва мусикаси. Монография. –Бухоро: “Дурдона” нашриёти, 2020.

5. Ражабов Т.И., Ибодов У.Р. Обеспечение национального наследия в обучении песням бухарского детского фольклора на уроках музыки // Вестник науки и образования, 99:21-2 (2020), С.55-58.

6. Rajabov T. EDUCATIONAL IMPORTANCE OF FOLK SONGS IN PRIMARY EDUCATION //Web of Scientist: International Scientific Research Journal. – 2021. – Т. 1. – №. 01. – С. 72-79.

7. Ражабов Т.И. УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИХ ВОЗМОЖНОСТЕЙ ОБУЧЕНИЯ БУХАРСКИМ ДЕТСКИМ ФОЛЬКЛОРНЫМ ПЕСНЯМ В СРЕДНЕЙ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ШКОЛЕ. // Наука, техника и образование. №2.(77), 2021. С.84-87.

8. Rajabov T.I. Uzluksiz talimda folklor qo‘shiqclarini ijro etishning o‘ziga xos uslublari. ЭScientific ProgressЭ Scientific Journal ISSN:2181-1601. Volume:1, ISSUE:5. 581-585 бетлар.

9. Мадримов Б.Х. Бухарский шашмаком-феномен в культуре Центральной Азии // Наука, техника и образование. 74:10 (2020), С.111-113.

10. Норова Ш.У. Повышение профессиональной компетентности путем подготовки молодежи к хоровой деятельности // Наука, техника и образование. 74:10 (2020), С.114-117.

11. Рузиев Д. ИСТОРИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ ИНСТРУМЕНТОВ. // Academy, 2021. С. 62-65.

Ulug'bek MIRSHAYEV

Buxoro davlat universiteti

musiqqa ta'limi kafedrası

katta o'qituvchisi

O'QUVCHI-YOSHLARNI MUSIQA ORQALI KOMIL INSON QILIB TARBIYALASH

Xalqimizning ko'p asrlik tarixi davomida shakllangan ma'naviy va ma'rifiy fazilatlar yosh avlod qalbiga singdirishda madaniyat va san'at muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois jamiyatda ma'naviy va madaniy qadriyatlarning mustahkamlanishi yosh avlodni milliy merosga, tarixiy an'analarga hurmat, vatanga muhabbat, mustaqillik g'oyalariga sadoqat ruhida tarbiyalashda samarali omillardan biri hisoblanadi. Yoshlarning ma'naviy jihatdan barkamol qilib tarbiyalanishida milliy musiqamizning roli alohida ahamiyatga ega. Chunki, aynan, yoshlarimizning milliy mentalitetimizga xos bo'lgan qadriyatlarni saqlab qolishda milliy musiqqa san'atining ham o'z o'rni bor. Ma'lumki, milliy musiqqa san'atimiz yoshlar o'rtasida samimiyatni, o'zaro mehr-oqibatni yanada o'stirishga xizmat qiladi. Musiqiy ta'limning mazmun va mohiyati zaminida barkamol avlod, komil inson tarbiyasi yotadi.

Kalit so'zlar: ma'naviy, qadriyat, yosh avlod, milliy meros, tarixiy an'analarga hurmat, vatanga muhabbat, mustaqillik g'oyalariga sadoqat, barkamol qilib tarbiyalanish.

Культура и искусство играют важную роль в воспитании в сердцах подрастающего поколения духовных и просветительских качеств, сформировавшихся за многовековую историю нашего народа. Поэтому укрепление духовных и культурных ценностей в обществе является одним из действенных факторов воспитания подрастающего поколения в духе уважения к национальному наследию, историческим традициям, любви к Родине, преданности идеям независимости. Особенно велика роль нашей национальной музыки в духовном воспитании молодежи. Потому что искусство национальной музыки также играет роль в сохранении ценностей, присущих национальному менталитету нашей молодежи. Как известно, наша национальная музыка служит еще большему росту искренности и взаимной привязанности среди молодежи. В основе содержания и сущности музыкального образования - воспитание гармонично развитого поколения, совершенного человека.

Ключевые слова: духовность, ценности, подрастающее поколение, национальное наследие, уважение к историческим традициям, любовь к Родине, преданность идеям независимости, гармоничное воспитание.

Culture and art play an important role in inculcating in the hearts of the younger generation the spiritual and enlightenment qualities formed over the centuries-old history of our people. Therefore, the strengthening of spiritual and cultural values in society is one of the effective factors in educating the younger generation in the spirit of respect for national heritage, historical traditions, love for the motherland, devotion to the ideas of independence. The role of our national music is especially important in the spiritual upbringing of young people. Because the art of national music also plays a role in preserving the values inherent in the national mentality of our youth. It is known that our national music serves to further increase the sincerity and mutual affection among young people. At the heart of the content and essence of music education is the upbringing of a harmoniously developed generation, a perfect human being.

Key words: spirituality, values, the younger generation, national heritage, respect for historical traditions, love for the motherland, devotion to the ideas of independence, harmonious upbringing.

Kirish. O'quvchilarda komillik elementlarini, insoniy fazilatlarini umumiy o'rta maktablarida, o'quv fanlari mashg'ulotlarida, qolaversa, sinfdan tashqari ta'lim jarayonida ham shakllantirish va rivojlantirish mumkin. Bu borada umumiy o'rta ta'lim maktablarida muntazam ravishda o'tkazilayotgan madaniy-ma'rifiy tadbirlarning ahamiyati alohida ekanligini ta'kidlash lozim.

Navoiyxonlik, Nodiraxonlik, Boburxonlik kabi an'anaviy adabiy-musiqiy tadbirlar, Y.Rajabiy, T.Jalilov musiqiy meroslariga bag'ishlangan musiqiy tadbirlar, suhbatli kontsertlar, mavzuli kechalar, milliy san'atimiz namoyondalari bilan uchrashuvlar, "Navro'z", "Qo'shiq bayrami", "Raqs bayrami", "Sozlar tarixi", "Maqom kechasi" kabi madaniy merosimizga, milliy qadriyatlarimizga havas, qiziqish uyg'otadi. Bunday anjumanlarda o'quvchi-yoshlarning ikkinchi qirralari ochiladi, iste'dodlarini namoyish eta olish orqali milliy merosimizda o'chmas iz qoldirgan shaxslarning qiyofasiga kirish, ular tilidan so'zlash, orzu-istaklarini bilish, yaratgan asarlarini ijro etish kabi tadbirlar o'quvchilarni milliy madaniy merosimizni yanada chuqurroq o'zlashtirishlariga imkon yaratadi. Bundan tashqari bu kabi to'garak mashg'ulotlarida olib borilgan suhbat, xotira, ko'rsatish, tushuntirish metodlari vositasida o'quvchilarning fikrlash ko'lamini tafakkuri ortadi.

Asosiy qism. Ma'lumki, har bir xalqning milliy kuy va qo'shiqlari mavjud. Lekin yosh avlodni komil inson bo'lib tarbiya topishida o'zbek xalqigagina mansub bo'lgan boy musiqiy merosi alohida ahamiyatlidir. Barkamol avlod tarbiyasida xalqimizning orzu-umidlari, hayotiy kechinmalari, ma'naviy dunyosini o'zida aks ettirgan, alla, lapar, mehnat va marosim hamda boshqa xalq qo'shiqlari muhim omil bo'lib hisoblanadi.

Abu Nasr Forobiy, Abduraxmon Jomiy, Darvishali Changiy kabi buyuk zotlarning qoldirgan boy ma'naviy merosini keng o'rganish imkoniyatlari yaratildi. Musiqa festivallari, respublika yosh san'at ixlosmandlarining iste'dodlarini yoritishda ulkan ahamiyatga ega bo'layotgan “Nihol”, “Kelajak ovozi”, “Yangi avlod” singari nufuzli tanlovlarning yosh iste'dodlarini dunyoga tanilishida muhim omil bo'lib xizmat qilayotgani ayni haqiqatdir.

Ulug' bobolarimizning buyuk an'alarini davom ettirgan holda, mamlakatimizda musiqa san'atini keng rivojlantirishga qaratilgan dastur va rejalar amalga oshirilmoqda.

Ushbu tarixiy asarni varaqlar ekanmiz, uning “Inson qalbiga yo'l” deb nomlanuvchi qismida aynan bobolardan meros, “Shashmaqom”dek buyuk durdonani kelajak avlodga yetkazib borish aynan bugungi kun san'atkorlari, sozanda va xonandalariga bog'liq ekanligi uqtirib o'tilgani bejiz emasdir.

Musiqa inson ruhiyatiga tez ta'sir eta oladigan buyuk omillardan biridir. Shu bois bo'lsa kerakki, o'z davrida buyuk bobokalonlarimizdan shayx Sa'diy hazratlari “musiqa-inson ruhining yo'ldoshidir”, deb bejiz ta'kidlamaganlar. Ona allasining mayin sadolari orqali qalbimizdan o'rin olgan ohanglar keyinchalik Vatanni sevguvchi, tabiatga oshufta qalb egasi, xalqini hurmat qiluvchi komil inson bo'lib voyaga yetishga asos bo'ladi. Biz buyuk musiqa durdonalarini o'zida mujassam etgan ulkan merosga ega ekanmiz, undan unumli va to'laqonli foydalanmog'imiz zarurdir. Bu borada Birinchi Prezidentimizning “Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch” asarida ta'kidlaganidek: “Ayrin yosh ijrochi va ijodiy guruhlarining jamoatchilik e'tiboriga taqdim etayotgan “asar”lari san'atning hech qanday talab va mezonlariga javob bermaydi. Nafaqat mavzu va musiqa, ijro usullari, balki sahna harakatlarida ham ochiqdan-ochiq ajnabiy “ommaviy madaniyat” ko'rinishlariga taqlid qilish, “yulduzlik” kasaliga chalinish holatlari tez-tez uchrab turayotgani chinakam san'ati muxlislarini ranjitmasdan qolmaydi, albatta.

Muhokamalar va xulosalar. Biz qadimdan butun dunyoga o'z donishmandligi bilan dovrug' solgan buyuk Vatanning bugungi avlodlarimiz. Shunday ekan, bobolardan qolgan buyuk yodgorliklar, madaniy va ma'naviy merosimizni avaylab asrashimiz, komil inson tarbiyasida musiqa san'atining eng nodir durdonalaridan to'laqonli foydalanmog'imiz zarur.

Mumtoz musiqamiz amaliyoti va ravnaqiga nazar solar ekanmiz, biz buyuk madaniyat sohiblari avlodi ekanligimizni ko'ramiz. Biz yosh avlod vakillari o'tmishda yaratilgan merosni o'qib, ardoqlab, ijro etib, idrok qilib o'zlashtirsak, zamonaga munosib san'atkor bo'lib hetishishimiz mumkin. Aytish joizki, o'zbek mumtoz musiqa san'ati og'zaki san'atdir. Musiqiy ohangda mavjud har qanday harakat, ya'ni jilo, joziba, g'oya, mazmun, qochirim va bezaklar tinglash orqali idrok etilib, o'zlashtiriladi. Ularning ravnaqi yo'lida qilingan har qanday harakat ijodiyot mahsuli demakdir. Shu bois musiqa azal-azaldan og'zaki tarzda avlodlardan-avlodga o'tib kelgan. Buni bizda “ustoz-shogird” an'anasi deb ardoqlashadi. Benazir musiqiy merosga bo'lgan munosabat, ularni ta'lim tizimiga joriy qilish ayni muddaodir. Ayniqsa, maxsus bilim yurtlarida bu an'anani o'qitishning yo'lga qo'yilishi va shunga mos tarbiya yosh avlod kamoloti yo'lida qilingan vazifalar sirasiga kiradi.

Maqomlarimiz asrlar osha yashab kelayotgan ekan, ularni kelajak avlodlarga qoldirish, umrboqiy qilish uchun katta mehnat va fidokorlik talab qilinadi. Buning uchun musiqiy merosimizni ijrochilik an'alarini yaxshi o'zlashtirgan yuqori malakali mutaxassislar, ijrochilarni yetishtirish davrning asosiy vazifalaridan biridir. Odatda, mumtoz ashulalarni, maqomlarni ijro etish xonandalardan juda katta iste'dod va mahorat, keng diapozonga ega bo'lgan ovoz hamda keng nafas yo'lga ega bo'lishni talab qiladi. O'zbek an'anaviy ijrochiligidagi yana bir muhim omil bu – uning tabiiyligini ifoda eta bilish va musiqiy asarni milliy bezaklar bilan ijro etishidir.

Shu nuqtayi nazardan an'anaviy qo'shiqchilik fani o'qituvchilari an'anaviy ashula ijrochiligidagi mavjud bo'lgan barcha milliy bezaklarni ovozda ko'rsata olishi va uni talabalarga singdira olishi muhim omillardan biri. Masalan, titratma, qochirim, nola, zangula kabi atamalar bilan mashhur bo'lgan milliy ijrochiligimiz bezaklari shular jumlasidan bo'lib, mohirlik bilan, har birini o'z xarakterida ifoda etish ko'zda tutiladi.

Xulosa. Yuqoridagi fikrlardan shunday xulosalar qilish mumkin:

- milliy musiqa merosi asoslarida tarbiya berishni bugungi kunda oiladan, maktabgacha ta'lim muassasalaridan boshlash maqsadga muvofiqdir. Bunda qat'iy dasturlar ishlab chiqilish yo'lga qo'yildi;
- yoshlarimizda g'arbning yengil-yelpi musiqasiga nisbatan milliy-musiqiy immunitetni shakllantirish ishlari umumta'lim maktablarida darsdan tashqari ko'ngilochar tadbirlar, san'atkorlar bilan uchrashuvlar tarzida amalga lozim;

- oliy ta’lim muassasalarida musiqiy ta’lim yo’nalishidan tashqari bo’lgan ta’lim, fan yo’nalishlarida tahsil oluvchi talaba-yoshlar bilan ham milliy musiqa targ’ibotini yo’lga qo’yish, jonli ijro mahoratlari yuqori bo’lgan el ardog’idagi san’atkorlar bilan uchrashuvlarni tashkil etish kabi turli ko’rinish va shakldagi targ’ibot ishlari orqali komil inson tarbiyasida milliy musiqaning o’rnini ko’tarish mumkin.

Adabiyotlar

1. Nurmatov X.N. va boshq. 1-3 sinf “Musiqqa” fani darsliklari. – T., 2004. -205 b.
2. 4 - 7 sinf “Musiqqa” fani darsliklari. – T., 2004 - 2005.
3. Stulova G.P. Xorovoy klass. – M., 1988.
4. Петрушин В.И. Музыкальная психология. -М., 1997.
5. “Musiqqa madaniyati” fani bo’yicha dastur. – T., 2000.
6. Yo’ldoshev J., Usmonov S. Pedagogik texnologiya asoslari. -T., 2004.
7. Учебники по предмету музыкальная культура для ООСХ “Музыка” 1 - 7 классов. 2000/02 гг.
8. Шаинская Е.Н. Децкая музыкальная литература. Ма’ruza matnlari. - T., 2001.
9. Sharipova G.M. Musiqqa o’qitish metodikasi. Ma’ruzalar matni. -T., 2005.
10. Sharipova G.M. Metodik qo’llanma. 1 - 2, 3 - 4, 5 - 7 sinflar uchun. -T., 2001, 2002.

Shoira NOROVA
Buxoro davlat universiteti
musiqa ta'limi kafedrası
katta o'qituvchisi

O'ZBEK AN'ANAVIY QO'SHIQCHILIGIDA USTOZ-SHOGIRD IJRO YO'LLARI

Respublikamiz Prezidenti va hukumatimiz rahbariyati xalq ta'limini rivojlantirish va yuqori bosqichlariga ko'tarish, o'quvchilarni musiqiy iqtidorini yuksaltirishda dunyo tajribalarini o'rganish hamda, ota-bobolarimiz boy madaniy merosiga tayanish, uni kengroq qo'llash borasidagi harakatlar yanada yaxshiroq ishlashga undamoqda. O'zbekistonni dunyoga tanitish, ertangi kunimizni yanada nurafshon qilish uchun bilim olib izlanishlar, yoshlarga ko'rsatilayotgan sayi-harakatlar albatta bir kun o'zining mevasini beradi.

Kalit so'zlar: jamiyat, vazifa, ma'naviy, boyluk, axloqiy, poklik, jismoniy, barkamol, meros, iqtidor, bosqich.

Президент и руководство нашего правительства призывают людей усерднее работать над развитием и повышением уровня народного образования, изучать мировой опыт совершенствования музыкальных талантов учащихся, опираться на богатое культурное наследие наших предков и использовать его. шире. Усилия, направленные на то, чтобы познакомить мир с Узбекистаном, сделать наше будущее ярче, получить знания и исследования, а также усилия, прилагаемые к молодежи, однажды принесут плоды.

Ключевые слова: общество, миссия, духовное, богатство, мораль, чистота, физическое, гармоничное, наследственность, талант, стадия.

The President and the leadership of our government are urging people to work harder to develop and raise the level of public education, to study world experience in improving the musical talent of students, to rely on the rich cultural heritage of our ancestors and to use it more widely. The efforts to introduce Uzbekistan to the world, to make our future brighter, to acquire knowledge and to make efforts for the benefit of young people will one day bear fruit.

Key words: society, mission, spiritual, wealth, moral, purity, physical, harmonious, heritage, talent, stage.

Kirish. Jamiyatimizning eng muhim vazifalaridan biri – o'zida ma'naviy boylukni, axloqiy poklik va jismoniy barkamollikni mujassamlantirgan insonni yetishtirishdir. Yigit-qizlarimizni buyuk davlatga munosib farzandlar etib tarbiyalashimiz lozim. Umumta'lim maktablarida tarbiyaviy ishlarning barcha jihatlarini tubdan qayta qurish talabi kundun-kunga oshib bormoqda. Vatandarparvarlik, millatlararo muloqot madaniyati, vijdoniylik, milliy odob kabi fazilatlarini yoshlarimizda shakllantirishimiz bugungi dolzarb vazifadir. Shu jihatdan maktablarda musiqa va qo'shiq san'ati sabog'ini puxta yo'lga qo'yish muhim ahamiyatga ega.

Asosiy qism. Asarning nasriy bayoni, g'oyaviy mazmuni, musiqiyliigi, ohang tuzilmasida o'zbek klassik musiqasiga xos qoida daromad, avj, chuqur avj, ritmik guruhlanish, shuningdek, tasviriy vositalar, g'azaldagi misralar, so'zlar, bo'g'inlararo mutanosiblik, har bir unli tovushlarda talqin qilinadigan murakkab, yoqimli qochirim va sayqallarni aniqlash hamda tahlil qilish, shu tariqa o'quvchilarda zarur axloqiy estetik sifat ko'nikmalarni shakllantirish maqsad qilib qo'yildi.

Biz quyida A. Navoiy g'azali bilan aytilgan “Minojat” klassik ashulasini qanday xofizlarimiz kuylab o'tishgani va mashg'ulotni o'tkazish uchun qanday tayyorgarlik ishlarini amalga oshirganimizni bayon qilamiz.

1. Adabiy – musiqali ko'rgazma:

a) Navoiyning lirik devonlari “Qaro ko'zum”, “Topmadim” va besh jildlik “O'zbek xalq muziqasi” asari;

b) Navoiyning mazkur g'azalini ijro etgan mashhur xonandalar (Y. Rajabiy B. Davidova)ning portretlari.

d) o'quvchilarning A. Navoiy asarlariga chizgan rasmlar;

e) Navoiy bo'lgan joylar xaritasi.

Mashg'ulot rejasi:

a) o'qituvchining kirish suhbat (klassik adabiyot va professional xalq musiqa ijodiyoti haqida) ;

b) ashulani eshittirish;

d) g'azalni o'qish, tekst ustida ishlash va mazmunini o'rganish;

e) ashuladagi badiiy, musiqiy, tasviriy vositalarni aniqlash;

f) ashulaning badiiyliigi va xalqchilligi;

g) ashulani takroran eshittirish.

3. Mashg'ulotning maqsadi.

a) ashula mazmunini o'rganish;

b) O'quvchilarda lirik tuyg'ularini hamda musiqani idrok etish hissini rivojlantirish.

4. Mashg'ulot materiallari:

a) gram yozuv (biz qo'shiqni klassik ashulalarning mohir ijrochisi B.Davidova ovozida tingladik);

b) g'azal matni, vazni, lug'at va izohlar, ashulaning nota yozuvi, undagi bezak elementlari, diapazoni ko'rgazmali qurol sifatida alohida plakat va yozuvlarda bayon etildi.

Muhokamalar va natijalar. Mashg'ulotning o'tkazish tartibi. O'tgan mashg'ulotda o'rganilgan Navoiy g'azallari yuzasidan savol-javoblar qilingach, o'quvchilardan biri shoirning “Mexribone topmadim” g'azali asosida Navoiy yashagan davrdagi mavjud tuzum haqida gapirib o'tdi. O'qituvchi (musiqqa o'qituvchisi) yangi mavzuni kirish so'zi bilan boshlab buyuk bobimiz Alisher Navoiy XV asr ijtimoiy muhitida kamol topganligi, ulkan mutaffakir va gumanitar olim sifatida o'z asarlarida insonning mehnatsevarligi, axloqliligi va donishmandligini yuqori baholaganligi, xalqlar o'rtasidagi hamjihatlikni, do'stlikni, sof sevgi-muhabbatni ulug'laganligi, inson go'zalligini xalqparvarlik g'oyalari bilan uzviy bog'liq holda talqin etganligini qisqacha hikoya qilib berdi. Alisher Navoiy o'zi yashagan davr musiqqa ilmining bilimdonlari, sozandalari, Xofiz Qozoq (mohir qonunchi) Paxlavon Muhammad, Ustoz Said Ahmad (xushshabat g'ijjakchi) Mutaxxari Udiy va Qulmuhammad Udiy (ud cholg'u asbobining benazir ijrochisi) Ustod Shaxiy Noiylar (naychi) bilan yaqindan muloqotda bo'lganligi, “Mahbub ul-qulub” (ko'ngillar sevgani), “Farxod va Shirin”, “Layli va Majnun” asarlarida insonning quvonchli va hasratli lahzalarini musiqiy ohangda mahorat bilan tasvirlanganligi musiqqa san'atini insonning ma'naviy kamolotida hal qiluvchi vositalardan biri deb bilganligini bayon qildi.

Adabiyot o'qituvchisi “Sabbayi sayyor”da Diloromni go'zal va sohibjamol, sadoqatli mahbuba, mohir sozanda hamda xushovoz xonanda sifatida gavdalantirish buyuk mutaffakir musiqqa ilmining chuqur bilimdoni bo'lganligini ko'rsatishni alohida takidlab o'tish mumkin.

O'zbek klassik ashularining musiqiy qurilmasi g'oyat hayotiy, ular mashg'ulot (cholg'u) tarzida ijro etilganda ham insonning ichki hissiyotiga ma'nau ta'sir eta oladi. Binobarin Navoiyning “Minojat” ashulasida ifodalangan shoirning mahbusiga ko'ngil rozi, o'rtadagi ishqiy munosabatlarning nafis sadolari kechishi voqea va hodisalar haqidagi tasavvurimizni qaytadan tiklab qalbimizda yangi bir go'zallik olami yaratish qudratiga ega ekanligi ta'kidlab o'tiladi. U mazkur qo'shiq insoniy tuyg'ularga boyligi, hayotiyligi, haqqoniyligi, badiiy tafakkurining teranligi, mukammalligi bilan Navoiy ijodining emas, balki ko'p arsluk she'riyatimizning, musiqamizning eng nodir namunalaridan biri ekanligi va hali ko'p zamonlar qo'shiq muxlislarini o'ziga rom etishi uqtiriladi.

Mashg'ulot yuqori sinf o'quvchilarini klassik musiqqa madaniyatimiz durdonasi bilan yaqindan tanishishga, ularda ilgari surilgan mazmun ifoda vositasida vafodorlik, fidoiylik, odamiylik, poklik kabi insoniy fazilatlarini namoyon qilishga ko'maklashadi.

Xulosa. Shunday qilib yoshlarni musiqqa va qo'shiq sanati asosida tarbiyalash murakkab izchillik talab qiladigan vazifadir. Kuy qo'shiq inson ma'naviyatini yanada boyitadi, uni go'zallik, muhabbat, yaratuvchanlik olamiga chorlaydi. Qo'shiqning qudrati beqiyos. U faqat shoir, bastakor, xonanda va sozandaning shaxsiy o'y fikrlarini emas balki xalqning o'tmishi, buguni va kelajagini ifoda etadi.

Adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyanob xalqimiz bilan birga quramiz. –Toshkent: “O'zbekiston”, 2017-y.

2. “O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida” O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoni. 1-ilova: “2017-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi”. Xalq so'zi gazetasi. 2017-yil 8-fevral soni va Internet resurs: www.lex.uz.

3. Ochilov M. Yangi pedagogik texnologiyalar. Ma'ruzalar matni. -Qarshi, “Nasaf”, 2000-yil.

4. Inomxo'jayev S., L.Xo'jayeva. Badiiy so'z san'ati. –Toshkent: “G'.G'ulom nashriyoti”, 1972.

Ibrogim KAYUMOV
Buxoro davlat universiteti
musiqa ta’limi kafedrası
katta o‘qituvchisi

SAN’ATNING TURLARI VA ULARNING TARBIYAVIY AHAMIYATI

San’at-ijtimoiy ong va inson faoliyatining o‘ziga xos shakli. San’at inson mehnati, aql-idroki, shuuri bilan yaratilgan ijod mahsulidir. San’at asarida shaxsning o‘ziga xos iste’dodi namoyon bo‘ladi. San’at insoniyat ma’naviy madaniyatining tarkibiy qismi, dunyoni ma’naviy anglashning maxsus turidir. “San’at” keng ma’noda, badiiy qadriyatlar, ularni yaratish (badiiy ijod qilish) va iste’mol (badiiy idrok etish) jarayonlarini qamrab oladi. San’at hozirgi davrga qadar insoniyat taraqqiyoti bilan bog‘liq holda rivojlanib kelgan. “San’at” so‘zi jonli tilimizda nechog‘li keng ma’noda qo‘llanmasin, tabiiyki, bizni uning emas, balki istilohiy ma’nosi qiziqtiradi.

Kalit so‘zlar: san’at, kulolchilik, naqqoshlik, kashtachilik, zardo‘zlik, libos yaratish, badiiy san’at turlari, rassomlik, musiqa, haykaltaroshlik, kino, teatr, badiiy adabiyot.

Искусство - это особая форма общественного сознания и человеческой деятельности. Искусство - это творение человеческого труда, интеллекта и сознания. Произведение искусства – это уникальный талант человека. Искусство - неотъемлемая часть духовной культуры человека, это особый вид духовного понимания мира. Искусство широко в смысле художественных ценностей, их создания (художественного творчества) и охватывает процессы потребления (художественное восприятие). Искусство современно разработан в связи с развитием человечества из несколько широко слово «искусство» в нашем живом языке.

Ключевые слова: искусство, керамика, живопись, вышивка, ювелирное дело, изготовление костюмов, музыка, скульптура, кино, театр, художественная литература.

Art is a specific form of social consciousness and human activity. Art is a creation of human labor, intellect and consciousness product. A work of art is a person’s unique talent will be Art is an integral part of human spiritual culture, is a special kind of spiritual understanding of the world. Art is wide in the sense of artistic values, their creation (artistic creation) and covers the processes of consumption (artistic perception). Art is modern developed in connection with the development of mankind from How broad is the word “art” in our living language not to use, of course, us, not its terminological meaning interested.

Key words: arts, ceramics, painting, embroidery, goldsmithing, costume making, painting, music, sculpture, cinema, theater, fiction.

Kirish. Istilohiy ma’noda “San’at” deganda insonning go‘zallik qonuniyatlari asosida borliqni badiiy o‘zlashtirish (va o‘zgartirish)ga qaratilgan yaratuvchilik faoliyati hamda uning natijasi o‘laroq vujudga kelgan jami narsalar tushuniladi. Ya’ni go‘zallik qonunlari asosida mahorat va did bilan yaratilgan narsalarning hammasi san’atga aloqadordir.

Asosiy qism. San’atning quyidagi ikki turi farqlanadi: amaliy va badiiy (nafis). Amaliy san’at turlariga kulolchilik, naqqoshlik, kashtachilik, zardo‘zlik, libos yaratish kabi sohalar kirsa, badiiy san’at turlariga rassomlik, musiqa, haykaltaroshlik, kino, teatr, badiiy adabiyot kabilar mansub. Shuningdek, ifodali va tasviriy san’at turlari farqlanadi. Ba’zi san’at turlari tasvirlasa, boshqalari ifodalaydi. Aytaylik, musiqa – ifoda. San’at kompozitor ohanglar orqali kechinmalarni ifodalaydi va shu ohanglar ruhiyatimizda muayyan bir kayfiyat hosil qiladi. Rassomlik bilan haykaltaroshlik tasviriy san’at turlari bo‘lib, unda biror manzara, holat musavvir qalbini junbishga keltirib, qalbida muayyan kechinmalarni qo‘zg‘atadi va musavvir o‘sha manzarani rang-tasvirga muhrlaydi. Shu tariqa san’at asarlari ruhiyatimizga oziq beradi.

San’atning turli ko‘rinishlari voqelikni, undagi hodisa, narsa va holatlarni o‘ziga xos usullar yordamida aks ettiradi. Masalan, musiqada tovushlar, ularning o‘zaro bog‘lanishi, uyg‘unligi orqali; badiiy adabiyot so‘z, obrazlar orqali; tasviriy san’atda bo‘yoqlar yordamida muayyan hissiy obraz gavdalanitiriladi; teatrdan pesa qahramonlarining siymosi aktyorlar orqali namoyon bo‘ladi. Mavjud san’at turlari orasida badiiy adabiyot yetakchi o‘rin tutadi. Chunki badiiy adabiyot universal bilish va ifoda vositasi bo‘lmish so‘z bilan ish ko‘radi.

San’at ijtimoiy hayotning mustaqil bir sohasi bo‘lib, jamiyatning barcha tomonlariga ta’sir o‘tkazadi, ijtimoiy ongning hamma shakllari bilan aloqaga kirishadi. San’at voqelikni badiiy vositalar orqali yanada to‘laqonli, jozibali anglashga yordam beradi. San’at uchun inson bosh mavzu bo‘lib xizmat qiladi. San’atda inson hamma vaqt ham bevosita ifodalanmaydi. San’at narsalardan, tabiat hodisalaridan inson uchun ahamiyatli bo‘lgan ma’noni izlaydi, inson qalbini poklaydi, uning har tomonlama kamol topishida muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi.

San'at qadimiy tarixga ega bo'lib, u jamiyat taraqqiyotining ilk bosqichlarida mehnat jarayoni, shuningdek, kishilar ijtimoiy rivojlanishi bilan bog'liq holda vujudga kela boshlagan. Ibtidoiy san'atning dastlabki ildizlari so'nggi poleolit davriga, taxminan miloddan avvalgi 40-20-ming yillikka borib taqaladi. Birinchi san'atga doir ma'lumotlar dastlab Yunonistonda qadimdan o'rganila boshlagani ma'lum. Arastu, Aflotun kabi o'sha davrning yirik faylasuflari Yunonistonda san'atining tarixi bilan ham shug'ullangani to'g'risida ma'lumotlar saqlangan. Qadimgi Rimda yunon san'atiga katta e'tibor bilan qaralgan. Miloddan dastlabki asrlarda Markaziy Osiyo mamlakatlarida me'morchilik va san'atga oid risolalar yaratilgan. O'rta asrlarda Yevropada san'at ilohiyotning (teologiya) bir qismi bo'lib qoladi. O'rta asr san'atshunoslari san'atni narigi dunyoning bu dunyodagi moddiy obrazi deb baholagan.

Uyg'onish davri san'at rivojida muhim davr bo'lib tarixga kirdi. XIV-XVI asrlarda insonparvarlik va realizm g'oyalari bilan bir qatorda San'atni cherkov ta'siridan ajratishga intilish kuchaydi va uni ilmiy tavsiflash yo'lida muhim qadam qo'yildi. Bu davrda San'at uning nazariyasi va tarixi bo'yicha qimmatli asarlar vujudga keldi. Leonardo da Vinchining rassomlikning ilmiy asoslari va imkoniyatlari, tasviriy san'atda inson ma'naviy hayotining aks ettirilishi kabi muhim ahamiyatga ega bo'lgan fikrlari, XVI asrda Germaniyada A.Dyurerning proporsiyalar haqida ilmiy fikrlari. Venetsiyada P.Aretinoning borliqni to'g'ri aks ettirish bo'yicha rassomlar oldiga qo'ygan talablari san'atga muhim hissa bo'lib qo'shildi. XVII arsdan boshlab Germaniya G.Y.Lessing realizm nazariyotchisi sifatida “tasviriy san'at” atamasini fanga kirdi.

XIX asrda san'atning ilmiy-tarixiy asoslari mustahkamlandi. San'at fan sifatida shakllanib takomiliga yetdi, o'z uslubiyotiga ega bo'ldi. Fransiyada Stendal G.Kurbe, Germaniyada I.Gyote va G.Geynning asarlari san'atshunoslik fanida katta rol o'ynadi. Aynan shu davrda arxeologik tadqiqotlar ko'lami kengaydi, badiiy muzeylar ochildi. Ayniqsa, Buyuk fransuz inqilobi g'oyalari, I.Kant, A.Shopengauer, G.F.Gegel estetik qarashlari, Rossiyada esa V.V.Stasov, I.N.Kramskoy, I.Ye.Repin va boshqalarning san'atning hayotiy bo'lishi va ijod erkinligi xususidagi qimmatli fikrlari, V.G.Belinskiy, A.I.Gersin g'oyalari san'atning realistik yo'nalishi rivojida muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Shuningdek, bu davrda san'at din bilan ham mustahkam aloqada rivojlandi.

Jahon san'ati durdonalari - buyuk arxitektura inshootlari, Vergiliy, Dante, Milton, Leonardo da Vinchi, Rafael, Mikelanjelo tasvirlari, I.S.Bax, I.Gaydn, V.A.Motsart musiqalari, Sharqda esa F.Attor, J.Rumiy, A.Jomiy, A.Navoiy asarlari diniy manbalardan ilhom olib yaralgan edi. San'at odamlarning estetik talablarini qondirish bilan birga, o'z taraqqiyotining turli davrlarida jamiyat a'zolarini ma'lum ruhda tarbiyalash, ularni aqliy va hissiy jihatdan rivojlantirish vositasi sifatida xizmat qilib kelgan, ularning turli maqsad, his-tuyg'u, manfaat, ideallarini ifoda etgan.

Muhokamalar va xulosalar. San'at ijtimoiy ongning boshqa shakllaridan o'zining predmeti, mazmuni, voqelikni ifoda etish usuli va uslubi, ijtimoiy hayotda tutgan o'rni hamda vazifalari jihatidan farq qiladi. San'at insonning moddiy va ma'naviy faoliyatidagi bilimi, tajribasi, mahorati va qobiliyatlarini namoyon etuvchi badiiy ijodiyot mahsulidir. Estetik tafakkur tarixida san'at narsa va hodisalarni qanday bo'lsa shundayligicha aks ettirish va hayotni go'zallik qonunlari asosida badiiy ifodalash g'oyalari sari yuksalib bordi. Tabiat, jamiyat va insonning ijtimoiy, ma'naviy, milliy dunyosi san'at predmeti hisoblanadi. Voqelik qaysi shaklda badiiy ifoda etilmasin, ijodkor unga ma'lum ijtimoiy-estetik ideal nazardan munosabat bildiradi va o'z estetik bahosini beradi.

San'at inson uchun estetik zavq-shavq manbai; inson hayotiga go'zallik baxsh etadi; odamlarda voqelikka nisbatan hissiy munosabatni shakllantiradi; hayotni kuzatish, o'rganish va bilish vositasi; hayotni inson orzu qilgan tomonga o'zgartirishda yordam beradi; tarbiya vositasi sifatida xizmat qiladi; hayotdagi go'zallikdan ilhomlanishga, xunuklikdan nafratlanishga chorlaydi; odamlar orasidagi ma'naviy ko'priklar, muloqot vositasi; odamlarning badiiy-estetik didini tarbiyalaydi, ularda ma'lum dunyoqarashni shakllantiradi. San'at jamiyat ma'naviy hayotining boshqa hodisalari (fan, mafkura, axloq) ma'lum darajada bog'liqdir.

San'atning maqsadi dunyoni badiiy o'zlashtirish, odamga lazzat baxsh eta oladigan, uni ma'naviy boyita oladigan asarlar yaratish yo'li bilan kishilarning estetik ehtiyojlarini qondirishdan iborat. San'at asarlarining diqqat markazida insonlar, ularning ijtimoiy aloqasi va o'zaro munosabatlari, muayyan tarixiy sharoitlardagi hayoti, faoliyati turadi. Shuning uchun ham san'at asarlari beradigan bilim muayyan mamlakat, millat yoki ma'lum bir tarixiy davr va shaxslar haqidagi ilmiy asarlardan olingan ma'lumotlardan farq qiladi. San'atning tarbiyaviy kuchi unda ifoda etilgan kechinma va obrazlarning har bir o'quvchi, tomoshabinning qalbiga kirib borishi, ularda estetik zavq uyg'onishidir.

San'at barcha ijtimoiy ong shakllari singari o'z taraqqiyot qonunlariga ega. Bu qonuniyatlar san'atning o'z ichki xususiyatlaridan kelib chiqsada, ijtimoiy taraqqiyot bilan bog'liq bo'lgan xalq, millat, elat, mamlakat va jahon sivilizatsiyasi darajasi bu qonuniyatlarida o'z ifodasini topadi. San'at qonuniyatlarini estetika, San'atshunoslik fani o'rganadi. San'atni tushunish, uning kishilar hayotidagi rolini aniqlash masalasi butun madaniyat tarixi davomida keskin bahs, tortishuvlarga sabab bo'lib kelgan. Masalan, ba'zi san'atkor va

san'atshunoslar uni “tabiatning taqlidi” yoki “voqelikning aks ettirilishi” deb hisoblasa, boshqalari “san'atkorning sof shaxsiy ijodiy mahsuli”, “o‘z-o‘zini izhor etish” sifatida talqin etadi. Bu san'at predmetining murakkabligi, uning xususiyatlari va shakllari, mujassamlashtirishning usullarining xilma-xilligi hamda turli davrlarda san'at nazariyotchilarining sinfiy va g'oyaviy fikrlari o'rtasidagi tafovutlar bilan izohlanadi.

San'atda go'zallik kategoriyasi muhim ahamiyat kasb etadi. Estetika fani - go'zallik san'atning zarur sharti ekanligini, go'zalliksiz san'atning yo'qligi va bo'lishi mumkin ham emasligini uqtiradi. San'atda mazmun va shaklni bir-biridan ajratib bo'lmaydi. San'atning o'ziga xos xususiyati uning voqelikni ilg'or g'oyaviy nazardan badiiy obrazlar orqali aks ettirishdir.

Xulosa. Milliy istiqloq mafkurasini yoshlar ongiga singdirish jarayonida san'at alohida o'rin tutadi. Chunki san'at yuksak ijtimoiy g'oyalarni targ'ib etuvchi, inson ma'naviy dunyoqarashini kengaytiruvchi, uni shaxs sifatida tarbiyalovchi vositalardan zarur bo'lgan o'zaro muloqotlar vositasi sifatida turli qit'alar va davlatlarni o'zaro bog'laydi. Zotan, inson san'atdan estetik zavq, bitmas-tuganmas ijodiy kuch-qudrat oladi va shu ma'noda san'at ma'naviy yuksalishning eng ta'sirchan quroliga aylanadi.

Adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidentining Farmoni. “Respublikada musiqiy ta'limni, madaniyat va san'at o'quv yurtlari faoliyatini yaxshilash to'g'risida” – 1996-yil 31-dekabr.
2. Abralova M., Shamsiyeva Z. Musiqa madaniyati. Uzviylashtirilgan o'quv dasturini joriy etish bo'yicha tavsiya va taqvim mavzu rejalar. (1-7 sinflar). -T., 2010-yil.
3. Akbarov A.I. Musiqa lug'ati. -T.: “G'.G'ulom” nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1997-yil.
4. Nurmatov H., Norxo'jayev N. Musiqa alifbosi. 1-sinf uchun darslik. –Toshkent: “O'qituvchi”, 1999.
5. Nurmatov H., Norxo'jayev N., Mirrahimov A. Musiqa. 2-sinf uchun darslik. –Toshkent: “G'.G'ulom” nomidagi abiyot va san'at nashriyoti,, 2001-yil.
6. Nurmatov H., Norxo'jayev N., Mirrahimov A. Musiqa. 2-sinf uchun darslik. –Toshkent: “G'.G'ulom” nomidagi nashriyot matbaa ijodiy uyi, 2006-yil.
7. Nurmatov H., Norxo'jayev N. Musiqa. 3-sinf uchun darslik. –Toshkent: “G'.G'ulom” nomidagi nashriyot matbaa ijodiy uyi, 2007-yil.

Фаррух НУРИЛЛАЕВБухоро давлат университети
музыка таълими кафедраси
катта ўқитувчиси**Нигора НУРИЛЛАЕВА**Бухоро ихтисослаштирилган
санъат мактаб интернати
ўқитувчиси

БУХОРО ФОЛЬКЛОР ҚЎШИҚЛАРИНИНГ ЎЗИГА ХОС ТАЪЛИМИЙ ВА ТАРБИЯВИЙ АҲАМИЯТИ

Фольклор қўшиқлари ҳаётнинг бетакрор қирралари ва ижод аҳлининг лирик кечинмаларини ўзида акс эттиргани боис ўқувчиларнинг онгида нозик кечинмаларни уйғотиши, уларни гўзаллик оламига олиб кириши, гўзалликка меҳр-муҳаббат уйғотиб, ўқишда ва меҳнатда фаолликка руҳлантириши шубҳасиздир. Шу нуқтаи назардан қараганда, Бухоро фольклор қўшиқлари ҳам ўзига хос таълимий ва тарбиявий имкониятларга эгаллиги билан аҳамиятли ҳисобланади. Улар халқимизнинг бадиий-музикавий мероси сифатида ўз ўрнига эга.

Калит сўзлар: интилувчан, ижтимоий-ахлоқий, моҳияти, сабоқ, жараён, жамият, бурч, музика санъати, жанр, баҳраманд, танлаш, миллий, мерос, фольклор, жўрлиги, куйлаш, таълимий, тарбиявий.

Поскольку народные песни отражают уникальные стороны жизни и лирический опыт творческих людей, они, несомненно, пробуждают в умах учащихся тонкие переживания, переносят их в мир красоты, пробуждают любовь к прекрасному и вдохновляют их на активное чтение и работа. С этой точки зрения бухарские народные песни важны еще и в силу своего уникального образовательного и педагогического потенциала. Им место в художественном и музыкальном наследии нашего народа.

Ключевые слова: стремящийся, социально-этический, сущность, урок, процесс, общество, долг, музыкальное искусство, жанр, удовольствие, выбор, национальное, наследие, фольклор, сопровождение, пение, образовательное, педагогическое.

As folk songs reflect the unique aspects of life and the lyrical experiences of the creators, they undoubtedly awaken in the minds of students the subtle experiences, bring them into the world of beauty, awaken a love of beauty and inspire them to be active in reading and work. From this point of view, Bukhara folk songs are also important because of their unique educational and pedagogical potential. They have a place in the artistic and musical heritage of our people.

Key words: aspiring, socio-ethical, essence, subject, process, society, duty, musical art, genre, enjoyment, choice, national, heritage, folklore, accompaniment, singing, educational, pedagogical.

Кириш. Қўшиқларни танлашда ўқувчилар қизиқишлари, эҳтиёжлари, эстетик савиялари, ижро этиш маҳоратлари инобатга олиниши бир мунча аҳамиятли бўлсада, лекин таълим-тарбияда қўлланиладиган қўшиқлар намуналарини саралаш мезонлари нималарга, қандай талабларга асосланган ҳолда ишлаб чиқилишини билиш янада аҳамиятли ҳисобланади. Ёш авлодни музика санъатидаги гўзалликларни теран идрок этишларида, уларнинг эстетик туйғу ва бадиий дидларини ўстиришда фольклор қўшиқлари катта аҳамият касб этади. Фольклор қўшиқлари воситасида музика таълими амалиётида ўзига хос мактаб яратган олимлар ва тадқиқотчилар ёш авлодга бериладиган билимлар тизимида эстетик мазмун ва моҳият касб этувчи билимларга алоҳида аҳамият беришни, ҳар бир фольклор қўшиғи шахснинг баркамол ривожланишига самарали таъсир ўтказишини таъкидлаб келмоқда.

Асосий қисм. 5-7-синф ўқувчилари табиатига хос турли нарсаларга қизиқувчанлик, ўз навбатида, фольклор қўшиқларини куйлашга бўлган қизиқувчанлигини инкор этмайди, балки бу жараёнлар бир-бирига омукта ҳолда кечгандагина катта натижа беради. Бу ёшдаги болалар ҳаётга мустақил назар солишга интилувчан бўладилар. Улар ҳаётдаги ҳар бир воқеа ва ҳодисани ижтимоий-ахлоқий моҳиятини аниқлашга, ундан ўзларига сабоқ чиқаришга ҳаракат қиладилар. Шу жараёнда уларга фуқаролик туйғулари теранлаша ва такомиллаша боради, жамият ва Ватан олдидаги бурч ва маъсулиятларини аниқлаш истаги уйғона бошлайди. Бунда уларга турли мазмундаги музика асарлари ўзгача таъсир кўрсатади. Шу таъсир чуқурлашгани сайин болалар музика санъати жанрларидан

бахраманд бўлиш, мусикани касб сифатида танлашни хоҳлаб қоладилар. Халқимизнинг миллий мероси бўлмиш фольклор кўшиқларига эса қизиқиш билан қарайдилар ва уларни мусиқа жўрлигида куйлаш ҳаракатида бўладилар. Шулардан келиб чиқиб айтиш мумкинки, фольклор кўшиқларининг таълимий ва тарбиявий имкониятлари ниҳоятда кенг. Уларнинг муайян педагогик талаблар асосида танлаб олиниши эса таълим-тарбия жараёнининг ижобий бўлишига хизмат қилади.

Ҳақиқатдан ҳам, халқимиз томонидан яратилиб келинган халқ оғзаки ижоди намуналаридан бири бўлган фольклор кўшиқлари ёшларнинг эстетик диди, ҳис-туйғуси ва дунёқарашини ўстириб боришда алоҳида ўрин эгаллайди. Шу ўринда айтиш жоизки, 5-7-синф даври ўқувчиларнинг болалик билан аста-секин хайрлашиши ва катталарга эргашиш тушунчаларининг шаклланиш даври ҳисобланади. Бу даврда болаларнинг биринчи мучални тўлдириб, иккинчисига қадам қўйиш, ҳам жисмоний, ҳам маънавий-ахлоқий балоғати ўсиб бориш бўсағасидир. Ўғил ва қизлар жинсига дахлдор ҳислатлар ривожланиб, аввало, овозлар фарқлана бошлайди. Бу жараён маънавий ривожланишдан ўзади, натижада улар хатти-ҳаракатида, юриш-туришида ўзгарувчанлик, аниқроғи, бекарорлик, оқибатини ўйламай иш қилиш, ўзига бино қўйиш ҳолатлари учрай бошлайди. Бу ёшдаги болаларга мўлжалланган мусикий асарлар, жумладан, фольклор кўшиқларининг вазифаси ана шу мураккаб жараённи чуқур ва теран мусикий-бадий тадбиқ этиб, уларнинг маънавий камолоти, эҳтиёжини қондириш, уларда чинакам инсоний фазилатларнинг таркиб топишида фаолроқ таъсир кўрсата билишдан иборат. Энг муҳими, шу ёшдаги болаларга мўлжалланиб ёзилган мусикий асарлар ва шу ёш даврида куйлашга мос келадиган фольклор кўшиқлари уларни миллий истиқлол руҳида тарбиялаши, дунёқарашларини шакллантириши, юксак ахлоқий фазилатларни сингдиришга хизмат қилиши керак. Неча асрлар давомида Ватан мустақиллиги учун олиб борган курашлари, меҳнатнинг барча фаровонликлар омили эканлиги, ҳалоллик, ростгўйлик, фидойилик ва бошқа инсоний фазилатлар болалар фольклор мусиқа санъатининг асосий мавзулари бўлиши мумкин.

Бизнингча, фольклор кўшиқлари намунасини танлашга жиддий ёндошган ҳолда, биринчи навбатда, ўқувчиларнинг ёши, психологик-физиологик хусусиятлари, кўшиқчининг бадий-мусикий жиҳатдан тузулмаси инobatга олиниши керак.

Иккинчидан, кўшиқнинг ўйинбоплиги, шўх, қувноқ, муайян рақс ва жисмоний ҳаракатлар билан боғлиқликда ижро этиш ҳолатини эътиборга олиш даркор.

Учинчидан, кўшиқни болаларнинг куйлаш имконияти, маҳорати (овоз диапазони, овоз кучи, вокал-хор малакалари)га мослигини инobatга олиниши лозим.

Тўртинчидан, кўшиқнинг бадий-мусикий матни ўқувчилар учун тушунарлилиги, ғоявий-бадий мазмунини тарбиявий таъсирчанликка эга эканлиги эътиборда бўлиши керак.

Бешинчидан, асарларни ўрганиш ва ижро этиш учун мавжуд шарт-шароитларга тўғри келишлигига эътибор қаратиш мақсадга мувофиқдир.

Шунингдек, мусиқа дарслари (тўғарак машғулотлари)да Бухоро фольклор кўшиқларидан фойдаланишда ўқувчиларга маънавий, ахлоқий ва эстетик тарбия бериш ҳам назарга тутилиши керак, албатта. Бунинг учун қўйидагиларга алоҳида эътибор берилиши лозим деб ўйлаймиз:

1. Танланган ҳар бир фольклор кўшиғининг ўқувчилар мусикий дидига (куй, оҳанг, ритмик жиҳатдан) яқинлиги.

2. Кўшиқ ижроси давомида унинг ўқувчилар томонидан енгил, осон ва тушунарли тарзда идрок этилиши.

3. Кўшиқнинг усул, суръат ва ритм жиҳатдан мураккаб тузулмаларга эга бўлишдан қатъий назар, уларни осон ўзлаштирилиши ва ифодали куйланиши.

4. Танланган ҳар бир фольклор кўшиғининг ўқувчиларда миллий мусикий мерос ҳақида янги билим бериши.

5. Танланган ҳар бир фольклор кўшиғининг ҳозирги замон мусиқа таълимининг шаклланишида катта аҳамиятга эгаллиги.

6. Ўқувчиларда миллий мусиқа меросимизга ва у орқали она Ватанга муҳаббат ҳиссини тарбиялаш, ўқувчиларда жамоатчилик олдидаги бурчини англаш, дўстлик, ўртоқлик ва инсонпарварлик туйғуларини таркиб топтиришга алоҳида эътибор бериш ва ҳоказо.

Бухоро фольклор кўшиқларини таълим-тарбия жараёни учун танлаш ҳақида фикр юритилганда, аввало, унинг таркибий тузилиши ўқитувчи томонидан пухта ўрганилиши ва ўқувчиларга назарий билимлар бериш ҳамда амалий жиҳатдан куйлашга ўргатиш усулларини пухта билиши жуда муҳимдир. Шуни унутмаслик керакки, кўшиқнинг эстетик таъсир кучи ва характери ундаги қисмларнинг ҳар бирида, айна вақтда, уларнинг ўзаро боғлиқлиги ва яхлит ҳолдаги таъсири билан белгиланади. Шу маънода фикр юритиб айтиш ўринлики, Бухоро фольклор кўшиқларининг мусикий оҳанги унинг энг муҳим жиҳатларидан бири ҳисобланади. Бухоро мусиқа санъатининг ўзига хос

оҳангида ҳар бир фольклор қўшиқнинг ғоявий-бадий мазмуни ўзига хос усулда, муסיкий товушлар шаклида ифодаланади. Шунинг учун ҳам боалар ёки катталар ижросида ёзиб олинган фольклор қўшиқ матнига мувофиқ келувчи куйнинг қай даражада ноталаштирилганлигига эътибор қаратиб, уларни танлаш бир мунча афзалдир.

Муҳокамалар ва натижалар. Маълумки, фольклор асаридида мавжуд бўлган оҳанг қўшиқнинг бадий мазмуни, ритмик тузулмаси, суръати ва бошқа ифода воситаларига мос бўлиши унинг муסיкий-эстетик таъсирчанлигини янада оширади. Бухоро фольклор қўшиқлари ҳам шуларга мувофиқ бўлиб улардаги оҳанг ўзининг бетакрорлиги билан янада мазмундорлик касб этади. Ранг-баранг нозик товушлар, усуллар, ифодалаш воситаларининг ўзаро уйғунлашгани эса уларнинг муסיкий-эстетик таъсирчанлигини янада оширади. Зеро, бошқа вилоят фольклор қўшиқларидек Бухоро фольклорига мансуб ҳар қандай қўшиқдаги оҳанг ҳам фақат лирик, завқли туйғулар уйғотмайди, у ғамгин, аччиқ, изтиробли, мунгли кайфият уйғотиши ҳам мумкин. Шуларга кўра, болалар куйлайдиган кўплаб Бухоро фольклор қўшиқларида уларнинг орзу-армонлари, истаклари, гўзал эҳтирослари, қўшиқ куйлаб турли ўйинларни ҳам ўйнашларининг акс этиши фикрмизнинг далили бўла олади. Демак, фольклор асарларига мансуб оҳанг ҳаётнинг шодлиги-ю, ғам-алами, хурсандчилигини ифодаловчи қўшиқ мазмунига боғлиқ бўлади. Шундан келиб чиқиб фольклор қўшиқ матни билан унинг оҳангини муносиб, мувофиқлигини бош мезон сифатида эътироф этиш мумкин.

Фольклор қўшиғини ижро этиш учун танлашда, биринчи галда оҳанг жозибдорлигига, овознинг муסיкийлигига эришиш мумкинлигини ҳам эътиборга олиш керак. Ўқувчилар шу оҳангдор муסיкийликдан моҳирона фойдаланиб, юксак ижрочилик маҳоратига эга бўлсин, қўшиқ оҳангидаги сирни фарқлай олсин. Ҳар бир ўқувчининг қўшиқни дилдан жўшиб куйлаши уни эстетик тарбияда, қўшиқ санъатига ошуфта қилишнинг зарур шартларидан биридир. Демак, фольклор қўшиқчилиги санъатида барча таркибий жиҳатлар уйғунлашгандагина, у ўқувчиларнинг эстетик ва ахлоқий тарбиялашнинг муҳим воситасига айланади. Кўриб ўтилган жиҳатларнинг биронтасида бузилиш содир бўлса унинг эстетик қиймати йўқолиб, таъсири камаёлади. Шу боис Бухоро фольклор қўшиқларини танлаб олишда юқорида таъкидлаб ўтилган жиҳатларга жавоб берувчи омиллар, мезонлар инобатга олиниши мақсадга мувофиқ келади, деб ўйлаймиз..

Фольклор қўшиқларининг муҳим жиҳатларидан яна бир шундаки, уларда куйнинг асардаги ғоя, хис-туйғу ва кечинмаларнинг уйғун ритмик товушлар орқали ифодаланиши билан таъминлаши эстетик аҳамият касб этиб, у, ўз навбатида, қўшиқ санъати қудратида катта ўрин тутаяди. Шунга кўра, қўшиқни ижро этиш учун танлашда куйини қайси мусиқа асбоблари билан ижро этилишини ҳам инобатга олиниши юқоридаги жиҳатлардан биридир.

Фольклор қўшиқларини ижро этишга жалб этилган ўқувчи ёшлар билан бу борада иш олиб боришда аввало куйидаги жиҳатларга алоҳида аҳамият бериш лозим:

1. Бухоро фольклор қўшиқлари ва куйлари ўқувчиларнинг маънавий оламига эмоционал таъсир кўрсатиши ва бу борада етарлича самара беришига эришиш.

2. Санъат билан воқеликнинг ижтимоий роли ва аҳамиятини таъкидлаган ҳолда уларнинг сертармоқ турларида Бухоро фольклор қўшиқларининг ўрнини, бадий қимматини, умуммаданиятимиздаги моҳиятини тўғри англаб олишга кўмаклашиш.

3. Ўқувчиларда санъатга оид билимларни мустаҳкамлаш билан бирга, уларда бу борадаги енгил-елпи, мазмунан саёз, таъсирсиз ва чет эл оҳангларига солиб айтилган, ўзбек мусиқа маданияти анъаналарига зид бўлган қўшиқларга нисбатан муросасизлик туйғуларини ҳосил қилиш.

4. Ўқувчиларни Бухоро фольклор қўшиқларини маънавий-ахлоқий, фалсафий, ижтимоий-сиёсий томонидан тўғри баҳолай олиш, уларни тарбиявий хусусиятларини англашга ўргатиш.

5. Мақсад Бухоро фольклор қўшиқлари билан ишлаш бўлса-да, ўқувчиларда санъатнинг бошқа турларига ҳам меҳр-муҳаббат уйғотиш, уларнинг умуммаданий савиясини кенгайтириш.

6. Бухоро фольклор қўшиқларидаги назмий матннинг мазмуни тарбиявийлик нуқтаи-назаридан таҳлил қилиб уни ўқувчилар онгига тўлалигича етказиш.

Ўқувчиларни эстетик тарбиялаш жараёнида юқорида санаб ўтилган педагогик омилларни инобатга олиш кўзланган мақсадга эришишни кафолатлаши мумкин.

Хулосалар шундан иборат бўлдики, улардан умумий ўрта таълим мактаблари мусиқа дарслари ҳамда ҳаваскорлик тўғарак машғулотларида унумли фойдаланиш мумкинлигига ишонч ҳосил қилдик. Умуман олганда, улардан 5-7-синф мусиқа таълими босқичлари учун мос бўлган фольклор қўшиқларини танлаб олиш муҳим педагогик аҳамият касб этади. Ҳозирги пайтда халқнинг миллий маданиятига эътибор кучаяётган экан, буни чуқур ҳис этган ҳолда мусиқа дарслари, синфдан ва мактабдан ташқари бадий ҳаваскорлик тўғараклари ўз репертуарларида халқ санъати намуналарига кенг ўрин бериши керак. Шундагина фольклор қўшиқларидек бебаҳо бойликларга эҳтиёткорона

муносабатда бўлиш, улардан тарбия тизимида унумли фойдаланиш мақсадга мувофиқ бўлади. Бу мувофиқликни таъминлаш эса айнан умумий ўрта таълим мактаблари ўқувчилари билан олиб борилаётган мусиқий таълим мазмунига боғлиқ.

Адабиётлар руйхати

1. Ҳамидов Ҳ. Ўзбек анъанавий қўшиқчилик маданияти тарихи. -Т. 1996 йил.
2. Ўзбек халқ мусикаси 1-4 жилд. Тўпловчи ва нотага олувчи Ю.Ражабий. –Тошкент: “Ғ.Ғулом” нашриёти, 1954. 53-57-бетлар.
3. Қўшаев А.Э. Чет эл мусика тарихи (услубий қўлланма). –Бухоро, 2006 йил.
4. Ражабий Ю. Мусика меросимизга бир назар. –Тошкент: “Ғ.Ғулом”, 1998 йил.
5. Омонуллаева Д. Мусика дарслари методикаси.-Т., 1989.
6. Умумий ўрта таълим ДТС ва ўқув дастури (бошланғич синф). –Т.: “Шарқ” нашриёти, 1999 й.

Илхом ҚЎШАЕВБухоро давлат университети
музыка таълими кафедраси
катта ўқитувчиси**Ислом АХТАМОВ**Бухоро давлат университети
музыка таълими
кафедраси ўқитувчиси

МУСИҚИЙ ПЕДАГОГИК ТАЪЛИМДА АНЪАНАВИЙ МУСИҚИЙ МЕРОСНИНГ ЎРНИ

Мақолада анъанавий музыка санъатининг ҳаётимиздаги тутган ўрни, уларнинг шеърӣ ва мусиқӣ оҳанг хусусиятлари ҳамда ижро услулари таҳлил этилади. Бундай таҳлил ёшларнинг таълим жараёнида миллий мусиқаларни тинглаш, идрок этиш ва ижро хусусиятларини англашларига хизмат қилади.

Калит сўзлар: миллий, мумтоз, сўз, соз, оҳанг, мусиқа идроки, гулиги, очиқ овозда куйлаш услулари, дутор, усул, нағма, тушунчалари, мусиқа таълимида миллий мусиқа санъатимизни ўрганиш.

В статье анализируются названия эпического искусства, их поэтические и музыкальные тональные особенности, а также исполнительские приемы. Такой анализ служит для понимания молодыми людьми особенностей прослушивания, восприятия и исполнения эпических произведений в процессе воспитания.

Ключевые слова: национальное, классическое, слово, мелодия, музыкальное восприятие, Гульги, стили пения открытым голосом, дутор, метод, нагма, понятия, изучение национального музыкального искусства в музыкальном образовании.

The article analyzes the role of traditional music in our line of art, their features of poetic and musical tones, as well as their playing methods. Such analysis serves to enable young people to understand the characteristics of listening, perception and performance of their national music in the educational process.

Key words: national, classical, word, sound, tone, musical perception, guligi, open voice singing styles, dutor, method, Nagma, concepts, studying our national musical art in music education.

Кириш. Анъанавий мусиқӣ меросимизнинг мусиқӣ фольклор, макомлар, мумтоз куй ва ашула жанрлари ҳақида етарли микдорда маълумотлар ва мусиқӣ намуналардан парчалар берилганлигини ҳисобга олиб, асосан, катта ашула, ёввойи мақом ва дoston номаларига асосий эътиборни қаратдик.

Асосий қисм. Катта ашула – ўзбек халқ касбий мусиқа меросининг ўзига хос мумтоз турларидан бири. Унинг яратилиши тарихига оид аниқ маълумотлар деярли йўқ. Аммо унинг қадимий санъат тури эканлиги аниқ. Катта ашула Ўзбекистондаги тўртта ўзига хос ҳудудлардан бири Фарғона водийсида учрайди. Унинг ижро анъаналари Тошкент ва бошқа айрим вилоятларда ҳам тарқалган [2]. Катта ашуланинг асосий хусусиятларидан бири чолғулар жўрлигисиз, кўлида ликобча (табақча) тутиб ижро этилишидир. Шунинг учун бу ашулани баъзан патнисаки, ликобча ашула деб ҳам аташади. Манбаъларда катта ашуланинг мусиқашуносликда ўрганилиши бўйича кейинги йилларда фаол ҳаракатлар амалга оширилганлиги қайд этилган. Бу борада санъатшунослик фанлари доктори, профессор Р.С.Абдуллаевнинг номзодлик диссертациясини тайёрлашдаги илмий изланишлари кўпроқ тилга олинади. Катта ашуланинг шундай номланишида уни сифатловчи катта сўзининг мазмуни бу ашуланинг фақат ҳажм жиҳатдан катталиги эмас, балки бу ашуланинг овоз диапазони жуда баландлиги, кўпинча баланд пардалар(регистр)да янграши ва унинг ижросида одатда икки ва ундан ортиқ ижрочилар иштирок этиши, матнида ҳам мумтоз шеърӣтимиздаги ғазал намуналаридан кенг фойдаланганлиги хусусиятлари сабаб бўлганлиги маълум.

Катта ашула жанрининг анъанавий касбий мусиқа меросига мансублиги унинг ижрочилари шу соҳанинг моҳир устозларидан таълим олганлиги, баланд ва кучли овозга эга бўлиши, унинг ўзига хос ижро техникасини яхши ўзлаштирганлиги билан боғлиқ бўлиши мумкин. Ўтмишда бу жанр намуналари халқ сайллариди, йиғинларда, тўйлар ва бошқа халқ шодиёнарида ижро этилган. Одатда, ижрочилар тўпланган одамлар даврасининг ўртасида тикка туриб ашула айтганлар. Қўлдаги патнисининг ҳам ижрода маълум аҳамияти бўлган. Ликобча билан биринчидан, овоз тўлқинини ҳар томонга йўналтириш керак бўлса, иккинчидан, бу ашула ижросида тон ва усул беручи чолғулар

жўрлиги бўлмаганлиги сабабли табақчани секин чертиб усулни сақлаб туриш зарур бўлган. Катта ашула жанрининг ўзига хос хусусиятидан яна бири импровизация (бадиҳагўйлик)га асосланганлигидир. Унинг Европа мусиқасига хос опера жанридаги речитатив ёки декламацияга ўхшаш шеърый бўлмаган оддий сўз ва гапларни ўзига хос интонация ва оҳанг билан айтилиши томони кейинчалик ўзбек опера речитативларини шакллантиришга асос бўлган. Шу боис бўлса керак, бу ашула турларининг нота ёзувида триоллар, ферматалар ва айрим товушларни бир хил баландликда тез-тез такрорлаш услублари учраб туради. Айрим катта ашула намуналарини нотага бошида такт чизгининг қўйилмаслиги ҳам унинг импровизацияга мойиллигидан дарак беради. Кўпинча катта авжларда оҳангларнинг ишлатилиши катта ашуланинг ўзбек халқ мусиқасининг бошқа турларига ўхшаш хусусиятларга эга эканлиги ва уларнинг ўзаро алоқасини таъкидлайди.

Катта ашула ижросида иштирок этувчи ҳофизлар тасодифан учрашиб, биргаликда ашула айтмаганлар. Бунда ҳофизлар ҳар доим ўзларига ҳамнафас шерик топишга ҳаракат қилганлар. Чунки овознинг кучи ва кенг диапазоннинг ўзи кифоя қилмаган. Энг асосий меёр ҳамнафаслик, яъни овознинг тембри ҳам бир-бирига тўғри келиши бўлган. Одатда, биринчи ижрочи ашуланинг биринчи мисрасини бошлаб, ундан кейин иккинчи ҳофиз шу парчани такролайди. Такрор айнан бўлмасдан маълум бир янги штрих ҳам қўшилиши мумкин. Шу тарзда ҳофизлар катта ашуланинг бир бандини айтганларидан кейин, охириги мисра биргаликда ижро этилган. Янги бандлар ҳам худди шу йўсинда айтилади. Катта ашула матнида Навоий, Жомий, Лутфий, Фузулий, Шерозий, Бобур каби буюк мумтоз шоирларнинг аруз вазнида ёзилган ғазаллари билан бир қаторда, кейинги даврларда яшаб ижод этган Ҳабибий, Чархий, Акмал Пўлат, Собир Абдулла, Чустий кабий шоирларнинг ҳам шеърлари ишлатилади.

Катта ашуланинг ривожидида замонавий шоир ва ҳофизларнинг ҳиссалари катта бўлди. Лирик характер ва мазмунга эга бўлган қадимий катта ашулалар билан бир қаторда, ҳозирги кунларда деҳқонларнинг улкан ғалабалари, шарафли меҳнатлари, мустақиллик даврида халқимининг рухий покланиши, ҳаётнинг барча жабҳаларида олиб борилаётган ислохотларнинг ижобий натижаларини мадҳ этадиган янги намуналари ҳам яратилмоқда. “Азиз деҳқонлар”, “Меҳнат аҳли”, “Қойилман”, “Мактуб”, “Ўзбекистоним” каби дўстлик, ватанпарварлик, бағрикенглик, табиатни асраш ва ҳимоя қилиш, шарафли меҳнат йўлида фидойилик каби юксак инсоний фазилатлар куйлайдиган намуналари шулар жумласидандир.

Шунинг билан бирга, катта ашуланинг замонавий турларидан бир киши (яккахон) ижросига, ҳофиза аёллар ижросига, соф чолғу ижрога, миллий чолғуларда ўзига хос бир хил овозда тоника ва бошқа таянч товуларда жўр бўлиб туришга мосланган янги турлари ҳам яратилмоқда. Бундай кўп қиррали йўналишда ривожланиб келаётган катта ашула намуналари кейинги ёш баркамол авлодлар тарбияси учун улкан аҳамият касб этишидан далолат беради.

Ёввойи мақом жанри ҳам катта ашула билан узвий боғлиқ бўлиб, унинг ижро услубида айтилади. Айрим катта ашула куй оҳангларини транскриция қилиб (сўзини қолдириб соф чолғу куй сифатида) халқ чолғулари ансамбли ёки оркестри жўрлигида якканавоз най, қўшнаё ва сурнай чолғуларида ижро этиш амлиёти юзага келган. Ёввойи мақом эса Фарғона водийсининг айрим жойларида нисбатан камроқ учрайди. Ёввойи мақом, асосан, мақомлар таъсирида пайдо бўлган. Унда мақом шўъбалари жўрсиз, катта ашула йўлида ижро этилади. Кейинги йилларда катта ашуланинг бир қанча янги турлари пайдо бўлиши, ижро услубларининг юксалиши, унда замонавий долзарб мавзуларнинг куйланиши, асосан, оммавий ахборот, хусусан, радио ва телевидениенинг ҳаётбахш ижобий таъсири ҳамда хаваскорлик, бастакорлик ва композиторлик ижодиёти ривожини маҳсули билан боғлиқ бўлаёпти.

Муҳокамалар ва натижалар. Мақомлар таъсирида пайдо бўлиб, ўзида уларнинг кўпгина хусусиятларини сақлаб келаётган ёввойи мақомларга “Ёввойи чоргоҳ”, “Патнисаки Дугоҳ”, Ёввойи Ушшоқ”, “Патнис Сегоҳ”ларни мисол сифатида келтириш мумкин. Мақом ва катта ашуладек иккита йирик жанрларнинг узвий боғланиши маҳсули сифатида пайдо бўлган ёввойи мақом бир томони катта ашула бўлгани учун кўпроқ Фарғона ва Тошкентда, бошқа бир томони мақом бўлгани учун мақомлар тарқалган бошқа ҳудудларда анчагина кенг илдиз отмоқда. Кейинги йилларда республикада ўтказилган турли кўрик-танловлар дастурига ёввойи мақомларнинг киритилганлиги, ёш мақом ижрочиларининг биринчи кўрик-танловида таниқли хонанда Раҳматжон Қурбонов “Ёввойи Чоргоҳ”ни ижро этиб, ёввойи мақомнинг нақадар гўзал ва ҳаётбахш санъат асари эканлигини исбот қилгани фикримизнинг далилидир. Катта ашула ва ёввойи мақом намуналаридаги катта ва бой ифодавий имкониятларнинг тингловчига ёрқин образли-эмоционал таъсир этиши, уни ёқимли, мафтункор, сеvimли, ривожланувчи ва замона талабига мувофиқ такомиллаштишга интилишини таъминлайди. Собик ўтмиш даврлар (1976) да нашр этилган И.Ақбаров ва Т.Ҳусаиновларнинг 5-синф мусиқа дарслигига анъанавий касбий мусиқий мероснинг катта ашула ва дoston жанрлари киритилиб, улар ҳақида ихчам маълумотлар ва айрим намуналари берилганлиги ҳам бежиз бўлмаган.

1980 йилнинг май ойида Хоразм вилоятининг қадимий [2] Хива шаҳрида ўтказилган фольклорчи мусиқашунослар семинарида Файзулла Кароматли, Мутал Бурҳонов каби бир қанча пешқадам мусиқашунос олим, композитор ва педагоглар оғзаки анъанадаги касбий мусиқа меросининг зўр тарбиявий аҳамиятини қайд этиб, улар билан танишишни мактабдан бошлаш ва бу соҳадаги тажрибаларни кенг оммалаштиришни тавсия этганлар. 1986 йилда ушбу муаммонинг ечимини топишга қаратилган А.Э.Қўшаевнинг педагогика фани бўйича “Узбекская профессиональная музыка устной традиции как средство музыкально-эстетического воспитания учащихся 4-7 классов” (“Оғзаки анъанадаги ўзбек касбий мусиқаси 4-7 синф ўқувчиларини мусиқий –эстетик тарбиялаш воситаси сифатида”) мавзусидаги номзодлик диссертацияси тайёрланиб, Москва шаҳрида муваффақиятли ҳимоя қилинган. Унда қиркдан зиёд намуналар (шулар орасида 15 га яқин катта ашула ва дoston намуналари ҳам) таҳлил қилиниб, асосан, тинглаш ва қисман баланд авжлари қолдирилиб, ёки транспозиция қилиниб, парчалар тинглаш учун тавсия этилган. Мустақиллик даврида 2001 йилдан бошлаб умумтаълим мактабининг 6-, 7-синфлари мусиқа фани дастури ва дарсликларига анъанавий мумтоз мусиқий мерос намуналари киритила бошланди. С.Бегматов бошчилигида тузилган 6-синф мусиқа фани дарслигида Фарғона–Тошкент мумтоз мусиқасининг бир тури сифатида катта ашула ҳақида ҳам маълумотлар берилган. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 6 апрелдаги “Умумий ўрта ва ўрта махсус, касб-хунар таълимининг дала тавсия стандартларини тасдиқлаш тўғрисида”ги 187-сон Қарори билан тасдиқланган умумий ўрта таълимнинг давлат таълим стандарти ҳамда умумий ўрта таълимнинг мусиқа маданияти фани бўйича малака талаблари асосида тузилган дастурда 6-синф биринчи чорагининг 5-мавзуси (1 соат дарс) катта ашулага бағишланган. Худди шу дастурнинг 7-синф биринчи чорагининг 5-мавзуси ҳам (1 соат дарс) айнан катта ашула ва яллачилик санъати деб берилган. Бундан ташқари, шу мавзунинг охиридаги мусиқа саводи бўлимида патнисаки ашулалар ҳақидаги таассуротларни бойитиш масаласи ҳам қўйилган.

Хулоса. Гарчи, дарсликлар орасидаги узвийлик сустлашган бўлиб, бир мавзу икки дарсликда такрорий берилган бўлсада, 6-синфда катта ашула ҳақидаги дастлабки маълумотлар ва тинглаш учун битта намунасини бериб, 7-синфда катта ашула, патнисаки ёввойи мақом ҳамда катта ашуланинг замонавий турлари ва уларнинг транскрипция қилинган чолғу ансамбли ёки оркестри жўрлигидаги най, қўшнаи ва сурнай ижро намуналарини тавсия этишимиз мумкин.

Адабиётлар

1. Ҳамидов Ҳ. Ўзбек анъанавий қўшиқчилик маданияти тарихи. -Т. 1996 йил.
2. Ўзбек халқ мусиқаси 1-4 жилд. Тўпловчи ва нотага олувчи Ю.Ражабий. –Тошкент: “Ғ.Ғулом” нашриёти, 1954. 53-57-бетлар.
3. Қўшаев А.Э. Чет эл мусиқа тарихи (услубий қўлланма). –Бухоро, 2006 йил.
4. Ражабий Ю. Мусиқа меросимизга бир назар. –Тошкент: “Ғ.Ғулом”, 1998 йил.
5. Омонуллаева Д. Мусиқа дарслари методикаси.-Т., 1989.
6. Умумий ўрта таълим ДТС ва ўқув дастури (бошланғич синф). –Т.: “Шарк” нашриёти, 1999 й.

To‘lqinjon MUXAMEDOV

Buxoro davlat universiteti

musiqa ta’limi kafedrası

o‘qituvchisi

UMUMTA’LIM MAKTABLARINING MUSIQA TO’GARAKLARIDA QO’SHIQ O’RGATISH USULLARI

To‘garak qatnashuvchilarning umumiy musiqaviy dunyoqarashlarini kengaytirishga, jamoa bo‘lib ijodiy mehnat qilishga, ko‘pchilik mas‘uliyatini his qilishga va ularda axloqiy - estetik, milliy - g‘oyaviy tarbiyani tarkib toptirishga qaratilgan bo‘lishi kerak. Musiqa san‘ati ommani jamoaviy ruhda tarbiyalash bilan birga, o‘quvchilarni xalq qo‘shiqlari ijod yo‘li durdonalari va chet el klassik vokal - estrada asarlari namunalari bilan tanishtiradi, ularning ma‘naviy dunyosini boyitadi.

Kalit so‘zlar: temp, jumla, katta – kichik, tez, yengil, tekis, nafas, diafragma, zanjir usuli, tonika, dominant, axloqiy - estetik, milliy - g‘oyaviy, tarbiya.

Кружок должен быть направлен на расширение общего музыкального мировоззрения участников, творческую работу в коллективе, чувство ответственности у масс и формирование у них нравственно-эстетического, национально-идеологического воспитания. Наряду с воспитанием в коллективе, музыкальное искусство знакомит студентов с шедеврами народных песен и зарубежными классическими вокальными и эстрадными произведениями, обогащает их духовный мир.

Ключевые слова: темп, предложение, большой - маленький, быстрый, легкий, плоский, дыхание, диафрагма, цепной метод, тонизирующий, доминантный, морально-эстетический, национально-идеологический, воспитательный.

The circle should be aimed at broadening the general musical worldview of the participants, creative work as a team, a sense of responsibility of the masses and the formation of moral - aesthetic, national-ideological education in them. Along with educating the public in a team spirit, the art of music acquaints students with the masterpieces of folk songs and foreign classical vocal and pop works, enriches their spiritual world.

Key words: temp, sentence, big - small, fast, light, flat, breath, diaphragm, chain method, tonic, dominant, moral - aesthetic, national-ideological, educational.

Kirish. Musiqa san‘ati doimo xalq qo‘shiqchiligi ijod yo‘li bilan bog‘liq bo‘lib, milliy musiqa madaniyatining shakllanishi va rivojlanishida muhim rol o‘ynab kelgan. Ko‘pchilik bo‘lib qo‘shiq aytish deyarli hamma xalqlarning mehnat faoliyati, an‘anaviy marosimlari, qolaversa, butun turmush hayoti bilan doimo bog‘liq bo‘lib kelgan. Ma‘lumki, an‘anaviy marosim qo‘shiqlari, u yoki bu ma‘rosim munosabati bilan xalq tomonidan yaratilgan, xor bo‘lib ijro etilgan. O‘zbek xalqi o‘z xor san‘atiga ega, qadim zamonlardan beri jamoa bolib qo‘shiq aytish an‘analariga ega bo‘lgan, xalq ijrochilik san‘atida aralash erkaklar va ayollar xorlari, alohida erkaklar, ayollar va bolalar tomonidan qo‘shiq aytish an‘analari bo‘lgan. Masalan: turli mavsumiy sayrlarda, diniy marosimlarda, ramazon oyida bolalarning qo‘shiq aytishi yoki kattalar zikr tutishi, marsiya qo‘shiqlarini aytish ham jamoa ijrosining bir turidir.

Shuningdek, bolalar tomonidan “Boychechak”, “Laylak keldi”, “Oftob chiqdi” kabi dunyoviy mazmundagi xalq qo‘shiqlari aytilganda ham jamoa ijro shaklini ko‘rish mumkin. Bolalar xor jamoalarining chiqishlari, ya‘ni yurtimizda o‘tkazilayotgan katta bayram tantanalarida har xil bolalar va o‘smirlar bayram va festivallarida jamoalarning chiqishlari namoyon bo‘ladi.

Asosiy qism. Bolalar estradasi boshlang‘ich va o‘rta sinf o‘quvchilaridan tashkil qilinadi. Uning tarkibida, asosan, diskant va alt ovozlari mavjud. Har qanday xor ma‘lum ovoz guruhlaridan tashkil topgan bo‘ladi. Bu guruhlar esa partiyalar deyiladi.

Xor partiyalari xonandalar ovozining ohangdorlik (tembr) xarakteriga va diapazoniga qarab tuziladi. Bolalar xori ikki ovoz partiyasidan tashkil topadi:

1. Diskant-bolalarning yuqori ovozi.

2. Alt - bolalarning pastki ovozi hisoblanadi. Bolalar xori quyidagi ko‘rinishlarda bo‘ladi:

- Bir ovozli bolalar xorida diskant va alt unisonda kuylaydilar.

- Ikki ovozli bolalar xori diskant va alt ovoz partiyalaridan iborat.

- Uch ovozli bolalar xorida ovoz partiyalaridan birining ikki ovozga bo‘linishi, ya‘ni: diskant 1-2 va alt yoki, diskant va alt 1 - 2 bo‘ladi.

To‘rt ovozli bolalar xori esa har ikkala partiyaning ikkitadan ovozga bo‘linishidan iborat: diskant 1 - 2 va alt 1 - 2 .

Bolalar xorining umumiy va ishchi diapazoni sol kichik oktavadan sol ikkinchi oktavagacha. Ovoz diapazonining ko'proq ishlatiladigan qismiga ishchi diapazon deyiladi. Ishchi diapazon esa umumiysidan qisqaroq bo'ladi. Bolalar va o'smirlar ovozinin ishchi diapazoni esa do birinchi oktavadan re ikkinchi oktavagachadir.

Yengil tovush hosil bo'lguncha barcha mashqlar sekin tempda kuylanadi. Mashqlarni kuylashda unli tovushlarning yorqinligiga, undosh tovushlarning aniqligiga va jarangdorligiga erishish zarur.

Muhokamalar va natijalar. Nutq apparati: til, lab, tomoq, ovoz rezonatori va boshqa vositalar adabiy til fonetikasi talablariga to'liq javob bermog'i darkor. Kuylashni to'g'ri tashkil etishda nafas ustida ishlash muhim ahamiyatga ega. Nafas olishda gavdani to'g'ri, yelkani esa zo'riqtirmasdan tekis tutib, nafasni esa xotirjam va tejamli ishlatishga o'rgatish lozim. Nafas olishning ikki turi mavjud :

1. Aralash pastki qovurg'a-diafragma usulida nafas olish.
2. Zanjir yoki ulama nafas olish.

Pastki qovurg'a-diafragma usulida nafas olish.

Bu usul xonandalarga oldin tushuntirilib, keyin ko'rsatib berilishi kerak.

Bunday nafas olishda pastki qovurg'alar kengayadi. Nafas olishda kiftlar va ko'krak qafasi ko'tarilmasligi kerak. Ashulachilarda nafas pastga - diafragma olinib, qorinning pastki qismi harakatda bo'ladi.

Nafas og'iz va burundan bir vaqtda olinadi. Nafas olishni o'rganish individual mashg'ulot jarayonida yaxshi natija beradi. Qo'llarni biqinga qo'ygan holda nafas olish kerak. Nafas olishni kuzatish uchun qo'llarni qovurg'alar bo'ylab pastga, yon tomonga yurita borish va bunda qorin bo'shlig'ining oldinroqqa chiqishini, qovurg'alarining yon tomonga kengayishini tuzatish mumkin. Nafasni rahbarning qo'l ishorasi bilan olib, bir tekis, shoshilmasdan chiqarishni ham o'rganish kerak.

Nafas asarning tempiga, jumalarning katta-kichikligiga qarab bir maromda tez, yengil, tekis, chuqur olinadi. Demak, nafas olishda gavda, bo'yinning to'g'ri erkin holatda bo'lishiga, nafasning ko'tarilmasligiga va nafasning diafragma olinishiga erishish zarur. Nafas tejam bilan sarflanishi kerak. Qo'shiq aytganda haddan tashqari ko'p nafas olish mumkin emas. Zanjir usuli ayrim polifonik xor asarlarida yoki cho'zib turiladigan tonika va dominanta organ punktlarida uzoq muddatgacha nafas olish mumkin bo'lgan paytlarda qo'llaniladi. Ma'lumki, asarning boshidan oxirigacha bir nafas bilan qo'shiq aytib bo'lmaydi. Ko'p ovoqli katta asarlar ijro etishda, kuy cho'zilib qolmasligi uchun xonandalar birdaniga bir vaqtda emas, balki navbatma-navbat nafas oladilar.

Ya'ni, bir xonanda nafas olganda, yonidagi ikkinchi xonanda ijroni cho'zishni davom ettiradi. Bu xonanda nafasni rostlagach, u boshqalardan ajralmagan holda ijro partiyasiga qo'shiladi. Natijada kuy uzluksiz taralaveradi. Bu usul zanjir yoki ulama nafas olish deyiladi. Yuqori sinf o'quvchilariga ovoz apparatining tuzilishi, ish faoliyati, ovozni parvarish qilish usullari tushuntirilmog'i zarur. Yuqori sinf o'quvchilarida ovoz yetarlicha sayqal topmagan bo'ladi. Shuning uchun ovozni zo'riqtirmasdan, oqilona ishlatish, kuylash tartibiga qat'iy rioya qilish kerak .

Bu tartib quyidagicha:

Mashg'ulot haftada ikki marotaba o'tkazilib boriladi va yigirma-o'ttiz daqiqadan ovozga dam berib turiladi. Mashg'ulotlar belgilangan vaqtda boshlanmog'i va o'quvchilarni mashg'ulot boshlanmasdan besh-o'n daqiqa avval o'z o'rinlarida bo'lishiga odatlantirmoq lozim. To'garak qatnashuvchilarini qo'shiq aytishga tayyorlash jarayonida qilinadigan ishlar ham ovoz sozlash tarbiyasi turkumiga kiradi. Ma'lumki, har bir mashg'ulot xonandalarning ovozlari qo'shiq aytishga tayyorlash va ohang eshitish qobiliyatlarini ko'zda tutuvchi mashqlarni bajarishdan boshlanadi. Bu mashqlar 10-15 daqiqa va undan ko'p davom etadi. Ovozni qo'shiq aytishga tayyorlash mashqlari ma'lum tartibda o'tkazilib, ovozni to'g'ri hosil qilishga, to'g'ri nafas olishga, yaxshi ansambl va jarangdorlikka erishiladi. Natijada xonandalarning ovoz imkoniyatlari mustahkamlanadi. Xonandalarni qo'shiq aytishga tayyorlashning turli uslublari mavjud:

- mashqlarni butun guruh yoki alohida ovoz turlari bo'yicha kichik guruhlar bilan ishlash;
- ma'lum unli tovushlar, bo'g'inlar va so'zlar yordamida ish olib borish;
- turli tovush yo'nalishlarida (legato, nonlegato, stakkato, mardento) uslubida ish olib borish;
- turli dinamik (tovush kuchi) sur'at usullarida ish olib borish;
- ayrim xalq qo'shiqlari bo'laklaridan foydalanib ishlash;
- diapazonning ma'lum qismida (ma'lum registrda) kengaytirib ish olib borish;

Ovozni kuylashga tayyorlash mashqlari oddiydan murakkabgacha bo'lgan tartibda olib boriladi.

Xulosa. Qo'shiq o'rgatishda bir necha tashkiliy-amaliy usullar mavjud bo'lib, ulardan biri suhbatdir. Unda qo'shiqning badiiy mazmuni, muallifi va yaratilish tarixi, ilgari surilgan g'oya, qo'shiq kuyining xarakteri, ijtimoiy -siyosiy mohiyati hamda axloqiy-estetik tarbiyaviy ahamiyati o'quvchilarga tushuntiriladi.

Bunday suhbat to‘garak rahbari tomonidan, qo‘shiq o‘rgatishdan avval yoki keyin amalga oshiriladi. Suhbat nihoyatda qisqa va qiziqarli bo‘lishi kerak. Mashq jarayoni qo‘shiq matnini yodlash bilan chegaralanmaydi. Muhimi, qo‘shiqning ichki mazmunini har bir o‘quvchining ongi va qalbiga chuqur singdirishi zarur.

Adabiyotlar

1. Akbarov I., Xusainov T. 3-sinf musiqa darsligi uchun metodik qo‘llanma. -T., 1974.
2. Апраксина О.А. Методика музыкального воспитания в школе. (Учебное пособие для пед. институте в по спец. “Музыка и пение”). – Москва: “Просвещение”, 1983.
3. Oripova R. O‘smirlarda milliy g‘oya tushunchalarini shakllantirish (maktabdan tashqari muassasalardagi musiqiy to‘garaklar misolida). –Toshkent, 2007.
4. Tolipov O‘.Q., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyaning tadbqiqiy asoslari. -T.: “Fan”, 2006-y.
5. Ochilov M. Yangi pedagogik texnologiyalar. –Toshkent, 2001-yil.
6. Azizxodjayeva N.X. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. –Toshkent, 2006-y.

O‘g‘iloy RAMAZONOVA

Buxoro davlat universiteti
musiqa ta‘limi kafedrası o‘qituvchisi

AN‘ANAVIY XONANDALIK VA HOFIZLIK SAN‘ATI

Maqolada milliy mumtoz ashulachilik an‘analari o‘zbek an‘anaviy xonandalik san‘atining asosi bo‘lib rivojlanib kelganligi, bugungi davrga kelib, xonandalikning eng mahoratli va bilimli darajasini, “hofizlik san‘ati” deb yuritish odat bo‘lib qolganligi, hofizlik san‘ati an‘anaviy xonandalikning ibratli namunasi sifatida amaliyotda qo‘llanila boshlangani, hofizlik - xonandalikning har tomonlama mukammal va murakkab bosqichi sifatida namoyandalarning bir qator “Hofizlik talab”lariga javob berishini taqozo etishi haqida fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlar: xonandalik san‘ati, ijrochilik, hofiz, hofizlik san‘ati, g‘azal va dostonlar, ovoz, xotira, nafas, so‘z talaffuzi, sozandalik.

В статье рассматривается развитие национальных классических певческих традиций как основы традиционного узбекского пения, наиболее искусный и знающий уровень пения сегодня, искусство пения, искусство запоминания на примере традиционного пения. Как всеобъемлющий и сложный этап, ожидается, что представители будут соответствовать ряду «Требований безопасности».

Ключевые слова: искусство пения, перформанс, хафиз, искусство хафизов, газелей и былин, голос, память, дыхание, произношение, музыка.

The article discusses the development of national classical singing traditions as the basis of traditional Uzbek singing, the most skillful and knowledgeable level of singing today, the art of singing, the art of memorization as an example of traditional singing. It is argued that as a comprehensive and complex step, it requires representatives to meet a number of “Security Requirements”.

Key words: the art of singing, performance, hafiz, the art of hafiz, ghazals and epics, voice, memory, breath, pronunciation, music.

Kirish. Musiqa san‘ati insoniyatning ma‘naviy boyligi, boy dunyoqarashi va kelajak kamolotini belgilovchi mezonlardan biri sifatida ardoqlanib kelinadi. Unda har bir xalqning milliy an‘analari, urf-odatları, marosim va qadriyatları munosib o‘rin olgan. Milliy mumtoz ashulachilik an‘analari o‘zbek an‘anaviy xonandalik san‘atining asosi bo‘lib rivojlandi.

Asosiy qism. Xonandalik san‘ati musiqa talqinida birinchi omil hamda juda qamrovi keng bo‘lgan, uslublarga boy, turli yo‘nalishlarda shakllanib rivojlanib kelganligi bilan ahamiyatlidir. Unda so‘z bor, musiqa bor, muloqot bor, ruhiyat bor va shu kabi qator omillar borki, ijodiyotda ular befarq qolmasligi kerak. Zero, mukammal aytimlarda, ya‘ni mumtoz xonandalikda talqinning har bir tarmog‘i raso, sof, zabardast, mahoratli va salohiyatli bo‘lmog‘i kerakdir.

Xalqimiz hayotida mavjud an‘analarning avloddan-avlodga o‘tishi ko‘proq bir umumiy jarayon (jonli jarayon), ya‘ni ijro talqini (ijrochilik) bilan xarakterlanadi. Yaratilgan har bir san‘at namunasi an‘ana tizimida shakllanishi, uning umr davomatida “ijrochilik” omili muhim ahamiyat kasb etib kelgan. Musiqa san‘ati namunalarining talqini ovoz vositasi, cholg‘u talqini, raqs harakatlari, imo-ishora kabi bir qator ijrochilik turlaridan iboratdir. Bevosita talqin jarayoni ham ijrochi namoyandalar tomonidan yakka, juft, guruhiy yoki ommaviy shakllarda amalga oshiriladi. Ovoz vositasi asosida talqin etuvchi namoyandalarni xalqimiz orasida ijro dasturlariga binoan qo‘shiqchi, laparchi, termachi, navokash, navoog‘oz, mutrib, mug‘anniy, xonanda, ashulachi, dostonchi, baxshi, xalfa, shoir, g‘azalxon, qissaxon, maddoh, zokir, talqinchi, masnaviyxon, savtxon, nasrchi va hofiz kabi nomlar bilan atab kelishgan.

Bizning davrga kelib, xonandalikning eng mahoratli va bilimli darajasini, “hofizlik san‘ati” deb yuritish odat bo‘ldi. Hofizlik san‘ati an‘anaviy xonandalikning ibratli namunasi sifatida amaliyotda qo‘llanila boshlandi. Eng nufuzli an‘anaviy xonanda namoyandalariga esa “Xalq hofizi” faxriy unvoni berish ta‘sis etildi.

Xonandalik san‘atining eng yuqori darajasi sifatida va bizning musiqa ijrochilik amaliyotimizda mumtoz va bilimli xonandalar “hofiz” atamasi bilan yuritilar ekan, biz bu iboraning tarixiy va nazariy tomonlari bilan yaqindan tanishishni lozim deb hisoblaymiz. Zero, har qanday xonandalikda ham mumtozlik xususiyat kasb etishi muqarrar. Shu bilan birga, xonandalik yo‘nalishlarini “an‘anaviy hofizlik san‘ati”ning ichki xususiyat va sifatleri boyitadi va ularning zabardastlik sifatlar kasb etishlarida o‘z ta‘sirini ko‘rsatadi. “Hofiz” - arabcha “hifz” (حفظ) so‘zidan olingan bo‘lib, aslida “asrovchi”, “yodda saqlovchi” ma‘nolarini anglatadi. Shu bois bo‘lsa kerak, o‘tmishda ijro talqini bilan bog‘liq kasb egalari hamda amallarida hifz, ya‘ni esda saqlash muhim hisoblangan va talqin etish jihatlarini o‘zida mujassam etganlari bu nom bilan

atalib kelingan. Xususan, ma'lum darajada xalq e'tiborini qozongan adabiyot va san'at namoyandalari "hofiz" nomiga sazovor bo'lganlar. Shu tariqa hofiz atamasini amaliy ijodiyotda nom, taxallus, kasb turi sifatlarida qo'llanish rasm bo'la boshlangan. Musiqada har bir "hofiz"ning faoliyatida musiqiy ohanglar, janrlar, rang-barang sadolar va talqinlar ma'lum ko'rinishda ifodasini topishi muqarrar. Lekin o'zga kasb namoyandalarida ham "hofiz"lik alomatlari bo'lganligi sababli, ularning ham nomlanishlariga ta'sir etgan. Demak, ularning ham kasbiylik amallarida "hofiz"lik san'ati xususiyatlari mujassam bo'lganligi bunday deb atashga asos bo'lgan. Ya'ni, qorilar, tarixnavislar, shoirlar, xonanda va sozandalar el orasida "hofiz" deb atalib kelingan. Hofiz iborasini taxallus sifatida qo'llash san'at, adabiyot, tarix, ya'ni ijod sohiblarida ham keng ommalashgan. O'tmishda tarixnavislar, ayniqsa, mumtoz shoirlarning orasida hofiz taxallusi bilan ijod etganlarini ko'p uchratish mumkin. Qo'lyozma manba'larda ma'lumot berishlaricha Hofiz Tanish Buxoriy (XVI asr), tarixchi shoir Hofizi Abro' (XIV-XV asr) kabi Temuriylar saroy tarixchisining [6] nomlari alohida qayd etilgan. Tarixnavislarga nisbatan shoirlarda bu taxallus ko'proq uchraydi. "Hofiz Xorazmiy va uning merosini aniq bilish uchun – deb yozadi Hamid Sulaymon – o'zbek, fors-tojik va ozar adabiyotlariga oid juda ko'p tazkira, bayozlar, Xorijiy Sharq va G'arbda chop etilgan katta-kichik hajmdagi barcha asosiy kataloglar, Sharq adabiyotiga oid turli-tuman qo'lyozma manba'lar va har-xil bosma asarlarni birma-bir ko'zdan o'tkazdim. Natijada Hofiz nomi yoki taxallusiga ega bo'lgan 156 kishi tarixda o'tganligi ma'lum bo'ldi" [7]. Bu, albatta, juda katta raqam. Chunki shoirlarning o'tmishda o'tgan barchalari bu taxallusda ijod etmaganlar. Hofiz taxallusli shoirlarning o'zi esa 156 ta. Jumladan: Hoja Shamsuddin Muhammad Hofiz Sheroziy (XIV), Hofiz (Abdurahim) Xorazmiy (XIV-XV) va h.k.

Xalq og'zaki ijodiyotida kitobxonlik amali bilan shug'ullangan ilm ahli alohida ahamiyat kasb etib kelgan. Xalq amaliyotida bunday kasb egalarining janrlari juda ko'p bo'lgan. Ularni ma'rifat ulashuvchilar sifatida ham ardoqlab kelinganligini kuzatish mumkin. Odatda, bu toifa ijrochilarga mumtoz adabiyotimiz shoirlarining g'azal va dostonlarini ohangga solib va nazmiy uslubda ijro etuvchilar kirganlar. Ya'ni, qissaxonlar, g'azalxonlar va baxshilar bo'lmish dostonxonlar. Shu bilan birga, o'zining zukkoligi, ziyrakligi, hozirjavobligi va shirinsuxanliklari bilan nom chiqargan hajv, xanda va qahqaha ustalariga ham "hofiz" iborasini qo'shib aytish odat bo'lgan. Buning asosiy sabablaridan biri bu kasb egalarida "hifz"- "hofizasi" va "hofizlik" xususiyatlarini o'zida mujassam etganligi va qobiliyatining o'tkirligi yuqori darajada kamol topganligi nazarda tutilgan bo'lishi ehtimoldan xoli emas.

Darhaqiqat, bunday kasb egalarining hofizalari juda kuchli va ijroda badihaviylik xususiyatlarini kuproq kasb etganligi bilan ajralib turgan. Ohang sodda bo'lgani bilan matn xarakteriga mos ohang tanlash va uni tinglovchiga mungli yoki jozibali sifatda talqin etish kabi mahorat talab mezonlari qissaxon, g'azalxon va doston aytuvchilarning saviyasini namoyish etgan.

"Hofiz" nomi bilan yuritilgan xonandalarning tarixda qancha o'tganliklari, ijrochilik an'analari, ijro talqini xususiyatlari kabi jihatlarini izohlash mushkil. Chunki, aniq tarixiy ma'lumotlar va talabga javob beruvchi mos asarlar va dalillar hozircha yetarli emas. Lekin, o'tmish shoirlarining nazmiy va nasriy asarlarida keltirilgan ma'lumotlar zamondosh san'at namoyandalari, xonanda-hofizlarning xalq orasida mashhur bo'lganliklarini bildiradi. Masalan: Hofizi Miraki Buxoriy, Hofizi Oxuni Gurbaiy Samarqandiy (Najmiddin Kavkabi "Risola dar bayoni duvozdah maqom"); Hofizi Chortog'don, Hofizi Do'stiy, Hofizi Boboxon, Hofizi Merosiy, Hofizi Abdullo, Hofizi Obli Darboziy va Zayniddin Mahmudi Vosifiyning "Badoe' ul-vaqoe'" risolasida keltirilgan Qulmuhammad Udiy, Ustod Ali Ko'chaki Tanburiylar bilan birga Hofiz Basir, Hofizi Hasan Ali, Hofizi Sultonmuhammadi Ayshiy, Hofizi Ubahiy kabi bir qator xonanda-hofizlarning faoliyatlari haqida malumotlar keltirilgan.

O'tmishdan "hofiz" deb yuritilgan san'at namoyandalarining faoliyat jarayonlariga nazar solsak, biz unda "so'z", "nutq", "kuy", "ohang", "badiha", "ijod" kabilarni o'zlarida mujassam etganliklarini kuzatamiz. Ular turli yo'nalishlardagi mohir ijrochilar toifasiga mansub bo'lganlar. Har bir toifa yoki guruhga tegishli bo'lgan shaxslarning ijrochilik an'alarida, "hofizlik" kasbining asoslari yetakchi omil sifatida tarkib topishi bois ularni "hofiz" deb yuritilishlariga zamin bo'lgan. Bu o'rinda, albatta, har bir toifa (guruh) namoyandalarining ijrochilik talqini o'ziga xos qonun-qoidalarga ega bo'lishi muqarrarligini qayd etish lozimdir.

Muhokamar va natijalar. Hofizlik - xonandalikning har tomonlama mukammal va murakkab bosqichi sifatida namoyandalarning bir qator "hofizlik talab"lariga javob berishini taqozo etadi. Bu talablar hofizlik san'atiga ega bo'lishdagi zarur tabiiy va amaliy omillar bo'lib, o'ziga xos bir qator xarakterli unsurlardan iboratdir. Odatda, har bir kasbning o'z qonun-qoidalarga asoslangan talablari bo'ladi va ular mazkur kasbning asosiy mohiyatini belgilab beradi. Hofizlik san'atining ham ana shunday talablari mavjud va ular quyidagilardan iboratdir: Ovoz, xotira, nafas, so'z talaffuzi, sozandalik, an'anaviylik, badihago'ylik va shu bilan birga musiqa va ilohiyot ilmi hamda ijrochilik bilimi, iste'dod hamda ta'lim mezonlari ham muhim

hisoblanadi. Hofiz – kuchli va keng diapozonli, ya’ni 2-2,5 oktava oralig’idagi sifatli, sadoli, kuchli, latif va yoqimli tembrli hamda his kabi xususiyatlarni o’zida mujassam etgan ovoz sohibi.

Xonandalik amalining pirovardida hofizlik darajasini namoyon etadigan xususiyatlar ham alohida ahamiyat kasb etadi. Bu omil ovozning har qanday mushkillikdagi ohang davralarini, ijro yo’lini (harakatini) mukammal ifodalash, musiqiy meros va mavjud ijrochilik yo’llari xususiyatlari zaminida tarbiyalanganligi bilan xarakterlanadi. Shu bilan birga har bir harakat va talqin mantiqan idrokli ifoda topishi muhimdir.

XIX asrning ikkinchi yarmi va XX asrning boshlariga kelib, xonandalik amaliyoti ham hofizlik bilan bog’liq atama musiqa san’atining ustozona shakli ijrochilari orasida ommalasha boshlandi. Ayniqsa, Farg’ona vodiysida katta ashula ijrochilari faoliyati doirasida munosib o’rnini topadi. Ustoz darajasidagi har bir mohir xonanda – ashulachilar xalq orasida muxlislari tomonidan “hofiz” deb yuritish ommalashdi. Ungacha mumtoz xonandalar “Savtxon”, “Nasrxon” yoki “Nasrchi”, Mug’anniy», “Go’yanda” nomlarida atalib kelganligi sir emas. Shu davrdan boshlab O’zbekistonning har bir vohalarida o’ziga xos lokal xususiyatlarni uzida mujassam etgan ijrochilik an’analari rasm bo’ldi va bu an’ananing ijrochilari “hofiz” deb yuritila boshlandi. Har bir vohada, o’zining lokal ahamiyat kasb etuvchi hofizlari shakllandilar. Albatta, bu jarayon mahalliy va shaxsiy ijrochilik uslublari negizida yuzaga kelgan. Bu jarayonga tahliliy nazar bilan yondashadigan bo’lsak quyidagi manzaralarning guvohi bo’lamiz.

Buxoro vohasi – an’anaviy ijrochilik san’ati o’zbek musiqa ijrochiligining mag’zini tashkil etishi barchaga ayondir. Bu haqda bir qator musiqashunos olimlarning risolalarida yetarlicha ma’lumotlar bayon etilgan. Chunki maqom san’ati aynan Buxoroda shakllangan. Shakllanish jarayoni bir qator omillar bilan bog’liq bo’lib, ijrochilik mezoni o’zining amaliy jihatlari negizida ijodiyotning qonuniyatlaridan birini tashkil etadi. Zero, mukammal asarlar majmui benuqson ijrolar imtihonidan o’tib meros atalmish ummon shaklida tarkib topadi. Balkim, asarlarning tarkib topishida ijrochilik an’analarning ta’siri beqiyosdir. Ijrochilik musiqiy merosning shakllanishida bitmas, tunganmas ilhom manbayi sifatida muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki bir-biridan rang olib va boshqa sifatlaridan bahramand bo’lib, “Savt”, “Nazira” kabi ijod uslublari orqali maqomlar va mumtoz musiqa namunalarning shakllanishida alohida o’rin kasb etib kelgan. Buxoro musiqa ijrochilik an’analarni biz shu maktab namoyandalari, zabardast ustoz san’atkorlar Ota Jalol Nosirov, Ota G’iyos Abdug’ani, Levicha Hofiz, Usto Shodi, Domla Halim Ibodov kabi maqom bilimdonlarining ijrochilik davrlaridan boshlab tasavvur etamiz. Ularning “Shashmaqom” ilmi va ijrochiligiga xos bilimlari va ijodlari xususida ko’p risolalarda ma’lumotlar bayon etilgan.

Qayd etish joizki, Buxoro ijrochilik maktabining o’z ijod sarhatlarida yuzaga kelgan qoidalari bo’lgan. Unga ko’ra xonanda, birinchidan, maqom ijrochiligiga loyiq, tabiiy qobliyat yetarli bo’lishi shart bo’lgan. Bunda eng muhim mezonlardan biri ovoz imkoniyatlari hisoblangan. Ikkinchidan, musiqa va adabiyotning usul tizimini puxta idroklash va uchinchidan, hofizlik mezonlarini mukammal o’zlashtirish. Shu bois bo’lsa kerak, Buxoro ijrochiligida mumtoz an’alar nihoyatda tartibli va qoidalar asosida shakllangan.

Xulosa qilib aytganda, o’zbek mumtoz xonandalik an’alarida nafasni to’g’ri ishlatish muammosi xonandalikning asosiy masalalaridan biriga aylangan. Ayni paytda ham yoshlarga o’rgatish va uqtirish masalasi tajribali, kekxa san’atkorlar zimmasiga yuklatiladiki, asosiy maqsad, ularni ijrolarida nuqson bo’lmasin. Zamonaviy jarayonda qayd etish lozimki, bir qator buxorolik hofizlar “Shashmaqom” tarkibi va maqomlarga xos asarlarni ijro etishda o’zlarining samarali hissalarini qo’shib kelmoqdalar. Ayniqsa, maqom xonandalari ustoz san’atkorlar Rahmatulla Inoyatov (maqom ansamblining badiiy rahbari, “Shashmaqom” bilimdoni), Orif Atoev (ustoz san’atkor, maqom va xalq yo’llarining bilimdoni), Eshpo’lat Ortikov, Shodi Sharipov, Tolib Temirov, To’ymurod Qodirovlarning xonandalikdagi erishgan darajalarini maqom san’atiga xosligi va ularni boshqalar uchun o’rnak ekanligini e’tirof etishimiz lozimdir. Buxoro hofizlarining ijro uslublari “Shashmaqom” ijrochilik an’anasining amaliyoti deyish mumkin. Ayni paytda Buxoro an’anaviy xonandalik maktabi, bilimdon maqom ustalari tomonidan munosib davom ettirilmoqda.

Adabiyotlar

1. Rajabov I. Maqomlar masalasiga doir. -T.: “Fan”, 1963.
2. Rajabov I. Maqomlar. -T.: “San’at”, 2006.
3. Begmatov S. Hofizlik san’ati. -T.: “San’at”, 2007.

Malohat RAHMATOVABuxoro davlat universiteti
musiqa ta’limi kafedrası
o’qituvchisi**UMUMTA’LIM MAKTABLARIDA XALQ MUSIQA IJODIYOTI ANSAMBLINI
TASHKIL ETISH YO‘LLARI**

Mustaqillik xalqimizning umuminsoniy, milliy-madaniy qadriyatlarini o’rganishga keng yo’l ochdi. Natijada milliy-madaniy qadriyatlar tizimida muhim mavqega ega bo’lgan xalq musiqa ijodiyotini ta’lim-tarbiya jarayoniga keng tadbir etish imkoniyatlari yuzaga keldi. Umumiy o’rta ta’lim maktablarining musiqa fani bo’yicha o’quv dastur va darsliklariga kiritilgan xalq musiqa ijodiyotiga mansub kuy, qo’shiqlar sirasida xalq qo’shiqlari salmoqli o’rin tutadi. Xalq qo’shiqlari o’z ifodaviy mazmuniga ko’ra qudratli tarbiyaviy kuchga ega bo’lgan san’at hisoblanadi.

Kalit so’zlar: musiqa, san’at, imkoniyat, chegaralangan, iqtidor, jarayon, to’garak, bolalar estrada ansambli, xor jamoalari, katta ahamiyat kasb etadi.

Независимость открыла широкие возможности для изучения общечеловеческих, национальных и культурных ценностей нашего народа. В результате появляется возможность широко применять в образовательном процессе народную музыку, играющую важную роль в системе национально-культурных ценностей. Народные песни занимают значительное место среди мелодий и песен народной музыки, включенных в учебные программы и учебники вновь созданных общеобразовательных школ по музыкальному предмету. Народные песни - это искусство, обладающее сильной образовательной силой благодаря своему выразительному содержанию.

Ключевые слова: музыка, искусство, возможность, ограниченность, талант, процесс, кружок, детский эстрадный ансамбль, хоры, имеют большое значение.

Independence has opened a wide way to study the universal, national and cultural values of our people. As a result, there is an opportunity to widely apply folk music, which plays an important role in the system of national and cultural values, in the educational process. Folk songs occupy a significant place among the melodies and songs of folk music, included in the curriculum and textbooks of the newly created secondary schools on the subject of music. Folk songs are an art that has a strong educational power due to its expressive content.

Key words: music, art, opportunity, limited, talent, process, circle, children’s variety ensemble, choirs, are of great importance.

Kirsh. Xalq ijtimoiy hayotining eng muhim qirralarini o’ziga xos badiiy sifatida an’anaviylik va vorisiylik asosida avloddan-avlodga o’tib kelayotgan va ularning ta’sirida yaratilayotgan qo’shiqlar o’z tinglovchilariga bevosita yoki bilvosita axloqiy-estetik ta’sir kuchi bilan ajralib turadi. Musiqa darslari hamda to’garak faoliyatida esa xalq qo’shiqlarini tinglash, o’rganish va qo’shiqlarni jamoa bo’lib kuylash jarayonida o’quvchilar xalqimiz milliy o’zligining eng muhim jihatlari, ya’ni tili, adabiyoti, tarixi, madaniyati va etnografiyasi bilan yaqindan tanishib boradilar. Xalq qo’shiqlarining mazmunida aks etgan vatanparvarlik, insonparvarlik, qahramonlik, vatanni himoya qilishga da’vat, ota-onani e’zozlash, kattalarga hurmat, kichiklarni izzat qilish, to’g’rilik, halollik, poklik, imon va e’tiqodga chorlovchi yuksak g’oyalar o’quvchi – yoshlar ongida milliy ong va milliy mafkurani shakllantirishda muhim omil bo’lib xizmat qiladi.

Asosiy qism. Musiqa to’garak faoliyatlarini rejalashtirishda va tashkil etish jarayonida to’garak rahbariga beriladigan mustaqil repertuar tanlash imkoniyati bu ishga jiddiy mas’uliyat bilan yondashishni talab qiladi. Shunday ekan, dars va darsdan tashqari musiqiy faoliyatda xalq qo’shiqlarini tanlab olish maxsus pedagogik yondashuv va mezonlar negizida amalga oshirilishi zarur. Ushbu yo’nalishdagi ilmiy kuzatuv va tajribalar musiqiy ta’lim mashg’ulotlari uchun xalq qo’shiqlarini tanlashda quyidagi mezonlarni belgilash imkonini beradi:

1. Tanlanayotgan xalq qo’shiqlarining har bir sinf uchun belgilangan dastur hamda o’quvchilar o’zlashtirishi lozim bo’lgan bilim va malakalar mazmuniga mos bo’lishi. Bu o’rinda o’quvchilarning yoshi, kuylash imkoniyatlarini e’tiborda tutish lozim bo’ladi.

2. Xalq qo’shiqlarining tarbiyaviy-ta’sirchanlik xususiyatga ega bo’lishi. Bunda tanlangan qo’shiqlarning badiiy yuksak ijod namunasi, ya’ni shakl va mazmun mukammalligiga, shuningdek, qo’shiq matnida ifodalangan g’oyaviy mazmunni ta’lim - tarbiyaning umumiy maqsadlariga mos kelishiga e’tibor berish nazarda tutiladi.

3. Xalq qo‘shiqlarining o‘quvchilarni umumiy dunyoqarashlarini kengaytirish uchun amaliy jihatdan ahamiyatli. Bu o‘rinda qo‘shiqlarni janr (alla, yalla, katta ashula, ashula, terma va h.k.) va mavzu jihatidan (tarixiy, harbiy, vatanparvarlik, mehnat va mavsumiy, marosimiy, diniy va h.k.) rang-barangligi, shuningdek, turli sanalar va bayramlar bilan bog‘liqligiga e‘tibor berish maqsadga muvofiqdir.

4. Xalq qo‘shiqlarining o‘quvchilarni badiiy–estetik tarbiyalash bilan ularning boshqa fanlarni o‘zlashtirishlariga ijobiy ta‘sir etishi. Bu o‘rinda qo‘shiqlarni o‘rganish va kuylash jarayonida musiqani boshqa fanlar bilan aloqadorlik xususiyatlari (o‘yin, ritmik harakatlar bajarish, adabiy, tarixiy ma‘lumotlar, nazariy tahlil kabilar)dan foydalanishga e‘tiborni qaratish kerak.

5. Xalq qo‘shiqlarining o‘quvchilar tomonidan o‘zlashtirish uchun qulayligi va tushunarligi.

6. Xalq qo‘shiqlarini tanlashda mahalliy manbalarga tayanish. Bu o‘quvchilarda mahalliy an‘analarga qiziqish va ijodiy tashabbuskorlik fazilatlarini shakllantirishda muhim omil bo‘ladi .

7. Boshqa xalqlarga tegishli qo‘shiqlardan ham repertuarga kiritish.

Bunday yondashuv turli xalqlar qo‘shiqlarini o‘zaro mushtarak va o‘ziga xoslik jihatlarini qiyosiy tahlil qilish orqali o‘quvchilarda boshqa xalqlar madaniyati va san‘atiga hurmat va ma‘lum tushunchalarning shakllanishiga ijobiy ta‘sirini ko‘rsatadi. Musiqa madaniyati darslarida hamda musiqiy to‘garaklari faoliyatida xalq qo‘shiqlarini tanlash va ulardan foydalanishda, estrada yo‘nalish orqali jamoa bo‘lib kuylatishda ta‘kidlab o‘tilgan pedagogik mezonlarga har bir o‘qituvchi o‘z imkoniyati, mavjud pedagogik shart–sharoitlarni hisobga olgan holda ijodiy yondashishlarini taqozo etadi. Ayni chog‘da, musiqa ta‘limiga xos bo‘lgan mustaqil repertuar tanlash-imkoniyatlari bunday yondashuvlar zaruriyatini vujudga keltiradi .

Bolalarni estetik ruhda tarbiyalashda musiqa fanining ahamiyati juda kattadir. Keyingi yillarda bolalar va o‘smirlarning musiqaviy–estetik tarbiyasini rivojlantirishda ancha o‘zgarishlar bo‘ldi. Musiqa fani bo‘yicha pedagog kadrlar tayyorlash kengaydi, bolalarning musiqiy badiiy–havaskorlik faolligi oshdi. Bolalarda estetik tarbiyani rivojlantirishda birinchi navbatda maktabning roli juda kattadir. Maktabda estetik tarbiyaning asosi bo‘lgan musiqa, pedagog rahbarligida va yordamida muntazam ravishda olib boriladi .

Musiqa o‘qituvchisi hamda to‘garak rahbari boshchiligida o‘quvchilarning sekin–asta musiqiy eshitish qobiliyatlari o‘sa boradi. Berilgan asarni tahlil qilishni ya‘ni, kuy, uning garmoniyasini o‘ziga xos xususiyatlari, ritm, dinamik holatlar, lad tuzilishi va ularning o‘zaro bog‘liqligini o‘rgana boradilar. Shuni aytib o‘tish joizki, o‘quvchilar musiqaviy malakalari, musiqaviy fikrlash doirasi qanchalik keng, ularning estetik hissiyotlari va musiqaviy idroklari qanchalik yorqin bo‘lsa, umumiy musiqaviy darajalari uchun shunchalik keng imkoniyatlar yaratiladi .

Ayni damda bu darajani bir–biri bilan bog‘liq bo‘lgan ikki yo‘l:

1. Umumta‘lim maktablarida estrada jamoa qo‘shiqchiligini yo‘lga qo‘yish va sinfdan tashqari bolalar musiqaviy badiiy–havaskorlik to‘garagi ishlari.

2. Ularning o‘zlari nimani ijro eta olsalar, shuningdek, ularning estetik hissiyotlari, tushuncha va qiziqishlariga yaqin bo‘lgan, lekin biroq qiyinroq musiqani keng tanishtirish yo‘li bilan rivojlantirish mumkin bo‘ladi.

Umumiy o‘rta ta‘lim maktablarida estrada musiqiy to‘garaklarni tashkil etish juda katta ahamiyatga ega. Chunki, bolalar musiqa va san‘at maktablarida badal to‘lovlarini to‘lash uchun ayrim oilalarning imkoniyatlari chegaralangan. Farzandlarining esa qiziqishlari zo‘r va iqtidori ham yetarlichadir. Bunday imkoniyatni esa bolalar umumta‘lim maktablarining dars jarayonlarida hamda uning uzviy davomi sifatida musiqiy to‘garaklardan oladi. Shuning uchun ham musiqiy to‘garaklar tashkil etish, ya‘ni bolalar estrada ansambli hamda xor jamoalarini tuzish katta ahamiyat kasb etadi.

Muhokamalar va natijalar. Maktab o‘quvchilarini foydali mehnatga yollash, ularga kasb-hunarga muhabbat tuyg‘usini shakllantirish ta‘lim xodimlari oldida turgan bosh masalalardan biri hisoblanadi. Bu ulkan vazifani hal etishda estrada musiqiy to‘garaklarda tashkil etiladigan bolalar estrada ansambli qo‘l keladi. Uni tashkil etish esa to‘garak rahbarida xalq ijodi yo‘lini, uning janrlarini va o‘ziga hos chegaralarini bilishni talab qiladi. Xalq qo‘shiqlariga murojaat qilishning o‘zigina juda katta tarbiyaviy ahamiyatga ega. Uni faol o‘zlashtirish esa o‘quvchilarning xalq musiqasiga bo‘lgan qiziqishlarini orttiradi va o‘z navbatida vatanparvarlik, ona Vatanga muhabbat ruhida tarbiyalaydi.

Estrada folklor ansambli boshlang‘ich sinf o‘quvchilaridan yoki o‘smirlardan tashkil topgan bo‘lishi mumkin. Bolalar kichik yoshidan boshlab o‘yin holatida o‘rgatiladigan har-xil aytishuvlar, hazil qo‘shiqlari va allalarni jon dillari bilan qabul qiladilar . O‘zbek folklor asarlari ikki guruhga bo‘linadi:

1. Urf - odat va marosimlar bilan bog‘liq asarlar;

2. Turli urf-odat va marosimlarga bog‘liq bo‘lmagan folklor asarlari.

Birinchi guruhga: mehnat, mavsum, marosim, olqish, afsun va aytimlar kiradi.

Ikkinchi guruhga: doston, ertak, afsona, rivoyat, lof, latifa, qo‘shiq, ashula, termalar, askiya, og‘zaki dramalar, maqol, topishmoq kabi janrlar kiradi.

Ansambli repertuariga xalq an'analarini o'zida mujassamlashtirgan o'zbek basrakorlarining asarlaridan ham kiritish mumkin. Ular mazmun jihatidan bolalar uchun tushunarli bo'lishi, ularda qiziqish uyg'otishi va shu bilan birga ijro etish imkoniyatlariga mos bo'lishi kerak. Murakkab asarlardan foydalanish esa tovush hosil qilish malakasining shakllanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi va nafas organlari faoliyatining buzilishiga olib keladi. Zarur ijrochilik malakalarini shakllantirish uchun xalq ijrochiligi yo'lidagi qo'shiqlarni tabiiy, jarangdor qilib kuylashga erishishga yordam beruvchi turli mashqlardan foydalaniladi. Bu sohada endigina ish boshlayotgan o'qituvchi yoki to'garak rahbari shunga e'tibor berishi kerakki, faol ijro etish xalq an'analari bilan hech qanday umumiylikka ega bo'lmagan tovush zo'riqlashiga aylanib qolmasligi kerak. Xalq musiqasidan tashkil topgan konsertlarga borish, shuningdek, texnika vositalari yordamida bunday asarlarni tinglash va uni taxlil qilish o'quvchilarning tinglash madaniyatini, musiqaviy didini, dunyoqarashini shakllanishiga yordam beradi.

Bolalar folklori ansambli bilan ishlash, o'qituvchidan qo'shiq materialini qunt bilan taxlil qilishini, xalq qo'shiqlari, yozuvlarini tinglashni va o'rganishni, repertuarni mukammal o'zlashtirish yo'llari va vositalarini izlab topishi kerak. Birinchi guruhga oid bo'lgan mehnat qo'shiqlarining yaratilishi va ijro etilishi, kishilarning mehnat jarayoni bilan bevosita bog'liq holda mehnatni yengillashtirishga qaratilgan ko'tarinkilik, hushchaqchaqlik va didaktik xarakterda bo'ladi. Mehnat va san'atning o'zaro munosabati ana shu muhim masalalardan biridir. Chunki, mustaqil diyorumizda “Mehnatsiz hayotning go'zalligini chin yurakdan his qilish mumkin emas, o'z o'rnida go'zallikni his qila olmaydigan inson biror - bir mukammal narsani yaratishga qodir emas”.

Ona zaminga muhabbat va hurmat, uni ardoqlab, noz - ne'mat yaratuvchi insonga hurmat tuyg'usini tarbiyalash, ularni ana shunday insonlar boshlagan hayrli ishni davom ettirishga undab, kasb-hunarni ulug'lovchi qo'shiqlar o'quvchilarning diqqatini jalb etish maqsadga muvofiqdir. O'qituvchi yoki to'garak rahbari kosibchilik hunari Markaziy Osiyo xalqlarining qadimiy kasbikorlaridan ekanligini gapirib, bu mehnat turi uzoq o'tmishdagi “Buyuk ipak yo'li” davrida ancha takomillashgani va hozirgi kunda esa hurmat va e'tibor topganligini alohida ta'kidlashi katta ahamiyat kasb etadi. Taniqli o'zbek kompozitori G'ofur Qodirovning “Bog'imizga marhamat” qo'shig'i ham ana shunday mehnatni ulug'lovchi asarlardandir. Bu qo'shiqda esa bog' yaratish, bunday go'zal bog'lar yurtimizni yanada yashnatishi haqida kuylanadi. Qo'shiqda bog'bonning mehnati, sarhil mevalar esa dasturxonimiz ko'rki, qolaversa, mevalar inson organizmi uchun bebaho ne'mat ekanligi haqida ma'lumotlar beradi. Bunday mehnat qo'shiqlari o'zbek xalq og'zaki ijodida, bastakorlarimiz hamda kompozitorlar ijodida juda ko'plab topiladi. Bu mehnat qo'shiqlari o'quvchilarni birinchi tomondan mehnatsevarlikka o'rgatsa, ikkinchi tomondan musiqiy qadriyatlarga bo'lgan ijobiy munosabatni shakllantiradi.

Xulosa. Xalq musiqa ijodida urf-odat va mavsum-marosim qo'shiqlari hamda ularga bog'liq bo'lmagan qo'shiqlar ya'ni, yalla, ashula, terma, lapar va maqomlar mavjud bo'lib, bu asarlardan to'garak rahbari o'z faoliyati davomida unumli foydalanishi lozim. Bunday xalq durdonalarini to'garak faoliyatida to'g'ri qo'llay bilish, o'quvchilarni unga qiziqtirish to'garak rahbaridan mohirlikni talab etadi. Bir so'z bilan aytganda, o'quvchilar qalbiga milliy g'oyani olib kirish va ularning ongiga singdirishda musiqiy qadriyatlarning o'рни juda kattadir.

Adabiyotlar

1. Abralova M, Shamsiyeva Z,. Musiqa madaniyati. Uzviylashtirilgan o'quv dasturini joriy etish bo'yicha tavsiya va taqvim mavzu rejalar. (1-7 sinflar). -T., 2010 yil.
2. Nurmatov H, Norxo'jayev N, Mirrahimov A. Musiqa (2-sinf uchun darslik, 6 nashri). –Toshkent: “G'.G'ulom” nomidagi nashriyot matbaa ijodiy uyi, 2006-yil.
3. Nurmatov H., Norxo'jayev N. Musiqa (3-sinf uchun darslik, 6 nashri). –Toshkent: “G'.G'ulom” nomidagi nashriyot matbaa ijodiy uyi, 2007-yil.

Sherzod SHAMSIEV
Buxoro davlat universiteti
musiqa ta’limi kafedrası
o’qituvchisi

MAKTAB O’QUVCHILARIDA MUSIQA IJODKORLIK MALAKASINI O’STIRISH YO’LLARI

Musiqa ijodkorli bolalarda musiqiy tafakkur, izlanish va ijodkorlik malakasini o’sтира borish uchun katta ahamiyatga ega. Bu faoliyat o’qituvchi ijrosiga doira chertib jo’rovlik qilish, sinf ijrosiga “dirijyorlik” qilish, kuy ohangiga mos harakatlar (xususan, raqs) topish, she’r parchasiga kuy “bastalash” kabi ijodkorlik amaliyotlari bilan bajariladi. Bu faoliyat sinfdagi iqtidorli o’quvchilarga e’tiborni kuchaytirish, ularning badiiy ehtiyojini qondirish uchun, ayniqsa, muhimdir. Musiqali harakatlar cholg’uchilik va ijodkorlik faoliyatlarini amalga oshirishda o’yin metodlaridan keng foydalanish tavsiya etiladi. Zotan, ushbu faoliyatlar ko’proq o’yin xususiyatlari bilan bog’liq.

Kalit so’zlar: ta’lim mazmuni, bilim, ijodiy qobiliyat, musiqiy idrok faoliyat, umumiy musiqa, qo’shiq-kuylari, katta ashula, doston, vokal, xor, interval.

Музыка очень важна для творческих детей для развития музыкального мышления, исследований и творческих способностей. Это упражнение достигается с помощью творческих практик, таких как кружение над учителем, “проведение” классного выступления, поиск действий, соответствующих мелодии (особенно танца), и “запуск” мелодии на пьесе. Это упражнение особенно важно для того, чтобы сосредоточить внимание на одаренных учениках в классе для удовлетворения их художественных потребностей. Рекомендуется использовать широкий набор игровых приемов при исполнении музыкальных движений и творческой деятельности. В конце концов, эти занятия больше связаны с особенностями игры.

Ключевые слова: содержание обучения, знания, творческие способности, музыкально-познавательная деятельность, общая музыка, песни, большая песня, эпос, вокал, хор, интервал.

Music is very important for creative children to develop musical thinking, research and creativity. This activity is accomplished through creative practices such as circling the teacher, “conducting” the class performance, finding actions that match the melody (especially the dance), and “starting” the melody on the lion piece. This activity is especially important to focus on gifted students in the classroom to meet their artistic needs. It is recommended to use a wide range of game techniques in the performance of musical movements and creative activities. After all, these activities are more about game features.

Key words: educational content, knowledge, creative ability, musical cognitive activity, general music, songs, great singing, epic, vocal, chorus, interval.

Kirish. Ta’lim mazmuniga qo’yilgan talablarning barchasi o’quvchilarning bilimini, ijodiy qobiliyatini o’stirishda, ularda musiqiy idrokini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki, musiqa ta’limining barcha faoliyatlari umumiy musiqa ijrochiligi bilan bog’liqdir.

Asosiy qism. Musiqa idroki (tinglash), kuylash, musiqa savodi, raqs va ritmik harakatlar, chapak va cholg’u asboblarida chalish hamda musiqa ijodkorligi. Musiqa idroki dars mashg’ulotlarida yetakchi faoliyat sifatida muhim rol o’ynaydi. U ikki holatda amalga oshadi. Birinchi holatda ma’lum asar tinglanib, idrok etiladi va uning badiiy tavsiflari dars mavzusiga doir oddiy musiqiy-pedagogik tahlil etiladi. Eshitish orqali asarni tushunish va ongli idrok etish, asarning musiqiy xususiyatlari (janri, tuzilishi, ifoda vositalari, ijrochiligi) hamda badiiy ma’lum bilimlarga ega bo’linadi. Ikkinchi holatda musiqa asarlari avval tinglanib (idroki etilib), so’ng u yoki bu faoliyati ko’proq kuylash orqali o’rganiladi, uning badiiy mazmun xususiyatlari amaliy faoliyatda ifodalaniladi. Masalan, o’rganiladigan qo’shiq avval o’qituvchi ijrosida (tasma orqali ham) bir-ikki marta tinglanadi, asar xususiyati haqida suhbat qilinadi, so’ng o’rganishga kirishiladi, raqs musiqasi avval tinglanadi, kuy tavsiflari anglab olingandan so’ng raqs harakatlari ifodasi o’rganiladi. Ko’pincha asar bir necha faoliyat uyg’unligida (tinglash, kuylash, raqs harakati va boshqa) o’rganiladi. Bunday mashg’ulot usuli asarni puxta o’rganish va ayni holda kompleks malakalarining rivojlanishi uchun imkon yaratib o’quvchilarni mashg’ulotlar davomida musiqiy his-tuyg’usini rivojlantirib boradi. Musiqa darsida barcha faoliyatlar muayyan mavzu zamirida mantiqan o’zaro bog’lanadi, natijada darsning mantiqan bir butunligi vujudga keladi. Musiqa savodi barcha faoliyatlarini nazariy birlashtiruvchi faoliyat sifatida muhimdir. Darsda qaysi faoliyat mashg’uloti (tinglash, kuylash, raqs va boshqa) qo’llanilmasin, uning amaliyotida foydalanilayotgan asar o’rganiladi va uning xususiyatlari (janri, tuzilishi, ijrochiligi va h.k.) haqida yangi tushunchalar hosil bo’ladi. Shu bois, musiqa savodi faqatgina nota savodi uslublaridan iborat bo’lib qolmay, balki

o‘quvchilarning umumiy qismi, musiqiy bilim doirasini tarkib toptiruvchi, umumiy bilim-tushunchalar majmuasini (musiqa shakllari, janrlari, cholg‘uchilar ijrochiligi, xalq bastakorlik musiqasi, ularning farqlari, milliy musiqaning mahalliy uslublari, klassik musiqa, nota savodi va boshqa) singdirib borishdan iborat.

Shuni alohida e‘tiborga olmoq zarurki, o‘quvchilarning musiqiy tuyg‘usini rivojlantirish va takomillashtirishda, musiqa idroki (tinglash) va musiqa savodi faoliyatlarining o‘rni alohidadir. Bu ikkala faoliyat bir-biriga uzviy bog‘lanish bilan qolgan barcha faoliyatlar amaliyotiga yetakchilik qiladi. Kuylash faoliyati o‘quvchilarning musiqa – o‘quv qobiliyati hamda ijrochilik malakalarini rivojlantirish uchun zarurdir. Sinfda jamoa bo‘lib kuylash jarayonida o‘quvchi o‘z ovoz ijrosini boshqaradi, o‘rtoqlari ijrolarini eshitib kuzatadi va ular bilan birga jo‘r bo‘lib kuylashga intiladi. Zotan, tinglash va kuylash o‘quv materiallari ta‘lim mazmunini tashkil etadi. Ularni tinglash va kuylash faoliyatlari vositasida o‘rganish bilan birga, cholg‘uchilik, musiqali harakatlar hamda ijodkorlik faoliyatlari bilan ham har tomonlama o‘zlashtirish va musiqiy tavsiflarni ushbu faoliyatlar vositasida ifodalash imkoniyatlari yaratiladi.

Muhokamalar va natijalar. Mashg‘ulotlar jarayonida o‘quvchilarning musiqiy qobiliyati, xususan, ritm-usul tuyg‘usi va asar badiiyatini ifodalash malakalarini rivojlantirish bilan birga, ularning jismoniy rivojlanishlari uchun raqs va ritmik harakatlarni bajarish ijobiy samara beradi. Bu ayniqsa, boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun nihoyatda zarur. Darsda o‘rganiladigan raqs va harakatlar boshqa dars chog‘ida (jismoniy madaniyat darsida, tanaffuslarda) keng qo‘llanilishi maqsadga muvofiqdir.

Chapak va cholg‘u asboblari chalish faoliyati ham raqs va musiqali harakatlar singari o‘quvchilarning musiqa hamda ijrochilik malakalarini rivojlantirish uchun foydalidir. Bu faoliyat boshlang‘ich sinflarda milliy cholg‘u asboblari bilan tanishish va ularning tovush tembrlarini anglab olishi bilan uzviy bog‘lanib amalga oshirilishi zarur. Bunda doirachalar, qayroq, qo‘shiq, kichik sopollar kabi urib chalinadigan cholg‘u asboblardan foydalanib o‘qituvchi ijrosi va magnitafon tasmasi orqali taraladigan kuylarga ritmik jo‘r bo‘lish malakalari rivojlantiriladi. Shunday qilib, musiq faoliyatlari mantiqan birlashib, mazmunan bir butunlikni tashkil qiladi va o‘quvchilarda musiqiy his-tuyg‘ularini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Asarni suhbat orqali musiqiy va badiiy-g‘oyaviy jihatdan tahlil qilish, tinglash orqali asar zamiridagi mazmuni tasvirlay olish o‘quvchilarning qiziqishini yanada orttira boradi.

Xulosa. Umumiy o‘rta ta‘lim maktablarining musiqa madaniyati darslarida o‘quvchilarning musiqiy his-tuyg‘usini rivojlantirish va takomillashtirishda dars faoliyatlarining o‘rni muhimdir. Bu faoliyat turlariga qo‘yilgan talab va vazifalar yangi dastur mazmunida to‘liq ko‘rsatib o‘tilgan. Yangi dasturning asosiy faoliyati quyidagilar bilan belgilanadi, avvalo, darslarning muayyan mavzulari har bir chorak uchun belgilangan bosh mavzulardan kelib chiqadi va saboq chog‘ida musiqaning muayyan mohiyatini tushunishga yordam beradi, qo‘shiq kuylash va musiqa savodi mashg‘ulotlari darsning mustaqil qismi emas, balki dars mavzuini ochib beruvchi musiqa faoliyati sifatida qabul etiladi. Uchinchidan, dars mavzuining qiziqarli bo‘lishi va ta‘lim samaradorligini oshirish maqsadida raqs va musiqali ritmik harakatlar, chapak va bolalar cholg‘u asboblari - shiqildoq, doiracha, qo‘shiq va boshqalarda musiqaga jo‘r bo‘lish hamda musiqa ijodkorligi kabi yangi musiqa faoliyatlari qo‘llaniladi. Ushbu faoliyatlar zamirida o‘yin xususiyatlari mavjudligi tufayli ular o‘quvchilarda katta qiziqish uyg‘otadi. O‘quvchilarning musiqiy tuyg‘usini rivojlantirish va takomillashtirishda musiqiy faoliyat turlarining barchasi birdek xizmat qiladi.

Adabiyotlar

1. Abralova M, Shamsiyeva Z,. Musiqa madaniyati. Uzviylashtirilgan o‘quv dasturini joriy etish bo‘yicha tavsiya va taqvim mavzu rejalar. (1-7 sinflar). –T., 2010 yil.
2. Nurmatov H., Norxo‘jayev N. Musiqa alifbosi (1-sinf uchun darslik, 2-nashr). –Toshkent: “O‘qituvchi”, 1999-yil.
3. Nurmatov H., Norxo‘jayev N., Mirrahimov A. Musiqa (2-sinf uchun darslik, 6 nashri). –Toshkent: “G‘.G‘ulom” nomidagi nashriyot matbaa ijodiy uyi, 2006-yil.
4. Ruziev D. Y. Ways Of Working On Musical Compositions //The American Journal of Social Science and Education Innovations. – 2021. – T. 3. – №. 01. – C. 436-440.
5. Norova S. U. Imam Abu Hamid Al-Ghazali. Teacher-Student Coaching Relations //The American Journal of Social Science and Education Innovations. – 2021. – T. 3. – №. 01. – C. 441-445.
6. Radjabov A., Kenjabonu T. CONTENT OF PREPARATION OF STUDENTS FOR DEVELOPMENT IN ACCOUNT PROCESS //Web of Scientist: International Scientific Research Journal. – 2021. – T. 1. – №. 01. – C. 54-61.
7. Umirzakovna N. S. WAYS TO IMPROVE LEARNING EFFICIENCY USING INNOVATIVE TECHNOLOGIES //Web of Scientist: International Scientific Research Journal. – 2021. – T. 1. – №. 01. – C. 41-47.

Komil XOLIQOV

Buxoro davlat universiteti musiqa
ta’limi kafedrası o’qituvchisi

MUSIQA TA’LIMIDA USTOZ-SHOGIRD MUNOSABATI

O’rta maxsus va Oliy ta’limning barcha yo’nalishlarida iqtidorli talabalar bilan ishlash, “ustoz-shogird” an’alarini qayta tiklash, uni rivojlantirish va amaliyotga keng tatbiq qilish borasida muayyan ishlar amalga oshirilmoqda. Ilm-fan va texnika o’zining yuqori taraqqiyot cho’qqisiga erishgan, elektron darsliklar, masofadan o’qitish hamda yangi innovatsion pedagogik texnologiyalarning o’quv jarayonlariga kengroq tatbiq etilayotgan, kompyuter va internet tizimining qamrov doirasi kundan kun kengayib bormoqda. Hozirgi zamon o’quvchilari televideniye, radio va video texnikalari hamda internet orqali juda ko’plab axborotlardan xabardor bo’lish imkoniyatlariga ega bo’lganliklari bois, ularning fikrlash doirasi juda keng.

Kalit so’zlar: salbiy, sifat, ta’lim- tarbiya, shakl, repertuar, tanlash, ijro, samara, atroflicha, o’rganib chiqish, juda sezgirlik, ehtiyotkorlik, mustaqil, fikrlash, eshita bilishi, jarayon.

По всем направлениям среднего специального и высшего образования ведется определенная работа по работе с одаренными учащимися, по возрождению традиции “учитель-ученик”, ее развитию и широкому применению на практике. Наука и технологии достигли пика своего развития, в учебном процессе широко используются электронные учебники, дистанционное обучение и новые инновационные педагогические технологии, с каждым днем расширяются возможности компьютерных и Интернет-систем. Поскольку современные студенты имеют доступ к большому количеству информации через телевидение, радио и видео, а также через Интернет, их горизонты огромны.

Ключевые слова: отрицательный, качественный, образовательный, форма, репертуар, отбор, исполнение, эффективный, всеобъемлющий, исследовательский, очень чувствительный, осторожный, независимый, мышление, слушание, процесс.

Some work is being done in all areas of secondary special and higher education to work with talented students, to revive the tradition of "teacher-student", its development and widespread application in practice. Science and technology have reached the peak of their development, e-textbooks, distance learning and new innovative pedagogical technologies are widely used in the educational process, the scope of computer and Internet systems is expanding day by day. As modern students have access to a wealth of information through television, radio and video technology, as well as the Internet, their horizons are vast.

Key words: negative, quality, educational, form, repertoire, selection, performance, effective, comprehensive, exploratory, very sensitive, careful, independent, thinking, listening, process.

Kirish. Hozirgi zamon o’qituvchisi o’quvchilarning qiziqishlaridan xabardor bo’lishi, ularning mustaqil fikrlarini eshita bilishi va inobatga olishi, shu bilan birga, ularning xato kamchiliklarini ko’rsatib to’g’ri yo’lga yo’naltirishi lozim. Bu borada dars jarayoniga doimo ijodiy yondoshib, dars o’tish uslublarini va texnologiyalarini zamonaviy ruhda rivojlantirib borishi kerak. Har bir o’qituvchining o’z uslubiyati bor. Lekin shunga qaramay o’qitishning dastlabki davrlaridanoq o’quvchilarda o’qitilayotgan cholg’uga nisbatan qiziqish uyg’ota olish muhimdir. Agar o’qituvchi o’quvchilar hurmatini qozongan bo’lsa, shu o’qituvchiga bo’lgan hurmat orqali o’quvchida o’rganayotgan cholg’usiga mehr paydo bo’ladi. Cholg’u ijrochiligi bo’yicha o’qitish individual (yakka) xarakterga ega bo’lganligi sababli barcha o’quvchilarga bir xil qarab bo’lmasligi hammaga ma’lum.

Asosiy qism. O’quvchilarning xarakteri, zehni va qobiliyati har xil. Ularning ba’zilari musiqiy qobiliyatlarini yoshligidanoq namoyon qilishsa, ba’zilariniki birmuncha keyinroq ko’zga tashlanishi mumkin. Ba’zilari o’ta qobiliyatli, shu bilan birga, juda sho’x, o’yinqaroq bo’lishsa, ayrimlari vazmin, o’rtacha qobiliyatli, lekin mehnatsevar bo’lishlari mumkin va hokazo. O’quvchilarning xarakterlari qanchalik xilma-xil bo’lmasin, lekin ta’lim-tarbiyaning talablari barchaga barobar bo’lib qolaveradi. Shuning uchun ham aynan har bir o’quvchiga alohida e’tibor juda murakkab bo’lib, o’qituvchidan sabr-toqatni va o’quvchilar psixologiyasini chuqur o’rganishni taqozo etadi.

Cholg’u ijrochiligi o’qituvchisi boshqa fan o’qituvchilarga nisbatan talabalarning ta’lim-tarbiyasi bilan yaqindan shug’ullanadigan shaxs. Chunki individual (yakka) ishlash jarayonida o’qituvchi talaba-o’quvchining barcha tomonlarini chuqur o’rganib chiqadi. Asosiy maqsad cholg’uda ijro etish va uning sirlarini o’rganish bo’lsada, butun o’quv davri mobaynida (boshlang’ich musiqa maktabi, litsey, kollej yoki oliy o’quv yurti o’quv davrida) talaba-o’quvchi bilan bo’ladigan muloqot o’quvchining ijobiy-salbiy tomonlarini, oilaviy sharoitini yaqindan o’rganib chiqishga imkoniyat yaratadi. Shuning uchun ham

o‘quvchidagi salbiy sifatlarni ta‘lim- tarbiyaning turli shakllaridan foydalanib asta-sekinlik bilan yo‘qotib, uning ijobiy sifatlarini rag‘batlantirib borish, repertuar tanlashda, ijro ustida ishlaganda, umuman, amaliy mashg‘ulotlar jarayonida o‘quvchining shu sifatlarini inobatga olib ish ko‘rish yaxshi samara beradi. Bulardan tashqari o‘quvchilarda yosh va har-xil oilaviy sharoitlar bilan bog‘liq bo‘lgan turli salbiy o‘zgarishlar yuz berishi mumkin. Bunday holatda o‘qituvchidan sharoitni atroflicha o‘rganib chiqish, juda sezgirlik va ehtiyotkorlik bilan ish ko‘rish talab qilinadi.

O‘quvchini ruhlantirish, kelajakka bo‘lgan ishonchini mustahkamlash, uni rag‘batlantirish orqali bunday salbiy o‘zgarishlarning oldini olish mumkin. Chunki, tajribada ehtiyotsizlik bilan aytilgan biron-bir so‘z yoki nojo‘ya harakat tufayli qobiliyatli o‘quvchilarning bu sohadan umuman uzoqlashib ketishlari yoki o‘qituvchiga nisbatan, musiqaga nisbatan salbiy fikrlarga ega bo‘lib qolish holatlari kuzatiladi.

O‘quvchilar xoh boshlang‘ich maktablarida, litsey-kollejlarda bo‘lsin, xoh oliy o‘quv yurtida bo‘lsin cholg‘u ijrochiligidan ta‘lim beradigan o‘qituvchisiga hurmat va ishonch bilan qaraydi. Bu ishonchga o‘qituvchi, avvalo, o‘zining yuqori darajadagii ijrochilik mahorati, puxta bilimi, o‘z ishiga ma‘suliyatligi va madaniyati bilangina erishishi mumkin. O‘qituvchi har qanday vaziyatlarda ham o‘zining oqilona fikrlari bilan o‘quvchilarning diqqatiga sazovor bo‘ladi.

O‘quvchilar oldida boshqa o‘qituvchilarga nisbatan salbiy munosabatlar bildirish nafaqat o‘sha o‘qituvchining, balki o‘zining ham obro‘sig‘a putur yetkazadi. Aksincha, xalqimizning “ustoz - otangdek ulug‘” degan naqliga binoan o‘quvchi-talabalarni doimo ustoz-o‘qituvchilar mehnatini qadrlab, ularga nisbatan hurmat-e‘tiborda bo‘lish kerakligini uqtirib bormoq kerak. Ish jarayonida yuzaga keladigan ko‘plab muammoli holatlarda o‘qituvchining fikri haqiqiy faktlarga asoslangan holda bo‘lishi lozim. Bu esa o‘quvchining voqelikni to‘g‘ri tahlil qilish va to‘g‘ri fikrlash, obyektiv baholay olish kabi fazilatlarini shakllanishida asosiy omillardan biridir.

Muhokamalar va natijalar. O‘quvchilar bilan samimiy munosabatda bo‘lish juda muhim ahamiyatga ega. Bunday munosabat o‘quvchilarda shu cholg‘uga nisbatan mehr va qiziqish uyg‘otadi. Natijada o‘quvchilarning dars jarayonidagi va mustaqil ishlash jarayonidagi faolliklariga imkoniyat yaratadi. Aksincha, nosamimiy bo‘lgan har qanday harakatni o‘quvchilar tez ilg‘aydilar. Ularning o‘qituvchi bilan bo‘lgan munosabatida majburiylik, o‘zlarining haqiqiy munosabatlarini berkitish holatlari paydo bo‘ladi.

O‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi samimiy munosabat natijasida o‘quvchini qiziqtirgan savollar tufayli o‘zaro fikr almashish, o‘z fikrini mustaqil bayon qilish ko‘nikmalari shakllanadiki, bu cholg‘u ijrochilik sinfida boshlang‘ich musiqa maktabidan tortib, oliy o‘quv yurtidagi o‘quv jarayonida nafaqat ijrochilik ko‘nikmalariyu, ma‘lum ijrochilik repertuari ustida ishlash, balki o‘quvchi, bo‘lg‘usi sozanda-muallimlarni har tomonlama musiqaviy rivojlanishida katta ahamiyatga ega. O‘quvchi talabalarda paydo bo‘ladigan ijodiy intilishlarga, ijodiy takliflarga monelik qilish kerak emas. Aksincha, ularni doimo qo‘llab-quvvatlab imkoniyat darajasida bunday takliflarni amalga oshirishga harakat qilish, o‘qituvchi va o‘quvchi munosabatini yanada yaxshilanishiga olib keladi.

Avvalo, o‘qituvchi o‘quvchilarga o‘zi o‘rnak bo‘lishi kerak. O‘qituvchidagi talabchanlik, qat‘iyatlilik, har bir ishni o‘z vaqtida bajarishi o‘quvchilarga o‘zining ta‘sirini o‘tkazadi. Bundan tashqari o‘quvchilarga berilgan vazifalarni doimo o‘z vaqtida bajarilishini talab qilish va nazorat qilish, konsertlarga, har-xil tanlovlarga tayyorlanish va ularda ishtirok etish o‘quvchilardagi unga qo‘yilgan mas‘uliyatga javobgarlik hissini tarbiyalab boradi. Biron bir cholg‘u ijrochiligidan dars beradigan o‘qituvchi faqat mohir sozanda bo‘libgina qolmay, balki, umumiy pedagogika—psixologiyadan va barcha zamonaviy axborotlardan xabardor bo‘lishi hamda maxsus adabiyotlar bilan qiziqishi, mashhur o‘qituvchilar tajribasini o‘rganishi, shaxsiy tajribasini doimo tahlil qilib, umumlashtirib borishi lozim.

Mashhur o‘qituvchilar o‘qituvchilik mahoratining muhim taraflaridan biri, har bir o‘quvchidagi yaxshi xislatni vaqtida topib, unga e‘tibor berish bilan birga, ularning iroda kuchiga aloqador bo‘lmagan kamchiliklarini yuziga solish noo‘rin ekanligini va umuman o‘quvchi-talabalar shaxsini haqoratlaydigan ko‘rsatmalarga yo‘l qo‘yib bo‘lmasligini ta‘kidlaydilar.

“O‘qituvchining dunyoqarashi, ijrochilik mahorati, ta‘lim metodikasi va uning ijrochilik to‘g‘risidagi fikrlari bo‘lajak sozandani shakllantirish uchun hal qiluvchi vosita bo‘lib xizmat qiladi. O‘qituvchining asosiy vazifalaridan biri - o‘quvchining bilim va ko‘nikmalarini o‘zgartirishiga rahbarlik qilishdir”. O‘zbek milliy musiqasi va ijrochilik san‘ati bizning avlodlarimizdan og‘zaki an‘anada “ustozdan-shogirdga” o‘tib, bizgacha o‘zining badiiy qimmatini to‘la saqlagan holda yetib kelgan. “Ustoz-shogird” uslubi o‘zining qadimiy an‘analariga, afzalliklariga ega bo‘lganki, hozirgi zamon cholg‘u ijrochiligi sinfida o‘qituvchi va o‘quvchi munosabati “ustoz-shogird” an‘anasining zamonaviy ko‘rinishi desak mubolag‘a bo‘lmas.

Xulosa. Hozirgi zamon cholg‘u ijrochiligi o‘qituvchisi “ustoz-shogird” uslubining qadimiy an‘analarining sirlaridan ham boxabar bo‘lishsa foydadan xoli bo‘lmas edi. Shunday ekan o‘qituvchi va

o‘quvchi munosabati o‘quvchi talabning oddiy shogirdlikdan mohir sozanda darajasiga yetib kelishida hal qiluvchi omillardan biridir.

Adabiyotlar

1. Akbarov I. Musiqa lug‘ati. –Toshkent, 1997.
2. Fayziyev O. Qashqar rubobi uchun pesalar. –Toshkent, 2004.
3. Rajabov I. Maqomlar. -Toshkent: “San‘at” nashriyoti, 2006. -403 b.
4. Do‘stov S., Bo‘ronov F. Qashqar rubobi xrestomatiyasi. -Toshkent: “Fan”, 2008. -90 b.
5. Nurmatov H. Qashqar rubobi. –Toshkent: “O‘qituvchi”, 2003-y.
6. O‘zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi. Rubob navolari. –Toshkent: 1993-y.
7. Rahimov Sh. Dutor. –Toshkent: “G. G‘ulom” nashriyoti, 2005-y.
8. Nurmatov H. Qashqar rubobi taronalari. -Toshkent. “G. G‘ulom” nashriyoti, 1989-y.
9. Hodjiyeva R. Dutorim sozim manim. -T.: “O‘zbekiston”, 2001-y.

Zarnigor ALAYEVA

Buxoro davlat universiteti
musiqqa ta’limi kafedrası o’qituvchisi**XALQ QO‘SHIQLARI ASOSIDA BOSHLANGICH SINIF O‘QUVCHILARINING NUTQIY MALAKASINI O‘STIRISH**

Maqolada kichik yoshli bolalarga mo‘ljallangan xalq qo‘shiqlari, ularning bolalar hayotidagi ahamiyati, xalq qo‘shiqlari orqali ularni mehnatga o‘rgatish masalalari bayon qilingan.

Kalit so‘zlar: ota-ona, munosabat, junbushga kelish, kechinmalar, his-tuyg‘ular, idrok, aytilgan, kuylangan, qo‘shiq, obraz, ritm, kuy, lirik.

V статье рассматриваются народные песни для детей раннего возраста, их значение в жизни детей, вопросы обучения их работе через народные песни.

Ключевые слова: воспитание, отношение, волнение, переживания, эмоции, восприятие, сказанное, спетое, песня, образ, ритм, мелодия, лирика.

The article describes folk songs for young children, their importance in the lives of children, the issues of teaching them to work through folk songs.

Key words: parenting, attitude, emotion, experiences, emotions, perception, saying, singing, singing, image, rhythm, melody, lyric.

Kirish. Olamni estetik idrok qilish, kayfiyatni ko‘tarish, beg‘ubor qalbda ezgulikni uyg‘otish, ma‘nan va ruhan tetik bo‘lish bolalik duhyosidagi ta‘lim-tarbiyadan boshlanadi. Bejizga buyuklar bolani ona qornidaligidanoq tarbiyalab borish kerak deb ta‘kidlamaganlar. Ona eshitgan qo‘shiq, tinglagan kuyi og‘ushida qanchalik kayfiyati ko‘tarilib, madaniy dam olsa, tug‘ulajak farzand ruhan tetik, ma‘nan sog‘lom, qobiliyatli, zukko, mehr-oqibatli bo‘lishi tabiiy. Bu jarayon go‘daklik va bolalik davrida yanada mukammallashadi, ulg‘aygan sari mustahkamlanadi.

Asosiy qism. Bolalar anglaydigan milliy urf-odatlar, tabiat mo‘jizalari, turmush jarayonidagi harakat-holat, ota-ona va boshqalarga bo‘lgan munosabatlarni junbushga keltiradigan ichki kechinmalar, his-tuyg‘ularning kattalar tomonidan bolalar idroki darajasida aytilgan, kuylangan, xirgoyi qilingan qo‘shiqlar bolalar qo‘shiqlaridir. Ular o‘zining obrazlilik, ritmi, kuyi bilan boshqa lirik qo‘shiqlardan ajralib turadi.

Mavsum-marosim qo‘shiqlar yil fasllari va milliy an‘analimiz bilan bog‘liq bo‘lgan, faqat bolalar tomonidan ijro etiladigan qo‘shiqlardir. Kattalar bolalarining tabiatga bo‘lgan qiziqishini uyg‘otish, muhabbatini oshirish, har bir faslning o‘z ziynati bilan tanishtirishda ham faol bo‘lganlar. Ular tabiat mo‘jizalarini va milliy urflarimizni qo‘shiqlar tarzida bolalarga o‘rgatganlar. Yil fasllari bilan bo‘g‘liq bahorda kuylanadigan qo‘shiqlar “Boychechak”, “Oftob chiqdi olamga”, “Chittigul”, “Qaldirg‘och” kabilar shular jumlasidandir. Boychechak – bahor darakchisi. Bahor kelishi bilan bolalar ko‘chalarda to‘da-to‘da bo‘lib, turli o‘yinlar o‘ynaydilar, varrak uchiradilar, qizlar tolbergakdan qasaba yasab boshlariga taqadilar, qo‘shiqlar aytadilar. Ularning birinchi bahor qo‘shig‘i “Boychechak”dir. “Boychechak”ning kattalar va bolalar tilidan yozib olingan yigirmaga yaqin varianti mavjud bo‘lib, hajm jihatidan hammasi deyarli bir xil, ya‘ni 8-10 misradan iborat.

Bolalar tushunchasida boychechak yoshlik, navqironlik, jo‘shqinlik ramzi. U nozik bo‘lsa-da, ildizi baquvvat. Aqli raso, zukko, navqiron yoshlar bir maqsad sari yo‘lga tushdimi, uni hech qanday kuch fikridan qaytarolmaydi. Bu davrda ular o‘ta g‘ayratli, jo‘shqin, serharakat bo‘ladilar. Boychechak ham qahraton sovuqning zarralari uzoqlashmay, yer isimay turib, toshloq, qattiq yermi yoki yumshoq joymi tatalanib bo‘yini cho‘zib chiqadi. U bosilsa-da, yanchilsa-da yana qaddini rostlab o‘sib kelaveradi. U ramziy ma‘noda isyonkor ham. U hurlik, erkinlik tarafdori. “Boychechak” qo‘shig‘i bolalarning sevimli qo‘shiqlaridan biri bo‘lib, u turli joylarda har xil variantlarda uchraydi. Ulardagi ayrim so‘zlar, jumlar va shakli ham bir-biridan farq qiladi. Bu turlichalik davrning o‘zgarishi bilan ramziylik kasb etsa, mahalliy kolorit nuqtayi nazarida dialektik xoslikni ifodalaydi. Turli regionlarda aytilgan variantlar 4 yoki 6 misradan iborat. Ularning mazmuni ham bir-biridan farq qiladi.

Bu variantda boychechak erka, nozik, tanti bolaga o‘xshatiladi. Bolasining o‘jarligini sezdirmaslik uchun onasi unga qalqon. U zarar ko‘rmay o‘sib-ulg‘ayishi kerak. Yana bir variantda boychechakning nozik tanasi arqonga o‘xshatiladi. Ya‘ni boychechak tanalari arqondek tegirmonni aylantirishga qurbi yetadi.

Bahor elchisi nomini olgan qush qaldirg‘och insonning do‘sti sifatida bolalarga tanishtiriladi. Qaldirg‘ochning samoda sho‘x o‘yini, quvnoq va yoqimli sasi bolalar diqqatini o‘ziga rom qiladi. Ayniqsa, qaldirg‘ochning xuddi odamlar kabi loydan “qo‘rg‘on” yasashi, chug‘urchuqlarini tumshug‘i bilan oziqlantirishi, ularni uchishga harakatlantirishi, insonlar kabi mehnatkashligi bolalar diqqatini tortadi, shu

jajjigina qushchani serharakati murg'ak qablarning hayotga bo'lgan intilishini, Vataniga muhabbat tuyg'ularini uyg'otadi. Bolalar qaldirg'ochni erkalab, ba'zan do'q-po'pisa qilib, unga murojaat qiladilar.

Bolalarning bahor mavsumida aytiladigan qo'shiqlaridan yana biri “Oftob chiqdi olamga” turkum she'ridir. Qo'shiq oftobning chiqishi, kunlarning isishi, pishiqchilik, to'kin-sochinlikdan darak beradi. Qo'shiq orqali bolalar o'z ichki kechinmalarini, araz-ginalarini ham ifodalaydilar. Qo'shiq quvnoq ohangda, ko'tarinki kayfiyatda aytiladi.

Bolar tomonidan ijro etiladigan marosim qo'shig'i “Yo Ramazon”dir. Bu qo'shiq faqat ramazon oyining uchinchi kuni o'g'il bolalar tomonidan uch kun aytiladi. Muqaddas ramazon oyida uch kun ro'za tutilgach, bolalar to'da-to'da bo'lib, ro'zaning boshlanganidan xabar beradilar. Odamlarni bir oy ro'zada himmatli, saxovatli bo'lishga, xayr-ehson qilishga chaqiradilar. Bu qo'shiq milliy an'analarimizni o'zida saqlaganligi bilan ahamiyatlidir. Unda xalqona ruhiyat aks etgan.

Muhokamalar va natijalar. O'zbek xalq og'zaki ijodi durdonalaridan bolalarga meros qoladigan qo'shiqlardan biri – bu mehnat bilan bog'liq mavzulardir. Bolalar taqlidchi bo'ladi. Xususan, bobo-buvilari, ota-onalari, aka-opalari bajaradigan ishlarni kuzatib, ularning xatti-harakatlarini o'z o'yinlari, qo'shiqlarida takrorlaydilar. Ularning qo'shiqlarini o'zlariga moslashtirib, o'zlashtiradilar. Bolalar, xususan, 7 yoshdan boshlab mehnat jarayoniga kirishadilar. Bajariladigan ishlarni anglay boshlaydilar. Bolalar kattalar bilan birgalikda podaga chiqqanda, ekin yerlarni chumchuq, olaqarg'a va shunga o'xshash qushlardan qo'riqlaydigan paytda o'z qo'shiqlarini aytadi. Mehnat bolani haqiqiy hayotning ichiga olib kiradi, turmush, oila, ro'zg'or degan tushunchalarni mehnat orqali anglay boshlaydilar. Kattalar o'zlari bajaradigan ishga bolalarni jalb qilish yo'li bilan bu jarayonni amalga oshiradilar. Bolalar kundalik turmushdagi turli mehnat qurollari, vositalari, shakllari bilan tanishib boradilar. Bolalar ko'pincha to'da bo'lib, poda boqqani chiqib ketishadi. Bolaning bu qo'shig'i podaning bir-biridan ajralib ketmasligi, qochmasligi, bir maromdagi harakatini belgilaydi. Chunki uy hayvonlari ham yaxshi va yomon munosabatni his qiladi va shunga qarab harakatda bo'ladilar. Bolalarning meva daraxtlarini chumchuq va yovvoyi qushlardan asrashi, ularni tez-tez quvib turishi ham ularning mehnati hisoblanadi. U endi tomoshabin emas. Mevalarni qo'riqlasa, uzoq vaqt saqlash mumkinligini tushunib yetadi. Ular o'z qo'shiqlarini yaratib, baland ovoz bilan qushlarni haydashga urinadilar:

Ko'rinadiki, bola mehnat orqali har bir narsaning qadrini tushunyapti. Uni asrab-avaylash kerakligini anglab yetmoqda. Bolalarda mehnatga muhabbat ruhini uyg'otadi, halollik, poklikka undaydi.

Xulosa qilib aytganda, xalq qo'shiqlarini boshlangich sinf o'quvchilariga pedagogik texnologiyalar asosida o'rgatish bolaning aqliy qiziqishini o'stirish bilan bir qatorda fikrlash doirasini o'stiradi.

Adabiyotlar

1. Hamidov H. O'zbek an'anaviy qo'shiqchilik madaniyati tarixi. –T., 1996.
2. O'zbek xalq musiqasi 1-4 jild. To'plovchi va notaga soluvchi Y.Rajabiy. –T.: “G'ofur G'ulom”, 1954. 53-57-betlar.
3. Qo'shayev A.E. Chet musiqasi tarixi // uslubiy qo'llanma. –Buxoro, 2006.

Sadritdin GULOV

Buxoro davlat universiteti
musiqa ta’limi kafedrası o’qituvchisi

UMUMTA’LIM MAKTABLARIDA MUSIQA TO’GARAGINI TASHKIL ETISH METODLARI

Jamiyatimizning eng muhim vazifalaridan biri - o'zida ma'naviy boylikni, axloqiy poklik va jismoniy barkamollikni mujassamlantirgan insonni yetishtirish. Maktablarimizdagi tarbiyaviy ishlarning hamma jihatlarini tubdan qayta qurish talabi kundan-kun oshib bormoqda. Shu jihatdan maktablarda musiqa va qo'shiq san'ati sabog'ini puxta yo'lga qo'yish muhim ahamiyatga ega. O'quvchilarda iste'dodni topish, ilmga amal qilish usullarini qo'llash bilangina buyuk maqsadlarga erishamiz.

Kalit so'zlar: “Maqom” to’garagi, “Raqs” to’garagi, “Vokal qo’shiqlari” to’garaklari, “Dutorchi qizlar”, samarali, ma’naviy, moddiy, muntazam, ko’rik tanlov, “Faxriy yorliq”, diplom.

Одна из важнейших задач нашего общества - воспитать человека, олицетворяющего духовное богатство, нравственную чистоту и физическое совершенство. Требование коренного пересмотра всех аспектов воспитательной работы в наших школах растет день ото дня. В связи с этим важно организовать уроки музыки и пения в школах. Мы можем добиться больших успехов, находя в наших учениках талант и применяя к ним науку.

Ключевые слова: кружок “Маком”, кружок “Танец”, кружок “Вокальные песни”, “Дуторчанки”, действенные, духовные, материальные, регулярные, конкурс, “Почетная грамота”, диплом.

One of the most important tasks of our society is to cultivate a person who embodies spiritual wealth, moral purity and physical perfection. The demand for a radical overhaul of all aspects of educational work in our schools is growing day by day. In this regard, it is important to organize music and singing lessons in schools. We can achieve great things by discovering the talents of our students and applying the methods of science.

Key words: “Maqom” circle, “Dance” circle, “Vocal songs” circles, “Dutorchi girls”, effective, spiritual, material, regular, competition, “Certificate of honor”, diploma.

Kirish. O’quv va tarbiya jarayonida tarbiya samaradorligini oshirish omillaridan biri -sinf dan tashqari to’garak ishlari bo’lib, ishlar rejasini har tomonlama puxta, milliy urf-odatlarimiz mahalliy sharoitlari hisobga olgan holda tuzishni maqsadga muvofiq deb bildik. To’garak ishlarimizning ijobiy natijasi bu ishlarni to’g’ri yo’lga qo’ya olish, ishni samarali o’tkazish usullarini topa olish, o’quvchilarimizda o’tkaziladigan tadbirlarga havas uyg’ota olishda namoyon bo’ldi.

To’garaklarimizga o’quvchilarni ko’proq jalb etish uchun dastlab ularning xohish-istaklarini e’tiborga oldik. Ularning qiziqishlariga qarab “Maqom” to’garagi, “Raqs” to’garagi, “Vokal qo’shiqlari” to’garaklari hamda “Dutorchi qizlar” ansamblini tashkil etdik. To’garaklarimizga jalb etishning samarali yo’llaridan yana biri o’quvchilarni ma’naviy va moddiy jihatdan muntazam ravishda rag’batlantirib borish bo’ldi. Bu ishimiz tez-tez ko’rik tanlov va musobaqalar o’tkazish, g’oliblarni “Faxriy yorliq”, diplom hamda esdalik sovg’alari bilan taqdirlab borishdan iborat bo’ldi.

Asosiy qism. Musiqa tarbiyasi milliy istiqloq g’oyasining tarkibiy qismidir. Chunki musiqa yosh avlodning ma’naviy dunyosini boyitish bilan birga ularni axloqiy ideallari va estetik his-tuyg’ularini shakllantiradi. Shuning uchun Mustaqil O’zbekistonda musiqa ta’limi va tarbiyasi sistemasini takomillashtirishga jiddiy e’tibor berilmoqda. Yaxshi qo’shiq kishi ko’nglini yayratadi, tasalli va umid baxsh etadi, hayotga muhabbat uyg’otadi. Yaxshi qo’shiq kamida uch yaxshidan tarkib topadi. Yaxshi she’r, yaxshi kuy va yaxshi ijro. Xalqimiz asrlardan beri sevib tinglab keladigan Lutfiy, Navoiy, Bobur, Furqat va boshqa ko’pgina mumtoz shiorlarimizning g’azallari bilan aytiladigan qo’shiqlarda mazkur uch sifat uzviy bog’langan. Shuning uchun ham ular umriboqiydir.

Ular millatimizning bebaho xazinasidir. Har bir xalqning o’z tarixi, e’tiqodi va mentaliteti mavjud. Shu bois, musiqa san’ati ham o’ziga xos, tabiiy. Ayniqsa, har bir millatning o’z musiqa san’ati borki, qulog’imizga chalinish bilan qaysi xalqqa mansub ekanligini darhol anglaymiz, his qilamiz. Milliy navolarda bir-birini takrorlaydigan nozik nolalar borki, beixtiyor hayratga tushamiz. O’zbek xalqining ham betakror san’ati o’lmas navolari turfa xildir. Xalqimizning shodligi, odamlari ham asrlar davomida musiqamizda, qo’shiqlarimizda aks etib kelyapti.

Ulug’ mutafakkir, jahon progressiv madaniyati va adabiy yo’lining nuroniy siymosi bo’lmish Alisher Navoiy bobomizning “Sarvi gulru kelmadi”, “Istadim”, “Qoshli”, “Qaro ko’zum” g’azallari bilan

kuylanadigan qo‘shiqlarimizni olib tahlil qilib ko‘rsak, ularning nasriy bayoni, g‘oyaviy mazmuni, musiqiyli, ohang tuzilmalarida o‘zbek klassik musiqasiga oid qoidalar: daromad, avj, chuqur avj, har bir unli tovushlarda talqin qilinadigan murakkab, yoqimli qochirilmalar so‘zlarimiz isbotidir. Milliy ma‘naviyat va ma‘rifat yangidan ko‘z ochayotgan bir davrda mafkuramizning rivojlantirishda xalqimizning umrboqiy san‘at tarixini keng yoritish, musiqa merosimizni o‘rganish va san‘atsevar xalqimizga yetkazish muhim o‘rin tutadi.

Ayniqsa, bu borada ustozdan - shogirdga o‘tib kelgan xalq an‘anaviy ijrochilik maktabi asosiy manba sanaladi. Biz o‘tmishda yashab ijod etgan buyuk allomalarimizning tarixiy asarlariga murojaat qilish bilan birga bobokalon san‘atkorlarimiz meros qilib qoldirib ketgan durdonalarni chuqur o‘rganib bormog‘imiz lozim. Buyuk Turon zaminida musiqa madaniyati va ijrochilik san‘atining rivojlanishi qadim zamonlarga bog‘lanib ketadi. Buyuk sharq allomalari, Abu Ali ibn Sino, Muhammad al-Xorazmiy, Abu Nasr Forobiy, Paxlavon Mahmud, Umar Hayyom, Mirzo Ulug‘bek, Bobur, Abdurahmon Jomiy, Darvesh Ali Changiy kabi ulug‘ bobokalonlarimiz o‘zlarining risolalarida ijrochilik san‘ati, musiqa ilmi va tarixi cholg‘u sozlarining tuzilishi, ijroviy uslublari, san‘atkorlik qonun-qoidalariga oid qimmatli ma‘lumotlarni o‘zlarining fikr va mulohazalarini bayon etib ketganlar.

Agar biz Amir Temur va temuriylar davrini olib tahlil qilib ko‘rsak bu davr o‘zbek xalqi hamda yaqin va O‘rta Sharqning musiqa madaniyati va san‘atining rivojlanish tarixida muhim davrdir. O‘sha davrlarda xalq musiqasi va harbiy marosimlar musiqasi, mumtoz maqom san‘ati, musiqiy folklor uzviy rivojlanib borgan. Amir Temur boy ma‘naviy muhit musiqa san‘atining asosiy yo‘nalishlari, cholg‘uchilik va ijrochilik, bastakorlar ijodi, shuningdek, musiqa haqidagi fanning rivojlanishiga keng imkon berdi. Tez rivojlanib borayotgan musiqiy amaliyot, ijodiy jarayon buyuk musiqa arboblarning paydo bo‘lishiga olib keldi. Ularning ichida eng nufuzlisi - Xo‘ja Abdulqodir Maroiy bo‘lgan (1340-1435).

Musiqiy ijrochiligimizning yana bir yo‘nalishi bo‘lgan dostonchilik san‘ati Surxandaryo, Qashqadaryo, Xorazm vohalarida juda rivojlangan bo‘lib, xalq baxshilari tomonidan sevib ijro etib kelinmoqda. O‘tmishda no‘ta yozuvi bo‘lmaganligi sababli og‘izdan-og‘izga o‘tib kelgan mavjud xalq mumtoz kuy va qo‘shiqlari endilikda no‘taga olindi. Bu xayrli ishni akademik Yunus Rajabiy, V.A.Uspenskiy, E.E. Romanovskaya, I.A.Akbarov, M.Yusupov singari allomalar va ularning do‘stlari amalga oshirdilar.

Natijada “O‘zbek xalq musiqasi”, “Shashmaqom”, “Xorazm maqomlari”, “Guleri shaxnoz” singari ko‘p jildli qator musiqiy to‘plamlar dunyoga keldi va xalqimizning chinakam ma‘naviy boyligiga aylandi. O‘lkamizda musiqiy merosimizning ajralmas qismi bo‘lmish hofizlik azaldan muqaddas kasb sanalgan. Islom olamida muqaddas kitobimiz bo‘lmish “Qur‘on” oyatlarini diliga jo qilib, uning zeru - zabarlari bilan yoddan ijro etilgan allomalarni “Hofizi Qur‘on” deb yuritganlar.

Mumtoz hofizlarimiz ham islomiy bilimlardan hamda badiiy she‘riyatdan xabardor bo‘lganlar. Shuning uchun ham ular ijro etgan qo‘shiqlar nihoyatda ta‘sirchan bo‘lib tinglovchilarni o‘zlariga rom eta olgan. Ularning ulug‘ shoirlarimizning beqiyos ma‘noga ega bo‘lgan g‘azallarini kuyga solib ijro etgan qo‘shiqlari uchun “Hofiz” degan nomga musharraf bo‘lishlari ham qandaydir ramziy ma‘no kasb etishi tabiiydir. Bu o‘rinda ulug‘ alloma Majzubi Namangoniyning quyidagi satrlari ibratlidir.

Dema tanbur nolasin ko‘l tashlaganda tordin,

Balki kelmish bu tarona san‘ati jabbordin.

Xulosa. Shundan ko‘rinadiki, musiqa inson jismiga jon bilan kirganligini, bunda ilohiy qudrat borligini islom ulamolari ham e‘tirof etib o‘tishgan.

Adabiyotlar

1. Abralova M., Shamsiyeva Z. Musiqa madaniyati. Uzviylashtirilgan o‘quv dasturini joriy etish bo‘yicha tavsiya va taqvim mavzu rejalar. (1-7 sinflar). -T., 2010-yil.
2. Akbarov A.I. Musiqa lug‘ati. -T.: “G‘.G‘ulom” nomidagi adabiyot va san‘at nashriyoti, 1997-yil.
3. Nurmatov H., Norxo‘jayev N. Musiqa alifbosi (1-sinf uchun darslik, 2-nashr). –Toshkent: “O‘qituvchi”, 1999-yil.
4. Nurmatov H., Norxo‘jayev N., Mirrahimov A. Musiqa (2-sinf uchun darslik). –Toshkent: “G‘.G‘ulom” nomidagi Adabiyot va san‘at nashriyoti, 2006-yil.
5. Nurmatov H., Norxo‘jayev N. Musiqa (3-sinf uchun darslik, 6 nashri). –Toshkent: “G‘.G‘ulom” nomidagi nashriyot matbaa ijodiy uyi, 2007-yil.
7. Ibrohimov O. Musiqa (4-sinf uchun darslik, qayta ishlangan va to‘ldirilgan nashri). –Toshkent: “G‘.G‘ulom” nomidagi nashriyot matbaa ijodiy uyi, 2007-yil.

O‘ktam IBODOV

Buxoro davlat universiteti
musiqqa ta’limi kafedrası o‘qituvchisi

O‘QUVCHILARNING MUSIQIY BADIY DIDINI O‘STIRISHGA QO‘YILADIGAN TALABLAR

Musiqqa umumiy o‘rta ta’lim maktablarida o‘quvchilarning ma’naviy, badiiy va axloqiy madaniyatini shakllantirishga, milliy g‘urur va vatanparvarlik tarbiyasini amalga oshirishga, ijodiy mahorat, nafosat va badiiy didni o‘stirishga, fikr doirasini kengaytirishga, musiqiy his-tuyg‘usini rivojlantirishga, mustaqillik va tashabbuskorlikni tarbiyalashga xizmat qiladi. Musiqqa san’atining bu kabi imkoniyatlari yangi avlodni tarbiyalashda, ularning barkamol bo‘lib yetishlarida o‘ziga xos va takrorlanmas manba bo‘lib xizmat qiladi. Azaldan Sharq, jumladan, o‘zbek musiqqa ta’lim-tarbiyasi, pedagogikasi va uning mukammal uslubiylari ustoz – shogird an’analari misolida takomillashib borgan.

Kalit so‘zlar: *musiqqa san’ati, nafosat, ommaviy musiqqa faoliyatlari, musiqaning badiiy didini idrok etish, qo‘shiq kuylash, raqsga tushish, iqtidor, ishtiyoqini oshirish, rivojlantirish, shart-sharoit, ehtiyoj.*

Музыка в общеобразовательных школах способствует формированию духовной, художественной и нравственной культуры учащихся, воспитанию национальной гордости и патриотизма, развитию творческих способностей, изысканности и художественного вкуса, расширению круга идей, музыкальных чувств. развивать чувство, способствовать независимости и инициативе. Такие возможности в музыкальном искусстве служат уникальным и неповторимым источником в воспитании нового поколения, в их гармоничном развитии. Испокон веков Восток, в том числе узбекское музыкальное образование, педагогика и ее совершенные методы, развивались на примере традиций учитель-ученик.

Ключевые слова: *музыкальное искусство, изысканность, массовая музыкальная деятельность, восприятие художественного вкуса музыки, пение, танцы Music in general secondary schools contributes to the formation of spiritual, artistic and moral culture of students, the education of national pride and patriotism, the development of creative skills, sophistication and artistic taste, the expansion of the range of ideas, musical sensibilities. serves to develop a sense of, foster independence and initiative. Such opportunities in the art of music serve as a unique and inimitable source in the upbringing of a new generation, their harmonious development. From time immemorial, the East, including Uzbek music education, pedagogy and its perfect methods have been developed on the example of teacher-student traditions., талант, страсть, развитие, условия, потребность.*

Key words: *the art of music, sophistication, mass music activities, perception of the artistic taste of music, singing, dancing, talent, passion, development, conditions, need.*

Kirish. Musiqqa ta’limidan davlat ta’lim standartlari asosida yangi ta’lim mazmuni o‘quvchilarning musiqiy bilim va malakalari bilan birga ularda kuzatuvchanlik, xotirani mustahkamlash, obrazli tasavvur qilish, ularda ijodkorlik, mustaqillik, tashabbuskorlik, badiiy va musiqiy did kabi xislatlarni rivojlantirishni ta’minlaydi. Shu bois, musiqqa madaniyati ta’limining yangi mazmuni yosh avlodni musiqiy merosimizga vorislik qila oladigan, umumbashariy musiqqa boyligini idrok eta oladigan madaniyatli inson darajasida voyaga yetkazishni nazarda tutadi. Bunda o‘quvchilar musiqqa san’atini butun nafosati bilan o‘rganishlari, ommaviy musiqqa faoliyatlari, musiqaning badiiy didini idrok etish, yakka va jamoa bo‘lib qo‘shiq kuylash, raqsga tushish va ijodkorlik malakalarini shakllantirish asosiy maqsad hisoblanadi. Shuningdek, o‘quvchilar musiqiy iqtidorini rivojlantirish, musiqqa san’atiga mehr va ishtiyoqini oshirish, musiqqa san’atiga qiziquvchi o‘quvchilarning iqtidorini rivojlantirish uchun zaruriy shart-sharoitlar yaratib berish, ularning badiiy ehtiyojlarini qondirish musiqqa ta’lim-tarbiyasining asosiy vazifasini tashkil etadi. Shu bilan bir qatorda jahon xalqlarining umuminsoniy musiqiy qadriyatlarini ham chuqur o‘rganish yosh avlodni xalqaro nufuzga molik bo‘lgan madaniy durdonalardan bahramand bo‘lishini ta’minlaydi.

Asosiy qism. Musiqqa madaniyati o‘quv fanining mazmuniga bo‘lgan minimum talablar nazariy va amaliy faoliyatlarni majmuasidan tashkil topib, ular quyidagi bir qancha mavzularni belgilaydi.

Boshlang‘ich musiqqa savodi, musiqiy asarlar ijodkorlari faoliyati, musiqqa ijrochilari, musiqqa ijrochiligi, ashula, xor, ansambl, orkestr va simfonik orkestrlar faoliyati, musiqiy sahna asarlari, xalq va professional musiqasi, bastakorlar va kompozitorlar ijodini, o‘zbek xalq cholg‘u asboblarini bilishni, mashhur o‘zbek xalq sozanda va xonandalar ijodiy faoliyati, musiqiy atama va iboralar, musiqqa janrlari, ustozona mumtoz musiqqa, Sharq va jahon xalqlari musiqasi, ularning taniqli namoyondalari, maqom va shashmaqom, uning mashhur ijrochilari faoliyati, o‘zbek musiqasida mahalliy va uning mashhur ijrochilari, o‘zbek milliy musiqasida

zamonaviylik va zamonaviy musiqa, milliy estrada musiqasi va uning ijrochilari kabi mavzular asosida milliy musiqa madaniyatimizni o'zlashtirishni nazarda tutadi.

Bu mavzular dars jarayonida quyidagi o'quv faoliyatlarida ham nazariy, ham amaliy mashg'ulotlar vositasida bajariladi.

1. Musiqa tinglash.
2. Jamoa bo'lib kuylash.
3. Musiqa savodi.
4. Musiqa ijodkorligi.

Musiqa tinglash va kuylash ta'lim mazmunining asosini tashkil etadi. Ularni kuylash, tinglash faoliyatlari vositasida o'rganish bilan bir qatorda cholg'uchilik, musiqali harakatlar, ijodkorlik faoliyatlari bilan har tomonlama o'rganish va o'zlashtirish, musiqiy tavsiflarni ifodalash imkoniyati yaratiladi. O'zbek xalq musiqasi o'zbek bastakorlari va kompozitorlari, qardosh va jahon xalqlari kompozitorlari musiqiy asarlaridan namunalar, shashmaqom sho'balari, mahalliy musiqa uslublaridan namunalar tinglanadi.

Jamoa bo'lib kulyash faoliyati o'quvchilarni musiqiy o'quv qobiliyati hamda ijrochilik malakalarini rivojlantirish uchun zarurdir. Sinfda jamoa bo'lib kuylash jarayonida o'quvchi o'z ovoz ijrosini boshqarishni, ustozlar ijrosini eshitish, kuzatishni hamda ular bilan bahamjihat jo'rnovozlik qilishga intiladi.

O'zbek xalq qo'shiqlari, o'zbek bastakorlari va kompozitorlari qo'shiqlari mahalliy musiqa uslublariga oid folklor qo'shiqlari, jahon va qardosh xalqlari kompozitorlari qo'shiqlari, mahalliy musiqa uslublariga oid folklor qo'shiqlari, maqom aytm yo'llaridan namunalar kuylaydilar.

Musiqa savodi barcha bilimlarni nazariy birlashtiruvchi faoliyat sifatida muhimdir. Darsdan qaysi faoliyat mashg'uloti (tinglash, ijro etish, musiqiy harakatlar) bo'lmasin, berilgan mavzudagi asar o'rganiladi va uning xususiyatlari (janri, shakli, tuzilishi, ijrochiligi) haqida yangi tushunchalar hosil bo'ladi. Shu bois, musiqa savodi faqatgina nota yozuvlarini o'rganishdan iborat bo'lmay, balki o'quvchilarning umumiy musiqiy bilim saviyasini tarkib toptiruvchi umumiy bilim, tushunchalar majmuasini (ijrochiligi, xalq va bastakorlik musiqasi, ularning farqlari, milliy musiqaning mahalliy uslublari, klassik musiqa, nota savodi) tashkil etadi.

Muhokamalar va natijalar. Musiqa savodida musiqiy atamalar, an'analar, templar (sur'at), intervallar, alteratsiya belgilari, dinamik belgilar, musiqaning ifoda tili, oddiy musiqa shakllari va musiqa janrlari, major va minor ladlari haqida tushuncha beriladi. Musiqa tinglash yakkanavoz va jo'rovovozlikni ajrata bilish, ansambl va orkestr ijrosini farqlay bilish, sozlar va sozlar tembrini ajrata olish, musiqiy did va idrokni rivojlantirish. O'zbek, qardosh va jahon xalqlari bastakorlari asarlaridan namunalar tinglash kabilarni o'z ichiga oladi. O'quvchilar ijrochiligini shakllantirishda musiqa ijrochiligi, qo'shiq ijrochiligi, sozlar ijrochiligi, raqs ijrochiligi, yakka va jamoa bo'lib ijro etish, xalq va kasbiy musiqa: bolalar kuy va qo'shiqlari, ommaviy xalq kuy-qo'shiqlari, maqom, dostonlar, zamonaviy musiqa ijodi, xalq sozanda va xonandalari ijodini bilish. Musiqaning ifodaviy tili: kuy, garmoniya, ritm-usul, sur'at, o'lchov, registr, dinamik belgilar bilan tanishish. Major va minor ladlarini farqlay olish. Oddiy musiqa shakllari: bir qismli, ikki qismli va uch qismli musiqa shakllari: ko'pletli, ronda, sonata, syuitalar haqida tushunchaga ega bo'lish. Musiqiy janrlar: ashula, raqs, vals, marsh, opera, balet, musiqiy drama, cholg'u musiqasi kontata, kvartet, simfoniya kabi janrlarni farqlay olish. Asosiy musiqiy faoliyat turlari: bastakor, kompozitor, ijrochi, sozandalar ijodi bilan tanishish. Ijrochilar: ansambl, orkestr, xalq va professional sozandalar ijrochiligi haqida tushunchaga ega bo'lish. Xor ijrochiligi: bolalar, ayollar, erkaklar, xalq xorlari va davlat xorlari ijrochiligi bilan tanishish. Partiya ovozlari: soprano, alt, tenor, bas, ovozlarni farqlay olishga erishish muhimdir. Shuningdek, musiqa san'atining boshqa san'at turlari, me'morchilik, rangtasvir, haykaltaroshlik, adabiyot, kino, teatr kabi san'atlar bilan bog'liqligi. Ustozona, mumtoz musiqa: Sharq xalqlari, qardosh va jahon xalqlari musiqasi, atoqli o'zbek bastakorlari va kompozitorlari, atoqli o'zbek xalq sozanda va xonandalari, mashhur ansambllar, orkestrlar va xor jamoalari, shashmaqom va uning ijrochilari, o'zbek musiqasida mahalliy uslublar, ularning ijrochilari, musiqada zamonaviylik va zamonaviy musiqa, estrada musiqasi va uning ijrochilari haqida tushunchani dars jarayoni hamda darsdan tashqari amaliy mashg'ulotlar orqali amalga oshirish nazarda tutiladi.

Adabiyotlar

1. Abralova M., Shamsiyeva Z. Musiqa madaniyati. Uzviylashtirilgan o'quv dasturini joriy etish bo'yicha tavsiya va taqvim mavzu rejalar. (1-7 sinflar). -T., 2010-yil.
2. Akbarov A.I. Musiqa lug'ati. -T.: "G'.G'ulom" nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1997-yil.
3. Nurmatov H., Norxo'jayev N. Musiqa alifbosi. 1-sinf uchun darslik. -Toshkent: "O'qituvchi", 1999.
4. Nurmatov H., Norxo'jayev N., Mirrahimov A. Musiqa. 2-sinf uchun darslik. -Toshkent: "G'.G'ulom" nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 2001-yil.

Ravshan RAXIMOVBuxoro davlat universiteti
musiqqa ta'limi kafedrası o'qituvchisi**O'QUVCHILARNING MUSIQIY HIS-TUYG'USINI RIVOJLANTIRISH VA
TAKOMILLASHTIRISH JARAYONI**

O'quvchilarning musiqiy his-tuyg'ularini rivojlantirishda musiqqa darsining barcha faoliyatlarida amalga oshiriladigan ta'limiy jarayonning o'rni muhimdir. Chunki, darsning har bir faoliyatida o'rganilayotgan o'quvchilarning yoshi va psixologik-fiziologik nuqtayi nazaridan ta'sir etib, ularga ma'lum bir his-tuyg'u va fikrlashni shakllantira boradi. Biz maqolada o'quvchilarning musiqiy his-tuyg'ularini rivojlantirish va takomillashtirishning dastlabki jarayonlarini yoritishga harakat qildik.

Kalit so'zlar: mashg'ulot, jarayon, fikrlash, qobiliyat, mantiqiy, xotira, san'at, obraz, psixologik, parallel, aqliy, muhim.

В развитии музыкальных чувств учащихся важна роль учебного процесса во всех мероприятиях урока музыки. Это связано с тем, что каждое занятие в классе влияет на возраст и психолого-физиологические аспекты изучаемых учеников, формируя у них определенные эмоции и мышление. В этом статье мы попытались пролить свет на начальные процессы развития и улучшения музыкальных способностей учащихся.

Ключевые слова: тренировка, процесс, мышление, способности, логика, память, искусство, образ, психологический, параллельный, мысленный, важный.

The role of the educational process in all activities of a music lesson is important in the development of students' musical feelings. This is because each activity in the classroom influences the age and psychological-physiological point of view of the students being studied, forming a certain emotion and thinking for them. In this article, we have tried to shed light on the initial processes of developing and improving students' musical sensibilities.

Key words: training, process, thinking, ability, logic, memory, art, image, psychological, parallel, mental, important.

Kirish. O'quvchilarda ilk musiqiy tushunchalar, albatta, dastlab maktabgacha ta'lim muassasalarida olib borilayotgan musiqiy mashg'ulotlar orqali amalga oshiriladi. Sekin-asta bola ulg'ayishi davomida insondagi his-tuyg'u rivojlana boradi. Maktab davridan boshlab o'quvchilarning hayotiy tajribalariga tayangan holda har bir musiqqa asosi zamirida ma'lum his-tuyg'uni va fikrlar aksi namoyon eta boshlaydi.

Asosiy qism. Musiqqa mashg'ulotlari jarayonida o'quvchi hayotiy voqelikni musiqaviy obrazlar orqali idrok etib boradi. O'quvchilar yoshiga mos musiqqa asarlari unutilmas taassurot qoldiradi, ruhiy dunyosini boyitadi. Boshlang'ich ta'limda musiqaviy ta'lim va tarbiya badiiy adabiyot va tasviriy san'at bilan uzviy bog'langan holda amalga oshiriladi. Qo'shiq kuylash turli janrdagi musiqqa asarlari, xususan, milliy cholg'u pesalarini tinglash, musiqiy o'yinlar bilan shug'ullanish va raqsga tushish jarayonida musiqqa mashg'ulotlari ko'pincha badiiy so'z bilan bog'lanadi. O'quvchi badiiy obrazlarni yorqin tasavvur etishi va chuqur idrok qila olishi uchun tasviriy san'at asarlaridan unumli foydalaniladi. Ayniqsa, ayrim milliy musiqqa asarlarini tinglashdan yoki kuylanadigan qo'shiq namunasi o'quvchilar ongida hosil bo'ladigan tasavvurlarni yanada boyitish va aniqlashtirish maqsadida asar syujetiga xos badiiy sur'atlardan foydalanish ham yaxshi natija beradi. Turli metodlardan foydalanib, o'tkazilgan har bir musiqqa mashg'uloti o'quvchilarda badiiy-estetik zavq uyg'otadi, ularning his-tuyg'ularini rivojlantiradi, ijodiy fikrni va nutqini o'stiradi. Bundan tashqari musiqaviy o'yin va raqslar bolalardan ritm tuyg'usi, chaqqonlik va harakatchanlik malakalarini rivojlantiradi hamda qomatning to'g'ri o'sishiga yordam beradi.

Maktabda olib borilayotgan asosiy mashg'ulotlar, masalan, hisob mashg'ulotlari jarayonida o'quvchilarning ko'proq abstrak fikrlash qobiliyati va mantiqiy xotira kuchi o'sib borsa, san'at mashg'ulotlari jarayonida esa ularning obrazli fikrlashi va obrazli xotirasi yaxshi rivojlanadi. Bu har ikkala psixologik xususiyatlarning parallel rivojlanishi o'quvchining aqliy rivojlanishi uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Maktabda musiqqa o'qituvchisining asosiy vazifalari nimadan iborat? Shuni qayd etish lozimki, musiqqa mashg'ulotlarining oldiga har qanday pedagogik maqsad va vazifani amalga oshirish uchun, eng avvalo, o'quvchining bir qancha komponentlaridan tashkil topgan musiqqa o'quvi qobiliyatini tinmay o'stirib borish shart. Musiqqa o'quvi qobiliyati asosan quyidagi musiqqa o'quv turlaridan iborat bo'ladi:

- musiqqa o'quvi (musiqiy tovushlarning past-balandligini his qilish qobiliyati);
- tembr o'quvi (musiqqa tovushlarining bir-biridan farq qiladigan o'ziga xos jihatlarini ajrata bilish qobiliyati);

- ritm tuyg'usi va musiqa xotirasi.

O'quvchilarning bu psixologik qobiliyatlari musiqaviy qobiliyatlarini amalga oshirish jarayonidan muntazam rivojlantirib boriladi.

1. O'quvchilarning musiqa qiziqishini oshirish va sevisga o'rgatish.

2. Musiqa asarlari bilan tanishtirish jarayonida o'quvchilarda emotsional his-tuyg'ular hosil etish yo'li ularning musiqa haqidagi tasavvurlarini boyitish.

3. O'quvchilarni oddiy musiqa tushunchalari bilan tanishtirish, musiqa tinglash, qo'shiq kuylash, musiqa bilan harakat, raqsga tushish va o'quvchilarning oddiy musiqa asboblari kuy chalish ko'nikmalarini hosil etish va ijodiy qobiliyatini o'stirib borish.

4. Musiqa asarlaridan ta'sirlanish, shu asosida musiqaviy did va badiiy muhokama yuritish malakalarini rivojlantirish.

5. O'quvchilar ovozi asrab tarbiyalash qo'shiq kuylashning elementar ko'nikmalarini hosil etish, qo'shiqlarni sodda, ravon, erkin, tabiiy va ifodaviy kuylashga o'rgatish.

6. Turli musiqa mashg'ulotlari jarayonida improvizatsiya qilish, musiqadagi badiiy obrazni o'yin va kuylash vositasida ifoda etish, ma'lum musiqaviy temaga yangi o'yin topish.

7. Musiqaviy tarbiya mashg'ulotlarini maktab hayoti bilan bog'lash, maktabda o'tkaziladigan turli mashg'ulotlarda va marosimlarda o'rganilgan kuy va qo'shiqlardan keng foydalanish, turli ertaliklar, konsertlar uyushtirish vositasida musiqa kundalik hayotimizning ajralmas yo'ldoshi ekanligi haqida bolalarda tushuncha hosil qilish.

Muhokamalar va natijalar. Maktabda olib boriladigan musiqa mashg'ulotlari, asosan, qo'shiq kuylash, musiqa tinglash, musiqaviy ritmik harakatlar va o'quvchilar yoshiga mos bo'lgan cholg'u asboblari oddiy kuylar chalishni o'rganishdan iboratdir.

Qo'shiq kuylash mashg'ulotlarining asosiy elementlaridan biri hisoblanadi. Qo'shiq kuylash musiqa bilan shug'ullanishda o'zining yetarli va oson amalga oshirishi tufayli o'quvchilar diqqatini tez jalb etadi. Eng muhimi shundaki, o'quvchilar do'stlari bilan qo'shiq kuylaganda o'z shaxsiy ijrosini nazorat qilib boradi, yon-atrofdagi o'quvchilar ovozi bilan o'zini solishtirib ko'radi. Bu birinchidan bolada musiqaviy qobiliyatlarining har tomonlama rivojlanishiga katta imkoniyat yaratadi, ikkinchidan bolada o'z-o'zidan ijodiy intilish kuchayadi. Uchinchidan, qo'shiq kuylash jarayonida o'quvchilarning fikri, nutqi, idroki o'sadi, ovoz va nafas apparati yaxshi rivojlanadi.

Al-Farobiyning ta'biricha, ovoz apparati eng takomillashgan, eng xushohang va jonli musiqa asbobidir. Musiqa ijrochiligida eng qulay vositadir, chunki, cholg'uchilikdan ko'ra qo'shiq kuylashni turli sharoitlarda sinf va sinfdan tashqari tez va oson tashkil etish mumkin, shuning uchun maktab hayotidagi ertaliklarda, sayl vaqtida, umuman har qanday sharoitlarda, o'quvchilar qo'shiq kuylash faoliyati bilan ko'proq shug'ullana oladilar. Musiqa madaniyati fani o'qituvchilari sinf va sinfdan tashqari mashg'ulotlarni asosida olib borishlari o'quvchilarda musiqiy his-tuyg'ularini shakllana borishida keng imkoniyatlar yarata boshladi. Qo'shiq o'quvchilarda turli kayfiyatlarini hosil qila oladi. Shunday ekan, qo'shiq kuylash katta tarbiyaviy ahamiyatga molik.

O'quvchilarga qo'shiq o'rgatish va uni aytib berish o'qituvchidan katta mas'uliyat talab etadi. Zeroki, qo'shiq kuylash murakkab psixologik-fiziologik jarayon bo'lib nutq ovoz organi va eshituv hamda nafas olish apparatlarining uzviy koordinatsiyasi natijasida amalga oshadi. Hatto, kishi biror qo'shiqni hayolan kuylaganda ham ovoz pardalari ma'lum miqdorda harakatlanib turishi fanda ma'lum. Bolalarning ovozi pardalari esa kattalarnikidan o'ta nozikligi, murdligi va muntazam rivojlanib borishi bilan farq qiladi. Maktab yoshidagi o'quvchilarning ovoz pardalari katta odamlar ovozi pardalaridan 2-2,5 marta kichikdir. O'quvchilar ovoz pardalarining tebranish amplitudasi qisqa va tez harakatlanishi tufayli ular ovozi ingichka, yengil, nozik va registr jihatidan ancha yuqori bo'ladi.

Tomoqda hosil bo'lgan kuchsiz bo'lib, u rezonatorlar orqali kuchayib, jaranglaydi. Shu sababdan ovoz diapazoniga mos tushmaydigan qo'shiqlarni kuylash va zo'r berib ortiqcha baqirish bolalarning ovoz apparatiga putur yetkazadi va ularning turli patologik kasalliklarga chalinishiga sabab bo'ladi. Shuning uchun musiqiy ta'lim va tarbiya jarayonida bolalar ovozi asrab tarbiyalash muhim vazifalardan biridir.

O'quvchilarning ovozi asrab tarbiyalashning zarur shartlaridan biri qo'shiqlarni ularning yoshiga va ovoz diapazoni normalariga qat'iy rioya etgan holda tarbiyalashdan iboratdir.

Kuylash orqali fikr, nutq va idrokni o'stirish qo'shiq kuylash musiqa mashg'ulotlarining asosiy elementlaridan biri hisoblanadi. Qo'shiq kuylash musiqa bilan shug'ullanishda o'zining yengil va oson amalga oshirilishi tufayli o'quvchilar diqqatini jalb etadi. Eng muhimi shundaki, o'quvchi o'rtoqlari bilan birga qo'shiq kulaganda o'z shaxsiy ijrosini nazorat qilib boradi, atrofdagi bolalar bilan o'zining ovozi solishtirib ko'radi. Bu esa birinchidan, o'quvchilar musiqiy qobiliyatining har tomonlama rivojlanishiga katta imkoniyat

yaratadi, ikkinchidan o‘quvchida o‘z-o‘ziga ijodiy intilish kuchayadi, uchinchidan, qo‘shiq kuylash jarayonida o‘quvchining fikri, idroki o‘sadi, ovoz va nafas apparatlari yaxshi rivojlanadi.

Fiziolog va vrachlar fikriga ko‘ra, muntazam ravishda qoidali qo‘shiq kuylash gimnastikasining eng yaxshi formasi bo‘lib, u o‘quvchilar ko‘krak qafasi va nafas olish apparatining yaxshi rivojlanishiga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda musiqiy tarbiya ishini to‘g‘ri yo‘lga qo‘yib, o‘quvchilarning yoshiga va ovozigina mos qo‘shiqlarni kuylatish natijasida ularning ovoz apparati yaxshi rivojlanadi. Bunday holda qo‘shiq repertuarlarini tanlashda o‘quvchilarning ovoz diapazoni normalariga rioya etish tavsiya etiladi.

Adabiyotlar

1. Abralova M., Shamsiyeva Z. Musiqa madaniyati. Uzviylashtirilgan o‘quv dasturini joriy etish bo‘yicha tavsiya va taqvim mavzu rejalar. (1-7 sinflar). -T., 2010-yil.
3. Akbarov A.I. Musiqa lug‘ati. -T.: “G‘.G‘ulom” nomidagi adabiyot va san‘at nashriyoti, 1997-yil.
4. Nurmatov H., Norxo‘jayev N. Musiqa alifbosi. 1-sinf uchun darslik. –Toshkent: “O‘qituvchi”, 1999.
5. Nurmatov H., Norxo‘jayev N., Mirrahimov A. Musiqa. 2-sinf uchun darslik. –Toshkent: “G‘.G‘ulom” nomidagi adabiyot va san‘at nashriyoti, 2001-yil.
6. Nurmatov H., Norxo‘jayev N., Mirrahimov A. Musiqa. 2-sinf uchun darslik. –Toshkent: “G‘.G‘ulom” nomidagi nashriyot matbaa ijodiy uyi, 2006-yil.
7. Nurmatov H., Norxo‘jayev N. Musiqa. 3-sinf uchun darslik. –Toshkent: “G‘.G‘ulom” nomidagi nashriyot matbaa ijodiy uyi, 2007-yil.
7. Ibrohimov O. Musiqa. 4-sinf uchun darslik. –Toshkent: “G‘.G‘ulom” nomidagi nashriyot matbaa ijodiy uyi, 2007-yil.

Нурбек РАҲМАТОВ
Бухоро давлат университети
музыка таълими кафедраси
ўқитувчиси

Вазира АТАЕВА

ФОРТЕПИАНО ФАНИНИ ЎҚИТИШДАГИ ИННОВАЦИЯЛАР ВА ИЛҒОР ХОРИЖИЙ ТАЖРИБАЛАР

Мақолада фортепиано фанини ўқитишдаги инновациялар ва илгор хорижий тажрибалар таҳлил этилган.

Калит сўзлар: педагогика, фортепиано, инновация, педализация, сахналаштириши, жўрлик, legato, полифония, горизонтал, аккорд, фигурация.

В статье анализируются нововведения и передовой зарубежный опыт преподавания фортепиано.

Ключевые слова: педагогика, фортепиано, инновация, педализация, постановка, аккомпанемент, legato, полифония, горизонталь, аккорд, фигурация.

The article analyzes innovations and advanced foreign experience in teaching piano.

Keywords: pedagogy, piano, innovation, pedalization, staging, accompaniment, legato, polyphony, horizontal, chord, figuration.

Кириш. Педагогик технологиялар асосида фортепиано ижрочилигини ривожлантириш борасида шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, бугунги кунда музика таълимига педагогик технологияларни жорий этиш таълим жараёни самарадорлигини оширишга хизмат қилмоқда. Таълим жараёнини режалаштириш ва ташкил этишда, шунингдек, дарс мазмунини такомиллаштиришда педагогик технологиялар муҳим рол ўйнайди.

Асосий қисм. Музика дарслари, асосан, бошқа фанларга нисбатан амалий ва яқка тартибда олиб борилади. Ўқитувчи ўз фаолияти орқали ўтиладиган фандан келиб чиқиб, улардан фойдаланишда қайси педагогик технологиялар энг самарали эканлигини билиши мақсадга мувофиқдир.

“Чигил ёзди” усули. Бу усул машғулот бошида талабаларни асар мазмунига қаратиб руҳан тайёрлаш, диққатини тезроқ жалб этиб, машғулотга тез киришиб кетиши учун қўлланилади. Ўқитувчи машғулот бошланишида музика асардан парча ижро этиб, шу асарга боғлиқ бўлган қизиқарли маълумотларни гапириб беради. Масалан: асарнинг яратилиши тарихи ва уни ижро этган етакчи ижрочилари ҳақида, асарнинг образи, ғояси ва шу кабилар. Бу усул орқали талабаларни асарни ўрганишга бўлган қизиқиши ортади ва ўз навбатида тезроқ ўрганишларига йўл очиб берилади.

Мақсад: музика асарнинг мазмунини, характерини тушуниб ижро этиш.

“Занжир машқи” усули. Бу усул талабанинг ўрганаётган музика асари ҳақида тўлиқ маълумотга эга бўлишида ёрдам беради. Асар қисмларга бўлиниб ва навбатма-навбат ижро этилиб, яхлит умумий кўринишга олиб келинади.

Масалан:

Талаба: бастакорнинг таржимаи ҳоли

Ўқитувчи: бастакорнинг ижоди

Талаба: асарнинг ўлчови, темпи, усули ва характерини баён этади.

Ўқитувчи: асарнинг бир қисмини ижро этиб беради

Талаба: талаба қолган қисмини ижро этиб беради. Бу усул асосан талаба томонидан асарни тўлиқ ўзлаштириганидан сўнг қўлланилади.

Мақсад: талабани музика асарни қисмларда ижро эта олиш малакасини ошириш.

“Ижодий иш” усули. Бу услуб талабаларни ижодий ва интеллектуал қобилиятларини ривожлантиришга ва эстетик дидларини шакллантиришга ёрдам беради. Бунда талабага дарсдан бўш пайтларида ўзи мустақил изланиб ўрганган музика асарлари тингланиб, машғулот жараёнида ўқитувчи томонидан керакли амалий ва назарий кўрсатмалар берилади.

Мақсад: талабада мустақил изланиш ва ижодий ишлаш кўникмасини шакллантириш.

“Йўналтириш” усули. Бу усул талабани ўзлаштириши қийин бўлган музика асарда ўзини ишлатиб ва хатоларини тўғирлаб, йўналтириб бориш учун ишлатилади.

Ушбу усулни қўллаганда ўқитувчи музика асарни талабага ижро этиб бериб, кейин эса талабани ўзи мустақил равишда асарни ижро этиб, мазмунини тушуниб олишига имконият беради.

Талабага асар ҳақидаги тушунчалар бериб асар мазмунини унинг ўзи билиб, мохиятини тушуниб боради.

Мақсад: талабанинг нота матни билан ишлаши, асарнинг мазмунини тушуниб ва керакли бўлган тушунчаларга эга бўлганлигини кўрсата билиши.

Педагогик технологиялардан фойдаланиш ўқитувчини таълим-тарбия жараёнини мақсад ва вазифаларини режалаштириш, ташкиллаштириш ва назоратга олиб лойиҳалаштириш каби масалаларнинг ечимига хизмат қилади. Аниқ натижага эришишда ўқитувчи керакли услубни танлаб ўқув жараёнида қўллаш олиши мақсадга мувофиқдир.

Муҳокамалар ва натижалар. Жаҳон тажрибаси билан танишув Гнесин номли Москва давлат Университети ўқитувчилари: И.Е.Темченко ва В.А.Салахитдиновалар фортепиано фанидан “Фортепиано ижрочилиги услубиёти” номли янги ишчи дастур ишлаб чиқаришган. Ушбу дастур ўз ичига фортепиано ижрочилигидаги назарий ва амалий кўникмаларини шакллантиришдек муҳим қисмларини ўз ичига олган. Шунингдек, талабанинг аналитик фикрлаш қобилиятини, ижрочилик малакасини, репертуарни ўзлаштириш ва услубий кўникмалар ҳосил қилишдек вазифаларни ҳал этилишига кўмак берувчи кўрсатмалар берилган. XX-XXI асрларнинг ҳозирги давр ижрочилиги услубиётини ўрганишдек вазифаларни ўз олдига мақсад қилиб қўйган.

Дастур бир неча бўлимлардан иборат: фортепиано машғулоти ўтказиш ва мустақил иш, мусиқий қобилиятларни ўқув жараёнида ривожлантириш, мусиқий асар устида ишлаш, оҳанг йўли, педализацияси, ижро техникаси ва полифония устидаги иш жараёнлари.

Мусиқий фикрлашни ўқитувчи ўзининг ижроси орқали кўрсатиб бериши қўйилган мақсад ва вазифаларни бажарилишида ўз самарасини беради.

Услублар ҳар битта талабанинг қобилияти ва характери, ўзлаштириш даражаси, интилиши ва кизиқишига йўналтирилади. Яна бир эътиборли жойи шундаки, дастур ўқув жараёнини психологик нуқталарини диққатига олади. Назорат топшириш жараёнида талабага берилган назарий саволларга кўргазмаларни равишда чолғуда ўтириш постановкасини кўрсатиб бериши ва мусиқий асарни таҳлил этиб бериш вазифаси берилади. Дастур танлашда талабанинг асар билан танишуви ўқитувчининг ижроси орқали амалга оширилса унинг ўзи эса мустақил тарзда асар матнини ўқиб, шу орқали ички мусиқий эшитиш ҳисси ривожланади, матнни изчил ўқиш кўникмаси шаклланади. Асарни ўрганиш жараёнида мусиқий матнни ўқиб қисмларга ажратиб оғир ва ўрта темпларда ижро этилади ва ўрганганлар эса олинади. Талаба мустақил тарзда асарни таҳлил этиб ва ўрганиб ижро этиб беради.

Асарнинг ижроси мобайнида у куйидаги вазифаларни бажариши лозим бўлади: асарнинг мазмуни, мусиқий образи, тасавури, бошқа санъат турлари билан боғлаган ҳолда бастакорнинг ғоясини ёритиб бериши, куйни кульминацион нуқтаси, оҳанг йўли ва педальдан тўғри фойдалана олиши, куй динамикаси ва оҳанг йўналишини кўрсатиб бериши лозим. Шунингдек, мусиқий матнни ўқиш мобайнида горизонтал ва вертикал ҳолатидаги нота графикасини англаб билиш, оҳанг йўналишини клавишларга қарамасдан ижро этилишига аҳамият берилади.

Ритмик формулалар (К.Орф, Б.Богино. Т.Смирнова услубиётлари) бўйича ритмик машқларни бажариш: бармоқларни тўғри тақсимланиши, ҳар хил позицияларда гамма, аккорд, арпеджиолар ижроси ёрдамида кўникмаларга эга бўлиш. Репертуардаги ижро этиладиган асарларни хотирага жойлаш турларини бажариш: а) қоронғи жойда б) кўзларни юмган ҳолда в) кўзларни боғлаб қўйган ҳолатда г) клавиатура ёпилган ҳолатда. Проф.А.Д.Алексеев – махсус машқлар билан ишлашни тавсия этади.

Оҳанг йўлини ишлашда эса куй оҳангини куйлаш орқали, куйчан legato ёрдамида куй бўғинларини тақсимлаш, К.Игумнов тавсифи билан айтганда, куйни “кучли нуқталарига” йўналтириш, Е.Тимакин таърифида эса куйни “горизонтал эшита билиш” кўникмасини тарбиялашни тавсия этади. Куйни оҳанг йўналишини кўрсатишида қийинчилик туғдираётган жойларида куйидаги усуллардан фойдаланиш тавсия этилади: қайтариладиган товушлар, узоқ чўзилувчан товушлар, товушлар мутаносиблиги, бадиий сифати даражасини тиклашдаги ёрдамчи воситаларни қўллаш (Г.Коган, К.Грин). Оҳангни жўрлигини (аккомпанементини) ҳам асарнинг бутунлилик суръатида муҳим ўрин эгаллашини таъкидлаб ўтиш жоиз, булар: аккорд, фигурация ва бошқа кўринишда бўлиши мумкин. Шунингдек асарнинг фактурасидаги товушлар тақсимланишини бажариш ва бас товушларини гармоник ва ритмик ўрни аҳамиятлидир.

Талаба асардаги ўнг ва чап қўллардаги мусиқани йўналишини тўғри тақсимлай олиши, яъни-товушларни бир бирига бўлган мутаносиблик даражасини эшита билиши ва ижрода кўрсата билиши лозим.

Педаль масаласи ҳам ижрода аҳамиятли ҳисобланади. Педаль ижро жараёнида тўғри тақсимланиши учун мусиқий эшитиш назорати кучайтирилади. Ижрочи ўқитувчи ёрдамида педаль олинадиган жойларни белгилаб олади ва улар устида ишлайди.

Полифония устида ишлаш жараёнида талаба бирмунча қийинчиликларга юзланиши мумкин. Дастлаб асар полифоник жиҳатидан таҳлил этилиши, темалар кўриб чиқилиши, асарнинг тоналлик хусусиятлари, ҳар битта овозини мукамал ривожланиши ва ижрочидан талаб этиладиган вазифалар кўриб чиқилади. Асарнинг бошланғич қисми, ривожланиш даври ва кучли нукталари, товушлар йўналишини “горизонтал” ва “вертикал” ҳолатлари кўриб чиқилади. Куйни овозларини тўғри тақсимланиши, товушларда асарнинг бадий сифатини кўрсатилиши ижрода намоён этилади. Мунтазам равишда мусиқий эшитиш кўникмаси шаклланиб борилади.

Хулоса. Фортепиано ижрочиси техникаси устида ишлаш масалалари ҳам ушбу дастурда кўриб чиқилган. Бу ерда “тез фикрлаш,” “тез эшита билиш” каби кўникмаларни тарбиялаш муҳим ҳисобланади деб таъкидлаб ўтилган. Техника устида ишлаш – ақлий жараён. Бармоқларни аниқ ва дадил клавиатура билан мутаносиблигида ҳаракатлантириш (Е.Либерман). Апликатурани (бармоқларни тўғри тақсимланиши) асар ижроси давомида тўғри тақсимланишини таҳлил этиш ва шу борада кўникмаларга эга бўлиш. Шунингдек, ижрочининг техникасини оширишга қаратилган махсус машқлар тавсия этилган.

Адабиётлар

1. Rakhmatov N.E. Problems of Creative Approach in The Pedagogical Activity of Future Music Teachers // The American Journal of Social Science and Education Innovations, 2 (09), 2020, pp. 855-963.
2. Рузиев Д.Ю. Некоторые психологические особенности развития навыков игры на инструменте и подпевания // ACADEMY. 54:3 (2020), С. 640-647.
3. Норова Ш.У., Наимов Т.Дж. Воспитательное значение классических музыкальных произведений в образовании студентов // ACADEMY. 56:5 (2020). С. 55-57.
4. Мадримов Б.Х., Дустов С.Д. Древнее искусство “Шашмакома” Бухары в системе музыкального образования студентов // Современное музыкальное образование: традиции и инновации, 2018, С. 104-106.
5. Мадримов Б.Х. Эпическое своеобразие творчества народного сказителя бола бахши Абдуллаева (на основе музыкального фольклора Хорезма) // Народная художественная культура: вызовы XXI, 2014. С. 114-117.

Мақсуда АХМЕДОВА
Бухоро давлат университети
1-босқич магистри

ЎҚУВЧИЛАРДА ЎЗБЕК МУСИҚА ФОЛЬКЛОР ҲАҚИДАГИ ТАСАВВУРЛАРНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ ПСИХОЛОГИК АСОСЛАРИ

Ушбу мақолада умумий ўрта таълим мактабларида таҳсил олаётган ўқувчиларда ўзбек мусиқа фольклори ҳақидаги тасаввурларни шакллантиришнинг назарий асослари ҳақида фикрлар келтирилган.

Калим сўзлар: фольклор, концепция, санъат, мусиқа маданияти, товуш тембр, мусиқий тасаввур.

В статье представлены теоретические основы формирования представлений об узбекском музыкальном фольклоре у учащихся общеобразовательных школ.

Ключевые слова: фольклор, концепт, искусство, музыкальная культура, тембр звука, музыкальное воображение.

This article provides insights into the theoretical foundations of shaping perceptions of Uzbek music folklore among students in general secondary schools.

Key words: folklore, concept, art, music culture, sound timbre, musical imagination.

Кириш. Давлат тараққиёти ва жамият равнақи кўп жиҳатдан унинг интеллектуал потенциали билан белгиланади. Чунки, илмий потенциали юқори даражада ривожланган мамлакат барча соҳаларда доимо илғор бўлади.

Сўнгги йилларда Ўзбекистон Республикасида миллий маданиятни янада ривожлантириш, янги Ўзбекистоннинг янги тарихини яратиш, моддий ва номоддий маданий мерос дурдоналарини сақлаш ва тарғиб этиш, халқ оғзаки ижодиёти ва ҳаваскорлик санъатини янада оммалаштириш, юртимизнинг жаҳон маданий маконига фаол интеграциялашувини таъминлаш, маданият ва санъат соҳасини инновацион ривожлантиришга қаратилган тизимли чора-тадбирлар амалга оширилди. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 28 ноябрдаги ПҚ-4038-сон қарори билан Ўзбекистон Республикасида миллий маданиятни янада ривожлантириш концепсияси ва уни амалга ошириш бўйича “йқл харитаси” тасдиқланди, мамлакатимизда мунтазам равишда ўтказиладиган Халқаро мақом санъати анжумани, Халқаро бахшичилик санъати фестивали, “Шарқ тароналари” халқаро мусиқа фестивали, “Буюк ипак йўли” халқаро фольклор санъати фестивали ҳамда “Рақс сеҳри” халқаро фестивали ташкил этилиб, ўзбек мумтоз ва фольклор санъатининг ноёб намуналари ва анъаналарини ҳамда маданий мулоқотни янада ривожлантириш бўйича самарали тизим йўлга қўйилди.

Ушбу ижтимоий-сиёсий ўзгаришлар, албатта, мактаб ўқувчиларида ўзбек мусиқа фольклор ҳақидаги тасаввурларни шакллантиришда яна бир туртки вазифасини бажаради.

Асосий қисм. Мусиқа маданияти ва санъат ўқув фани умумий ўрта таълим мактабларида ўқитиладиган барча ўқув фанлари, жумладан, адабиёт, тасвирий санъат, жисмоний тарбия, меҳнат ва бошқа фанлар билан боғланади. Барча ўқув фанлари қатори мусиқий таълимда ҳам давлат таълим стандартининг жорий этилиши миллий мусиқий мерослардан тўлақонли фойдаланиш имконини беради. Булар оммавий халқ куй ва кўшиқларида, хонанда ва созандаларнинг ижодий фаолиятлари ва бугунги замонавий мусиқий фаолиятда ўз аксини топди. Мусиқа санъатининг бу каби имкониятлари янги авлодни тарбиялаш, уларнинг баркамол бўлиб етишишларида ўзига хос ва такрорланмас манба бўлиб хизмат қилади. Азалдан Шарқ, жумладан, ўзбек мусиқа таълим-тарбияси педагогикаси ва унинг мукамал услубиятлари устоз ва шогирд анъаналари мисолида такомиллашиб борган.

Ўқувчилар мусиқа санъатини бутун нафосати билан ўрганишлари, оммавий мусиқа фаолиятлари: мусиқани бадиий идрок этиш, яққа ва жамоа бўлиб кўшиқ куйлаш, рақсга тушиш ва ижодкорлик малакаларини шакллантириш асосий мақсад ҳисобланади. Шунингдек, ўқувчилар мусиқий иқтидорини ривожлантириш, мусиқа санъатига меҳр ва иштиёқни ошириш, мусиқа санъатига қизиқувчи ўқувчиларнинг иқтидорини ривожлантириш учун зарурий шарт-шароитлар яратиб бериш, уларнинг бадиий эҳтиёжларини қондириш мусиқа таълим-тарбиясининг асосий вазифасини ташкил этади. Шу билан бир қаторда, жаҳон халқларининг нуфузли дурдона асарлари билан таништирилади.

Умумий ўрта таълимнинг давлат таълим стандарти бошланғич ҳамда умумий ўрта таълим ниҳоясида ўқувчилар эгаллаши лозим бўлган билим, кўникма ва малакаларнинг минимал даражасини белгилаб беради. Ҳар бир синф якунида ўқувчилар эгаллаши лозим бўлган билим, кўникма ва малакалар таълим предметлари бўйича ишлаб чиқилган ўқув дастурларида ўз аксини топган.

Бошланғич синфларда ўқувчилар мусиқа маданияти фани бўйича қуйидаги билим, кўникма ва малакаларни эгаллашлари шарт:

- мусиқа бадий санъат эканлигини билишлари, куйга тавсиф бера олиш;
- халқ мусиқа мероси ҳақида тушунчага эга бўлиш;
- чолғу асбобларини билиш ва товуш тембрларидан уларни фарқлай олиш;
- мусиқага оид оддий атамаларни билиш;
- нота ёзувларини билиш ва амалда қўллай олиш;
- биргаликда ва якка ҳолда куйлай олиш;
- мусиқанинг ифода воситаларини билиш;
- ижрочилик турларини ижро садоларидан фарқлай олиш;

5-7-синфларда ўқувчилар мусиқа маданияти фани бўйича қуйидаги билим, кўникма ва малакаларни эгаллашлари шарт:

– ҳар бир маҳаллий услубда ўзига хос ижрочилик услублари ва чолғу асбобларини билиш;

– мақом ҳақида тушунча, ўзбек мақомлари ва уларни асосий туркумлари, шашмақом, унинг чолғу ашула йўллари, Фарғона-Тошкент мақомлари, Хоразм мақомлари, чолғу ва айтиш йўллари билиш;

– Ўзбекистон ҳудудида мумтоз мусиқанинг кўп тармоқли ва маҳаллий анъаналарга эга эканлиги, уларнинг ўхшашлиги ва ўзига хослиги, маҳаллий мусиқий анъаналарнинг замонавий мусиқа, бастакорлик ва композиторлик ижоди соҳасида намоён бўлишини билиш;

– икки овозли кўшиқларни соф оҳангда куйлаш, мажор уч товушлигидан минор уч товушлигига мустақил куйлаб ўта олиш;

– куйлашда форте ва пиано динамик тусларини бажариш, ўзи ва ўртоқлари ижро этган кўшиқларнинг ижрочилик савияси ва бадий сифатини баҳолай билиш;

– машҳур кўшиқ ва ашулалар, ёр-ёрлар ҳамда ушқларнинг маҳаллий услуб вариантларини тинглаб ажрата олиш;

– куйлаш ва тинглаш маданиятига эга бўлиш;

– мусиқа нақадар қадимий санъат эканлиги, ўзбек халқ мусиқасининг илдизлари узоқ даврларга тақалиб, асрлар, йиллар давомида сайқал топиб, ривожланиб келганлиги, шу боис халқимизнинг бой маданиятини, миллий қадриятларимизни ўзида акс эттиришини, ва ниҳоят, ўзбек миллий мусиқамиз умумбашарий жаҳон мусиқа маданиятининг ажралмас бир бўлаги эканлигини тасаввур қила олиш. Шунингдек, ўқувчилар мусиқий иқтидорини ривожлантириш, мусиқа санъатига меҳр ва иштиёқни ошириш, мусиқа санъатига қизиқувчи ўқувчиларнинг иқтидорини ривожлантириш учун зарурий шарт-шароитлар яратиб бериш, уларнинг бадий эҳтиёжларини қондириш мусиқа таълим-тарбиясининг асосий вазифасини ташкил этади. Шу билан бир қаторда, жаҳон халқларининг умуминсоний мусиқий қадриятларини ҳам чуқур ўрганиш ёш авлодни халқаро нуфузга молик бўлган маданий дурдоналардан баҳраманд бўлишини таъминлайди.

Умумий ўрта таълим муассасаларида мусиқа маданияти фанини ўқитишда асосий тарбиявий вазифалар ўқувчиларда қуйидагиларни шакллантиришдан иборат:

ўз халқининг тарихий анъаналарига содиқ бўлиш;

яшаб турган муҳитини эъзозлаш;

маҳаллий шароитда мавжуд бўлган табиат бойликларни қадрлаш ва тежаб-тергаб фойдаланиш;

келажакда ўз халқи ва Ватанига садоқат билан хизмат қилиш маданият ва эътиқодни ҳосил қилиш, билимларни мустақил эгаллаш кўникмаларини шакллантириш;

кундалик ҳаётда кузатилаётган ҳодисаларнинг мусиқа маданияти моҳиятини билиш ва тегишли хулосалар чиқара олиш.

Муҳокамалар ва натижалар. Ўқувчилар тайёргарлик даражасига қўйиладиган зарурий талаблар мусиқа маданияти ўқув фанининг мазмунига бўлган талаблар назарий ва амалий фаолиятлар мажмуасидан ташкил топиб, улар қуйидаги мавзуларни белгилайди. Бошланғич мусиқа саводи, мусиқий асарлар ижодкорлари фаолияти, мусиқа ижрочилиги, ашула, хор, ансамбл, оркестр бастакорлар ва композиторлар ижодини, ўзбек халқ чолғу асбобларини билиш, машҳур ўзбек халқ созанда ва хонандалар ижодий фаолияти, мусиқий атама ва иборалари, мусиқа жанрлари, мусиқада замонавийлик ва замонавий мусиқа, миллий эстрада мусиқаси ва унинг ижрочилари каби мавзулар асосида миллий мусиқа маданиятимизни ўзлаштиришни назарда тутати. Бу мавзулар дарс жараёнида қуйидаги ўқув фаолиятларида назарий ва амалий машғулотлар воситасида бажарилади:

1. Мусиқа тинглаш.

2. Жамоа бўлиб куйлаш.

3. Мусиқа саводи.

4. Мусиқа ижодкорлиги.

1. Мусиқа тинглаш таълим мазмунининг асосини ташкил этади. Уларни куйлаш, тинглаш фаолиятлари воситасида ўрганиш билан бир қаторда чолғучилик, мусиқали ҳаракатлар, ижодкорлик фаолиятлари билан ҳар томонлама ўрганиш ва ўзлаштириш, мусиқий тавсифларни ифодалаш имконияти яратилади. Ўзбек халқ мусиқаси, ўзбек бастакорлари ва композиторларининг мусиқий асарларидан намуналар тингланади.

2. Жамоа бўлиб куйлаш фаолияти ўқувчиларнинг мусиқий қобилияти ҳамда ижрочилик малакаларини ривожлантириш учун зарурдир. Синфда жамоа бўлиб куйлаш жараёнида ўқувчи ўз овоз ижросини бошқаришни ва устозлари ижросини эшитиб, кузатишни ҳамда улар билан баҳамжиҳат жўрнавозлик қилишга интилади. Ўзбек халқ кўшиқлари, ўзбек бастакорлари ва композиторлари кўшиқлари, жаҳон ва қардош халқлар композиторлари кўшиқлари, маҳаллий мусиқа услубларига оид фолклор кўшиқларидан намуналар куйлайдилар.

3. Мусиқа саводи барча билимларни назарий бирлаштирувчи фаолият сифатида муҳимдир. Дарсдан қайси фаолият машғулоти (тинглаш, ижро этиш, мусиқий ҳаракатлар) бўлмасин, берилган мавзудаги асар ўрганилади ва унинг хусусиятлари (жанри, шакли, тузилиши, ижрочилиги) ҳақида янги тушунчалар ҳосил бўлади. Шу боис, мусиқа саводи фақатгина нота ёзувларини ўрганишдан иборат бўлмай, балки ўқувчиларнинг умумий мусиқий билим савиясини таркиб топтирувчи умумий билим, тушунчалар мажмуасини (ижрочилиги, халқ ва бастакорлик мусиқаси, уларнинг фарқлари, миллий мусиқанинг маҳаллий услублари, мумтоз мусиқа, нота саводи) ташкил этади. Мусиқа саводида мусиқий атамалар, анъаналар, темплар (суръат), интерваллар, алтерация белгилари, динамик белгилар, мусиқанинг ифода тили, оддий мусиқа шакллари ва жанрлари, мажор ва минор лади ҳақида тушунча берилди. Мусиқа тинглаш якканавозлик ва жўрнавозликни ажрата билиш, ансамбл ва оркестр ижросини фарқлай билиш, созлар ва созлар тембрини ажрата олиш, мусиқий дид ва идрокни ривожлантириш. Ўзбек, қардош ва жаҳон халқлари бастакорлари асарларидан намуналар тинглаш таълим мазмунини ташкил этади.

4. Мусиқа ижодкорлиги кўшиқ ижрочилиги, созлар ижрочилиги, рақс ижрочилиги, якка ва жамоа бўлиб ижро этиш, халқ ва касбий мусиқа, болалар куй ва кўшиқлари, оммавий халқ куй-кўшиқлари, маком, дostonлар, замонавий мусиқа ижоди, халқ созанда ва хонандалари ижодини билиш. Мусиқанинг ифодавий тили: куй, ритм-усул, суръат, ўлчов, регистр, динамик белгилар билан танишиш. Мажор ва минор ладларини фарқлай билиш. Оддий мусиқа шакллари: бир қисмли, икки қисмли ва уч қисмли мусиқа шакллари. Куплетли, рондо, соната, сюиталар ҳақида тушунчага эга бўлиш. Мусиқий жанрлар: ашула, рақс, валс, марш каби жанрларни фарқлай олиш. Асосий мусиқий фаолият турлари: бастакор, композитор, ижрочи созандалар ижоди билан танишиш. Ижрочилар: ансамбл, оркестр, халқ ва профессионал созандалар ижрочилиги ҳақида тушунчага эга бўлиш. Хор ижрочилиги: болалар, аёллар, эркаклар билан танишиш. Партия овозлари: сопрано, алт, тенор, бас овозларини фарқлай олиш. Мусиқа санъатининг бошқа санъат турлари билан боғлиқлиги: адабиёт, кино, театр каби санъатлар билан боғлиқлиги. Атоқли ўзбек бастакорлари ва композиторлари, қардош халқлар композиторлари, атоқли ўзбек халқ созанда ва хонандалари, машхур ансамбллари, оркестрлари ва хор жамоалари ҳақида тушунчага эга бўлишда ушбу санъат турларини билишнинг аҳамияти катта.

Хулоса. Умумий ўрта таълим мактабларида ўтиладиган барча фанлар қаторида ўқувчилар мусиқа маданияти фанидан маълум даражада билим, кўникма ва малакаларга эга бўлиши лозим.

Адабиётлар

1. Нишонова З.Т. Ижодий мустақил фикрни тарбиялашда ўқитувчининг ролини янада ошириш // Таълим ва тарбия. – 2001. -№1-2. -Б.
2. Ғозиев Э.Ғ. Ўқувчиларда умумлаштириш усулларини шакллантириш ва уларнинг ақлий тараққиёти. –Тошкент, 2001.
3. Петровского А.В. Введение в психологию: Учебник для высш.школы // Под обш.ред. -М., 1996. – 493 с.

Мақсуда АХМЕДОВА
Бухоро давлат университети
психология кафедраси
1-босқич магистри

ЎҚУВЧИЛАРДА ЎЗБЕК МУСИҚА ФОЛЬКЛОРИ ҲАҚИДАГИ ТАСАВВУРЛАРНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ ИЖТИМОЙ-ПСИХОЛОГИК МУАММОЛАРИ

Ушбу мақолада мусиқа асарларини бадиий идрок этиши, уни тушуниши ва англаш шахсдан бевосита фольклор асарларидаги ифодаланган ҳаракат хусусиятлардан хулқ-атвор мотивлари, умумий мазмун, предметлар, ҳис-ҳаяжон ҳамда юқорида кўрсатиб ўтилган ҳолатларни тўлиқ ўзлаштира олиши мактаб ўқувчиларининг ўсмирлик ёшидаги энг муҳим хусусиятларидан бири ҳисобланади.

Калит сўзлар: фольклор, хулқ-атвор, ҳис-ҳаяжон, идрок этиши, шахсни англаш.

В этой статье одной из важнейших черт подросткового возраста является способность полностью овладеть художественным восприятием, пониманием и осмыслением музыкальных произведений, поведенческих мотивов, общего содержания, предметов, эмоций и вышеперечисленных ситуаций непосредственно от личности, выраженной в фольклорных произведениях.

Ключевые слова: фольклор, поведение, эмоции, восприятие, понимание человека.

In this article, one of the most important features of adolescence is the ability to fully master the artistic perception, understanding and comprehension of musical works, behavioral motives, general content, objects, emotions and the above situations directly from the personality expressed in folklore works.

Key words. folklore, behavior, emotion, perception, understanding of the person.

Кириш. Ўз шахсини билишга, бола сифатида инкор этиб катталар сафидан тезроқ ўрин эгаллашга ҳаракат қилиши, ўз “мен”ига катталиқ тушунчасини бериши янги билимларни ўзлаштиришда мулоҳазакорлик билан стандарт, схематик ёндошиб олдинги ёш даврига ҳос ҳиссий идрок этиш даражасининг маълум даражада пасайиши билан изоҳланиб, мусиқа асарларини идрок этиш, тасаввур қилишга ўз таъсирини кўрсатмасдан қолмайди.

Асосий қисм. Мактаб ўқувчилари ўзбек халқ фольклор асарларини мусиқа ва унинг ривожланиши тарихи ҳақидаги билимлар билан доимий равишда қуроллантириб бориши лозим. Бу хусусият жамиятда билимли, маданиятли ва замонавий шахсни камолга етказиш вазифаларини ҳам бажаришга хизмат қилади. Мазкур вазифаларни самарали амалга оширишнинг энг мақбул йўллари билан бири ёшларга ўзбек мусиқа фольклорини дарсларда зарур малакаларни шакллантириш билан бирга қўшиб олиб бориш мақсалга мувофиқдир. Зеро бу ўқувчиларга ўзбек мусиқа фольклори асарларидаги асосий ғоялар, асарни бадиий идрок этиб, эстетик завқ олишга йўналтириши, мусиқа таълимида амалий фаолият ҳамда буюк бастакорлар, бахши ва санъаткорлар ҳақидаги муҳим маълумотларнинг ёритилиши билан аҳамиятлидир.

Мусиқа соҳасига доир деярли барча тадқиқотларда ўқитувчиларнинг мусиқа фольклори ҳақидаги тасаввурларини шакллантиришда уларнинг ёш ва индивидуал хусусиятларини инобатга олиш лозимлиги тўғрисида фикр юритилади. Мактаб ўқитувчиларининг деярли катта қисми оҳангларни тушуна олмаслиги, бу эса фольклор асарларини тўғри ва тўлиқ тасаввур этишга салбий таъсир кўрсатилишини таъкидлаб ўтадилар.

Ҳолбуки, болаларнинг ёшлик чоғидан бошлаб сўз ва оҳанг уйғунлигини тўғри тушуниш, улар орасидаги ўта нозик боғлиқликни аниқлашга ўқувчиларнинг деярли барчасини ўргатиш имконияти мавжуддир. Шу кунга қадар мазкур муаммога етарлича эътибор берилмаётганлиги бу жиҳатдан ўзбек мусиқа фольклори дурдоналарининг ижтимоий-психологик, этнографик, этнохудудий хусусиятлари етарли даражада ўрганилмаётганлигини қайд этиб ўтиш лозим. Ўзбекистонда ўзбек мусиқа фольклорининг ёшлар таълим-тарбиясидаги ўрни ҳамда унинг етарли имкониятларидан шахсни шакллантириш жараёнида имконият даражасида фойдалана олмаётганлигимиз кишини ўйлантириши бежизга эмас. Чунки ўзбек фольклор мусиқа санъати ижодкор ёшларни, аниқроқ қилиб айтганда, шахсда ижодкорлик, креативлик хислатларини шакллантиришда муҳим ўринлардан бирини эгаллаши, фольклор санъати орқали шахс маънавий оламига кириб бориши, ундан етарли даражада маърифий озуқа олиши ҳеч кимга сир эмас.

Ўсмирлик ёшида мактаб ўқувчиларида мусиқий асарлар, шу жумладан, ўзбек мусиқа фольклори асарларини тасаввур этишда амалий йўналганлик асосидаги ёндашув бир оз бўлсада устунлик қилиши вазифасини ўтайди. Улар фольклор асарларини қисқа муддатда тушуниб, уни ўз манфаати нуқтаи

назаридан дарҳол баҳолашга ҳаракат қилади ҳамда асарнинг асл мазмун-моҳиятини тушунишга эътибор қаратмоқда. Бу эса, бизнингча, 5-7-синф ўқувчилари ўз ёш даврига хос бўлган билим ижодий фаолиятга, шу жумладан, ўзбек мусиқа фольклор асарларини тасаввур этишига ўргатишда қўлланилиб келинаётган таълим усуллари ёш даврининг ўзига хос хусусиятларини замонавий ва инавацион даражада қамраб олинмаганлиги билан белгиланади.

Ўзбек мусиқа фольклори асарларини ўқувчи онгида тасаввур этишини икки хил ҳолатда тушуниш мумкин. Буни тор маънода тушунсак, бизни ўраб турган теварак-атроф ва оламдаги предмет, хосса, ҳолатларни ҳиссий бир бутунлигига бош мияда акс этишидир. Агар ўзбек мусиқа фольклорининг бирор-бир асарини кенг маънода тушунишни истасак, у ҳолда бу идрок этилаётган предмет-ҳодиса, воқеа ҳаракатларни шунчаки сезиш эмас, балки улар орасидаги ўзаро яқин боғлиқлик, муносабат ҳамда кўз илғамас нозик жиҳатлар тўғрисида фикр юритиш таҳлил қилиш, умумлаштириши назарда тутилади. Бу эса мусиқа таълимида ўзбек мусиқа фольклори асарларини ўргатаётганда ўқувчилар ёш хусусиятини ҳам ҳисобга олишга эътибор қаратишни кўзда тутати.

Муҳокамалар ва натижалар. Мусиқа дарсларида миллий маданиятимиз дурдоналаридан бўлган ўзбек мусиқа фольклори асарлари намуналарига берилаётган эътибор талаб даражасида эмаслиги ҳам ўқувчиларга эстетик тарбия берилишидан далолат беради. Навбатдаги энг муҳим кўзга ташланадиган ижтимоий-психологик муаммолардан бири сифатида оммавий ахборот воситаларида ўзбек мусиқа фольклори асарлари, нодир ижро ва мумтоз мусиқа оҳанглари акс этган илмий оммабоп мақолаларнинг ҳам етарли даражада ўз таъсирини кўрсатмасдан қолмайди. Кўпгина хорижий мамлакатларда кузатилиши муқаррар бўлган айрим салбий ҳолатлар бизни ҳам четлаб ўтмаётгани сир эмас. Жумладан, ёшлар учун энг муҳим ҳаётий қадриятлар ичида маънавий бойликларга нисбатан моддий таъминланишнинг юқори даражага қўйилиши, унга (тобе) бўлишнинг ўзиёқ қадрият сифатида қадрланишига ўзбек мусиқа фольклорига бўлган муносабатнинг сусайишига олиб келади.

Ҳозирги ёшларнинг аксариятида ўзбек мусиқа фольклорига бўлган қизиқиш ниҳоятда кам, чунки улар онгида ўзбек мусиқа фольклори намуналаридан эстетик завқ олиш маданияти етарли даражада шаклланиб улгурмаган. Ўзбек мусиқа фольклори асарларини ёшларга тўлиқ тасаввур этишлари учун буни умумий таълим мактаби дарсликлари моҳиятига тўлиқ сингдиришимиз жуда зарур, чунки ўзбек мусиқа фольклори дурдоналарини кенг тарғиб қилиш бир қатор объектив ва субъектив муаммолар сабабли етарлича ўрганилмапти.

Хулоса. Мусиқа таълими ўқитувчилари, мураббий педагоглар, мусиқа тўғараги раҳбарлари ўзбек мусиқа фольклори тўғрисида илмий назарий билимларни мукамал эгаллашлари, ўқувчиларни эстетик завқ олишга мазкур асарлар орқали уларнинг ақлий ривожланиши, иродасини мустаҳкамлаб маънавий-ахлоқий руҳда тарбиялашга ўз ҳиссаларини қўшишлари лозим. Ўзбек мусиқа фольклорини ўрганиш нафақат мусиқа санъати, балки ёшларда миллий ифтихор, ғурур ҳиссини тарбиялашга хизмат қилишини унутмаслигимиз керак.

Адабиётлар

1. Баратов Ш.Р. Из опыта внедрения концепции психологической службы в Узбекистане. //Психология. Илмий журнал. – Бухоро, 2020. №1. – Б. 6-14.
2. Баратова Д.Ш. Дезадаптациялашган ўсмирлар билан ишлашда педагог фаолиятининг психологик самарадорлиги. //Психология. Илмий журнал – Бухоро, 2014. №2. – Б. 50-53.
3. Назаров А.М. Спортчиларда психологик муҳофазани шакллантириш усуллари //Психология. Илмий журнал. – Бухоро, 2020. №4. – Б. 21-27.
4. Назаров А.М. Исследование отношения спортсменов к психологической защите. //Психология. Илмий журнал. – Бухоро, 2020. №4. – Б. 35-42.
5. Мадримов Б.Х. Развитие музыкальной культуры в Средней Азии – Педагогическое образование и наука, 2017 - manpro.ru. Стр 234-240
6. Ахмедова М.Л. Психолингвистические особенности восточного речевого этикета. International Vritual Conference On Innovative Thoughts, Research Ideas and Inventions in Sciences Hosted from Newyork, USA <http://euroasiaconference.com> January 20th.Vol. 1. No. 1. 2021. 203-205.

TASVIRIY SAN'AT

Нодир ЯДГАРОВ

Бухоро давлат университети
тасвирий санъат ва муҳандислик графикаси
кафедраси профессори,
педагогика фанлари номзоди

**БЎЛАЖАК ЧИЗМАЧИЛИК ЎҚИТУВЧИЛАРИНИНГ КАСБИЙ КЎНИКМАЛАРИНИ
КОМПЬЮТЕР АНИМАЦИОН МОДЕЛЛАР ВОСИТАСИДА ШАКЛЛАНТИРИШ
МУАММОЛАРИ**

Мақола келажакдаги ўқитувчиларни компьютер анимацияси моделлари ёрдамида расм чизишга тайёрлаш жараёнида ахборот технологияларидан фойдаланиш мазмуни ва моҳиятига бағишланган. Келажакдаги чизмачилик ўқитувчиларини тайёрлашда, айниқса, замонавий шароитларда график фанлар бўйича компьютер технологияларидан фойдаланиш зарурати ва ушбу фан учун тўғри илмий асосланган назария ва ўқитиш усулларининг етишимаслиги бизга танланган муаммони долзарб деб ҳисоблашга имкон беради.

Калит сўзлар: муҳандислик графикаси, график дастур, чизмачилик, чизма геометрия, анимация, модел, образ.

Статья посвящена содержанию и сущности применения информационных технологий в процессе подготовки будущих учителей черчения средствами компьютерных анимационных моделей. Необходимость использования компьютерной технологии при подготовке будущих учителей черчения, особенно по графическим дисциплинам в современных условиях и отсутствие в должной степени научно-обоснованных теории и методик обучения данной дисциплине, позволяют считать избранную проблему актуальной.

Ключевые слова: инженерная графика, графическая программа, рисунок, геометрия рисунка, анимация, модель, изображение.

The article is devoted to the content and essence of the application of information technologies in the process of training future teachers of drawing by means of computer animation models. The need to use computer technology in the training of future teachers of drawing, especially in graphic disciplines in modern conditions, and the lack of a proper degree of scientifically-based theory and methods of teaching this discipline, allow us to consider the chosen problem relevant.

Key words: engineering graphics, graphic program, drawing, drawing geometry, animation, model, image.

Кириш. Илм-фаннинг тез суъратларда тараққий этиши ва замонавий ахборот-коммуникация технологияларининг барча соҳа, жумладан таълим жараёнига татбиқ этилиши, компьютерлаштиришни янада такомиллаштириш ва ахборот технологияларни жорий этишни тақозо этмоқда.

Бугунги кунда педагог кадрлардан нафақат ўз соҳаси бўйича, балки замонавий ахборот технологияларидан ҳам маълум билимларни чуқур эгаллашни ва уларни ёшларга, айниқса, ўқувчи ҳамда талабаларга ўргатишни талаб қилади. Жумладан, бўлажак чизмачилик ўқитувчиларининг касбий кўникмаларини шакллантиришда компьютер технологияларидан унумли фойдаланиш долзарб масалалардан бири бщлиб қолмоқда. Шу боис таълим муассасаларида фаолият кўрсатаётган ҳар бир профессор-ўқитувчилар зиммасига замонавий график дастурлардан фойдаланиб, ўқувчи ва талабаларни график амалларни компьютерда бажаришга ўргатишни юклайди. Ҳозирги куннинг талабидан келиб чиқадиган бўлсак, муҳандислик графикаси ўқитувчилари камида бешта замонавий график дастурлардан дастлабки маълумотларга эга бўлишлари ва улардан фойдаланиб чизма элементларини компьютерда лойиҳалашни билишлари лозим, яъни Foto Shop, Corel Draw, 3D MAX, AutoCAD ва Flash кабиларни. Чунки ҳар қандай замонавий ўқув электрон манбааларни ишлаб чиқишни бу дастурларсиз тасаввур қилиб бўлмайди.

Жумладан, муҳандислик графикаси фанларини ўқитишда ахборот технологиялардан самарали фойдаланиш, унинг мазмуни, структураси, ўқитиш услубларини узлуксиз такомиллаштириб бориш, электрон таълим ресурсларни яратиш муҳандислик графикаси фанларини ислоҳ қилишнинг асосий йўналишларидан бири ҳисобланади.

Маълумки, олий таълим тизимида чизма геометрия ва чизмачилик фанлари муҳандислик графикаси курсида муҳим ўрин тутаяди. Чунки мазкур фанлар муҳандислик графикаси курсининг

назарий асоси бўлиб, талабанинг мазкур фанларни пухта ўзлаштириши қолган фанлар (машинасозлик чизмачилиги, архитектура - қурилиш чизмачилиги, топографик чизмачилик ва ҳоказо)ни муваффақиятли ўзлаштирилишини тامينлайди. Муҳандислик графикаси курсини ахборот технологиялар асосида ўқитиш айти пайтда долзарб муаммолардан бири бўлиб ҳисобланади. Айти пайтда бу борада кўплаб ишлар амалга оширилди. Аммо, илмий-методик тадқиқот ишлар кенг камровли бўлишига қарамасдан, олиий таълимда муҳандислик графикаси фанларини ахборот технологиялар асосида ўқитишнинг назарий ва методик асослари махсус тадқиқ қилинмаган.

Шу боис, муҳандислик графикаси курсини ахборот технологиялар асосида ташкил этиш концепциясини ишлаб чиқиш, муҳандислик графикаси курсини ахборот технологиялар асосида ўқитиш жараёнининг таркибини назарий таҳлил қилиш, муҳандислик графикаси курсини ахборот технологиялар асосида ўқитишни назарий асослаш, муҳандислик графикаси курсини ахборот технологиялар асосида ўқитишни илмий асосланган принцип ва воситаларини ишлаб чиқиш, чизма геометрия ва чизмачилик фанларини ахборот технологиялар асосида ўқитиш методикасини ишлаб чиқиш, дастурий анимацион моделлар ишлаб чиқиш муаммосини назарий тадқиқ қилиш ва уларни яратиш, ҳамда компьютер анимацион моделлардан таркиб топган ўқув адабиётларнинг янги авлодини яратиш каби кўплаб масалаларни ўрганиш ва уларга жавоб излаш ҳозирги куннинг энг долзарб муаммоларидандир.

Бўлажак чизмачилик ўқитувчиларининг касбий кўникмаларини шакллантириш борасида ўтказилган тадқиқотлар таҳлили шуни кўрсатадики, таълим муассасаларидаги тажрибали мутахассис олимлар электрон таълим ресурсларини яратишда уларга қўйиладиган дидактик, жумладан, янги методларни қўллаб ўқитишни, муҳандислик графикаси курсида фазовий жараёнларнинг компьютер анимацияли моделларини яратиш бироз эътибордан четда қолдирилмоқда. Муҳандислик графикаси ўқув жараёнини ташкил этиш ва ўқув материалларини компьютер анимацияли модели асосида ўқитиш борасида олиб борилган илмий тадқиқот ишлари шуни кўрсатадики, ҳозирга қадар шу асосда муҳандислик графикаси курсини ўқитишнинг янги методикаси етарлича ишлаб чиқилмаган.

Бўлажак чизмачилик ўқитувчиларининг касбий кўникмаларини компьютер анимацион моделлар воситасида шакллантириш муаммоларининг методик йўл-йўриқларини ишлаб чиқиш асосий вазибалардан ҳисобланади. Ушбу вазибаларнинг муваффақиятли ҳал қилиниши олиий таълимда муҳандислик графикаси курсини ахборот технологиялар асосида ўқитишнинг назарий асосларини ишлаб чиқишни тақазо этади.

Маълумки, чизма геометрия ва чизмачилик фанлари фазовий жараёнларга асосланган бўлиб, мазкур жараёнларни ҳаракат (анимация) воситасида намойиш этиш компьютер технологиялардан фойдаланишни тақозо этмоқда. Фазовий жараёнлар моделини компьютер ёрдамида яратишда дизайнердан объектнинг композицияси, ўлчамлари ва яққоллигини таъминлаш талаб этади. Шулардан келиб чиққан ҳолда, чизма геометрия фанидан компьютер анимацион моделлар (КАМ) қуйидаги мезонлар асосида яратилади:

- қулай вазиятни танлаш; композицияни тўғри тузиш; тўғри ёритиш;
- -ранглар мутаносиблиги; фазовий жараёнларнинг яққоллиги ва реаллиги; ҳаракатларнинг мантиқий кетма-кетлиги;
- компьютер анимацион моделнинг мантиқий якуни.

Компьютер анимацион модел фазовий тафаккур компоненти сифатида хизмат қилиб, уларни яратиш мезонлари қуйидагилардан иборат:

1. Моделни яратиш жараёни мантиқий ва ҳиссий, абстракт ва аниқ, умумий ва хусусий, кўргазмали ва мавҳум элементларни бирлаштиради. Ўқув предметини мантиқ соҳадан предмет соҳасига олиб боради ва аксинча, экспериментал текшириш, ўлчаш ва ҳисоблашга имкон берувчи маълумотларни беради. Бу ўқув предмети ва ҳаёт ўртасидаги алоқадорлик амалга оширилади.

2. Моделни яратиш геометрик шакл ва уни моддий жиҳатдан акс этиш усуллари, жумладан, ҳисоб-китоблар, қуриш, яхлитлигича ишлаб чиқиш ва бошқалар ҳақидаги назарий ва амалий билимларни умумлаштиришнинг энг юқори шаклидир.

3. Яратилган модел ҳақида мулоҳаза юритиш – бўлажак чизмачилик ўқитувчисида когнитив қизиқишни уйғотади. Когнитив қизиқиш жараёни фақат фигураларнинг алоҳида деталларини ва ҳатто фигуранинг ўзи ҳақида мулоҳаза юритиш эмас, балки унинг яратилиш гојлари ва усуллари ҳақида мушоҳада юритишидир.

4. Модел - тасаввур маҳсулотининг аслига мувофиқлигини текшириш воситаси.

5. Моделларни ишлаб чиқиш ўқув фаолиятининг деярли барча турларини синтезлайди.

Демак, моделлаштириш деганда атроф оламдаги объектларнинг реал ва мукамал моделларини яратиш бўйича ҳар қандай ҳаракатларни тушунамиз. Геометрик тушунчалар (нуқта, тўғри чизиқ, текислик ва боқалар) абстракт бўлиб, моделлаштириш жараёнида уларнинг реал образини кўриш имконияти бўлади. Хулоса қилиб айтиш мумкинки, моделлаштириш образли (абстракт-мантиқий) тафаккурни ривожлантириш воситаси сифатида қўлланилади.

Муҳокамалар ва натижалар. Муҳандислик графикаси ўқув предметлари нукталар тўпламидан иборат бўлган уч ўлчовли Евклид фазосида ўрганилади. Шу сабабли, компьютер анимацион моделнинг виртуал маконини моделлаштиришда 3D технологиядан фойдаланилади. Мазкур виртуал макон моделида объектларни трансформация қилиш орқали талабаларда фазовий-визуал 3D образларни визуаллаштириш амалга оширилади. Биз назарда тутган визуализация бу - фазовий визуализация бўлиб, абстракт маълумот ва ҳодисаларни трансформация қилиш орқали объектни кўриб идрок этишга кўмаклашади. Фазовий-визуал 3D образларни яратиш 3 босқичдан иборат: моделлаштириш; визуализация; фазовий-визуал 3D образлар.

Компьютер анимацион моделлар қуйидаги белгилар билан характерланади: ўқув материаллари кичик қисмларга (маълум миқдордаги ахборотларга эга бўлган ҳамда мантиқий жиҳатдан тартиб билан жойлаштирилганлиги) бўлиниши, бундан олдинги моделни билмай туриб кейингисига ўтмаслик; ҳар бир модел якунида талабанинг материални қандай ўзлаштирганлигини аниқлаш учун синов саволлари қўйилиши, ўқувчи бу саволга тезлик билан жавоб бера олиши, акс ҳолда у кейинги моделлардаги маълумотларни ўзлаштира ололмаслиги; талаба синов саволига жавоб берганидан кейин унинг тўғри ёки нотўғрилигини дарҳол синаб кўриш имкониятига эга бўлиши, саволлар ахборотнинг туб маъносини очиб бериши учун талабани ўйлашга ва мустақил ҳулосалар чиқаришга мажбур қилиши, бошқача айтганда талаба билим ва малакаларини онгли равишда эгаллаши учун ўз билими ҳақида компьютердан сигналлар олиб туриши ва шу йўл билан ўз ҳаракатини бошқариши керак.

Ҳар қандай компьютер анимацион модел хусусиятлари қуйидагилардан иборат:

- таълим жараёнида тескари алоқанинг таъминланиши;
- ўқув жараёнини индивидуаллаштириш имкониятининг борлиги;
- ўқув жараёнининг кўргазмалилигини ошириши;
- ўрганилаётган жараён ёки ҳодисаларни трансформациялаш мумкинлиги;
- жамоа ва яккама-якка ўқитишда ундан фойдаланиш мумкинлиги;
- таълимнинг интерфаол усул ва услубларининг мавжудлиги;
- ўқув машғулотларини юқори сифатли даражада ўтказилиши;
- билимларни ҳосил қилиш ва ўзини баҳолаш имкониятларини яратилиши;
- маъруза ва амалий машғулотларнинг ўзаро алоқадорлигини таъминлаши;
- ахборотни янги шаклда мультимедиа воситасида узатилиши.

Хулоса. Бўлажак чизмачилик ўқитувчиларининг касбий кўникмаларини компьютер анимацион моделлар асосида ташкил этиш талабаларнинг график қобилиятини ва фазовий тасаввурини ривожлантирибгина қолмай уларда ихтирочилик, кашфиётчилик, рационализаторлик, ижодий ва мустақил фикрлаш ва бунёдкорлик каби хислатларни ривожлантиришда ва энг муҳими баркамол авлодни тарбиялашда хизмат қилиши шубҳасиз.

Адабиётлар

1. Пекарев Л.Д. Самоучитель 3ds Max 8. – СПб.: БХВ-Петербург, 2006. -432 с.
2. Давлетилин М.Г. Ўқувчиларда қобилиятни таркиб топтириш. –Тошкент: “Ўқитувчи”, 1996 й.
3. Зуннунов А. Педагогика назарияси. Олий ўқув юртлари учун ўқув қўлланма. –Тошкент: “Алоқачи”, 2006 йил.
4. Фарберман Б. А., Мусина Р.Г., Жумабоева Ф.А. Олий ўқув юртларида ўқитишнинг замонавий усуллари. -Тошкент, 2002. -192 б.
5. Ядгаров Д. Я. Начертательная геометрия (на узб. языке) //Учебник для вузов. –Ташкент: “Турон–Иқбол”, 2007. –232 с.
6. Ядгаров Д. Я. Ядгаров Дж //Дж. Начертательная геометрия (на узб. языке). Сборник задач по курсу и методическое указание по выполнению типичных задач. –Бухара: “Зиё–Ризограф”, 2008. -82 с.
7. Ядгаров Нодир Джалолович Моделирование трехмерных геометрических фигур при помощи пакета 3DS MAX // Вестник науки и образования. 2020. №21-2 (99). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/modelirovanie-trehmernyh-geometricheskih-figur-pri-pomoschi-paketa-3ds-max> (дата обращения: 05.01.2021).
8. Yodgorov Nodir Jalolovich and Aminov Akmal Shavkatovich 2020. Options for performing the detail spread applied in drawing using autocad graphics software. International Engineering Journal For Research & Development. 5, congress (Oct. 2020), 3. DOI:<https://doi.org/10.17605/Osf.Io/Wbszg>.
9. Ядгаров Н. Д., Ядгаров Д. Д. Дизайн создания компьютерных анимационных моделей по начертательной геометрии //Теория та практика дизайну. – 2012. – №. 1. – С. 197-200.
10. PROBLEMS OF CREATION OF ELECTRONIC RESOURCES ON ENGINEERING GRAPHICS FOR UNIVERSITIES. IEJRD - International Multidisciplinary Journal [Internet]. 2020Oct.24 [cited 2021Feb.7];5(7):5. Available from: <https://iejrd.com/index.php/article/view/1325>.

Tolib SOBIROV

Buxoro davlat universiteti
tasviriy san'at va muhandislik grafikasi
kafedrası dotsenti, pedagogika fanlari nomzodi

TASVIRIY SAN'ATNI O'QITISHDA ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALARNI QO'LLASHNING MAQSAD VA VAZIFALARI

Ushbu maqolada tasviriy san'at mashg'ulotlarida o'ziga xos pedagogik texnologiyalar, darsni zamonaviy texnologiyalarini qo'llash bo'yicha darsni loyihalashga o'rgatish, Darsni zamonaviy texnologiya asosida tashkil etish metodlarini o'rgatish, talabalar bilan individual ishlash, yangi pedagogik texnologiyasi va talabalarga darslarni zamonaviy texnologik asosida tashkil etishni o'rgatish to'g'risida yoritilgan.

Kalit so'zlar: pedagogik texnologiyalar, didaktik prinsiplar, metodik uslublar, zamonaviy o'qitish, tizim, model, texnologiya, didaktika, metodika.

В данной статье рассматриваются специфические педагогические технологии в обучении изобразительному искусству, обучение проектированию урока с использованием современных технологий урока. Обучение методам организации урока на основе современных технологий. Освещается индивидуальная работа с учащимися, новая педагогическая технология и обучение учащихся организации уроков на современной технологической основе.

Ключевые слова: педагогические технологии, дидактические принципы, методические приемы, современное обучение, система, модель, технология, дидактика, методика.

In this article, specific pedagogical technologies in the training of Fine Arts, teaching the lesson on the design of the lesson on the application of modern technologies. Teaching methods of Organization of the lesson on the basis of modern technology. It is about working with students in an independent manner, new pedagogical technology and teaching students how to organize classes on the basis of modern technology.

Keywords: pedagogical technologies, didactic principles, methodological methods, modern teaching, system, model, technology, didactics, methodology.

Kirish. Mamlakatimizda ta'lim tizimini takomillashtirish va uni zamon talablariga moslashtirish, zamonaviy axborot texnologiyalariga asoslangan, jahon andozalari darajasidagi tizimni yaratish umumdavlat siyosatining muhim tarkibiy qismlaridan biriga aylandi. Ta'lim sifati mazkur tizimning holati va samaradorligini belgilaydigan mezon hisoblanib, ta'lim jarayonida erishilgan natijalarning me'yoriy talablar, ijtimoiy va shaxsiy ehtiyojlarga muvofiqligi bilan belgilanadi. Ta'lim sifati nafaqat o'quv jarayoni natijalari, balki mazkur natijalarni shakllantiruvchi omillarni ham ifodalaydi. Bu omillar ta'lim maqsadi, ta'limni tashkil etish shakli, metod vositalari, o'qituvchilar tarkibi, salohiyati, pedagogik faoliyati, ta'limiy dasturlar va ta'lim texnologiyalari, resurslar va ulardan foydalanish shart-sharoitlari, ta'limning tashkiliy-huquqiy, moddiy-texnik ta'minoti, axborot va uslubiy ta'minot, shuningdek, tarbiyaviy ishlar sifatidan iborat. Ta'lim jarayoniga innovatsion texnologiyalarni tatbiq etish esa ta'lim natijalari hamda mazkur omillar sifatini oshirish imkonini beradi. Shu jihatdan, innovatsion texnologiyalar asosida ta'lim sifati va samaradorligini oshirish muammosi shaxsni rivojlantirish hamda uni hayotga tayyorlashga yo'naltirilgan kompleks vazifalarni amalga oshirish bilan bog'liq bo'lib, ta'lim siyosatining bugungi kundagi muhim vazifalaridan biri hisoblanadi.

Asosiy qism. Dars - ta'lim beruvchi tomonidan yoshi va ma'lumoti jihatidan bir xil bo'lgan ta'lim oluvchilar guruhiga o'quv rejasi, o'quv dasturi talablari va qat'iy dars jadvali asosida muayyan vaqt ichida bilim berish, malaka hosil qilish bo'yicha muayyan mashg'ulot. "Dars bu - o'qituvchining umumiy va pedagogik madaniyatining ko'zgusi, intellektual boyligining o'lchovi, uning bilim doirasi ko'rsatkichi. O'qituvchi o'quv texnologiyasining bevosita yetkazuvchisi sifatida mashg'ulotlarga jiddiy tayyorlangan, yangiliklardan boxabar bo'lgani holda dars jarayonini qiziqarli olib borishi lozim. Dars berayotgan faniga taalluqli didaktik materiallarni, darsliklarni, uslubiy qo'llanmalarni va elektron o'quv vositalarini ham mukammal o'rganishi, shuningdek, ularni darslarida qo'llay olish, faoliyatini muntazam yangilab borishi davr talabi.

Tasviriy san'atni o'qitishda zamonaviy texnologiyalarni qo'llashning zaruriyati. Zamonaviy ta'lim texnologiyasida darsni tashkil etishga doir qator umumpedagogik-didaktik talablar qo'yiladi. Bular:

- har bir dars texnologik jihatdan mukammal darajada loyihalashtirilishi;
- dars maqsad va vazifalarining aniq belgilanishi;
- darsda ta'lim vazifalarining tarbiya vazifalari bilan bog'liq bo'lishi;
- darsni o'quv dasturi, o'quv rejasi talabiga muvofiq tashkil etish;
- dars uchun ajratilgan vaqtdan unumli foydalanish;
- darsning tashkiliy jihatdan puxta belgilangan bo'lishi;
- darsning jonli, samarali va ta'lim oluvchilarga emotsional ta'sirli bo'lishi uchun ta'lim beruvchining turli xil zamonaviy va ilg'or ta'lim usullari, vositalari va ko'rgazmali qurollardan, texnika vositalaridan mohirlik bilan foydalana olishi;

- ta’lim beruvchining rahbarlik roli bilan ta’lim oluvchilarning faol bilish faoliyatini birga olib borish;
- darslarning o’zaro uzviy va dialektik xususiyatga ega bo’lishiga erishish;
- ta’lim oluvchilarning yosh va psixologik, shuningdek, mutaxassislik xususiyatlarini inobatga olish;
- darsni demokratik tamoyillar asosida tashkil etish;
- darsda ta’lim oluvchi erkinligini ta’minlashga erishish;
- darsda ta’lim oluvchilarni mustaqil fikrlash hamda o’z fikrini bayon etishga undash va imkon yaratish;
- dars davomida ta’lim oluvchilar faoliyatini to’g’ri tashkillashtirish, muammoli izlanuvchanlik layoqatlarini rivojlantirish;
- dars jarayonida o’qitishning jamoa, guruhli va yakka tartibdagi shakllarini mos ravishda qo’shib olib borish;
- ta’lim oluvchilar o’quv faoliyatlarining atroflicha nazorat qilinishi va adolatli darajada baholanishi va h.k.

Darslarda, masalan, tabiatshunoslik va uni o’qitish metodikasi darslarida o’rganish obyektlari hisoblangan ko’rgazmali qurollarni ikkita guruhga: tabiiy jismlar va o’qitish uchun maxsus tayyorlangan, jism va hodisalarning tasvirlariga ajratish mumkin. Tabiiy jismlarga tog’ jinslari, minerallar, tuproq namunalari, o’simliklar, hayvonlarning tabiat burchagidagi asliy namunalari yoki tulumlar kiradi. Ko’rgazmali qurollar sathi (suratlar, disklar, multimedialar, diafilmlar, diapozitivlar, rangli rasmlar, mavzuga oid jadvallar) va hajmli (model, maket, mulyaj, ho’l preparat, asliy namuna, kolleksiya, gerbariyalar, plan, xarita, globus, doskada rasm chizish)ga ajatiladi. Har ikkisi ham harakatsiz va harakatli bo’lishi mumkin. Dars samaradorligini oshirishda o’quv vositalarining ahamiyati juda katta. Bularga darsliklar, o’quv qo’llanmalari, radio eshittirishlari, televidenie ko’rsatuvlari, gazeta va jurnallar, elektron darsliklar, kodoskop, proeksion rangli rasmlar, slaydlar, kompyuterlar, hamda o’qitishning barcha zamonaviy texnik vositalari, tajribalar o’tkazish uchun jihozlar, kundalik kuzatish daftari, o’lkashunoslik burchagi, geografiya maydonchasi va undagi jihozlar, maktab o’quv-tajriba maydonchasi kiradi. O’qituvchi fanning istiqbollari haqida umumiy tasavvurga ega bo’lmay turib, chuqur asoslangan dars o’tkazishiga umid qilish qiyin. O’quv fanidagi g’oyalar va mavzularning izchilligi va o’zaro bog’liqligini tasavvur etgan holda o’qituvchi dars mashg’uloti jarayonida dars mazmunidan tashqari darsda foydalaniladigan qo’shimcha manbalar (she’r, maqol, matal, topishmoq, yozuvchilarning asarlaridan parcha, hayot bilan bog’liqlik, fanlararo bog’lanishlar)dan unumli foydalanishi maqsadga muvofiq bo’ladi. Darslar samaradorligi o’qitish uslublari to’g’ri tanlanganida va ularni ko’rgazmali qurollar, o’quv vositalari bilan uyg’unlashtirilganda sezilarli darajada ortadi. O’qitishning zamonaviy texnika vositalari va axborot texnologiyalaridan mohirona foydalanish dars samaradorligini ta’minlaydi va o’quv mehnati intensivligini hamda o’quv jarayoni texnik madaniyatini oshiradi. Hozirgi paytda ko’p mamlakatlar, shu jumladan, respublikamiz uzluksiz ta’lim tizimida ham turlicha nomlangan texnologiyalardan foydalanilmoqda.

Bu texnologiyalarning barchasi ma’lum umumiylikka ega bo’lib, ular xususiy jihatlariga binoan tasniflanishi V.S.Kukushin. G.K.Slevko. G.Berdiyev kabi ko’plab olimlar tomonidan ko’rsatilgan bo’lib, ularni sxematik tarzda quyidagicha ifodalash mumkin. Shu bilan bir vaqtda hozirgi paytda amaliyotda quyidagicha nomlangan pedagogik (ta’lim) texnologiyalaridan keng ko’lamda foydalanilib ijobiy natijalar olinmoqda

1. Individual ta’lim texnologiyasi. 2. Jamoaviy ta’lim texnologiyasi. 3. Belgikontekstli ta’lim texnologiyasi. 4. Ishbilarmonlik yoki rolli o’yin ta’lim texnologiyasi. 5. Muammoli ta’lim texnologiyasi. 6. Axborot ta’lim texnologiyasi. 7. Dasturli ta’lim texnologiyasi. 8. Integrativ ta’lim texnologiyasi. 9. Modulli ta’lim texnologiyasi. 10. Mualliflik ta’lim texnologiyalari. 11. Rivojlantiruvchi ta’lim texnologiyasi. 12. Tayanch sxemalaridan foydalanib o’qitish texnologiyasi. 13. Masofaviy ta’lim texnologiyasi. 14. Etnopedagogik ta’lim texnologiyasi. 15. Faol ta’lim texnologiyasi. 16. Hamkorlik ta’lim texnologiyasi. 17. Tabaqalashtirilgan ta’lim texnologiyasi. 18. Noan’anaviy ta’lim texnologiyasi. 19. An’anaviy ta’lim texnologiyasi. 20. Baholamasdan va yo’qlama qilmasdan o’qitish (erkin ta’lim) texnologiyasi. 21. Asosiy materiallarni ajratib olib o’rganish texnologiyasi. 22. Yiriklashtirib o’qitish texnologiyasi. 23. Politexnik ta’lim texnologiyasi. 24. Jadal ta’lim texnologiyasi. 25. Shaxsga yo’naltirilgan ta’lim texnologiyasi. 26. Ta’lim jarayonini to’g’ri tashkil etib boshqarish texnologiyasi. 27. Erkin ta’lim texnologiyasi. 28. Sirtqi ta’lim texnologiyasi. 29. Eksternat ta’lim texnologiyasi. 30. Keys-stadi texnologiyasi. 31. ECTS kreditlari.

Muhokamalar va natijalar. “Texnologiya” - yunoncha “techne” so’zidan olingan bo’lib, mahorat, san’at va “logos” - so’z, ta’limot ma’nosini anglatadi. Mahorat bilan dars berish. Texnologiya - jarayonlarni amalga oshirish usullari va vositalari haqidagi bilimlar yig’indisi, shuningdek obyektida sodir bo’ladigan sifat o’zgarishlar tushiniladi.

Ishlab chiqarish texnologiyasi: xom-ashyo, materiallar, yarim fabrikatlar yoki mahsulotlarga ishlov berish yoki qayta ishlash yo’llari va usullari yig’indisi yuqorida ko’rsatilgan yo’llar va usullarni ishlab chiquvchi hamda takomillashtiruvchi fan. Qazib olish, ishlov berish, qayta ishlash, sifatini nazorat qilish, tashish, omborga joylash, saqlash, sotish, amalda qo’llash jarayoni.

Texnologik jarayon – mahsulot ishlab chiqarishning yagona jarayonini hosil qiluvchi texnologik operatsiyalar yig'indisi Texnologik operatsiya – ishchi tomonidan o'zining ish o'rnida bajariladigan, yakuniga yetkazilgan harakat ko'rinishidagi texnologik jarayonning bir qismi.

Texnologik xarita - ma'lum bir mahsulotni ishlab chiqarish texnologik operatsiyalarini ketma-ketligini bayon qiluvchi texnik hujjat.

Texnologik rejim - texnologik operatsiyalarni amalga oshirishni belgilovchi tartib bo'lib, ma'lum bir mahsulotni ishlab chiqarishda bajariladigan operatsiyalarning vaqti, shartlarini belgilaydi. Yuqorida keltirilgan tushunchalar tahlilidan kelib chiqib, har qanday so'z, tushunchalar jamiyatdagi o'zgarishlar bilan bog'liq holda muomalaga kiritiladi. Shu o'rinda “pedagogik texnologiya” nazariyasining vujudga kelishi va rivojlanish tarixiga nazar tashlaylik: Sho'rolar tuzumi davri- 30-yillarda “pedagogik texnika” tushunchasi maxsus adabiyotlarga paydo bo'la boshladi va u o'quv mashg'ulotlarini aniq va samarali tashkil etishga yo'naltirilgan usul va vositalar yig'indisi sifatida qaraldi. Shuningdek, bu davrlarda pedagogik texnika deb o'quv va laboratoriya jihozlari bilan muomala qilishni uddalash, ko'rgazmali qurollardan foydalanish tushunildi. 40-50-yillarda esa o'quv jarayoniga o'qitishning texnik vositalarini joriy etish davri boshlandi. Ayniqsa, kino, radio, nazorat vositalari, ulardan foydalanish metodikasi pedagogik texnologiyalariga tenglashtirildi. 60-yillar o'rtalariga kelib, bu tushunchalar mazmuni chet el pedagogik nashrlarida keng muhokamaga tortildi. 1961-yildan boshlab AQSHda “Ta'lim texnologiyasi”, Angliyada “Pedagogik texnologiya va dasturli ta'lim”, Yaponiyada esa 1965-yillardan “Pedagogik texnologiya” jurnallari chop etila boshlandi. 1971-yilda xuddi shu nomli jurnal Italiyada chiqarila boshlandi.

B.Ziyomuxammadovning fikricha - o'qituvchi (pedagog)ning o'qitish vositalari yordamida tahsil oluvchilarga muayyan sharoitlarda ko'rsatgan tizimli ta'siri natijasida ularda jamiyat uchun zarur bo'lgan va oldindan belgilangan ijtimoiy sifatlarni intensiv tarzda shakllantiruvchi ijtimoiy hodisa deb ta'riflash mumkin. Ta'riflar nazariyasi bo'yicha bunday ijtimoiy hodisani pedagogik texnologiya desa bo'ladi. “Pedagogik texnologiya - o'quv jarayonini texnologiyalashtirib, uning qayta tiklanuvchanligini hamda pedagogik jarayon turg'unligini oshirib, bu jarayon ijrochisining subyektiv xususiyatlaridan uni ozod qiladi”, - deydi (V.M.Monaxov). M.V.Klarin fikricha, pedagogik texnologiya - o'quv jarayoniga yondashgan holda, oldindan belgilab olingan maqsad ko'rsatkichlaridan kelib chiqib o'quv jarayonini loyihalashtiradi. I.Ya.Lernerning fikriga ko'ra, pedagogik texnologiya - o'quvchilar harakatlarida aks etgan o'qitish natijalari orqali ishonchli anglab olinadigan aniqlanadigan maqsadni ifodalaydi. V.P. Bospalkoning o'zbekistonlik shogirdlaridan N.Sayidaxmedov va A.Ochilovlarning fikricha, pedagogik texnologiya - bu o'qituvchi (tarbiyachi)ning o'qitish vositalari yordamida tahsil oluvchilarga muayyan sharoitda ta'sir ko'rsatishi va bu faoliyat mahsuli sifatida ularda oldindan belgilangan shaxs sifatlarining jadal shakllanishini kafolatlaydigan jarayonidir.

Xulosa. O'zbekistonlik pedagog olim B.L.Farberman pedagogik texnologiyaga quyidagicha ta'rif beradi: “Pedagogik texnologiya - ta'lim jarayoniga yangicha yondoshuv bo'lib, pedagogikada ijtimoiy-muhandislik ong ifodasi. U pedagogik jarayonni texnika imkoniyatlari va insonning texnikaviy tafakkuri asosida standart holga solib, uning optimal loyahasini tuzib chiqish bilan bog'liq ijtimoiy hodisadir”. Pedagogik adabiyotlarda pedagogik texnologiyaga berilgan boshqa ta'riflar ham keltiriladi, bizningcha, eng maqbuli YUNESKO ta'rifidir. “Pedagogik (ta'lim) texnologiya”(si) – ta'lim-tarbiya va shaxsni rivojlantirish jarayonlarini maqbullashtirish maqsadida inson va texnika imkoniyatlari hamda ularning o'zaro ta'sirini hisobga olib o'quvchilarda bilim, ish-harakat usullari va ijobiy shaxsiy fazilatlarini shakllantirish va rivojlantirishni ko'zda tutuvchi loyihalashtirish, tatbiq etish (amalga oshirish), natijalarni maqsad bilan qiyoslab kerakli tuzatishlarni kiritish bosqichlarini o'zida mujassamlashtiruvchi tizimdir.

Adabiyotlar

1. Bafaevich, Azimov Barot, and Azimova Mukhaye Baratovna. "The Importance of Teaching Methods of Fine and Applied Arts." *Middle European Scientific Bulletin* 9 (2021).
2. Baratovna, A. M., & Bafoyevich, A. B. (2020). Basic techniques for painting fabrics. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 10(5), 1441-1445.
3. docent Q. J. Jumaev, candidate of pedagogical sciences docent T.R.Sobirov, senior lecturer M. B. Azimova. «MODERN APPLICATION AND DECORATION ART OF BUKHARA» *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal* SSN: 2249-7137 Vol. 11, Issue 1, January 2021 Impact Factor: SJIF 2020 = 7.13 Индия
4. dosent Mamatov Dilshod Kodirovich senior lecture Azimova Mukhayo Baratovna. «THE SOUL OF THE ARTIST» International Virtual Conference on Innovative Thoughts, Research Ideas and inventions
5. АЗИМОВ Б.Б., М.Б.АЗИМОВА Ансабль Надира Диван Беги. International Conference EUROPE, SCIENCE AND WE EVROPA, VEDA A MY EVROPA НАУКА И МЫ №2. 2020 PHATA, CZECH REPUBLIK ЧЕХИЯ, Стр 26-28.
6. АЗИМОВ Б.Б., М.Б.АЗИМОВА, Basic techniques for painting fabrics *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal* SSN: 2249-7137 Vol. 10, Issue 5, May 2020 Impact Factor: SJIF 2020 = 7.13 Индия, Стр.1441-1445

Дилшод МАМАТОВ
Бухоро давлат университети
тасвирий санъат ва
муҳандислик графикаси
кафедраси доценти

УМУМИЙ ЎРТА ТАЪЛИМ МАКТАБ ЧИЗМАЧИЛИК ДАРСЛАРИДА КОМПЬЮТЕР ГРАФИКАСИДАН ФЙДАЛАНИШ МЕТОДИКАСИ

Мақола келажакдаги ўқитувчиларни компьютер анимацияси моделлари ёрдамида расм чизишга тайёрлаш жараёнида ахборот технологиялардан фойдаланиш мазмуни ва моҳиятига бағишланган.

Калим сўзлар: муҳандислик графикаси, ахборот коммуникацион технологиялар, мустақил таълим, ўқув тайёргарлик, ўқув жараёни.

Статья посвящена содержанию и сущности применения информационных технологий в процессе подготовки будущих учителей черчения средствами компьютерных анимационных моделей.

Ключевые слова: инженерная графика, информационно-коммуникационные технологии, самостоятельное обучение, обучение, учебный процесс.

The article is devoted to the content and essence of the application of information technologies in the process of training future teachers of drawing by means of computer animation models.

Key words: engineering graphics, information and communication technologies, self-study, training, educational process.

Келажакдаги чизмачилик ўқитувчиларини тайёрлашда, айниқса, замонавий шароитларда график фанлар бўйича компьютер технологияларидан фойдаланиш зарурати ва ушбу фан учун тўғри илмий асосланган назария ва ўқитиш усулларининг етишмаслиги бизга танланган муаммони долзарб деб ҳисоблашга имкон беради. Бундан ташқари, тадқиқотнинг долзарблиги ва мақсадга мувофиқлиги, асосан, компьютер технологиялари етарли даражада идрок етишни ташкил етиш, ўқув материални катта маълумот мазмуни ва ўқиш учун ажратилган чекланган вақт билан тузиш масаласини муваффақиятли ҳал қилишга имкон беради, бу қуйидагилардан биридир: ўқув жараёнида асосий, шу жумладан келажакдаги расм ўқитувчиларини тайёрлашда. Жамият битирувчисига қўядиган замонавий талаблар шароитида ижодий қобилиятларни ривожлантиришга қаратилган дарсларнинг самарадорлиги ва сифатини оширишга имкон берадиган компьютер анимацияси моделлари орқали талабаларга, келажакдаги расм ўқитувчиларига дарс бериш методикасини ишлаб чиқиш, ушбу тадқиқотнинг муаммоси ва мақсадини аниқлади.

Асосий қисм. Чизмачилик таълими ривожланиб бораётган мустақил давлатимизнинг барча тармоқларида янги технологиянинг яратилиши ва жорий қилинишида инсон амалий фаолиятида тутган ўрни билан белгиланади. Жаҳонда информатика ва ахборот технологиялари жадал суръатлар билан ривожланиб, такомиллашиб бораётган соҳадир.

Баъзи бир мактабларда замонавий компьютерларнинг етишмаслиги; чизмачилик фани ўқитувчиларининг компьютер воситаларидан фойдаланишни билмасликлари; баъзи бир мактабларда замонавий компьютерлар бор, бироқ керак бўлган дастур (программалар)нинг бўлмаслиги. (булар “AutoCAD”, “3D MAX”, “Компас”, “CorelDRAW” ва “Photoshop”) мисол бўла олади. Мактабда компьютер графикасини ўқитишдан асосий мақсад, ўқувчиларга чизмачилик ва муҳандислик графикаси фанларидан бажариладиган график ахборотларни чизма, диаграмма ва схемалар каби тасвирларни компьютер ёрдамида бажариш тартиби ва қоидаларини ўргатишдан иборат. “Компьютер графикаси”нинг асосий масаласи амалий ва операция дастурлар ҳамда тайёр буйруқлар пакетидан фойдаланиб, лойиҳалаш ва технологик жараёнларнинг моделларини яратиш ишларини ўқувчилар томонидан компьютерда эркин бажаришлари учун зарур бўлган билим ва малакаларга эга бўлишдан иборат.

Чизмачилик таълими бўйича давлат таълим стандартида ўрта умум таълим мактабининг 9-синфида тақвимий-мавзуй режасида 4 соатлик дарс ажратилган. “Paint”, “AutoCAD” дастурлар системасида график тасвирларни яшаш, чизма шрифтлари, текис ва ҳажмли шакллар тасвирларини яшаш бўйича мавзулар ажратилган. Замонавий дарсга жуда катта талаблар қўйилмоқда. Дарс жараёнида информацион технологиядан фойдаланишнинг методикасини ўрганиб чиқишга ҳаракат қилдик.

XXI аср компьютер техникаси асри деб бежиз айтилмаган. Ҳозирги вақтда замонавий техникалар ривожлангани сари, барча ўқув даргоҳларида ҳам дарслар замонавий ахборот

технологиялардан фойдаланиб ўтиляпти. Узлуксиз таълим тизимининг барча турларида фундаментал билимлардан иборат бўлган. Умумтаълим фанлар бўйича ўқув адабиётлари, асосан, анъанавий босма шаклда тайёрланади. Ҳозирги замонавий ўқув дарсликлари уларнинг электрон вариантлари ҳамда зарур бўлган дастурларнинг дисклари, дискеталари билан биргаликда илова қилинмода. Бу эса ўз навбатида машғулотларни замонавий электрон техник воситалардан фойдаланиб ташкил қилишга қулай бўлмоқда. Чизмачилик фанини ўқитишда компьютер технологияларидан фойдаланиш, компьютерлаштириш муаммолари юзасидан бир қанча кузатиш ишлари олиб борилган.

Агар ишлаб чиқилган ўқитиш методикаси мантиқан тўғри ва услубий нуқтаи назаридан мукамал бўрлса, назарий ва амалий билимларни осон ва қулай ўзлаштириш ҳамда ўқув жараёнида вақтни тежаш мумкин бўлади. Бунда ҳар бир педагог-ўқитувчидан бу фаннинг назарий асосларини чуқур билиши қуйидаги амалий малакаларга эга бўлиши талаб қилинади:

1. Машғулотларни муаммоли ва инноватцион технологиялардан фойдаланиб ташкил қилиш.
2. Ўқувчиларни замонавий компьютер графикаси имконияллари билан таништириб бориб, уларни компьютер билан ишлашга руҳан тайёрлаш.
3. Чизмачилик ва компьютер графикасининг ўзаро боғлиқлиги, унинг жамиятда тутган ўрнини асосли тушунтириш орқали ўқувчиларни касбий йўналтириш.
4. Ўқувчиларда чизмачилиқдан олган билим ва кўникмаларини компьютерда қўллай олиш малакасини шакллантириш.
5. Компьютер графикаси имкониятларидан фойдаланиб, ўқувчиларнинг фазовий тасавури ва ижодой фикрлаш қобилиятларини ўстириб бориш.

Чизмачилиқда компьютер учун ажратилган машғулот мавзуларни танлашда ўқувчиларни “AutoCAD” дастурининг қуйидаги: кесма чизиш, уни бўйлаш, унга тур бериш, чизиқларни турларга ажратиш, айлана чизиш ва унинг асосида туташма ясаш, ортиқча чизиқларни ўчириш, тасвирни сақлаш, матн ёзиш, чизилган чизмани ва ёзилган матнни таҳрир қилиш, ўлчам қўйиш каби буйруқлардан амалий фойдаланишга ўргатиш. Компьютерда чизма бажариш малакаларини ошириш каби кетма-кетликларни бажариш мақсад қилиб қўйилган. Бу буйруқлардан фойдаланиб бажариладиган чизмалар чизмачилиқни “Геометрик чизмачилик” бўлимидаги “Туташма” мавзусида кўп учраганлиги сабабли, компьютер графикасидан 1- график ишига вазифа вариантлари сифатида текис контур чизмаларни олиш услубий жиҳатдан тўғри бўлади.

1-гарфик лаборатория иши А4 (210x297 мм) форматда бажарилиб, туташмага оид вазифа бажарилади.

Шу нуқтаи назардан келиб чиқиб, ўқувчилар учун осон ва ўрта мураккаблиқдаги туташмаларни танлаб ишлаб чиқилди. Улар ҳар бир ўқувчига машғулот ўтказувчи ўқитувчи томонидан шахсий вазифа қилиб берилди.

“Текис контур” чизмасини қуйидаги кетма-кетликда бажариш тавсия этилади.

1. Текис контурнинг ўлчамларидан келиб чиққан ҳолда А4 формат танлаб олинади. Сўнгра бу форматда туташманинг симметрия ўқлари ва марказ чизиқлари “Отрезок” – “Кесма” марказ буйруғидан фойдаланиб ўтказилади. Марказ чизиқларини ўтказишда улар орасидаги масофани “Суриш” – “Сдвик” буйруғидан ёки кесма узунлигини тескор киритиш усулидан фойдаланиб киритилади.

2. Текис контур чизмасида берилган чизиқлар, яъни тўғри чизиқ ва айланалар чизиб олинади. Бунда “Отрезок” – “Кесма” ва “Круг” – “Айлана” буйруқларидан фойдаланилади.

3. Текис контур чизмасидаги туташма элементи - айлана ёйи ўтказилади. Компьютерда бундай айлана ёйи тўлиқ айлана кўринишда чизиш панелидаги ёки “Рисование” менюсидаги “Круг” – “Айлана” буйруғидан фойдаланиб чизиб олинади. Бунинг учун уларнинг бирортасига кириб, ундаги “Кас/Кас/Радиус” буйруғи юкланади ва тахминий уруниш нуқталари “Сичконча” ёрдамида, мулоқотлар қаторидаги сўровга туташма радиуси киритилади ва “Энтер”ни юклаш билан туташма ёйи тўлиқ айлана бўлиб тасвирланиб қолади. Шундай амалларни бажариш асосида чизмадаги барча туташмалар бажарилади. Улардаги ортиқча айлана ёйларини чизмадан йўқотиш учун, “Обрезат” – “Кесиш” буйруғидан фойдаланилади.

Юқоридаги босқичларда бажарилган “текис контур” чизмаси тахт қилинади. Яъни 1-график ишни қоғозга чиқариб олишдан аввал, унинг чизиқлари керакли турларда ва йўғонликларда бажариб чиқилади. Ўқ ва марказ чизиқлари иккинчи “Бўлайер” буйруғидан фойдаланиб бажарилади. Асосий чизиқлар йўғонлигини, экраннинг энг пастки “Режим” - “Ҳолат” қаторидаги “Веслинг” буйруғига кириб кўрилади ва текширилади. Агар чизмада бирор йўғонлаштирилмаган чизиқ қолиб кетган бўлса,

уни ажратиб учинчи “Бйлайер” буйруғидан фойдаланиб йўғонлаштирилади. Агар чизмадаги чизиқларга ранг бериш лозим бўлса биринчи “Бйлайер” буйруғидан фойдаланилади.

“Текис контур” вазифасида берилган ўлчамлар, экранда бажарилган чизмага қўйиб чиқилади. Ўлчам чизиқларини, стрелкаларини ва ўлчам рақамларини кўрсаткичлари “Формат” менюсидаги “Размерный стили...” буйруғига кириб. “Мениджер стилиа измеринейе” дарчасидан фойдаланиб танлаб олинади. Тайёр бўлган “Текис контур” чизмаси қоғозга чиқариш учун тайёр ҳолда хотирада сақланади ва чоп этилади. Ўқувчилар компьютер графикасидан олган билим ва кўникмаларини биринчи график лаборатория ишини бажариб мустақамлайдилар ва амалий малакаларини оширадидлар.

Юқорида “Текис контур” мавзусига оид “Туташма” топшириғини бажариш батафсил тушунтирилди. Чизмачилик фани учун яратиладиган адабиётларда мавзунини ёритиш кетма-кетлиги кўрсатилиши компьютер графикасидан топшириқларни бажаришни анча енгиллаштиради. Шунингдек, чизмаларни компьютерда бажаришнинг кетма-кетлиги, алгоритминини бериш зарур деб ўйлаймиз. Бунинг бир нечта сабабини кўрсатиб ўтамиз.

- мактаб чизмачилик дастурида компьютер графикаси учун ажратилган соат миқдори жуда оз;
- дастурда кўрсатилган чизиш дастурларидан фойдаланувчи сифатида ишлаб билиш учун вақт етарли эмас;

- чизмачилик ўқитувчилари “AutoCAD”, “3D MAX”, “Компас”, “CorelDRAW” ва “Photoshop” дастурлари билан тўлиқ таниш эмас.

Хулоса қилиб айтиш мумкинки, юқорида кўрсатилган тартибда мавзуларни ёритиш ўқувчи ва ўқитувчиларнинг чизмаларни компьютерда бажаришини таъминлайди ва енгиллаштиради.

Адабиётлар

1. Маматов Д.К., Собирова Ш.У Особенности организации самостоятельной работы студентов Педагогические науки.

2. Маматов Д.К. Организация самостоятельной работы студентов первая международная научно-методическая конференция междисциплинарные исследования в науке и образовании.

3. D. Mamatov Muhandislik kompyuter grafikasi. Darslik. –Buxoro: “Sadriiddin Salim Buxoriy” nashriyoti, 2020.

4. Samadovich A. S. Methodics of using programmed means of education for the formation of professional skills of future teachers of fine art.

5. N.J. Yadgarov. (2021). Methods using the 3ds max package in teaching projection drawing in school. *Euro-Asia Conferences*, 1(1), 124–127.

Dilshod MAMATOVBuxoro davlat universiteti
tasviriy san’at va muhandislik grafikasi
kafedrası dotsenti**Sevara NURMURODOVA**Buxoro davlat universiteti
magistri**OLIV TA’LIM TIZIMIDA TALABALARNING TASVIRIY SAN’AT FANLARIDAN
MUSTAQIL TA’LIM JARAYONINI TASHKIL QILISH MUAMMOLARI**

Maqolada oliy ta’lim tizimida talabalarining mustaqil ishlarini tashkil qilishdagi muammolar, va mustaqil ishlarni tashkil qilishda professor-o’qituvchilarning vazifalari haqida fikr yuritilgan.

Kalit so’zlar: talaba, mustaqil ish, professor-o’qituvchi, metodik qo’llanma, mustaqil faoliyat, moddiy-texnik va dasturiy taminot, pedagogic texnologiya.

В статье рассматриваются проблемы организации самостоятельной работы студентов в системе высшего образования, а также роль профессоров и преподавателей в организации самостоятельной работы.

Ключевые слова: студент, самостоятельная работа, профессор-преподаватель, методическое пособие, самостоятельная деятельность, логистика и программное обеспечение, педагогическая технология.

The article discusses the problems in the organization of independent work of students in the higher education system, and the role of professors and teachers in the organization of independent work.

Keywords: student, independent work, professor-teacher, methodical manual, independent activity, logistics and software, pedagogical technology.

Kirish. Hozirgi zamon talablariga binoan oliy o’quv yurtlari oldida turgan eng muhim vazifalardan biri jahon standartlari talablariga javob bera oladigan bilimli, zukko va raqobatbardosh mutaxassislar tayyorlashdan iboratdir.

Yuqoridagilarni nazarda tutib bugun talabalar faoliyatida mustaqil ta’limni joriy etish davr talabi. Mustaqil ta’lim deyilganda o’quv materiallarini o’quvchilar ongida ilmiy izlanishga o’xshata bilish vazifalari va mustaqil fikr bo’ladigan qilib o’rgatish tushuniladi.

Asosiy qism. Oliy ta’lim tizimida mustaqil ta’limni tashkil etish, talabani mustaqil ishlashiga undovchi motivlarni aniqlash, ularning mustaqil bilim olish ko’nikmalarini shakllantirish dolzarb pedagogik muammo hisoblanadi. Chunki axborot va bilimlar doirasi tez sur’atlar bilan kengayib borayotgan hozirgi sharoitda barcha ma’lumotlarni faqat dars mashg’ulotlari paytida talabalarga to’liq yetkazib bo’lmaydi.

Tajribalar shuni ko’rsatadiki, talaba faqat mustaqil shug’ullanganda va o’z ustida ishlagandagina bilimni chuqur o’zlashtiradi, ularda mustaqil faoliyat ko’rsatish qobiliyati shakllanadi hamda ijodiy ishlashga qiziqish paydo bo’ladi. Shu sababli talabalarining mustaqil ta’lim olish jarayonini tashkil etish uchun zarur bo’lgan barcha o’quv-uslubiy ta’minotni yaratish oily ta’lim muassasasi oldida turgan asosiy vazifa hisoblanadi.

Rivojlangan davlatlarda jamiyat taraqqiyoti oily ta’lim rivojlanishi bilan uzviy bog’langan bo’lib, zamonaviy axborot texnologiyalar zamirida fan va texnikaning rivojlanishi jamiyatda mustaqil ta’limga bo’lgan ehtiyojini yana kuchaytiradi. Bu ta’lim muassasalarida ta’lim oluvchilarni mustaqil bilim olishlarini yangi pog’ona ko’tarishni taqazo qilmoqda.

Kafedralar professor-o’qituvchilariga fanlardan talabalar mustaqil ishlarini bajarilishini tashkil etishda quyidagi talablar qo’yiladi:

Misol uchun chizma geometriya fanidan:

a) fanning o’ziga xos xususiyatlarini e’tiborga olgan holda talabalar mustaqil ishlari mazmuni va hajmini me’yoriy-metodik hujjatlarga tayanib asoslash;

b) talabalar mustaqil ishlarini tabaqalashtirilgan holda rejalashtirish hamda tematikasini shakllantirish;

d) talabalar mustaqil ishlarini fanlarning xususiyatlarini e’tiborga olgan holda va talablari asosida mavzudan o’tgan sari murakkablashtirib borish tamoyili asosida tayyorlash;

e) ta’lim yo’nalishlari bo’yicha umumta’lim, umumkasbiy va ixtisoslik fanlaridan talabalar mustaqil ishlarning mazmuni va murakkablik darajasini tahlil etish va shu asosda fanlardan talabalar mustaqil ishlari dasturini ishlab chiqish.

Talabalar mustaqil ishlarini rejalashtirish jarayoniga boshqarishda asosiy mas’uliyat fan o’qituvchisi zimmasiga yuklanadi. O’qituvchi tomonidan zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida darsning modeli aniqlanadi, o’quv maqsadlari (o’qituvchining va identiv o’quv maqsadlari) shakllantiriladi.

Shu asosda har bir asosiy savol bo’yicha mustaqil ish topshiriqlari tuziladi hamda o’quv mashg’ulotlari jarayonida talabalar faoliyatini boshqarish mustaqil ishga jalb etish, nazorat qilish, rag’batlantirish, baholash, xulosalash kabi bosqichlarni puxta tayyorlashga erishiladi. Fan bo’yicha o’quv dasturi talabalar mustaqil ishlarini rejalashtirishda asosiy manba hisoblanadi.

Talabalar mustaqil ishlarini bajarish jarayoni loyihalashtirilayotganda talabalarda o’z-o’zini boshqarish va nazorat qilish ko’nikmalarini shakllantirilishi e’tiborga olinadi. Talabalar mustaqil ishlarini o’qituvchining o’quv dasturida fan bo’yicha amalga oshiriladigan ishlar to’la aks ettiriladi.

Muhokamalar va natijalar. Talabalar mustaqil ishlarini amalga oshirishda samaradorlik ko’p jihatdan topshiriqlarning to’g’ri rejalashtirilganligiga, aniq maqsadni mo’ljallab tayyorlanganligiga, tarqatma va o’quv-metodik materiallarning sifatiga har tomonlama bog’liq.

Moddiy-texnik va dasturiy taminotning talabalar mustaqil ishlarining tashkil qilishda roli kattaligini e’tiborga olgan holda mustaqil ishlarni bajarishdagi samaradorlikni o’quv- metodik va axborot ta’minoti sifatiga aloqadorligi qonuniyatlarini ilmiy-metodik jihatdan o’rganish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Shu o’rinda o’quv-metodik adabiyotlar, ma’ruza matnlar, o’quv-metodik majmualar me’yoriy o’quv metodik hujjatlar, topshiriqlar to’plami, ilmiy, ilmiy–metodik hamda davriy nashrlarni alohida e’tiborga olish zarur.

Talabalar mustaqil ishlari samaradorligining fan o’qituvchilarning uslubiy nuqtayi nazardan puxta bilimga egaligi va ularning pedagogik mahoratiga bog’lanishi ham o’rganilishi zarur bo’lgan masalalardandir.

Talabalar ijodiy qobiliyatlarining rivojlanganligi ularda yuqori darajadagi faollik hamda mustaqillikning shakllanganligi muhim omillaridan hisoblanadi. Ularda ijodiy qobiliyatni shakllantirish va rivojlantirishda mustaqil ta’limning katta ahamiyatga va imkoniyatlarga ega ekanligi masalalari J.Tolipovanning ilmiy-metodik ishlarida atroflicha tahlil etilgan.

Talabalarning ijodiy qobiliyatini rivojlantirishda o’quv fani mazmunining asosiy ahamiyatga ega ekanligini e’tiborga olgan holda, o’qituvchi tomonidan o’quv materiallarni bayon etishda eksperimental faktlar va ularning fan nazariyasi bilan bog’lanishi hamda qanday tajribalar asosida tasdiqlanishini to’la tushuntirish talab qilinadi. Mustaqil ta’lim olish talabalarda ijodiy faoliyatni faollashtiradi, o’zlashtirgan bilimlari chuqurlashib boradi, aqliy qobiliyatining takomillashishini ta’minlaydi.

Mustaqil ta’limning yoki uning muhim tarkibiy qismi bo’lgan talabalar mustaqil ishlarining reja asosida puxta ishlangan dastur asosida bajarilishi erkin fikrlashni shakllantirishda ham katta ahamiyatga ega bo’ladi.

Mustaqil ta’lim samaradorligini oshirish uchun dastlabki kurslarda talabalarning fanlardan auditoriyadan tashqari mustaqil ishlarini tashkil etishning o’ziga xos xususiyatlari, kutubxonada adbiyotlardan va internetdan foydalanib turish zarur.

Bu ishlar kafedralar professor-o’qituvchilari tomonidan reja asosida amalga oshirilishi talab etiladi.

Bugungi zamonaviy kadrlarga qo’yilgan talablarda chuqur nazariy va amaliy bilimlar bilan bir qatorda tanlangan sohasi bo’yicha mustaqil faoliyat ko’rsata oladigan, o’z bilimi va malakasini mustaqil ravishda oshirib boradigan, masalaga ijodiy yondashgan holda muammoli vaziyatlarni to’g’ri aniqlab, tahlil qilib, sharoitga tez moslasha oladigan mutaxassislarni tayyorlash asosiy vazifalardan biri sifatida belgilangan.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, talabaning mustaqil ishlashga o’rgatish ko’p jihatdan fan o’qituvchisiga bog’liq. Agar professor-o’qituvchilar bu jarayonga mas’uliyat bilan yondashib, tegishli nizom va yo’riqnomalar asosida ishlarni tashkil qilsalar va bunga oliy ta’lim muassasida yetarli sharoit va imkoniyatlar bo’lgandagina yuqori natijalarga erishiladi.

Shuni unutmaslik lozimki, bo’lajak mutaxassisni ishlab chiqarishda mustaqil faoliyatini yurita olish ko’nikmasi faqat mustaqil bilim olish hamda uni amalda sinab hozirgi kun talablariga javob berishiga layoqatli bo’ladi.

Adabiyotlar

1. Шаламов В. В организация самостоятельной работы в образовательных учреждениях. – “Проект Ахей”, 2008.
2. Болтаева М. Дадамирзаев М. Мустақил иш – таълимнинг фаол шакли ва методи сифатида\| Педагогик таълим. 2008 4-сон 32-36 бетлар
3. Беляева А. Управление самостоятельной работой студентов\| Высшее образование в Россию 2003 №6. – С. 105-109

Dilshod MAMATOVBuxoro davlat universiteti
tasviriy san’at va muhandislik grafikasi
kafedrası dotsenti**Zarnigor RO‘ZIMURODOVA**Buxoro davlat universiteti
magistri**CHIZMACHILIK DARSLARIDA KOMPYUTER TEXNOLOGIYALARIDAN
FOYDALANIB O‘QUVCHILARNING ESTETIK MADANIYATINI RIVOJLANTIRISH
MUAMMOLARI**

Maqolada respublika umumta’lim maktablarida rasm chizishni o’rgatish jarayonida kompyuter texnologiyalaridan foydalanish muammolari va ularni hal etish yo’llari haqida so’z yuritilgan.

Kalit so’zlar: grafik tasvir, kompyuter, chizmachilik, kompyuter grafikasi, elektron darslik, musiqa, matn, suxandon so’zi, video tasvir, multimedia, harakat, animatsiya.

В статье рассматриваются проблемы использования компьютерной технологии в процессе преподавания черчения в общеобразовательных школах республики и пути их решения.

Ключевые слова: графическое изображение, компьютер, рисунок, компьютерная графика, электронный учебник, музыка, текст, слово суxандон, видеоизображение, мультимедиа, действие, анимация.

The article deals with the problems of using computer technologies in the process of teaching drawing in secondary schools of the republic and the ways of their solution.

Key words: graphic image, computer, drawing, computer graphics, electronic textbook, music, text, suxandon word, video image, multimedia, action, animation.

Kirish. O’quvchilarning grafikaviy tayyorgarligi takomillashuvi so’nggi yillardagi ilg’or g’oyalar asosida ta’limni qayta qurishning qanchalik tez va muvaffaqiyatli amalga oshirilishi bilan belgilanadi. Umumta’lim maktablarida hozir yangi dasturlar bo’yicha ish izchil tashkil etilgan, yangi avlod darsliklari yaratish ustida mutaxassis-olimlar ish olib bormoqdalar. Endi esa o’qitish metodlarini yanada takomillashtirish asosiy masalalaridan biridir. Bu yo’nalishdagi izlanishlarning zarurligi, birinchidan hozirgi zamon darsiga, o’qituvchilarning ilmiy metodik tayyorgarligiga bo’lgan talablarning ortayotganligidan bo’lsa, ikkinchidan so’nggi yillarda metodik yangiliklarni didaktik nuqtayi nazardan o’qituvchilarning baholay olishiga bo’lgan talabning ortib borishi bilan izohlash mumkin.

Taniqli amerikalik olim A.Beytening yozishicha, ta’lim tizimida axborot uzatishning beshta asosiy usuli mavjud: 1) kishilarning o’zaro jonli muloqoti (verbal); 2) matn (grafik tasvir bilan birgalikda); 3) radio; 4) televidenie; 5) komputer. Bular orasida keng imkoniyatga ega bo’lgan usul komputer texnologiyasi bo’lib, o’quvchilarni mustaqil bilim egallashga yetaklaydi. Shu munosabat bilan respublikamiz umumiy o’rta ta’lim maktablarida chizmachilik ta’limi jarayonida komputer texnologiyasi imkoniyatlaridan foydalanish haqida to’xtalamiz.

Asosiy qism. Komputer texnikasi tasvirlarini almashtirish jarayonida bajariladigan grafik amallarni animatsiyali tasvirlar yordamida ko’rsatish imkoniyatiga ega bo’lib, o’quvchilarning abstrakt tushunchalarni oson o’zlashtirishlariga ko’maklashadi va ta’lim jarayonining samaradorligini oshiradi.

Chizma geometriya va chizmachilik fanida proyeksiyalash bilan bog’liq jarayonlarni komputerda harakat (animatsiya)li vositalaridan foydalanish orqali o’qitishning samaradorligi oshishiga erishildi. Bu fanlardan amaliy mashg’ulotlar “Yamaha“ komputeri yordamida “Beysik“ tilida yozilgan dasturlar asosida olib borildi va bo’lajak o’qituvchilar maktabda chizmachilikni o’qitishda komputerdan foydalana olishga tayyorlana boshlandi. Biroq umumiy o’rta ta’lim maktabida chizmachilikni o’qitish jarayonida komputer texnologiyasidan foydalanishning ilmiy-metodik jihatlari haligacha tadqiq qilinmagan

Haqiqatdan ham, bugungi kunda respublikamizda ilm-fanning jadal taraqqiy qilishi va bilimlarning tez yangillanishi, yangi texnologiyalarning kirib kelishi, zamonaviy axborot-kommunikatsiya tizimining barcha soha, jumladan, ta’lim jarayonida tadbir etilishi, komputerlashtirishni yanada rivojlantirish va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish davr talabidir. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining “Kompyuterlashtirishni yanada rivojlantirish va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish to’g’risida”gi Farmoni va O’zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Kompyuterlashtirishni yanada rivojlantirish va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish chora-tadbirlari to’g’risida”gi Qarorlari

fikrimizning dalilidir. Hozirgi kunda zamonaviy darsga juda katta talablar qo'yilmoqda. Bu talablardan biri dars jarayonida informatsion texnologiya va elektron qo'llanmalardan o'z o'rnida va oqilona foydalanishdir. Ammo umumiy o'rta ta'lim maktab chizmachilik fanida informatsion texnologiya va elektron qo'llanmalardan foydalanishning amaliy va nazariy asoslari haligacha to'liq o'rnatilmagan.

Elektron darslik yoki o'quv qo'llanmasi deganda keng ma'noda axborotlarning yangi avlodi, an'anaviy darsliklarning afzalliklarini komputar texnologiyasi bilan uyg'unlashtirishga yordam berdigan, o'quv axborotlarning ko'p variantli (musiqa, suxandon ovozi, matn, tasvir, multimedia) didaktik tizimini tushunamiz. Elektron qo'llanma maxsus ssenariy asosida tayyorlanadi. Didaktik tizimli elektron darslik bir nechta tarkibiy qismlardan iborat.

Musiqa – elektron darslikning alohida qismi bo'lib, elektron darslikning mavzusi va mazmunidan kelib chiqib, unga uyg'unlashgan musiqa tanlanadi.

Matn – har bir elektron darslik, albatta, tegishli matn bilan berilishi, unda o'quvchi bilib oladigan ilmiy tushunchalarning ta'rifi ixcham va lo'nda ifodalanishi, har bir paragrafqa aloqador sarlavhalar ostida o'zlashtirilishi lozim bo'lgan tayanch tushunchalarning ta'rifi berilishi kerak.

Suxandon so'zi – har qanday o'quv fanidan ishlab chiqariladigan elektron darsliklarda suxandon ovozidan foydalaniladi, ammo uning so'zi matnni aynan takrorlanmasligi kerak. Agar o'quvchi suxandonning so'zini bir eshitishda tushunmasa, uni takror tinglash imkoni bo'lishi lozim.

Video tasvir – har qanday elektron darslikning eng muhim tarkibiy qismlaridan biridir. Tasvirlar ikki yoki har xil rangli qilib tayyorlanishi, u matndagi ilmiy va boshqa tushunchalarning mohiyatini ochib berishi, matn bilan ko'rgazmaning uyg'unligini ta'minlashi va darslikka kiritiladigan ko'rgazmali (illustrativ) materiallarga qo'yildigan barcha texnik va didaktik talablar darajasida bo'lishi lozim. Har bir tasvir matn ifodalangan betda joylashishi kerak, aks holda o'quvchining fikri chalg'ishi mumkin.

Multimedia – elektron darsliklarning xarakterli xususiyatlaridan eng muhimi, u harakatning mavjudligini ifoda etadi, aks holda u oddiy darslikdan farq qilmasligi mumkin.

Harakat (animatsiya) esa multimedia, multiplikatsiya usullaridan foydalanib amalga oshiriladi. Ko'z bilan ko'rib bo'lmaydigan jarayonlarni, masalan, fizikadan ichki yonuv dvigateli silindridagi porshening harakati, astronomiyadan kunning tunga aylanishi yoki chizmachilikdan proyeksiyalash usullari, kesim va qirgimlar, tasvirlarni almashtirishga oid mavzular ko'rsatmalilikka, ayniqsa, multiplikatsiyaga muhtoj.

Multiplikatsiya – bu harakatni sekin-asta ayrim-ayrim qismlarga ajratib, kerak bo'lsa kadrni to'xtatib hodisa va jarayonlar namoyish qilinadigan uslub bo'lib, uni multfilmga qiyoslash mumkin.

Mazkur usulning afzallik tomoni shundaki, biror jarayonning mohiyatini so'z bilan ifoda etib bo'lmaydigan hollarda, ya'ni abstrakt tushunchalarni o'quvchilar tomonidan osonroq tushunib olishlari bilan izohlanadi.

Shunday qilib, elektron darslik musiqa, matn, suxandon so'zi, rangli tasvirlar, multimediani o'z tarkibiga mujassamlashtirgan zamonaviy didaktik tizimdir. Ammo bunday darslikda hamma komponentlar ishtirok etishi kerak, degan fikr kelib chiqmasligi lozim. Chunki u foydalanish usuliga ko'ra matnli ma'lumotnoma xarakteridagi yoxud maktab darsligining jonlantirilgan elektron variantlari kabi bir qancha turlarga bo'linishi mumkin. Ammo an'anaviy darslikning elektron versiyasini elektron darslik deb tushunmaslik kerak. Elektron o'quv qo'llanmalarining barcha turlari uchta asosiy belgi bilan xarakterlanadi.

- O'quv materiallari kichik qismlarga (ma'lum miqdordagi axborotlarga ega bo'lgan hamda mantiqiy jihatdan tartib bilan joylashtirilgan paragraflarga) bo'linishi, bundan oldingi bo'limni bilmay turib keyingisiga o'tmaslik.

- Har bir paragraf oxirida o'quvchining materialni qanday o'zlashtirganligini aniqlash uchun sinov savollarning qo'yilishi, o'quvchi bu savolga tezlik bilan javob bera olishi, aks holda u keyingi paragraflardagi ma'lumotlarni o'zlashtira olmasligi.

- O'quvchi sinov savoliga javob berganidan keyin uning to'g'ri yoki noto'g'riligini darhol sinab ko'rish imkoniyatiga ega bo'lishi, savollar axborotning tub ma'nosini ochib berishi uchun o'quvchini o'ylashga va mustaqil xulosalar chiqarishga majbur qilishi, boshqacha aytganda, o'quvchi bilim va malakalarini ongli ravishda egallashi uchun o'z bilimi haqida komputerdan signallar olib turishi va shu yo'l bilan o'z xarakterini boshqarishi kerak.

O'quv axborotlarni izlab topish erkinligi bilan (matnni o'qish, uning ustida ishlash, axborotlarning boshqa manbalariga chiqishi va hokazo) elektron darslik an'anaviy darsliklardan farq qiladi. Shu boisdan elektron darslikning yuqorida ko'rsatib o'tilgan xususiyatlariga qarab unga ta'limning interfaol vositasi sifatida qaraladi. Ayrim fanlardan maktab darsligi chiziqli usulda yoziladi. Buning ma'nosi shuki, masalan, birinchi betdagi matn ikkinchi betda qaytarilmaganidek, axborotlar ketma-ket joylashtiriladi, ular takrorlanmaydi. Elektron darslikda esa, o'quv materiallari muayyan boshqariladigan bloklarga bo'lib konsektik usulda beriladi

Konsentrik tizimda yozilgan darslikda o‘quv materialining alohida qismlariga bir necha marta murojaat qilinishi mumkin. Bu, albatta, o‘tilganlarni takrorlash degan gap emas, balki mavzuga kompleks yondashgan holda uni chuqurlashtirish, o‘quvchilarda hosil bo‘lgan bilim va ko‘nikmalarni faollashtirish demakdir. Elektron darslik o‘zining interfaol xususiyati bilan an‘anaviy darslikdan farq qiladi.

Har bir o‘qituvchida elektron darsliklarni qaysi fanlardan, qaysi hajmda foydalanish mumkin, degan haqli savol tug‘ilishi mumkin. Elektron darslik maktabda o‘qitiladigan ko‘pchilik o‘quv predmetlaridan, ayniqsa, chizmachilikdan yaratilishi zarur. Chunki o‘quv predmatining xususiyatiga ko‘ra chizmachilik ko‘rgazmalilikka, ya‘ni abstrakt tafakkurning rivojlantirilishiga juda muhtoj. Elektron darslik biror o‘quv predmetining to‘la kursini qamrab olishi yoki abstrakt tafakkurni oydinlashtirish zarur bo‘lgan ayrim materiallarni, multimedia (animatsiyali kadrlar) versiyasini o‘z ichiga olishi mumkin.

Har qanday elektron darslikka xos xususiyat quyidagilardan iborat:

- ta‘lim jarayonida teskari aloqaning ta‘minlanishi (komputerdan o‘quvchiga yuboriladigan axborot oqimi to‘g‘ri aloqa, o‘quv materialini o‘zlashtirishdagi komputerga kiritiladigan axborot teskari aloqa deyiladi);

- o‘quv jarayonini individuallashtirish imkoniyatining mavjudligi;
- o‘quv jarayonining ko‘rgazmaliligini oshirishi;
- axborotlarni turli manbalardan qidirish mumkinligi;
- o‘rganilayotgan jarayon yoki hodisalarni modellash mumkinligi;
- jamoa va yakkama-yakka o‘qitishda undan foydalanish mumkinligi;
- ta‘limda o‘quvchilarni testdan o‘tkazish imkoniyatlarining kengligi;
- ta‘limning interfaol usul va metodlarning mavjudligi.

Muhokamalar va natijalar. Hozirgi kunda komputer texnologiyasi shu darajada rivojlanib ketdiki, hali amaldagi komputerlardan foydalanishga ulgurmay “Pentium- 4” rusumli zamonaviy komputerlar paydo bo‘la boshladi. Natijada respublika maktablarida foydalanilayotgan “Agat”, “Praves”, “Yamaxa” va boshqa xildagi komputerlarni zamonaviy kuchli komputerlar siqib chiqarmoqda. Keyingi yillarda multimedia va elektron proektorlarning paydo bo‘lishi komputer grafikasiga yangicha yondashishga va chizmachilik darslarida bu texnikadan foydalanishni taqazo etmoqda. Ayniqsa, 8-sinfda proyeksilash usullari, ko‘rinishlarni chizish, yaqqol tasvirlash yasashda kompyuterdan foydalanish mavzu mohiyatini ochib berish bilan birga darsda o‘quvchilarning bilish faoliyatini rivojlantiradi. 9-sinfdagi qator o‘quv materiallari, jumladan, kesimlar, ularning tasnifi, kesimlarni hosil qilish, qirqimlar bo‘yicha hamma mavzularni multimediyadan foydalanib o‘tishga har doim ham ehtiyoj sezilgan va shu sababli kesim va qirqimlar mavzularini multimedia vositasida o‘qitishga e‘tibor qaratildi.

8-9-sinfda darslarni komputerdan foydalanib rejalashtirishda manba sifatida 2016-yilda “O‘qituvchi” nashriyoti tomonidan chop etilgan A. Umronxo‘jayevning “Chizmachilik - 8” va “Chizmachilik - 9” darsligidan foydalanishga harakat qilindi. 8-sinf chizmachilik darsligi olti bobdan iborat bo‘lib, so‘z boshi, chizmachilikka kirish, geometrik yasashlar multimediyani talab qilmaydi. Chunki bu mavzular birinchidan, tavsifiy xarakterga ega, ikkinchidan, ularning ko‘pchilik qismi texnologiya sohasiga kiruvchi texnik mehnat va matematika darslarida ko‘rib chiqilgan.

Proyeksiyalash usullari bo‘limi chizmachilik fanining puxta o‘zlashtirilishi proyeksiyalash asoslari mavzusining o‘rganish darajasiga bog‘liq, chunki u proyeksiyalash usullari kursining nazariy asosini tashkil etadi. Bu bo‘lim mavzulari darslikda asosan to‘rtta (13, 14, 15, 16) paragrafni o‘z ichiga oladi:

13-§. To‘g‘ri burchakli proyeksiyalar.

14-§. Bitta hamda ikkita va uchta o‘zaro perpendikulyar proyeksiya tekisliklariga proyeksiyalash.

15-§. To‘g‘ri burchakli proyeksiyalar sistemasida chizmalar.

16-§. Asosiy geometrik jismlarning proyeksiyalari.

Yuqorida ko‘rsatib o‘tilgan paragraflarga tegishli mavzularni va ularga tegishli ayrim rasmlarni kompyuter ekranida animatsiyali kadrlar tayyorlash imkoniyatlariga to‘xtalamiz. 8-sinf darsligining yuqorida eslatilgan paragraflarida ko‘rsatilgan proyeksiyalash jarayonlari animatsiyali kadrlar yordamida bayon etildi. Elektron qo‘llanma 3D Studio Max3.0 va 3D Studio Max8.0 komputer dasturida bajarildi. 8-sinf proyeksion chizmachilik bobi bo‘yicha 60dan ortiq animatsiyali kadrlar tayyorlandi.

9-sinf chizmachilik darsligida mavjud “Kesim va qirqim“ mavzusiga doir 30ga yaqin animatsiyali kadrlar tayyorlandi. Mazkur kadrlarning mazmuni quyidagilardan iborat: kesim hosil qilish, valning turli xil kesimlarini hosil qilish, qirqim bajarishda kesuvchi tekislik vaziyatini tanlash; gorizonta, frontal va profil qirqim hosil qilish; kesim va qirqimning farqini tasvirda ko‘rsatish, pog‘onali va siniq murakkab qirqim hosil qilish va uni bajarish.

Mualliflarga 8-9-sinf chizmachilik fanining proyeksion chizmachilik bo‘limi uchun tayyorlangan 80dan ortiq animatsiyali kadrlar uchun O‘zbekiston Respublikasi patent idorasi tomonidan guvohnoma berilgan.

8-9-sinflar uchun mualliflar tomonidan tayyorlangan elektron qo‘llanma (animatsiyali kadrlar tizimi) materiallari qator yillar davomida Buxoro viloyatining bir qator maktablarida, jumladan, Qorako‘l tumanidagi 1-ixtisoslashtirilgan iqtidorli bolalar maktab internatida, 19-son umumiy o‘rta ta‘lim maktabida Jondor tumanidagi 8-maktabda, Buxoro shahridagi 10-maktabda tajriba-sinovdan o‘tkazildi. O‘tkazilgan dars jarayonlarida asosiy e‘tibor tasvirlarni almashtirishga doir mavzularga qaratildi va tajriba guruhi o‘quvchilarining o‘zlashtirishi nazorat guruhiga nisbatan 9-10% dan yuqori bo‘ldi.

Tajriba-sinov natijasida quyidagi ijobiy natijalarga erishildi:

- o‘quvchilar bilish jarayonining rivojlanishi va takomillashuvi sezilarli o‘zgarishlar sodir bo‘lishiga erishildi;

- o‘quvchilarning tashabbuskorlik sifatlarini rivojlantirishda, mustaqillikni tarkib toptirishda ijobiy ta‘sir ko‘rsatdi;

- kompyuter vositasida o‘qitish o‘quvchilarning bilish faoliyati va fazoviy tasavvurini takomillashtirishda samarali vosita ekanligi tasdiqlandi.

Xulosa. Pirovardida shuni takidlash joizki, respublikamiz maktablarida chizmachilik ta‘limi jarayonida kompyuter texnologiyasidan foydalanish bugungi kunda zamon talablari darajasida deb bo‘lmaydi. Bu muammoning asosiy sabablaridan biri kompyuter texnologiyasidan samarali foydalana oladigan o‘qituvchi kadrlarning yetishmasligi bo‘lsa, ikkinchisi, ayrim maktablar hozirgacha zamonaviy kompyuterlar bilan taminlanmaganidir. Bizningcha, muammoning ijobiy yechimi chizmachilik fani o‘qituvchilarini kompyuter texnologiyasidan foydalana bilish bo‘yicha qayta tayyorlash va barcha maktablarni zamonaviy kompyuter texnikasi bilan jihozlashdan iborat.

Adabiyotlar

1. Pekarev L.D Samouchitel 3ds Max 8- SPB. BXV.- Peterburg, 2006. – c. 432
2. Yodgorov J.Y., Yodgorov J.J., Yodgorov N.J. “Elektron hisoblash mashinalari uchun yaratilgan dasturning rasmiy ro‘yxatdan o‘tkazilganligi to‘g‘risida”gi guvohnoma. –Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi davlat patent idorasi, 2009.05.06. № DGU 01762,

Сухроб АБДУЛЛАЕВБухарский государственный университет
доцент кафедры изобразительное искусство
и инженерная графика**КРЕАТИВНЫЙ ПОДХОД К ОСНОВАМ РИСУНКА БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ
НАПРАВЛЕНИЯ ОБРАЗОВАНИЯ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА И
ИНЖЕНЕРНОЙ ГРАФИКИ**

В данной статье с креативной точки зрения рассмотрены особенности обучения студентов направлений образования “Изобразительное искусство и инженерная графика” основам рисунка.

Ключевые слова; рисунок, креативный рисунок, натюрморт, творческое мышление, представление, композиция, художественное восприятие, наблюдательная перспектива.

Мазкур маколада “Тасвирий санъат ва муҳандислик графикаси” таълим йўналиши талабаларига қаламтасвир асосларини ўргатиш хусусиятлари креативлик нуқтаи назаридан қўриб чиқилган (натюрморт бажариш мисолида).

Калим сўзлар: қаламтасвир, ижодий расм, натюрморт, ижодий фикрлаш, тасаввур, композиция, бадиий идрок, қузатув перспективаси.

In this article, from a creative point of view, the features of teaching students in the areas of education “Fine arts and engineering graphics” in the basics of drawing are considered.

Key words: drawing, creative drawing, still life, creative thinking, performance, composition, artistic perception, observational perspective.

Учебные предметы “Рисунок”, “Живопись”, “Скульптура”, “Композиция” занимают важное место в профессиональной подготовке будущих специалистов отрасли образования “Изобразительное искусство и инженерная графика”. Особенно это касается рисунка, как основы изобразительной грамоты. Без знания рисунка, без глубоко сформированных умений и навыков владения “секретами” рисовального мастерства невозможно формирование у студентов, в особенности творческих специальностей креативных качеств, претворение замыслов и фантазии в художественной форме. Это, в свою очередь налагает на педагогов – художников и учёных высокую ответственность за выбор методов обучения, использованию современных информационных и педагогических технологий в обучении творческому рисунку.

И в этом ключе авторы типовой учебной программы рисунка совершенно справедливо считают, что подготовка студента в области рисунка служит фундаментом, базисом для формирования у них композиционных навыков и качеств.

Программа предусматривает и работу по воображению, в частности составление различных композиций. Предложенная тематика самостоятельных занятий (выполнение краткосрочных набросков, эскизов, этюдов натюрмортов, интерьеров и экстерьеров архитектурных памятников, зарисовки их декоративного убранства, фигур людей в динамике и др.) направлена на развитие у студентов художественной наблюдательности, зрительной памяти, мышления, эмоций и чувств.

В этой связи первостепенное значение приобретает степень квалификации самого педагога – художника, его профессиональное и педагогическое мастерство.

И здесь первостепенное значение имеет отработка методики творческого поиска, что позволит педагогу - художнику работать творчески, эффективно решать художественно - креативные и дидактические задачи, направленные на:

- повышение творческой активности студентов
- развитие творческого мышления студентов
- динамическое развитие студентов, что невозможно без развития креативных качеств

Функциональная сторона креативной деятельности педагога – художника включает в себе те функции, которые должны реализовываться в учебно - воспитательном процессе и вбирает в себе организаторскую, диагностическую, прогностическую, проективную, информативную, развивающую, рефлексивную и другие виды деятельности.

Не менее важна и личностная сторона деятельности педагога учебного предмета “Рисунок”. Она предусматривает сформированность в наставнике таких качеств, как; духовная культура, высокий профессионализм, инновационный стиль мышления, в т.ч. исследовательский и аналитический, развитое творческое мышление, потребность к самообразованию и самосовершенствованию, способность оттачивания своего художественного мастерства.

И, наконец, предметная сторона деятельности педагога изобразительного искусства. Она характеризуется, на наш взгляд, степенью обобщенности профессиональных знаний и наличием специальных умений, которые выражаются в мастерском владении карандашом, кистью, резцом, глубокими теоретическими знаниями в области таких наук, как пластическая анатомия, основы композиции, графика и истории искусств.

В ряду профессиональных и креативных качеств педагога – художника определяющее значение принадлежит умению выполнять краткосрочные пояснительные рисунки.

Живой, выразительный, дидактически и эмоционально насыщенный педагогический рисунок имеет большое воспитательное и обучающее значение. В нем, помимо отражения содержания учебного материала, проявляются профессиональные знания и художественное мастерство педагога, присутствуют элементы творчества, что эмоционально насыщает ход учебного процесса.

Воздействие такого своеобразного и эффективного средства обучения на студентов трудно переоценить. Пояснительные рисунки повышают интерес студентов к конкретной теме, предмету в целом, стимулируют их учебную и творческую деятельность, активизируют воображение, память, помогают создать благоприятную для работы обстановку.

Эффективность показательного, поясняющего, обучающего рисования, осуществляемого художником – педагогом во время занятия, не уменьшается и в современных условиях, когда в практику учебного процесса внедряются новые информационные технологии (электронная доска, презентационный рисунок и др.) позволяющие более широко и разнообразно использовать наглядные материалы для демонстрации. Во всех случаях основой успеха является профессиональные знания и художественное мастерство преподавателя.

Взросшие современные требования к качеству учебного процесса определили и более высокие критерии оценки деятельности преподавателей, их технологических знаний, которые включает в себя знание современных технологий обучения изобразительному искусству (как отечественной, так и зарубежной), в т.ч. разработки технологии рисунка, живописи, графики и др. с применением новых педагогических и информационных технологий.

Нужно отметить, типовая программа по рисунку для изобразительного искусства и инженерной графики включает в себя рисунок как простых геометрических форм – куба, цилиндра, пирамиды, шара и др., так и сложных – рисования античных гипсовых голов и бюстов, архитектурных деталей – капители, орнаментов, интерьеров и экстерьеров и т.п. Причём перспективным изображениям натюрморта уделено особое внимание.

В чём же заключается креативный подход в процессе обучения студентов рисованию с натуры? Проиллюстрируем это на примере учебных постановок натюрморта. Обычно педагог – художник устанавливает предметы сам, в композиционном подборе и расстановке натуры студенты практически не принимают участия. Объясняя тему, педагог ограничивается только конструктивным анализом постановки, свето - тоновыми задачами. Не всегда решается задача анализа и синтеза учебного материала, творческого подхода к рисуемой модели. Мы предлагаем рисование натюрморта с позиций когнитивно – визуального принципа, куда входит;

1. Содержание натюрморта

- а) принцип подбора предметов для составления натюрморта (идентификация с произведениями известных художников – Жана Батиста Шардена, Ивана Хруцкого, Евгения Мельникова и др.)
- б) какое время отражают изображенные на картинах предметы? (исторический экскурс)
- в) утилитарное и декоративное назначение предметов

2. Эстетика натюрморта

- а) гармоничное сочетание разнообразных по форме (прямоугольное, квадратное, цилиндрическое, шарообразное и т.п.) предметов, материальность (гипс, керамика, стекло, металл, ткани и др.), цвет (сочетание теплых и холодных цветов), тон (светлый, темный различных оттенков)
- б) смысловая композиция, в т.ч. функциональная
- в) цветовая и тоновая гармония (сочетание ярких, сдержанных, тепло – холодных оттенков, тоновые градации от светлого до самого темного)

Такой подход к постановке задачи по изображению натюрморта позволяет студенту осмысленно подойти к решению изобразительных задач, а именно:

1. Композиционный центр натюрморта (какой предмет является главным по смыслу в композиции и где он должен быть расположен – в центре, смещённым, его величина, цвет, освещённость).

2. Уметь описать предметы переднего плана, их функциональное назначение в учебной постановке.

3. Описание роли предметов заднего плана, фона (драпировки) в общей композиции.

Такой подход педагога – художника создаёт площадку творческого содружества, оптимизирует внимание студентов и заставляет их включаться в творческий процесс.

И с этих позиций задача педагога при обучении креативному рисунку, в частности натюрморта заключается в следующем:

1. Организация натурной постановки учебного натюрморта совместно со студентами.

2. Зрительное восприятие и анализ натурной постановки и демонстрируемых со слайдов известных образцов натюрморта с целью отражения в сознании у студентов художественного образа, т.е. создание идентификационной ситуации.

3. Поиск наиболее выразительного решения изображения с помощью видоискателей и эскизов (как линейных так и тоновых).

4. Анализ выполненных изобразительных работ студентов (просмотр). Привлечение студентов по всему спектру анализа – композиционного размещения натюрморта, конструкции, пропорций, объёма, света и тона, степени обобщения.

Таким образом, задачи обучению креативному рисунку будущих специалистов направлений образования по виду изобразительного искусства и инженерной графики возможны при формировании специальных умений и навыков, которое включает в себя:

- развитие творческого мышления, умения оперировать художественными образами;

- разработка и внедрение эффективных инновационных методов и приёмов организации учебного процесса (пояснительные рисунки педагога на бумаге и электронной доске, использование презентаций, фильмов обучающего характера, совместное выполнение со студентами творческих заданий и др.);

- разработки эффективных методов руководства изобразительной деятельностью студентов, приобщение их к творчеству, самостоятельной работе.

Литература

1. Маркова Е. Методика обучения декоративному натюрморту. -Ростов: Южный университет, 2016 г.
2. Жарретт Л., Ленард Л., Погосян Е. Рисунок. -М.: “АСТ Астрель”, 2010 г.

Barot AZIMOV

Buxoro davlat universiteti
tasviriy san'at va muhandislik grafikasi
kafedrasida dotsenti, pedagogika fanlari nomzodi

TASVIRIY SAN'AT TA'LIMIDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR

Ushbu maqolada tasviriy san'at mashg'ulotlarida qo'llaniladigan o'ziga xos pedagogik texnologiyalar, didaktik prinsiplar va metodik uslublar zamonaviy o'qitish va ta'limning yangi tizimi, modeli, yangi pedagogik texnologiya, didaktika, pedagogik metodika to'g'risida yoritilgan.

Kalit so'zlar: pedagogik texnologiyalar, didaktik prinsiplar, metodik uslublar, zamonaviy o'qitish, tizim, model, texnologiya, didaktika, metodika.

В данной статье освещаются специфические педагогические технологии в обучении изобразительному искусству, дидактические принципы и методические приемы о новой системе, модели современного обучения и воспитания, о новой педагогической технологии, дидактике, педагогической методике.

Ключевые слова: педагогические технологии, дидактические принципы, методические приемы, современное обучение, система, модель, технология, дидактика, методика.

This article covers specific pedagogical technologies in teaching fine arts, didactic principles and methodological techniques about the new system, the model of modern education and upbringing, about the new pedagogical technology, didactics, pedagogical methods.

Key words: pedagogical technologies, didactic principles, methodological techniques, modern teaching, system, model, technology, didactics, methodology.

Kirish. Ma'lumki, bugun O'zbekiston o'zining xalq ta'limi sohasida qabul qilgan yangi qaror, qonun va bir qancha me'yoriy hujjatlari asosida ta'limning yangi tizimini bosqichma-bosqich amalga oshirib kelmoqda. Bu sohadagi tadbirlar mamlakat xalq ta'limi faoliyatiga yangi pedagogik texnologiyani joriy etishni taqozo etayapti. Shularga ko'ra, maktab o'quv fanlari va ularni o'qitish metodikasi va didaktikasi bilan shug'ullanayotgan pedagog olimlar tomonidan ham har bir o'quv fanining dastur, darslik, o'quv-metodik qo'llanmalari qayta ko'rib chiqilmoqda.

Asosiy qism. “Texnologiya” so'zi va tushunchasi insoniyat, uning jamiyati hayotida texnik jihozlarning, narsa va predmetlarning yuzaga kelishi hamda takomillashuvi natijasida qadimgi yunonlarda paydo bo'la boshlagan edi. Shu boisdan bu kategoriya yunoncha “*techné*” “*texnos*” va “*logos*” – “*logos*” so'z o'zaklaridan kelib chiqqan bo'lib, u “*Hunar fani*” yoki “*Texnika fani*” mazmunida talqin etiladi. Yana “*texnologiya*” so'zini yunoncha “*techné*” - *san'at va mahorat fani* mazmunida ham ishlatiladi. Bu biron faoliyatni bajarish “*san'ati va mahorati*” mazmunini anglatadi. “*Texnologiya*” tushunchasi ancha qadimdan shakllangan bo'lsada, u XIX asrga kelib, ishlab chiqarishning maxsus toifasi sifatida (1872-yildan) qo'llanila boshlandi.

Davrlar o'tishi, jamiyat va ulardagi ishlab chiqarish jarayonining takomillashuvi (XIX-XX asrlar), odamlar dunyoqarashi, hayot, turmush tarzining juda tezlik bilan o'zgarishi natijasida “*texnologiya*” tushunchasi qo'llanish geografiyasi juda kengayib ketdi.

Jamiyatning barcha sohalarida texnik jihozlar ko'payishi, yangilanishi (dizayn san'atining rivojlanishi) bilan ularning hayotda, turmushda va ishlab chiqarishda qo'llanish texnologiyasiga murojaat ham o'z mazmunini tobora kengaytirib boraverdi. XIX-XX asrlarga kelib yangi, mukammal, tayyor mahsulotlar olish uchun xalq xo'jaligining barcha tarmoqlari sohalarida metod, uslub, yo'l yo'riq, qonun-qoidalarni yaratib beradigan fanga zarurat paydo boladi. Shunga ko'ra, jamiyat va uning ishlab chiqarish hamda yaratish qonun-qoidalarini, metod, uslublarini ishlab chiquvchi va takomillashtirib boruvchi yangi “*Texnologiya*” fani vujudga keldi. Texnologiyaga - ishlab chiqarish jarayonlarini o'rganish, ularni bajarish, boshqarish, o'zgartirish, yangilash bo'yicha loyihalar, konstruksiyalar, texnik qoida, talablar, grafik tasvirlar, dizaynerlik rasmlar va boshqa standart dastur, metod, uslub, qoidalar kiradi. Texnologiya o'zining ish mazmuni va qo'llanish obyektiga ko'ra turlanadi. Masalan, materialshunoslik, mashinasozlik, qurilish, qishloq xo'jaligi, fan, san'at, maorif, madaniyat kabi juda ko'plab tarmoqlar texnologiyasi mavjudki, ularni yaratish, yangilash, takomillashtirish jarayonida qo'llaniladi.

Texnologiya qaysi sohaga, tarmoqqa xizmat qilsa, u shu sohani o'zgartiradi, yangilaydi, pirovard natijada yangi, qulay, samarali mahsulot yaratiladi.

Texnologiyaning fan sifatidagi vazifasi eng samarali, tejamli ishlab chiqarish faoliyatini qisqa vaqt ichida, kam kuch va material sarflab yuqori natijaga erishish yo'llarini, qonun-qoidalarini, metod, uslublarini ishlab chiqishdan iborat bo'ladi.

Texnologiyaning ilmiy asosi - uning jamiyat va taraqqiyot jarayoni, talabiga ko'ra o'zgarib, yangilanib, takomillashib borishidir. Uning o'zgarib borishi va undan o'z vaqtida, o'z o'rnida samarali foydalanish asosida mamlakatning xalq xo'jaligi, ilm-fani, san'ati, madaniyati, maorifi va ma'naviyati yangidan-yangi mazmunda, zamon talabiga ko'ra takomillashib, yangilanib boraveradi.

Bugungi kunda jamiyat, uning ishlab chiqarish jarayoni va ilm-fan, san'at va madaniyatni talab darajasida rivojlantirish uchun uning barcha sohaları texnologiyalarini yangilash, yangi tizim texnologiyasiga olib o'tish birinchi vazifasi bo'lib qolmoqda. Shunga ko'ra, mamlakatimizda ilm-fan, ta'lim-tarbiya va ma'naviyat masalasi bo'yicha qator qarorlar, qonunlar qabul qilinib, xalq ta'limi tizimini yangi pedagogik tizimga o'tkazish va uni amalga oshirishda yangi pedagogik texnologiyani amaliyotga kiritishni asosiy vazifalar qatoriga olib chiqdi.

Chunki mamlakatimizning ilm-fan, ta'lim jarayoni va pedagogik texnologiyasi mutaxassis pedagog kadrlar tayyorlashda eng muhim vazifa bo'lib qolmoqda. Buning boisi, ta'lim tizimi bugungi kunda xalq ta'limi oldiga qo'yilayotgan vazifalarni bajara olmayotgani, shunga ko'ra, mustaqilligimizning dastlabki kunlaridanoq, mamlakatimizda xalq ta'limini yangi pedagogik tizimga o'tkazish, uni to'la isloh qilish va undagi o'qitish texnologiyalarini yangi pedagogik texnologiya bilan almashtirish vazifasi jadal kirib borilyapti.

Pedagogik texnologiya masalasi va unga ta'rif berish XX asr o'rtalarida paydo bo'lib, juda ko'plab pedagog olimlar tasarrufidagi muhim vazifa bo'lib, unga turlicha qarashlar, fikrlar, mulohaza va ta'riflar berilgan. Pedagogikaning bu masalasi bilan AQSH, Angliya, Yaponiya, Polsha, Italiya, Rossiya, Vengriya kabi mamlakatlarda pedagog olimlar jiddiy shug'ullanib, ular pedagogik texnologiyaning turli tomonlarini, o'ziga xos xususiyatlarini o'rganib, uning takomillashuviga o'z hissalarini qo'shib kelishgan.

Bugunga kelib, pedagogik texnologiyani qo'llashga kirishayotgan mamlakatlar ortib bormoqda. Ular o'qitilayotgan o'quv fanlarining har birini o'qitishdagi an'anaviy texnologiyalarni takomillashtirish va yangilashga astoyidil kirishmoqda. Chunki bugungi jamiyat taraqqiyoti shuni talab qilayotir. Shu boisdan pedagogik texnologiyani mukammal holda o'rganib chiqish, unga ta'rif berish, uni yanada takomillashtirib, maktab faoliyatiga tatbiq etish har bir ilg'or, jadal rivojlanayotgan mamlakatlar maktablarida o'qitiladigan o'quv fanlarining pedagog olimlari zimmasiga muhim vazifa bo'lib tushmoqda.

Ma'lumki, pedagogik texnologiyaga dunyoning ko'plab taniqli pedagoglari ta'rif berib, uning o'ziga xos xarakteri va ilmiy-amaliy xususiyatlarini ko'rsatib o'tishgan.

Yaponiyalik pedagog olim T. Sakomoto "O'qitish texnologiyasi - bu o'qitishning maqbuliligini ta'minlovchi yo'l-yo'riqlar tizimi bilan bog'liq bilimlar sohasi" mazmunida ta'rif bergan. Mamlakatimizning mustaqillikka erishishi va ta'limning yangi tizimga o'tishi munosabati bilan o'qitish texnologiyasini yangilash zaruriyati paydo bo'ldi.

Bu, o'z o'rnida, jahonning ilg'or mamlakatlarida yaxshi samara berayotgan ta'lim texnologiyalarini o'rganib, ulardan ijodiy foydalanishni taqozo etmoqda.

Shuning uchun pedagogik texnologiyalarning nazariy asoslarini, tarixini, mazmun-mohiyatini o'rganib, ularni bugungi maktablar faoliyatida qo'llashning yo'l-yo'riqlari, metodlari, didaktik tamoyillari bo'yicha pedagogik eksperiment, tajriba, kuzatishlar o'tkazilib, ularning natija va ilmiy xulosalari mamlakatimiz matbuotida e'lon qilib kelinmoqda.

Muhokamar va natijalar. Mamlakatimizda pedagogik texnologiya bilan muntazam holda, jiddiy shug'ullanib kelayotgan taniqli pedagoglardan biri professor N.Sayidahmedov bo'lib, u pedagogik texnologiyaning jahon pedagogikasidagi talqini, uning mazmun-mohiyatini atroflicha o'rganib, bu sohadagi pedagogik qarashlarini o'zining "Yangi pedagogik texnologiyalar" ilmiy-pedagogik asarida to'liq bayon etadi.

N. Sayidahmedov ta'rifi bo'yicha, "Pedagogik texnologiya - bu o'qituvchi (tarbiyachi)ning o'qitish (tarbiya) vositalari yordamida o'quvchi (talaba)larga muayyan sharoitda ta'sir ko'rsatishi va aks ta'sir mahsuli sifatida ularda oldindan belgilangan shaxs sifatlarining jadal shakllanishini kafolatlaydigan jarayon", deb ko'rsatiladi. Olim o'zining bu ta'rifini ilmiy fakt, dalillar va maxsus tajribalari natijalari va xulosalari bo'yicha asoslagan. N. Sayidahmedov o'zining pedagogik tadqiqotlarida pedagogik texnologiya, uning didaktik asoslari, metodik yo'nalishlari va xususiyatlarini ilmiy asosda, ishonchli tahlil qilib beradi.

Haqiqatda ham pedagogik amaliyotlar va pedagoglar bilan o'tkazilgan suhbat va savol-javoblarga tayangan holda va yuqorida bayon etilgan ta'riflarga ko'ra, pedagogik texnologiya - ma'lum belgilangan sharoitda o'quvchilarga bilim va malaka berishning qonun-qoidalari va vositalari asosida oldindan belgilangan maqsadga erishishning kafolatlay oladigan pedagogik jarayon ekanligini anglab olamiz. Shuning uchun aytish mumkinki, bizningcha, pedagogik texnologiya - o'qituvchining mahoratidan istisno bo'lib, u darsning tashkil etish didaktikasidan ham, uni o'qitish metodlaridan ham, hatto usullaridan ham farqlanadi.

Lekin unutmash kerakki, dars texnologiyasi - ta'limni tashkil etish didaktikasi, uning prinsiplari va o'qitish metodlari bilangina dialektik birlikni tashkil etib, ko'zlangan maqsadga erishish imkonini

beradi. Chunki dars texnologiyasi - ta’lim berish didaktikasiga va uning prinsiplariga amal qilish bilan o’z mazmun-mohiyatini ko’rsata oladi. Shundagina o’quvchiga dars materialining *oson, qisqa, asosli, qiziqarli* yetkazilishi bilan, dars texnologiyasi samaradorligi ortadi va uning oldindan belgilangan maqsadlarining kafolatlari ta’minlanadi. Chunki dars materialini o’quvchilarga *oson, qisqa, asosli* yetkazilishining asosiy ilmiy-pedagogik qonun-qoidalarini o’qitish didaktikasi va uning prinsiplari ta’minlaydi.

Didaktik dars materialini belgilangan vaqt ichida (45 minut) o’quvchilarga ma’lum didaktik qonun-qoidalar asosida yetkazishni ta’minlay oladigan yagona dialektik yo’ldir.

Shuning uchun o’qituvchi didaktik jarayonni va uning qonun-qoidalarini, prinsiplarini juda mukamall holda bilishi zarurki, busiz pedagogik texnologiyani tushunib, undan samarali foydalanib bo’lmaydi.

Bu masalada N. Sayidahmedov o’z ustozlari V.P. Bospalko bilan bo’lgan bir munozarani keltiradi. Bu suhbat bizning fikrimizga ham ancha aniqlik kiritadi. Chunki bu munozarada akademik V.P. Bospalko didaktik jarayonning o’qitish jarayoni bilan bog’liqligi va ular o’rtasidagi farqni ko’rsatib beradi.

Suhbatda “O’qitish jarayoni bilan didaktik jarayon o’rtasidagi farq nimadan iborat?” mazmunidagi savolga akademik Vladimir Pavlovich Bospalko shunday javob beradi: “O’qitish jarayoni “Klassik qoida”ga bo’ysunadi. Ya’ni o’qituvchi sinf (auditoriya)ga kirib, dars mavzusini e’lon qiladiyu, darhol uning mazmunini bayon qilishga kirishib ketadi. Didaktik jarayon esa har bir dars (ma’ruza)ni boshlashdan oldin o’quvchi (talaba)lar diqqatini dars materialiga jalb qila oladigan faoliyat bosqichi motivatsiyani vujudga keltirishdan boshlanadi. Ana shu motivatsiya bosqichi o’quv-bilish faoliyatining kaliti hisoblanadi”. Haqiqatan ham dars jarayoni yoki dars texnologiyasiga darsning boshlanishidan uning tugashigacha bo’lgan jarayon kiradi desak, o’quv materialini qisqa, *oson, asosli* tushuntirib, o’quvchilarga yetkazilishining asosiy vositasi va qonun-qoidasini uning didaktikasi hamda uning prinsiplari ta’minlaydi.

Dars texnologiyasiga darsning boshlanishidan uning tugashigacha bo’lgan 45 daqiqali davriga kiradi desak, uning didaktikasiga esa darsdagi o’qituvchi dars materialini o’quvchiga qiziqarli, *oson* va *asosli* yetkazib berish jarayonining hammasi kiradi. Shuning uchun ham V.P. Bospalko “Motivatsiya” davrini ham didaktik jarayonga kiritgani mutlaq asoslidir. Chunki o’quvchiga dars materialini yetkazish dars materialini bayon etishdan emas, balki o’quvchini yangi dars materialini qabul qilishga tayyorlashdan boshlanadi, desak ma’qulroq bo’ladi. N. Sayidahmedov o’zining “Yangi pedagogik texnologiya” asarida “Motivatsiya” jarayonini asosli sharhlab bergan. Unga ko’ra, o’qituvchi o’z darsining mazmun-mohiyatiga asosan, “Motivatsiya” me’yorini aniqlab, undan ijodiy foydalanishi zarur.

Xullas, ta’lim-tarbiyaning pedagogik texnologiyasi o’zining qurilishi va tuzilishi yoki ish faoliyati mazmuniga ko’ra:

1. Dars texnologiyasi.
2. O’qitish texnologiyasi.
3. Ma’lumot-bilim berish texnologiyasi ko’rinishlarida namoyon bo’ladi.

“Dars texnologiyasi” — bu 45 minutli darsning umumiy qurilishi, tuzilishi va tashkil etilishining umumiy-pedagogik texnologiyasida ifodalanadi. Ya’ni sinf-dars sistemasi bo’lib, u:

- yangi bilim berish darsi;
- o’tilgan materialni mustahkamlash darsi;
- o’quvchilar bilimini tekshirish darsi;
- takrorlash va umumlashtirish darslariga bo’linadi.

Aralash tipdagi darslarning har biri o’ziga xos pedagogik texnologiyasiga ega.

1. “O’qitish texnologiyasi” — pedagogik texnologiyaning eng asosiy turlaridan biri bo’lib, u ma’lum bir o’quv fanini o’qitish, o’quv materialini o’zlashtirish yo’lida, qoidalarni ifoda etuvchi texnologiya mazmunida ifodalanadi. Ko’rinib turibdiki, pedagogik texnologiyaning bu turi ko’proq ma’lum bir o’quv predmetini o’qitish didaktikasi va metodikasi jarayonida ta’riflangan holda ularni fanlar bo’yicha o’zgartirib turadi. Ya’ni, avvalo, gumanitar fanlarni o’qitish texnologiyasida, so’ngra tabiiy fanlarni o’qitish texnologiyasida o’ziga xos talab, o’zgarishlar sodir bo’ladi.

2. “Ma’lumot berish”, ya’ni bilim-malaka berish texnologiyasi - bu texnologiya o’qituvchi va o’quvchilarning ijodiy muloqoti texnologiyasini, o’qitish didaktikasi va metodlarining umumlashgan faoliyatini ifoda etadi.

Ya’ni o’quvchilarga beriladigan ma’lum sohadagi bilim-malakalarni ularga yetkazish texnologiyasi mazmunida aks etadi. Yuqoridagi holatlardan shu narsa ko’rindiki, maktab o’quv fanlarining har biri o’ziga xos pedagogik texnologiya prinsiplariga amal qiladi.

Xulosa o’rnida shuni aytish joizki, pedagogik texnologiya - ta’lim-tarbiya berishning didaktik asoslarini, prinsiplarini, ma’lum ma’nodagi ta’lim-tarbiya jarayonlarini, vositalarini, imkoniyatlarini birlashtirgan holda oldindan belgilangan maqsad, rejaning bajarilishini, shaxs sifatlarining shakllanishi va rivojlanishini kafolatlay oladigan pedagogik jarayon ekanligini ko’ramiz.

Pedagogik texnologiya asosida qaysi fanni o‘qitishdan qat’iy nazar, o‘qituvchi, eng avval, pedagogik texnologiya ta’rifini, qonun- qoidalarini, uni tashkil etishdagi o‘qituvchining pedagogik mahoratini, didaktik talablarini, metodik va uslubiy yo‘nalishlarini juda yaxshi tushunishi, undan ijodiy foydalana olishning pedagogik-psixologik asoslari bo‘yicha yetarli bilim-malakaga ega bo‘lishi zarur.

Adabiyotlar

1. Bafaevich, Azimov Barot, and Azimova Mukhaye Baratovna. "The Importance of Teaching Methods of Fine and Applied Arts." *Middle European Scientific Bulletin* 9 (2021).
2. Baratovna, A. M., & Bafoyevich, A. B. (2020). Basic techniques for painting fabrics. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 10(5), 1441-1445.
3. docent Q. J. Jumaev, candidate of pedagogical sciences docent T.R.Sobirov, senior lecturer M. B. Azimova. «MODERN APPLICATION AND DECORATION ART OF BUKHARA» *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal* SSN: 2249-7137 Vol. 11, Issue 1, January 2021 Impact Factor: SJIF 2020 = 7.13 Индия
4. dosent Mamatov Dilshod Kodirovich senior lecture Azimova Mukhayo Baratovna. «THE SOUL OF THE ARTIST» International Virtual Conference on Innovative Thoughts, Research Ideas and inventions
5. Азимов Б.Б., М.Б.Азимова Ансамбль Надира Диван Беги. International Conference EUROPE, SCIENCE AND WE EVROPA, VEDA A MY EVROPA НАУКА И МЫ №2. 2020 PHATA, CZECH REPUBLIK ЧЕХИЯ, Стр 26-28
6. Азимов Б.Б., М.Б.Азимова, Basic techniques for painting fabrics *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal* SSN: 2249-7137 Vol. 10, Issue 5, May 2020 Impact Factor: SJIF 2020 = 7.13 Индия, Стр.1441-1445

Muzaffar AVLIYAKULOVBuxoro davlat universiteti
tasviriy san’at va muhandislik grafikasi
kafedrası katta o’qituvchisi**TALABALARNING BILIMLARINI TEZKOR BAHOLASHDA INDIVIDUAL TEST TOPSHIRIQLARIDAN FOYDALANISH, ULARNI NAZORAT QILISH VA BAHOLASH**

Ushbu maqolada talabalarning bilim va ko‘nikmalarini nazorat qilish shakllari, nazorat funksiyasi, o‘quvchilar bilimni baholashda test sinovlaridan foydalanish mezonlari to‘g‘risida ma‘lumotlar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: individual, eksperiment, perspektiva, individual, tafakkur, reproduksiya.

В данной статье представлена информация о формах контроля знаний и умений учащихся, контрольной функции, критериях использования контрольных работ при оценке знаний учащихся.

Ключевые слова: индивидуальный, эксперимент, перспектива, индивидуальный, мышление, воспроизведение.

This article provides information about the forms of control of students' knowledge and skills, the control function, and the criteria for using control works in assessing students' knowledge.

Keywords: individual, experiment, perspective, individual, thinking, reproduction.

Kirish. Talabalarning bilim va ko‘nikmalarini nazorat qilish o‘quv jarayonining muhim elementi hisoblanadi. Uning turli xildagi jarayonlari maktab o‘qituvchilarining doimiy e‘tiborini tortadi.

Ta‘lim jarayonining samaradorligi asosan bilimlarni nazorat qilish metodologiyasini ishlab chiqishning chuqurligiga bog‘liq. Bilimlarni nazorat qilish har qanday ta‘lim tizimida va o‘quv jarayonini tashkil qilish uchun zarur. Bu o‘quvchining o‘quv faoliyatini boshqarish vositasi hisoblanadi. Biroq tekshirish funksiyasi bilan bir qatorda, o‘qitish funksiyalari ham amalga oshirilishi uchun ma‘lum shart-sharoitlarni yaratish kerak.

Asosiy qism. Bilimlarni tekshirishning faolligi test savollarining to‘g‘ri ifodasini o‘z ichiga oladi, natijada to‘g‘ri javobni noto‘g‘ri deb farqlash uchun aniq imkoniyat yaratiladi. Bundan tashqari, bilimlarni tekshirish shakli natijalarni osongina aniqlash imkonini beradi. Individual turli darajadagi ta‘lim muammolarini hal qilishning bir usuli bo‘lib xizmat qiladi. Individual test topshiriqlari talabalarning bilimlarini tezkor baholash uchun zarur. Sinov nazorati barcha o‘quvchilar uchun teng bo‘lgan faol tekshirish shartlarini ta‘minlaydi. Nazorat shakllari juda ko‘p, chunki har bir o‘qituvchi o‘z vazifalarini bajarish va amalga oshirish huquqiga ega.

O‘qituvchining o‘quvchini nazorat qilishi uchun quyidagi maqsadlari mavjud:

- 1) o‘quvchilarning bilim va ko‘nikmalarini tashxislash va tuzatish;
- 2) o‘quv jarayoni alohida bosqichining samaradorligini hisobga olish;
- 3) ta‘limning yakuniy natijalarini turli darajalarda aniqlash.

Nazorat talabalar tomonidan faqat o‘qituvchiga kerak bo‘lgan narsa sifatida emas, balki talaba o‘z bilimlari haqida bilib olishlari mumkin bo‘lgan bosqich sifatida uning bilim va ko‘nikmalari talablarga javob berishiga ishonch hosil qilishlari kerak.

Agar o‘qituvchi nazorat qilishni o‘quvchilar uchun muhim bo‘lgan faoliyat deb hisoblasa, uni amalga oshirish shakli, natijalarni muhokama qilish, tekshirish boshqacha bo‘lishi mumkin. Misol uchun, natijalarni tekshirish va belgilarni joylashtirish o‘quvchilar tomonidan amalga oshirilishi mumkin. Ushbu tekshirish shakli bilan ular nazoratning ahamiyatini sezadilar, xatolarini aniqlaydilar, o‘z-o‘zini tanqid qilish va mas‘uliyat belgilarini rivojlantiradi.

Nazorat funksiyasi nazoratning asosiy funksiyalaridan biri hisoblanadi. Uning mohiyati talabalarning bilim va ko‘nikmalarini aniqlashdan iborat. O‘quvchilarning mustaqil va nazorat ishlarini bajarishda nazorat qilish funksiyasi ortadi.

O‘quvchilar yangi mavzuni o‘rganishda asosiy sinovining o‘quv funksiyasi hisoblanadi. Shuning uchun barcha savollar o‘rganilayotgan mavzuni mustahkamlash uchun emas, balki tekshirishga qaratilishi kerak. Tekshiruvning rivojlanish funksiyasi o‘z bilimlari va qobiliyatlarini boshqarish qobiliyatini aniqlaydi. O‘quvchilarning ma‘ruzalari, umumlashmalari va xulosalarini bajarishda to‘liq namoyon bo‘ladi.

Bilimlarni nazorat qilish va mustahkamlash jarayonini yanada samarali o‘tkazish, tasviriy san’at o‘qituvchisi ishini osonlashtirish uchun jadvallar, kartochkalar va boshqalar taklif etiladi. Test topshiriqlari mezonlari darslarda belgilangan badiiy va ijodiy vazifalar, shuningdek, o‘quvchilarning xulq-atvorini shakllantirish shartlaridan biri bo‘lgan bolalarning o‘zini o‘zi qadrlashiga yordam beradi.

Test sinovlari - talabalarning bilimni baholashning samarali shakli bo‘lib, bu o‘quv jarayonini faollashtiradigan vositalarni to‘ldirish imkonini beradi. Tavsiya etilgan test va mashqlar natijalariga ko‘ra,

o‘qituvchi darsning har qanday mavzusini o‘rganganidan so‘ng talabaning individual yutuqlarini tahlil qilishi mumkin. Sinovlar shuni ko‘rsatadiki, talabalar nazariy materiallarni muvaffaqiyatli yodlashlari mumkin. Ushbu sinovlarning afzalligi badiiy ifoda vositalarining quyidagi mezonlardan iboratdir:

- rejalashtirish va undan foydalanish;
- belgilarning dinamikasini uzatish;
- jismlar hajmini aniqlash;
- hissiy kayfiyatni ifodalash.

O‘quvchilarni tekshirishni tashkil etish butun sinf bilan amalga oshiriladi. Ma’lumki, har qanday tashxis natijalarining ishonchliligi asosan eksperiment davomida subyektlarning motivatsiyasiga bog‘liq. Boshlang‘ich maktab yoshidagi bolalar uchun topshiriqning yuqori va ijobiy motivatsiyasi sinov natijalarining ishonchliligi uchun zarur shartdir.

Tekshiruvning asosiy vazifasi shundaki, uning natijalari o‘qituvchiga o‘quvchilarning bilimlaridagi bo‘shliqlar va kamchiliklarni bartaraf etish va dasturiy materiallarni o‘zlashtirishda yanada ko‘proq yordam berishga imkon beradi. Bunday tekshirish, shuningdek, o‘qituvchi uchun talabalarning qo‘llab-quvvatlash, bilimlarining yetarliligi yoki yetishmasligi va yangi materiallarni idrok etishga tayyorgarlik darajasini aniqlash imkonini beradi.

O‘qituvchilar yangi mavzuni tushuntirishda talabalarga savollar berish usuli tavsiya etiladi. Bu tekshiruvning asosiy funksiyasiga ega, chunki u bir tomondan o‘quvchilarni asosiy materiallarni ajratishga yo‘naltiradi, ikkinchidan, o‘qituvchiga har bir darsda ushbu asosiy mashg‘ulotni o‘rganishga zamin yaratadi.

Nazorat bosqichining vazifalari belgilangan nazorat vazifalariga javob berishi kerak. Muammoni faqat ushbu mavzuni o‘rganish davomida talabalarning bilim olgan va ko‘nikmalarini tashhislash bilan aniqlagan holda, nazorat funksiyalari nazorat va yo‘nalish deb atash mumkin. Bu faoliyatni yaxshiroq tashkil etishga, intizomga va mas‘uliyatga o‘rgatadi.

Muhokamalar va natijalar. O‘quvchilar faoliyatlarini baholash maqsadida nazoratning quyidagi turlari qo‘llaniladi:

1. *Og‘zaki so‘rov.* Nazoratning bu turida o‘quvchilarning tasviriy san‘at va me‘morchilik san‘atlaridan nazariy bilimlari (kompozitsiya, yorug‘ soya, rangshunoslik, perspektiva), maxsus atamalar, rassom va haykaltaroshlarning ishlatadigan asosiy ish qurollari va materiallari, tasviriy san‘atning tur va janrlari, mashhur rassomlar va ularning asarlari haqidagi tushunchalari hajmi aniqlanadi. Og‘zaki so‘rov frontal va individual tarzda amalga oshiriladi hamda u o‘quvchilarni tez-tez nazorat qilish imkonini beradi. Shuningdek, og‘zaki so‘rov o‘quvchilarni tasavvuri, tafakkuri, xotirasi va nutqini rivojlantirishga ham yordam beradi. Nazoratning bu turida hikoya qilish, tavsif berish, sharhlash va boshqa usullardan foydalanish samaralidir.

2. *Mashqlar.* Nazoratning bu turida o‘quvchilarning qalam, mo‘yqalam, stek va boshqa ish qurollari, badiiy materiallar bilan ishlash malakalari va ko‘nikmalarining darajasi aniqlanadi. Bu ish ko‘proq naturaga qarab rasm ishlash va kompozitsiya mashg‘ulotlari bilan bog‘liq bo‘ladi.

3. *Tasviriy-ijodiy mustaqil ishlar.* Nazoratning bu turida o‘quvchilarni badiiy tafakkuri va qobiliyatlari, rivojlanish darajalari aniqlanadi. Bu ish ko‘proq rangtasvir, dekorativ ishlar va haykaltaroshlikdan kompozitsiyalarni bajarishda qo‘llaniladi.

4. *Yozma (matnli) mustaqil ish.* Mustaqil ishning bu turida o‘quvchilar tomonidan olingan bilimlarni qanchalik o‘zlashtirilganligi aniqlanadi. U bevosita tasviriy san‘atning san‘atshunoslik asoslari kursi bilan bog‘liq bo‘lib, unda o‘quvchilar chaynovord, krossvordlar yechadilar, viktorina savollariga javob qaytaradilar, tasviriy san‘atdan insho va referatlar yozadilar.

5. *Test sinovlari.* Nazoratning bu turida o‘quvchilar tomonidan tasviriy san‘atning nazariy asoslari, maxsus atamalar, rassom, haykaltaroshlar va ularning asarlari, ish qurollari va ishlatadigan materiallari, bolalar tomonidan rang nomlarini o‘zlashtirish darajasi aniqlanadi. Testlardan foydalanish tasviriy san‘at darslarining barcha turlari (naturadan rasm ishlash, kompozitsiya, san‘atshunoslik asoslari) bilan bog‘liq holda amalga

oshiriladi.

6. *Uy vazifasi.* Uy vazifalari sinfda o‘tilgan mavzu bilan bog‘liq bo‘lgan ijodiy ishlarni bajarish, naturaga qarab ranglama va qoramalar ishlash, mashqlarni bajarish, sinfda tugallanmay qolgan ishni tugatish, tevarak-atrofdagi ko‘rinish va hodisalarni kuzatish, sinf ishiga doir adabiyotlarni o‘qish, kelgusi dars uchun materiallar to‘plash yoki tayyorgarlik ko‘rish, sinfda o‘tilgan mavzular bo‘yicha insho, referatlar yozish, krossvord, chaynvordlar yechish, viktorina savollariga javob qaytarish, san’atkorlar, ota-onalar bilan topshirilgan mavzuda suhbatlar qilish, san’at asarlarining reproduksiyalari va foto nusxalarini, illyustratsiya va rasmlarni to‘plash yo‘nalishlarida namoyon bo‘ladi. Uy vazifalari tasviriy san’at mashg‘ulotlarining barcha turlariga taalluqli bo‘lib, u nafaqat yangi materiallarni o‘zlashtirish, balki o‘tilganlarni mustahkamlash, bilimlarini kengaytirish va chuqurlashtirish, malakalar va ijodiy qobiliyatlarni o‘stirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar

1. Азизхуджаева Н. Н. Педагогические технологии в подготовке учителя. -Ташкент, 2000 г.
2. Abdurasiulov S. Tasviriy sanat o‘qitish metodikasi (amaliy mashg‘ulotlar). –Toshkent, 2007-yil.
3. Гиппиус Г.А. Очерки теории рисования как общего учебного предмета.–Спб., 1844.
4. Mukhamedovich A.M. Bukhara wood carving //Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR). – 2020. – Т. 9. – №. 5. – С. 343-346.

Shodijon BAKAYEVBuxoro Davlat universiteti
tasviriy san’at va muhandislik grafikasi
kafedrası katta o’qituvchisi**Sherozjon SHOKIROV**Buxoro Davlat universiteti
san’atshunoslik fakulteti 3-kurs talabasi**XALQ AMALIY BEZAK SAN'ATI FANINI O'QITISH ORQALI YOSHLARNING
MA'NAVY DUNYOQARASHINI SHAKILLANTIRISH**

Ushbu maqolada xalq amaliy bezak san'atining tarixi, kelib chiqishi va mavjud an'analarini o'qitish, o'rgatish orqali yoshlarning ma'naviy dunyoqarashini shakillantirish uchun hozirgi kungacha saqlanib, avloddan-avlodga yetib kelgan qadimiy an'analarining, sir asrorlarini o'rganish va yoshlarning shu orqali badiiy didini o'stirish, qadriyatlarini ulug'laydigan, mohir kasb-hunar egasi bo'lib yetishishlarida katta ahamiyat kasb etishi haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: petrogliflar, unvonli yozuvlar (epigrafika), islmiy naqshlar, girixli bezaklar, interyer, peshayvon, ramziy naqsh.

Данная статья направлена на формирование духовного мировоззрения молодёжи, путём обучения ее истории, а также истокам и традициям народного прикладного искусства. Так же идёт речь о изучении древних традиций и секретов прикладного искусства, передаваемых из поколения в поколение, которая играет важную роль в развитии художественного вкуса молодёжи, в становлении квалифицированной профессии, прославляющей ценности.

Ключевые слова: петроглифы, титульные надписи (эпиграфика), растительные орнаменты, геометрические орнаменты, интерьер, крыльцо, символический узор.

This article is aimed at the formation of the spiritual worldview of youth, by teaching its history, as well as the origins and traditions of folk applied art. We are also talking about the study of ancient traditions and secrets of applied art, passed down from generation to generation, which plays an important role in the development of the artistic taste of young people, in the formation of a qualified profession that glorifies values.

Key words: petroglyphs, title inscriptions (epigraphy), floral ornaments, geometric ornaments, interior, porch, symbolic pattern.

Kirish. O'zbekiston xalqlari tarixini, qadriyatlarini, ilm-u fan, san'ati va madaniyat durdonalarini har tomonlama ilmiy o'rganish, tahlil etish va amalda bajarish, hozirgi kunda g'oyat muhim ahamiyat kasb etadi.

Qadimdan ulug'lanib kelgan xalq amaliy bezak san'ati asarlari nafaqat bugunimiz, balki kelajak avlodlarimizning ham boy ma'naviy merosi va qadriyatlarini sifatida qaraladi. Yoshlarimizni har tomonlama yetuk, hozirgi zamon talab darajasiga javob bera oladigan, har sohada raqobatbardosh qilib tarbiyalash bugungi kunimizning dolzarb vazifalaridan biridir.

Asosiy qism. O'zbek xalq amaliy bezak san'ati qadimiy san'at turlaridan biri bo'lib, azaldan dunyoga mashur bo'lib kelgan. Amaliy bezak san'atining tarkibiy qismini tashkil etuvchi naqqoshlik, ganch o'ymakorligi, yog'och o'ymakorligi va boshqa bezak berishda qo'llaniladigan san'at turlari o'zining qadimiyligi, go'zalligi va jozibasidan bilan kishilar qalbidan chuqur joy egallagan. Ramziy ma'nodagi islmiy va hansaviy naqsh elementlarining o'zaro uyg'ynlashuvidan hosil bo'luvchi naqsh kompozitsiyalari amaliy san'at asarlariga chiroy bag'ishlaydi. Bu amaliy bezak san'at turlarida kompozitsiya tuzishning o'ziga xos usullari mavjud bo'lib, ushbu naqsh bezaklari ustalarining falsafiy dunyoqarashlari, go'zallik haqidagi tasavvurlarini namoyon etadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi, PF-4947-sonli Farmoni, yangi O'zbekistonni dunyoga tanitish, iqtisodiyotini ko'tarish, turizmni rivojlantirish yo'lida qo'yilgan muhim qadamlardan biridir. Uchinchi renessans davri deb etirof etilayotgan bir paytda, amaliy san'atga bo'lgan e'tiborning davlat tomonidan qo'llab quvatlanishi, shu bilan birga, bu sohada yangi o'quv rejalari, dasturlar, o'quv qo'llanma va darsliklarni yaratish muhim ahamiyatga ega.

Rejalashtirilgan bu islohotlar amaliy bezak san'ati orqali talabalarda badiiy tafakkur, ijodiy qobiliyat, ko'rib eslab qolish, fazoviy tasavvurini shakllantirish, san'at asarlariga nisbatan estetik munosabatni, go'zallikka bo'lgan muhabbatni uyg'otish, ularni dunyoqarashlarini ma'naviy jihatdan o'stirish va amaliy bezak san'atining keng tarqalgan namunalarini amalda bajarish yo'llarini o'rgatish nazarda tutilgan.

Xalq amaliy bezak san’at turlari O‘zbek xalqining ko‘p asrlik tarixida avlod-dan-avlodga o‘tib kelayotgan madaniy merosimizning eng ajoyib va keng tarqalgan qismini tashkil etadi. Qadimdan vujudga kelib, gullab yashnagan san’at turlari bemisil va betakrorligi bilan dunyoga mashhur. Insoniyat qadim zamonlardan go‘zallikka intilib, voqeyliklarni, o‘zi yashab turgan maskanlariga, devor-u toshlarga ov jarayonlari, jang-u jadallar, bazmlar, tantanali marosimlarni aks ettirganlar. O‘lkamiz zaminidagi qatlamlarini qazishlar natijasida topilgan yodgorliklarning guvohlik berishicha, insonning turli jismlarga badiiy ishlov berish usulida buyum yaratish faoliyati tosh asridayoq boshlangan va asrlar osha hozirgacha davom etib kelmoqda. Navoiy viloyatidagi yodgorliklar orasida qoya toshlardagi rasmlar eng qimmatli manbalardan hisoblanadi, ular toshga yozilgan tarix va go‘zal rassomchilik asarlaridir.

Qadim tamaddunning necha ming yillik sadolari kelib turgan Sarmishsoydagi bu nodir tasvirlar fan tilida petrogliflar deyiladi.

Serquyosh bu zaminimiz tarixi necha ming yillarga borib taqalishi, bunda ajdodlarimizning betakror madaniyati, yuksak ma’naviyati, boy salohiyati bilan jahon tamadduniga munosib hissa qo‘shgan avlodlar yashagani bilan biz doimo faxrlanamiz. Vohada necha ming yillik (ajdodlarimizning) boy tarixi ma’naviyat o‘choqlari qoldig‘i qat-qat taxlanib yotibdiki, ularni o‘rganishimiz, asrab avaylashimiz lozim. Karmana shahridan 30-35 km chamasi Shimolda Qoratog‘ning janubiy yonbag‘rida joylashgan Sarmishsoy, Qoraung‘ursoy, Bironsoy dalalarida ibtidoiy madaniyatning nodir obidalaridan biri - qoyatoshlarga bitilgan Petrogliflar yastanib turibdi. Ochiq osmon ostidagi bu o‘ziga xos “muzey” da ayrim olimlarning fikricha 3 mingdan 8 mingtagacha qadimiy qoyatosh rasmlari mavjud. Toshlarga o‘yib ishlangan bu suratlar galereyasini rasman 1958-yilda X.Muxamedov tomonidan topilgan. Dalada o‘shandan beri arxeolog va geograflar ilmiy tadqiqotlar olib bormoqdalar.

Mazkur hudud noyob rasmlar bilan o‘sha davr hayoti, tabiati, madaniyati to‘g‘risida so‘zlaydigan qimmatli arxivdir deyish mumkin, chunki ayrim rasmlar hali yozuv bo‘lmagan davrlardagi manzarani ifoda etadi (1-rasm). G.V.Shatskiyning “Рисунки на камне” asarida “Bunday qoyatosh suratlarini boshqa viloyatlar, hatto mamlakatlarda ham uchraydi, jumladan Shvetsiya, Polsha, Rossiya davlatlarida, lekin Sarmishsoydagidek ko‘p, o‘sha davr haqida batafsil ma’lumot beradigani yo‘q”-deb yozgan.

Sarmishsoy, Qoraung‘ursoy, Bironsoy dalalaridagi petrogliflar 1-rasm

Tosh suratlar tadqiqotchisi A.Kabirovning ta’kidlashicha miloddan avvalgi 4-1-ming yillikka taalluqli minglab bu rasmlar bronza, temir, tosh bilan urib, cho‘kichlab kontur, soya va naqshdor uslubda ishlangan. Bu naqshdorlikdan shuni anglash mumkinki o‘sha davrlardan badiiyashtirishga, qo‘shimcha zeb berishga harakat qilingan. Shunisi qiziqki nima uchundir ko‘pchilik rasmlar tog‘ning janubiy tarafidagi yassi toshlarda uchraydi. Savolimizga kitobdan javob topamiz, chunki janubiy yon bag‘irlar oftobro‘y bo‘lib, undagi toshlar quyoshda ko‘proq qoraygan, demakki qoramtir tosh sathida tasvir yaqqolroq ko‘rinadi. Yana bir e’tiborli jihati bundagi suratlar yomg‘irdan so‘ng ko‘zga yaqqol tashlanadi.

Bu yuqorida keltirilgan tarixiy ma’lumotlardan bilishimiz mumkinki insonlar doimiy ravishda o‘z dunyo qarashlari va tafakkurlarini kengaytirib, go‘zallikka intilib yashaganliklarini ko‘ramiz.

VII asrning oxiri VIII asrning boshlarida Markaziy Osiyoda Islom dini kirib kelishi munosabati bilan jonli mavjudodlarning suratini tasvillash islom dini talablariga mos kelmaganligi uchun taqiqlangan. Bu o‘zgarishlar amaliy bezak san’atini rivojlanishiga turtki bo‘ldi desak ayni haqiqatdir. Shu davrdan tasviriy va amaliy san’at turlarida ramziylashtirish (stilizatsiya) yanada ravnaq topib bordi. Falsafiy yondoshish natijasida tasviriy va amaliy bezak san’atiga shartlilik, stilizatsiya-ramziylikka asoslangan badiiy asarlarini yaratish mukammal shaklga kirib bordi. Ushbu tarixiy omil o‘zbek milliy bezak san’atining gurkirab rivojlanishiga turtki bo‘lganki, hozirda jahonga mashhur O‘zbekistonda qad ko‘targan me’moriy yodgorliklarimiz, ulardagi naqqoshlik, ganch o‘ymakorligi, yog‘och o‘ymakorligi, koshinkorlik, xattotlik, tosh-taroshlik va boshqa turdagi san’atlarning ajoyib uyg‘unligidan va mujassamligidan iboratdir. Xalq amaliy bezak san’ati kishilarning ma’naviy olamini boyitadi, badiiy didini shakllantiradi, ruhiyatini tarbiyalaydi. Shuning uchun ham o‘zbek xalq amaliy san’ati kishilarni badiiy axloqiy, umuminsoniy qarashlarini tarbiyalab, ularning ilmiy

dunyoqarashlarini shakllantirishda, o‘z qadriyatlarini asrab avaylash hamda madaniy darajasini oshirishda, eng zarur manbalardan biri hisoblanadi.

Amaliy san‘at asarlari ko‘z bilan ko‘rish, his etish va anglashga mo‘ljallangan. Amaliy san‘at asarlari va buyumlari insonning moddiy muhitini go‘zallashtirishga, estetik boyitishga xizmat qiladi, ayni paytda o‘zining ko‘rinishi, tuzilishi, xususiyatlari bilan insonning ruhiy holati, kayfiyatiga ta‘sir etadi, bezatilgan narsalar hayotda foydalanilishidan tashqari badiiy qiymati bo‘lgani uchun ham qadrlanadi. Shuning uchun xomashyoning go‘zalligi va nafis xususiyatlarini namoyish etish, unga ishlov berish mahorati va usullarining ko‘pligi, amaliy san‘atda estetik ta‘sirni oshiruvchi ahamiyatga ega faol vositalardir.

Yaqin o‘tmishda o‘zbek amaliy bezak san‘atining eng rivojlangan naqqoshlik, ganch o‘ymakorligi, yog‘och o‘ymakorligi, tosh va suyak o‘ymakorligi, mis kandakorligi, zargarlik, kashtachilik, zardo‘zlik, gilamdo‘zlik, pichoqchilik, bo‘yrachilik, kigiz bosish, savatchilik kabi turlarining o‘ziga xos bajarish texnologiyalari, haqiqiy milliy nomlari, ularga xos atamallari, bu san‘atlarga xos shakllangan maktablar, ish uslublari hamda shu sohalarida nom qozongan ustalarining xizmatlari butun jahonga dong‘i ketgan.

Muhokamalar va natijalar. O‘zbek amaliy bezak san‘ati qadimdan dunyoga mashhur. Otabobolarimiz qurgan muhtasham binolar hozirgi kungacha maftunkor jilvasini yo‘qotmagan. Yuksak did bilan ishlangan naqshlar, koshinlar, ganch, yog‘och, tosh o‘ymakorligi va unvonli yozuvlar (epigrafika) uslubidagi ishlar hozirgacha bizni hayratga solib kelmoqda.

Oldingi ustalarimiz qadimiy obidalarni nafis naqshlar bilan bezar ekanlar, zavq olish bilan bir qatorda, ular orqali o‘z orzu-umidlarini, muhabbatlarini, tilaklarini va go‘zal niyatlarini aks ettirib kuylaganlar.

Keksa ustalarimiz aytishicha, qadimda naqqoshlik san‘ati shunchalik rivojlangan ekanki, ular chizgan yoki bo‘yagan ramziy naqshlari orqali bir-birlari bilan unsiz ovozda gaplashgandek taassurot olgan ekanlar. Naqqoshlik san‘ati tilini bilish uchun, uni mukammal tushunish uchun naqshning har bir unsuri va ranglarining ramziy alifbosini bilmoq kerak bo‘lgan.

Fazoviy san‘atlarni badiiy his qilishda usta-rassom o‘z asarini qanday qurgani katta ahamiyatga ega, chunki ijod psixologiyasining qonunlari badiiy his qilish psixologiyasi qonunlari bilan uzviy bog‘liqdir, ham tobelik (соподчинение), muvozanat, o‘zgaruvchanlik, o‘lchamlilik (соразмерность) kabi kompozitsion qonuniyatlarga asoslanadi.

Naqsh - arabcha tasvir, gul degan ma‘noni bildiradi. Qush, hayvon, o‘simlik, gul, novda, geometrik va boshqa shakllarni ma‘lum tartibda takrorlanishidan hosil qilingan bezak.

Yuqorida aytganimizdek islom talablariga bo‘ysunish oqibatida jonivorlar, parrandalar va odamlarni tasvirlash yo‘qolib borib naqqoshlik rivoj topdi. Arab yozuvi o‘zlashtirildi. Natijada naqshlar bilan unvonli yozuv (epigrafika) uslubi paydo bo‘ldi. Arab yozuvi naqshlar bilan birga uyg‘unlashtirilib chizildi.

Arab yozuvi ham bezak, ham ilmu ma‘rifatga yetaklovchi davat vazifasini o‘tab kelgan.

Ko‘p asrlar mobaynida naqqoshlik san‘atining badiiy an‘analari vujudga keldi. Xalq-amaliy bezak san‘atining bir turi sifatida naqqoshlik qadimdan o‘zbek madaniyatining muhim bo‘lagi hisoblanadi. Bir so‘z bilan aytganda, barcha amaliy san‘at turlarida bezak sifatida naqsh yoki naqsh elementi ishlatiladi, shuning uchun naqqoshlik san‘ati boshqa amaliy bezak san‘ati turlariga poydevor vazifasini bajaradi.

Naqshlarda san‘atning boshqa hamma turlaridan farqli ravishda avlodlarning chambarchas bog‘liqligini, ya‘ni ustoz-shogird an‘analarning davomiyligini ko‘rish mumkin. Naqqoshlik an‘analari san‘atning ana shu turini o‘rganish metodlari sifatida ham bobodan otaga, otadan bolaga o‘tib kelgan. Ana shu doimiylik tufayli naqqoshlik san‘ati hozirgacha saqlanib kelmoqda. Naqshning eng yaxshi namunalari boy ijodiy kompozitsiya orqali birlashtirilgan shakllarning maqsadga muvofiqligi va go‘zalligi bilan farqlanadi. Xalq ustalarining falsafiy dunyoqarashlari, atrof muhit go‘zalligini anglash darajasidagi qarashlarining tafovuti aks etadi. Naqshdagi chizgilar o‘yini, mazmun-mohiyati musiqadagi ohang singari, qo‘shiq va ertak kabi “xalq hayotiy tajribasining katta umumlashmasidan” iborat bo‘ladi.

Talabalarni bizni o‘rab turgan atrof-muhit, tabiatda mavjud bo‘lgan go‘zal chiroyli gullar, o‘simliklar va shakllarga qo‘shimcha ishlov berish, ya‘ni ramziylashtirish (stilizatsiyalash) orqali turli-tuman naqsh elementlarni chizish, ana shu naqsh elementlaridan foydalanib mukammal kompozitsiya tuzishni o‘rganib boradilar. Kompozitsiya ishlash jarayonida talabalar quyidagilarni puxta o‘zlashtirib olishlari zarur:

Atrof-muhit, tabiatdagi mavjud bo‘lgan tabiiy shakllarni qayta ishlash, ya‘ni stilizatsiyalash yo‘llarini bilishlari va undan samarali foydalana olishlari:

Berilgan naqsh elementlari yoki namunalari asosida yangi naqsh kompozitsiyasini chiza olishlari:

Mustaqil ravishda yangi naqsh kompozitsiyasini tuzib bilishlari kerak bo‘ladi.

Kompozitsion markaz, konstruktsiya, harakat, yaxlitlik, kolorit, nisbat, me‘yor, ritm, mutanosiblik va nomutanosiblik kabi komponentlarni bilishi va ularni tasavvur eta olishi kerak:

Yuqorida ko‘rsatilgan vazifalarning puxta o‘zlashtirilishi talabalarining kelajakda bilimli va mohir kasb-hunar egasi bo‘lib yetishishlarida katta ahamiyatga ega

Badiiy naqqoshlik ranglarning uyg'unligida va o'ziga xos fantaziyalarda go'zallik yaratish san'atidir. Naqqosh usta o'z ishida rangning tabiiy jilosidan, bejirim shakldan, tabiatda mavjud bizni o'rab turgan go'zallikdan, ya'ni gul va o'simliklardan mohirlik bilan foydalanib yorqin ifodalilikka erishadi.

O'zbekistonning an'anaviy me'morchiligida naqqoshlik, asosan, interyerni bezashda: devorlarni, shiftlarni, jimjimador ravoqlarni, saroy ustunlarini, masjidlar, ayvonlar, shaxsiy xonadonlarni, mehmonxonalarni, yog'ochdan yasalgan turli sovg'abob buyumlarni bezashda qo'llanilgan. Nozik o'simliksimon-geometrik naqshdagi o'zaro uyg'unlashib ketgan novdalar, shoxlar va hashamatli tasvirlangan gullarning ritmik harakati, o'zbek ustalarining ishlaridagi islmiy va girix naqshlarining klassik motivlari shiftlarga moslangan. Naqsh ko'proq Interyerlarni va yopiq ayvon, peshayvonlarni bezashga xizmat qiladi.

Naqshlardan me'morchilikda, uy jihozlari, sovg'alar, mayda yog'och o'yinchoqlar, musiqa asboblari va turmushda kerakli buyumlarni badiiy bezashda foydalaniladi. Badiiy naqqoshlik san'ati hozirgi kunda keng tus olib, maktablarda va maktabdan tashqari muassasalarda to'garaklar tarmog'ini iloji boricha kengaytirish, usta-shogird maktablariga tayanib yoshlarimizni hunarmandchilikka yo'naltirish bizgacha yetib kelgan san'at turlarini qadimiy ananalarini saqlagan holda kelgusi avlodlarga yetkazish vazifasi bizning zimmamizdadir.

Xulosa qilib aytganda xalq amaliy bezak san'atini o'rganish, yoshlarni badiiy didni o'stirishda, mehnatsevarlikni rivojlantirishga, qadriyatlarini ulug'lashga, bizgacha yetib kelgan ananalarni puxta o'zlashtirishga va qator foydali bilim-malakalarni tarkib toptirishga xizmat qiladi. Ularning ijodiy qobiliyatlarini aniqlash va o'stirishga yordam beradi.

Shuni ta'kidlash mumkinki, Buxoro amaliy bezak san'ati maktabi davomchilari sifatida hozirgi kunda ijod qilib kelayotgan ustalarlar qadimiy, an'anaviy uslub va hozirgi zamonaviy yo'nalishlarni uyg'unlashtirib, amaliy bezak san'ati asarlarini yaratib, shogirdlariga ushbu san'at sirlarini o'rgatib, tarbiyalab, ijod qilib kelmoqdalar. Natijada xalq amaliy bezak san'atini o'qitish, amaliy ish bajarish orqali yoshlarni ma'naviy dunyoqarashini shakllantirishga muhim ahamiyat kasb etadi.

Bu san'at davomchi ustalari va ijodkor yoshlari ham qadimiy ananalarga boy san'at turini rivojlantirib, umriboqiyiligini yanada uzaytirib, kelgusi avlodga yetkazadilar deb ishonamiz.

Adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi “O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida”gi, PF 4947-sonli Farmoni.
2. Bulatov S.S. O'zbek xalq amaliy bezak san'ati. - T.: “Mehnat”, 1991.
3. Xolmatov B.K. Kompozitsiya. -T.: “Iqtisod-moliya”, 2007.
4. Bakayev Sh.Sh. Amaliy bezak san'ati // o'quv qo'llanma. -Buxoro: “Durdona”,2021.
5. Бакайев Ш.Ш. Аvezов Ш.Н. Развитие творческого потенциала студентов средствами народного искусства //European science. – 2020. – №. 4 (53).
6. Bakayev Sh.Sh. Творчество народных мастеров Узбекистана //Молодой ученый. – 2017. – №. 4. – С. 641-644.

Internet saytlar

<http://www.ZiyoNet.uz>

<http://www.Nbgf.intal.uz>

<http://www.Pedagog.uz>

<http://www.Tdpu.uz>

<http://www.press.uz>

<http://www.dissercat.com>

<http://www.istedod.uz/>

<http://www.disser.h10.ru/pedagog.html>

Гулнора ХАКИМОВА

Бухоро давлат университети
тасвирий санъат ва муҳандислик графикаси
кафедраси катта ўқитувчиси**МАКТАБЛАРДА ТАСВИРИЙ САНЪАТ ДАРСЛАРИНИ ТАШКИЛ ЭТИШДА
ЎҚУВЧИЛАРНИНГ КРЕАТИВЛИК ҚОБИЛИЯТЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ**

Мақолада креативлик ва креативликни ўрганишидаги йўналиш ҳақида сўз юритилган. Унда педагогик креативлик, педагогнинг креативлик потенциални ривожлантирувчи методлари, креативлик потенциалига эга педагог ўзида намоён эта оладиган малакалари, ҳамда ўқитувчи шахсига қўйиладиган талаблар ҳақида кенг маълумот берилган. Шу билан бир қаторда, мактабларда тасвирий санъат ўқитувчиларига табиатдаги буюм ва ҳодисаларни кузатиш, кўриш, уларни илмий асосда идрок этишига ўргатиш ҳақида сўз юритилган.

Калит сўзлар: креативлик, оригиналлик, эмпатия, қобилият, семантика, интеллект, инновация, рефлексия.

В данной статье речь идет о креативности и о направлениях ее изучения. В ней так же предоставляется подробная информация о педагогическом творчестве, о методах развития творческого потенциала преподавателей, о навыках с творческим потенциалом, а так же, о требованиях к преподавателю. Кроме этого, речь идет о том, как научить учителей изящному искусству в школе и наблюдать, видеть предметы и явления в природе и понимать их на научной основе.

Ключевые слова: креативность, оригинальность, эмпатия, способность, семантика, интеллект, инновация.

The article discusses the direction in which creativity and creativity studies. It provides a comprehensive overview of pedagogical creativity, methods for developing the creative potential of a teacher, the skills that a teacher with creative potential can possess, and the requirements for a teacher. In addition, it is about how to teach teachers of fine arts in school and how to observe, see objects and phenomena in nature and understand them on a scientific basis.

Key words: creativity, originality, empathy, ability, semantics, intelligence, innovation, reflection.

*Фанни ҳақиқатдан ўрганмоқ учун, унинг ҳамма алоқаларини
ва воситаларини бирга ўрганмоқ, текиширмоқ керак.*

Я.О.Коменский

Кириш: Мамлакатимизда замаонавий кадрлар тайёрлаш тизимининг ишлаб чиқилиши ва уни амалга оширилиши таълим-тарбия жараёнида ғоят муҳим аҳамият касб этади, чунки, миллий кадрлар тайёрлаш ва уни сифат-савия жиҳатидан юксалтириш - бу юқори малакали ўқитувчи-педагогларни тайёрлаш билан бирга, ёш авлодга таълим-тарбия беришни ҳам юқори савияга кўтарилишини асосий омили бўлиб хизмат қилади. Маълумки, таълим-тарбия жараёнида бошланғич синфлар таълими алоҳида босқич бўлиб, бу давр бола шахсини энг кучли ривожланиш даври ҳисобланади, чунки, бу давр болаларни 5-6 ёшидан 10-11 ёшгача бўлган ўсиш даври бўлиб, унда бола шахси ўзининг етуклик ва ўсмирлик даврига илм, тафаккур, тасаввур, малака ва кўникмалар йиғади. Айнан шу даврда бола шахсининг кўриш, кузатиш, идрок этиш, тасаввур ва тафаккур қилишга ўрганиш даврининг энг шиддатли босқичи бўлади.

Маълумки “Тасвирий санъат ва уни ўқитиш методикаси” ўқув фани мутахассисликнинг асосий ва бош ўқув фанларидан бири бўлиб ҳисобланади. Бу фан бўлажак ўқитувчи-педагогларни эстетика ва санъат асослари билан қуроллантиради, табиатдаги, жамиятдаги ва санъатдаги гўзалликни кўра билишга ўргатади. Шунингдек, бу фан айниқса, ўқитувчи касби учун ғоят зарур, ҳар соатда, ҳар дақиқада керак бўладиган расм чизиш кўникмасини беради. Бу расм чизишни билиш ўқитувчи, айниқса, бошланғич синф ўқитувчиси учун шунчалик зарурки, - “Расмни кўрган соқов ҳам тилга киради” [8] - деган иборани эслаб ўтиш ўринли эди. Демак, бошланғич синф ўқитувчисини расм чизишни билишида бошқа ўқув предметларини ўқитишда ҳам расмдан яхши фойдаланиш имконияти туғилади.

Асосий қисм. “Тасвирий санъат ва уни ўқитиш методикаси” ўқув фани олдида ҳар томонлама шаклланган бошланғич синф ўқитувчини тайёрлаш, унга эстетика, санъат ва материалистик тушунчаларни бериш ва расм чизиш кўникмаларини сингдириш мақсадини қўйган ҳолда фаолият кўрсатади. Мураккаб ва масъулиятли мақсаддан келиб чиқилган ҳолда қуйидаги вазифаларни қўяди:

◀ мактабларда тасвирий санъат ўқитувчиларига табиат-жамиятдаги буюм ва ходисаларни кузатиш, кўриш, уларни илмий асосда идрок этишга ўргатиш;

◀ ўқувчиларнинг бадиий дидини, эстетик тушунчасини, материалистик дунёқарашини, гўзаллик оламини ва ижодий истеъдодини ва ижодкорлик қобилиятини тарбиялаш;

◀ буюм, воқеа, ходисалар тасвирини чиза билиш, уларни ижодкорлик асосида бажариш бўйича малака ва кўникмалар ҳосил қилиш;

◀ рассомчиликнинг барча тур ва жанрларидаги санъат асарларини кўра билишни, идрок этишни, тушуниб, уларни паст савиядаги, қалбаки расмлардан фарқлай олиш кўникмаларини бериш;

Бўлажак ўқитувчи-педагогларга расм чизишни ўргатишнинг энг осон, қисқа, илмий асосда бўлишининг замонавий услуби, дидактик принциплари билан таништириш каби мазмунга эга бўлган вазифаларни кўяди, булар:

- санъат назариясидан қисқача маълумот бериш;

- расм чизишни ўргатиш бўйича қаламтасвир, рангтасвир, композиция, бадиий-безаш, лой ва пластилин билан ишлаш ва санъат асарларини ўргатиш;

- бошланғич синф ўқитувчиларига расм чизишни замонавий, энг самарали услубларда ўргатиш бўйича методик тавсиялар бериш.

Креативлик тушунчаси жараённинг ўтмишдаги, ҳозирги даврдаги ёки кейинги хусусиятларини ўз ичига камраб олади. Ушбу жараён натижасида одамлар олдин мавжуд бўлмаган бирор буюмни яратади, кашф қилади, янгилик элементларини вужудга келтиради. Илк маротаба креативлик сўзига 1922 йилда Симпсон томонидан қўйидагича таъриф берилган: “Креативликка одам фикрлашнинг бир хилдаги усулларини рад этиш қобилияти сифатида қарайди”.

Креативлик - сўзи лотинча сўздан олинган бўлиб, яратувчилик, ижод этиш жараёни деган маъно англатади. Х.Е.Трик креативликни ўрганишнинг тўрт йўналишни кўрсатиб, уларнинг ҳар бирини изохлаб берган:

1. Креативлик натижа сифатида

2. Креативлик қобилият сифатида

3. Креативлик жараён сифатида

4. Креативлик шахснинг хусусияти сифатида

Ж.Гильфорднинг фикрича, қобилият интеллектнинг умумий моделининг ичида жойлашади, шу боисдан креативликнинг 4 омилини ажратиш кўрсатади:

1. Оригиналлик - изоҳланишга мўлжалланган бирикмалар, ўзгача жавоблар натижаларини кўрсатиш қобилияти.

2. Семантик эгилувчанлик - объектнинг функциясини ажратиш ва ундан янги фойдаланишни таклиф қилиш қобилияти.

3. Ифодали мослаштирилган эгилувчанлик - янги имкониятларни кўриш учун рағбатлантирувчи омиллар шаклини ўзгартириш қобилияти.

4. Семантик ўз-ўзидан юзага келувчи эгилувчанлик - нисбатан чекланган вазиятларда турли хил ғоялар яратиш қобилияти.

Горренс бу қобилиятларни одамлар орасида мавжуд бўлмаган тафовут тариқасида таърифлайди. Горренс креативлик деб, ниҳоятда кучли даражада камчиликларни идрок қилиш, билимлардаги камчиликларни, етишмайдиган элементларни, дисгармония ва ҳоказаларни идрок қилиш қобилиятларини тушунади. Креативликни ўрганишдаги йўналиш унинг шахс хусусияти сифатида қарашдан иборат бўлиб, унда шахс муаммоси мазкур ҳолат билан уйғунлаштирилган. Ушбу йўналишнинг вакиллари бўлмиш Гельдштейн Роджерс, Маслоулар ижодий жараённи “ўзини-ўзи фаоллаштириш” билан боғлаб тушунтиришга ҳаракат қилганлар, булар қуйидагилар:

◀ ақлий тайёргарлик даври;

◀ муаммони кўриб чиқиш;

◀ фикрнинг тугилиши ва масаланинг ифодаланиши;

◀ муаммонинг ҳал этиш йўлини қидириш;

◀ ижодий принципларни қабул қилиш;

◀ приципларни схема кўринишга келтириш;

◀ техник ясатиш ва ижодийликни кенгайтириш;

К.Роджерс 1994 йил ижодкорлик ёки креативлик ҳақида қуйидагича фикр билдиради. “Шахснинг креатив фикрлаш лаёқати, муаммони ҳал қилиниши лозим бўлган вазиятларида янги имкониятлар натижасида бирор янги, унғача мавжуд бўлмаган буюм яратилишини муваффақиятли ҳал қилишига ёрдам беради”.

Креативлик - ўқитувчи воқеликка, буюм ва ҳодисаларга, дарсга ноанъанавий ёндашишни ўрганиши зарур бўлади. XXI аср янгиликлар, ихтиролар асри бўлиб, ўқитувчидан доимо изланишни талаб этади. Торренс фикрича креативлик: муаммога ёки илмий фаразларни илгари суриш; фаразни текшириш ва ўзгартириш; қарор натижаларини шакллантириш асосида муаммони аниқлаш; муаммо ечимини топишда билим ва амалий ҳаракатларнинг ўзаро қарама-қаршилигига нисбатан таъсирчанликни ифодалайди.

Педагогик креативлик: педагогнинг анъанавий педагогик фикрлашдан фарқли равишда таълим ва тарбия жараёнини самарадорлигини таъминлашга хизмат қилувчи янги ғояларни яратиш, шунингдек, мавжуд педагогик муаммоларни ижобий ҳал қилишга бўлган тайёргарлигини тавсифловчи қобилияти. Педагогнинг креативлик потенциали, унинг умумий хусусияти сифатида акс этади, у ижодий фаолиятнинг дастлабки шарт ва натижаси саналади. Педагог креативлик потенциалига эга бўлиши учун касбий фаолиятида қуйидагиларга эътиборини қаратиши зарур:

- ◀ касбий фаолиятига ижодий ёндашиш;
- ◀ янги-янги ғояларни яратишда фаоллик кўрсатиш;
- ◀ илғор педагогик ютуқ ва тажрибаларни мустақил ўрганиш;
- ◀ ҳамкасблар билан педагогик ютуқлар хусусида фикр алмашиш.

Педагогнинг креативлик потенциални ривожлантирувчи методлар. Одатда педагогнинг креативлик қобилиятига эга бўлишлари педагогик муаммоларни ҳал қилишга интилиш, илмий-тадқиқот ишлари ёки илмий лойиҳаларни амалга ошириш ва ўзаро ижодий ҳамкорликка эришишлари орқали таъминланади. Педагог ўз-ўзидан ижодкор бўлиб қолмайди, унинг ижодкорлик қобилияти маълум вақт ичида изчил ўқиб-ўрганиш, ўз устида ишлаш орқали шакллантирилади ва у аста-секин такомиллашиб, ривожланиб боради. Ҳар қандай мутахассисда бўлгани каби, бўлажак педагогларнинг креативлик қобилиятига эга бўлишлари учун талабаларни йилларида пойдевор қўйилади ва касбий фаолиятни ташкил этишда изчил ривожлантириб борилади. Бунда педагогнинг ўзини ўзи ижодий фаолиятга йуналтириши ва бу фаолиятни самарали ташкил эта олиши муҳим аҳамиятга эга. Педагог ижодий фаолиятни ташкил этишда муаммоли масалаларни ечиш, муаммоли вазиятларни таҳлил қилиш, шунингдек, педагогик характердаги ижод маҳсулотларини яратишга алоҳида эътибор қаратиши зарур.

Креативлик потенциалига эга педагог, ўзида бажариладиган вазифаларнинг моҳияти ва аҳамиятини белгилай олиши, масаланинг қўйилишини таҳлил қила олиши, масалани ҳал қилиш режасини туза олиши, масалани ҳал қилишда самарали методлар, яъни анализ, синтез, индукция, дедукция, таққослаш ва бошқаларни қўллаш олиш малакаларини намоён қила олиши керак. Педагогнинг илмий-тадқиқот ишлари ва илмий ёки ижодий лойиҳаларни амалга ошириши, креативлик потенциални янада ривожлантиради, улар ижодий фикрлашга одатланади, илмий-тадқиқот фаолиятини олиб бориш кўникмаларини пухта ўзлаштиради, педагогика ёки мутахассислик фани ютуқлари, ҳамда илғор тажрибалардан фойдаланиш имкониятларини мустақил таҳлил қилади, педагогик жамоа томонидан олиб борилаётган илмий тадқиқот ва ижодий лойиҳаларни бажаришда фаол иштирок этади. Педагогнинг илмий-тадқиқот ишлари ва илмий ёки ижодий лойиҳаларни амалга ошириши унда креативлик потенциални янада ривожлантиради.

Гельгольц ва Уоллес биринчи бўлиб ижодий жараёни бир неча босқичга бўлишини таклиф қилдилар:

Тайёргарлик - муаммо учун тегишли бўлган образлар ёки тасаввурларни ўйлаш ёки англаш. Гельмгольц тақидлашича, агар муаммо ноъмалум бўлса, бу пайтда ечим топилмайди, у муаммони қолдириб турад эди.

Ғояни пишитиш. Бироз вақтдан кейин ечимнинг ўзи унга маълум бўлади. Бу илҳом босқичи бўларди. Текшириш ёки ишлаб чиқиш жараёни, бунда ғоя мантиқий текширилади ва тугал шаклга келтирилади. XVIII асрда кислородни кашф қилган инглиз химиги Ж.Пристлининг таъкидлашича, фақат ўз тасаввурига кенг йўл очиб бера оладиган олимларгина буюк кашфиётлар қилишга қодир.

Креативлик - педагогик ижодкорликнинг асоси. Олий мактаб ва коллеж ўқитувчисининг самарали фаолияти унинг чуқур ва ранг-баранг касбий билимлари, дарс бериш методикасини эгалланганлиги, ўз меҳнатининг психологик асосларини ҳисобга олиши билан боғланган. Бу вазифаларнинг ҳал қилинишида педагог шахсига муҳим аҳамият берилади. Олий мактаб ва коллеж ўқитувчиси шахсига жиддий талаблар қўйилади. Улар педагоглар ва психологлар томонидан чуқур ўрганилган. Ўқитувчи шахсига қўйиладиган энг муҳим талаб унинг юқори малакали бўлишидир, балки унингсиз педагогик фаолият юритиб бўлмайди.

Ўқитиш, ўрганиш ва ўргатиш бўйича қобилиятлар тури. Педагогик жараёнга қаратилган қобилиятлар, бошқа инсоннинг ички ҳолатини тўғри баҳолаш, унга ҳамдардлик билдириш, ҳамнафас

бўлиш қобилияти (эмпатия қобилияти), таклид қилиш учун намуна бўлиш қобилияти, тарбия жараёнида индивидуал хусусиятларни инобатга олиш қобилияти, мулоқотнинг лозим топилган услубини, ўз ўрнини топиш, келиша олиш қобилияти ва ҳурмат қозониш, талабалар орасида обрўга эга бўлиш қобилиятидир. Педагогика ва психология соҳасида олиб борилган илмий тадқиқотларга асосланиб, ўқитувчининг педагогик қобилиятларини классификацияси қуйидагилар:

Дидактик қобилият - бу осон йўл билан мураккаб билимларни ўқувчиларга тушунтира олиш бўлиб, бунда ўқитувчининг ўқув материални ўқувчиларга тушунарли қилиб баён этиши, мавзу ёки муаммоларни аниқ ва тушунарли қилиб айтиб бериши, ўқувчиларда мустақил равишда фаол фикрлашга қизиқиш уйғота олиши кўзда тутилади. Ўқитувчи зарурат туғилган ҳолларда ўқув материални ўзгартира, содалаштира олади, кийин нарсани осон, мураккаб нарсани оддий, тушунарсиз, ноаниқ нарсани тушунарли қилиб олади.

Академик қобилият - барча фанлар юзасидан муайян билимларга эга бўлишлик. Бундай қобилиятларга эга бўлган ўқитувчи ўз фанини ўқув курси ҳажмидагина эмас, балки анча кенг ва чуқурроқ билади, ўз фани соҳасидаги янгиликларни кузатиб боради. Фан-техника, ижтимоий-сиёсий ҳаётга доир қизиқишлари билан кўп нарсаларни ўрганиб боради.

Перцептив қобилият - қисқа дақиқаларда ўқувчилар қобилиятини идрок эта олиш фазилати, бу ўқувчининг, тарбияланувчининг ички дунёсига қира олиш қобилияти, ўқувчи шахсини ва унинг вақтинчалик руҳий ҳолатларини жуда яхши тушуна олиш билан боғлиқ бўлган психологик кузатувчанликдир. Бундай ўқитувчи кичкина аломатлар, унча катта бўлмаган ташқи белгилар асосида ўқувчи руҳиятидаги кўз илғамас ўзгаришларни ҳам фаҳмлаб олади.

Нутқий қобилият - ихчам, маъноли, оҳангдор, муаян ритм, темп, частотага эга бўлган нутқ, шунингдек, ўқитувчи нутқининг жарангдорлик, унинг пауза, мантикий урғуга риоя қилиши, қобилияти, нутқ дарсида ҳамиша ўқувчиларга қаратилган бўлади. Ўқитувчи янги материални тушунтираётган, ўқувчининг жавобини таҳлил қилаётган, маъқуллаётган ёки қоралаётган бўлса ҳам, унинг нутқи ҳамиша ўзининг ички кучи, ишончи, ўзи гапираётган нарсага қаратилганлиги билан ажралиб туради. Фикрлар ифодаси ўқувчи учун аниқ, содда, тушунарли бўлади.

Ташкилотчилик қобилияти - синф-гурӯҳ ёки жамоани уюштириш ва уни бошқариш истеъдоди. Ташкилотчилик ўқувчиларни хилма-хил фаолият турига жалб қилиш учун асос ҳисобланади. Бу қобилият, биринчидан, ўқувчилар жамоасини уюштириш, жипслаштириш, муҳим вазифаларни ҳал этишга руҳлантириш бўлса, иккинчидан, ўз шахсий ишини тўғри уюштириш қобилиятидир.

Обрўга эга бўлишлик қобилияти - ўзининг шахсий хусусияти, билимдонлиги, ақл-фаросатлиги, мустақкам иродаси билан обрў орттириш ўқувчанлиги. Фанда бу қобилият тури-авторитар қобилият, деб ҳам юритилади. Обрўга эга бўлиш ўқитувчи шахсий сифатларининг бутун бир комплексига, унинг иродавий сифатларига (дадиллиги, чидамлиги, қатъийлиги, талабчанлиги ва ҳоказо), ва ўқувчиларга таълим - тарбия бериш масъулиятини ҳис этишга, бу ишончни ўқувчиларга ҳам еткази олишга боғлиқ бўлади.

Коммуникатив қобилиятлар - муомалар ва мулоқот ўрната олиш, болаларга аралаштириш қобилияти, ўқувчиларга тўғри ёндашиш йўлини топа олиш, улар билан педагогик нуқтаи назардан самарали ўзаро муносабатлар ўрната билиш, педагогика назокатининг мавжудлиги.

Психологик ташхис (диагноз) қобилияти - инсоннинг келажагини оқилона тасаввур қилишдан иборат башорати. Бу ўз ҳаракатларининг оқибатларини олдин кўришда, ўқувчининг келгусида қандай одам бўлиши ҳақидаги тасаввур билан боғлиқ бўлган шахсни тарбиялаб етиштиришда, тарбияланувчининг қандай фазилатларнинг таракқий этишини олдиндан айтиб бера олишда ифодаланадиган махсус қобилият. Бу қобилият педагогик оптимизмга, тарбиянинг қудратига, одамга ишониш билан боғлиқ бўлади.

Диққатни тақсимлаш қобилияти - бир неча объектларга бир даврнинг ўзида ўз муносабатини билдириш. Ўқувчи ўқитувчи учун диққатнинг барча хусусиятлари-ҳажми, унинг кучи, кўчувчанлиги, идора қилина олиши ва ишга солинишининг таракқий этган бўлиши мумкиндир. Қобилиятли, тажрибили ўқитувчи материални баён қилиш мазмунини ва шаклини, ўз фикрини ёки ўқувчи фикрини диққат билан кузатади, толиқиш, эътиборсизлик, тушунмаслик аломатларини хушёрлик билан кузатиб боради, барча интизом бузилиш ҳолларини эътибордан қочирмайди, ниҳоят ўз шахсий ҳатти-ҳаракатларини, яъни мимикасини, пантомимикасини ва юриш-туришини ҳам кузатиб боради.

Конструктив қобилият - ўқув-тарбия ишларини режалаштириш ва натижасини олдиндан айтиш қобилияти. Бу қобилият ўқувчи шахсининг ривожини лойиҳалашга, ўқув-тарбия мазмунини, шунингдек, ўқувчилар билан ишлаш методларини танлаб олишга имкон беради.

Гностик қобилият - тадқиқотга лаёқатлилиқ бўлиб, ўз фаолиятини, бу фаолият жараёнини ва унинг натижаларини текшириш ҳамда ўрганиш натижаларига мувофиқ фаолиятни қайта қуриш қобилияти.

Муҳокама ва натижалар. Педагогик қобилиятларни ҳар томонлама ўрганиш, қобилиятлар шахснинг ақл-идроқи, ҳис-туйғуси ва ирода сифатларини намоён бўлишидан иборат эканлагини кўрсатади. Педагогик қобилиятлар умумий қобилият, масалан, адабий ва илмий ижод қилиш, лойиҳалаш қобилиятлари билан боғланган бўлиб, улар ўқитувчи фаолиятининг самарадорлигини оширади. Бундай ўқитувчилар ўз ўқувчи ва талабаларини ана шу фаолиятига жалб қилиб, уларга таълим-тарбия беришда катта муваффақиятларга эришмоқдалар.

Коммуникатив қобилият - бу педагогик ўзаро алоқалар доирасидаги ўзига хос тарзда намоён бўладиган мулоқот қобилиятидир. Психологияга оид адабиётларда коммуникатив қобилиятларнинг бир неча гуруҳлари фарқланади.

◀ Кишининг бошқа кишини билиши. Бу қобилиятлар гуруҳида кишига шахс сифатида, шахснинг алоҳида қиёфаси, мотиви ва хатти-ҳаракатларига баҳо беришни, кишининг ташқи кўриниши, хулқи ва ички дунёси нисбатига баҳо беришни; савлати, имо-ишора, мимика, пантомимикасини “ўқий” олишни камраб олади.

◀ Кишининг ўз-ўзини билиши. У ўз билимларини, қобилиятларини ўз характери ва ўз шахсининг бошқа қирраларини ҳамда ташқаридан ва унинг атрофидаги кишилар унга нисбатан қандай баҳо бериши лозим бўлса, шундай баҳо беришни кўзда тутади.

◀ Мулоқот вазиятини тўғри баҳолай олиш. Бу вазиятни кузатиш, унинг кўпроқ ахборот берадиган белгиларини танлаш ва унга диққатни жалб қилиш; юзага келган вазиятнинг социал ва психологик мундарижасини тўғри идрок этиш ва баҳолаш қобилиятидир.

Педагогларда креатив компетентликни шакллантиришнинг зарурий шарт-шароитлари. Ўқитувчи инновацион фаолиятининг энг муҳим тавсифи креативликдир.

Креативлик термини Англия ва Америка психологиясида 60-йилларда пайдо бўлиб, у индивиднинг янги тушунча яратиши ва янги кўникмалар ҳосил қилиш қобилият ва ҳислатини билдиради. Ижод тушунчасини белгилашда у жараён - натижа тавсифидан, креативликни белгилашда эса субъект - шартлилиқ тавсифидан фойдаланади. Рағбатлантирувчи, самарали ва эвристик босқичга қолақ, яъни экстенсив ақлий фаолият, креатив босқичга интеллектуал фаолият хосдир. Н.М.Гнатъко креативлик механизмларни потенциал ва фаолиятдаги креативлик бўлимларга бўлиб ўрганишни таклиф этади. Потенциал креативлик Н.М.Гнатъконинг фикрича, муайян ташқи шароитларда фаол креативликка айланишга назарий тайёр шаклда намоён бўладиган индивидуумнинг потенциал жойлашишини аниқлаш қобилиятидир. Потенциал креативлик ижоднинг зарурий субъектив шартидир.

Фаолиятдаги креативлик - фаолиятнинг бирор турида ижодий фаоллик кўрсатувчининг бевосита тайёргарлигини таъминлайдиган фаолиятнинг тури тавсифли потенциал креатив индивидуумнинг индивидуал тавсифлари алоқаларини юзага келтиради. В.А.Сластенин, Н.М.Гнатъконинг потенциал креативликни мунтазам фаолиятдаги креативликка тақлид қилиш асосида ўзгартириб бориш ҳақидаги қарашларига қўшилган ҳолда уни тўлдириб, креативлик тақлид қилиш, нусха олиш йўли билан ривожланади, ҳамда тақлид қилиш асосидаги ижод ҳақиқий ижодга олиб келади, деб ҳисоблайдилар. Ўқитувчи фаолиятдаги креативликнинг бир неча босқичларини белгилаш мумкин, бунда тайёр методик тавсияномалар кўчирилиб, мавжуд тизимга айрим мосламалар (модификациялар), методик усуллар киритилади. Сўнгра ғояни амалга ошириш мазмуни, методлари, шакли тўла ишлаб чиқилади ва ўқитиш ва тарбиялашнинг ўз бетақдор концепцияси ва методикаси яратилади.

Ўқитувчининг инновация фаолияти тузилмасидаги энг муҳим компонент бу рефлексиядир. Рефлексия ўқитувчининг ўз онги ва фаолиятини белгилаш ва таҳлил қила олиш, ўз фикри ва ҳаракатларига ташқаридан назар солишдир. Педагогикага оид адабиётларда рефлексив жараёнларни изоҳлашнинг икки аънанаси мавжудлиги айтилган, булар объектлар моҳиятини изоҳлашга ва уларни конструкциялашга олиб келадиган онгнинг рефлексив таҳлили ва шахслараро мулоқот маъносини тушуниш рефлексиясидир.

Рефлексия - (лот. Reflexio - ортга қайтиш) субъектнинг ўз ички психик туйғу ва ҳолатларини билиш жараёнидир.

“Интеллект” тушунчасининг мазмуни ва моҳияти илм-фан маҳсулларига асосланган ҳолда янада кенгайди, янги аломатлар билан бойиб борди. Масалан, ўша даврдаги энг кенг тарқалган таълимотлардан ҳисобланган схоластикада илоҳий интеллект тушунчаси тадқиқ қилина бошланди ҳамда мазкур атама билан олий, юксак, юқори билиш қобилиятлари тушунтириладиган бўлди.

Машхур файласуф Кантнинг таълимотига биноан, интеллект - бу биздаги мавжуд барча тушунчалар тузилишининг структуравий билиш қобилиятидир, зотан ақл эса метафизикавий ғоялар тузилишининг билиш қобилиятидир. Олимлар орасида интеллектнинг моҳиятини тушунтиришда, уни талқин қилишда икки хил қараш мавжуд бўлган.

Биринчи гуруҳ вакиллариининг қарашича, иетеллектуал хусусиятлар одамларга наслий йўл билан ота-оналар томонидан берилади.

Иккинчи гуруҳ намоёндалари эса интеллектни бола идрокининг тезлиги ва ташқи кўзгатувчиларга нисбатан муносабати билан боғлаб тушунтирганлар. Шунингдек “интеллект” сўзи қадимги грек тилидан таржима қилинганда “ақл” деган маъноно англатади. Интеллект тузилишини тадқиқ қилиш бир қатор олимларнинг изланишларида ўз ифодасини топди. Жумладан, америкалик психолог Ф.Фримен интеллект олти таркибдан иборат деган ғоясини илгари сурди:

- ◀ сонли операцияларга нисбатан қобилиятлилик;
- ◀ луғат бойлиги;
- ◀ геометрик шакллар орасидаги ўхшашлик ва фарқларни ажрата олиш уқуви;
- ◀ нутқ тезлиги;
- ◀ фикрлаш қобилияти;
- ◀ хотира.

Хулоса. Ҳар қандай ижод ечилиши керак бўлган муаммонинг, масаланинг қўйилишидан бошланади. Муаммо фаннинг ривожланиш йўли ёки технологиянинг мукамаллаштирилиши, санъатнинг эволюцияси натижасида келиб чиқиш мумкин. Ижодий кўринишни талаб қилувчи масаланинг келиб чиқиши мантиқи деярли англанган бўлиши мумкин, лекин муаммонинг юзага келиши ҳақиқий кашфиёт бўлиб, кашфиётчининг қобилият даражасига боғлиқ. 70 машхур бастакорнинг ҳаёт йўлининг таҳлили шуни кўрсатадики, яхши ижод давридан олдин астойдил ўқиш керак. Машхур актёр Жерар Филиппдан: “Инсонларнинг қандай камчилиги сизга ёқмайди?” деб сўрашганда у “Профессионал бўлмаганлиги” - деб жавоб берди. Шунинг учун ҳавоскорнинг ҳар қандай ижод соҳасидаги “телба ғоянинг” муаллифи бўлишига оид умидлари кулгилдир.

Адабиётлар

1. Қосимова З.Х. Таълим технологиялари. -Т.: “Тафаккур қаноти”, 2014.
2. Азизхўжаева А. Педагогик технология ва маҳорат. –Т.: ТДПИ, 2003.
3. Султонова Г.А. Педагогик маҳорат. –Т.: Низомий номидаги ТДПУ, 2005.
4. Хақимова Г.А. Психология и символик а цвета. Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов. №4, г.Казань, <http://www.moluch.ru>
5. Хақимова Г.А. Неповторимость форм и орнаментального декора в прикладном искусстве Узбекистана. Международный научный журнал “Молодой ученый” №43, E-mail: info@moluch.ru.
6. Хақимова Г.А. Методы ознакомления детей с изобразительным искусством. Педагогическое мастерство: материалы IX Международной научной конференции. -Москва.
7. Hakimova G.A. Methods Of Teaching And Analysis Of Sewing Methods In Applied Art. The American journal of applied sciences. Impact Factor The USA Journals, USA. www.usajournalshub.com/index.php/tajas
8. Ушинский К.Д. Танланган педагогик асарлар. -Т., 1959 й. (244, 313, 314, 438-бетлар).

Муҳайё АЗИМОВА

Бухоро давлат университети
тасвирий санъат ва муҳандислик графикаси
кафедраси ўқитувчиси**БУХОРО ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ ТУЗИЛМАСИДАГИ “ҚАТАҒОН
ҚУРБОНЛАРИ ХОТИРАСИ” МУЗЕЙИ ФАОЛИЯТИ ВА УНИВЕРСИТЕТ РАВНАҚИ
ЙЎЛИДА ҚЎШГАН ҲИССАСИ**

Мазкур мақолада Бухоро давлат университети тузилмасидаги “Қатагон қурбонлари хотираси” музейининг экспозицион, илмий ва фонд фаолияти билан боғлиқ жараён ва муаммолар, музейнинг асос солинганидан кейинги такомиллашуви босқичларининг илмий-амалий асослари ҳамда унинг университет тараққиётида тутган ўрни ва олиб борилаётган фаолиятнинг аҳамияти тўғрисида тушунча ва таклифлар берилган.

Калит сўзлар: музей, экспонат, музейшунослик, экспозиция, фонд, ҳисобга олиш сектори, тадқиқот, тарихий ёдгорликлар, туризм, фаолият, такомиллашув, илмий-амалий, университет, қатагон қурбонлари, ёш авлод.

В данной статье представлены идеи и предложения по процессам и проблемам, связанным с экспозиционной, научной и фондовой деятельностью Музея жертв репрессий в структуре Бухарского государственного университета, научной и практической основе этапов пост-создания музея и его роли в развитие университета.

Ключевые слова: музей, экспонат, музеведение, экспозиция, фонд, сектор учета, исследование, исторические памятники, туризм, деятельность, совершенствование, научно-практический, университет, жертвы репрессий, молодое поколение.

This article provides insights and suggestions on the processes and problems associated with the exposition, scientific and foundation activities of the Museum of Repression Victims in the structure of Bukhara State University, the scientific and practical basis of the museum's post-founding development and its role in the development of the university.

Key words: museum, exhibit, museology, exhibition, storage, sector of records, research, historical monuments, tourism, activities, improvement, scientific and practical, university, victims of repression, the young generation.

Кириш. Музейларнинг аҳамияти Ўзбекистон Республикасининг Конституциясининг 49-моддасида ҳам таъкидлаб ўтилган: “Фуқаролар Ўзбекистон халқининг тарихий, маънавий ва маданий меросини авайлаб-асрашга мажбурдирлар. Маданият ёдгорликлари давлат муҳофазасидадир”. Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонлари, қарорлари ва фармойишлари, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари ҳамда маданият ишлари вазирлигининг буйруқларини ҳаётга изчил татбиқ этиш, Бухоро давлат университети тузилмасидаги “Қатагон қурбонлари хотираси” музейи мисолида яратилган экспозициялар ва доимий кўргазмалари орқали ушбу юқоридаги вазифаларни бажариш долзарб эканлигини кўрсатиб турибди. Давлатимиз раҳбарининг 2017 йил 15 февралдаги “Ўзбекистон Республикаси Маданият Вазирлиги фаолиятини ташкил этиш тўғрисида”ги ҳамда Қарори ва “Маданият ва санъат соҳасининг жамият ҳаётидаги ўрни ва таъсирини янада ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-6000-сон Президент Фармони музейлар фаолиятини такомиллаштириш ва моддий-техник базасини мустаҳкамлашга хизмат қилмоқда [1].

Асосий қисм. Бухоро давлат университети тузилмасидаги “Қатагон қурбонлари хотираси” музейи фаолияти Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 22 ноябрдаги №936-сонли қарорига асосан ташкил этилган. Музей экспозициялари Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги “Қатагон қурбонлари хотираси” давлат музейи архив фонди материаллари, ЎзРМДА ҳужжатлари, ЎзР кинофотофоно ҳужжатлари МДА материаллари, Алишер Навоий номидаги Миллий кутубхонаси Нодир қўлёмалар фонди китоб ва альбомлари, Бухоро вилоят давлат архиви ҳужжатлари, Бухоро вилоят музей-қўриқхонаси фонди ҳужжатлари, шахсий коллекциялари (М.Авезжоновнинг невараси Ш. Саиджонов ва М.Авезжоновнинг оилавий архив ҳужжатлари, суратлари ва ҳоказо) асосида тўлдирилди.

Музей 3 та залдан иборат бўлиб, 1865 йилдан ҳозирги кунга қадар бўлган даврни камраб олади. Музей экспозициясидан XIX асрга оид осори-атиқалар, қимматли архив ҳужжатлари, фото ва кино ҳужжатлар ўрин олган. Мустақиллик залида “Ислоҳ Каримов бухороликлар хотирасида” деб ном олган экспозиция ҳам жой олган бўлиб, ушбу фоно ва ҳужжатли материаллар Ўзбекистон

Республикаси Президенти ҳузуридаги Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президенти Ислоҳ Каримов номидаги илмий-маърифий ёдгорлик мажмуаси билан ҳамкорликда тайёрланди.

Бухоро давлат университети тузилмасидаги “Қатағон қурбонлари хотираси” музейида бир қанча чора тадбирлар амалга оширилди. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 24 майдаги “Қадимий ёзма манбаларни сақлаш, тадқиқ ва тарғиб қилиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2995-сонли Қарорининг ижроси бўйича Бухоро давлат университетида мавжуд қўлёзма ва тошбосма асарларнинг сақланиши ҳолати бўйича илк илмий-амалий ишлар амалга оширилди.

2019 йилда Мусо Саиджонов ва Германияда ўқиганлар тарихи кенг тадқиқ қилинди. Мусо Саиджоновнинг шахсий коллекциясидан намуналар экспозицияси ташкил қилинди. “Ўзбекино” миллий агентлиги билан ҳамкорликда Мусо Саиджонов ҳақида “Маърифатга бахшида умр” номли фильм яратилди. А.Ҳамроев ушбу фильмни яратишда илмий консультант сифатида иштирок этди. Фильмни яратиш жараёнида музей экспонатларидан кенг фойдаланилди. 2019 йилнинг 6-7 декабрь кунлари Ўзбекистон тарихи телеканали Бухоро давлат университети тузилмасидаги “Қатағон қурбонлари хотираси” музейида бўлиб, музей экспонатлари ва “Улар Германияда ўқиган эдилар ...,” деб номланган экспонатлар ҳақида суратга олиш ишларини олиб бордилар. Келажакда ушбу ҳужжатли-бадий фильмнинг ўзи экспозициядан ўрин олиб, ташриф буюрувчиларга намойиш этилиши назарда тутилган [2].

Музей фондиди тўлдириш борасида бир қанча ишлар амалга оширилди. Фонд китоблар, фотосуратлар, буюмлар орқали тўлдириб бориляпти. Жумладан, “Улар Германияда ўқиган эдилар...” бўлими учун Раҳматжон ва Мухаммаджон Авазжоновларга оид материаллар фотосуратлар билан, 1940 йилларда қатағон қилинган Абдулла Пўлатовнинг фотосуратлари, Польша Республикасидан олиб келинган шўролар даврига оид китоблар билан тўлдирилди. Шу билан биргаликда, университет ўқитувчилари ва талабалари томонидан тақдим этилган экспонатлар музей фондиди бойитишга хизмат қиляпти.

Йил давомида турли буюмлар, жумладан, сопол кўзалар, ёзув машинкаси, фотосуратлар, қўлёзма асарлар ва бошқа буюмлар музей фондига қабул қилинди. Бу буюмлар, китоблар музей директори А.Ҳ.Ҳамроев, Бухоро давлат университети кимё кафедраси доценти Г.Ҳудойназарова, жаҳон тарихи кафедраси катта ўқитувчиси М.Юсупова ва тарих факультети талабалари томонидан музейга топширилди.

Ҳар бир экспонат далолатнома орқали расмийлаштириб, инвентаризация ва кириш китобига ёзиб бориляпти. Инвентаризация ва кириш китоблари мавжуд. Фонд хоналари шкаф, стол, стул, компьютер, принтер, сканер каби керакли анжомлар билан жиҳозланган.

Музей томонидан ўтган йиллар давомида кўплаб илмий, маънавий-маърифий тадбирлар ўтказилди. Жумладан, 2018 йил 18 май Халқаро музейлар куни мунособати билан Бухоро давлат университети тузилмасидаги “Қатағон қурбонлари хотираси” музейининг тантанали очилиш маросими бўлиб ўтди. Тадбирда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги “Қатағон қурбонлари” музейи директори Б.В.Ҳасанов, вилоят ҳокимлиги вакиллари, “Нуроний”, “Маҳалла” хайрия жамғармалари, профессор-ўқитувчилар, талабалар ва қатағон бўлганларнинг оила аъзолари иштирок этдилар. Шу йили 4 сентябр куни 20 мага яқин япониялик талабаларга “Катта террор йилларида Бухоро” мавзусида маънавий-маърифий тадбир ўтказилди. Музей директори А.Ҳамроев маъруза қилиб, музей бўйлаб экскурсия уюштирди. 10 сентябр туркиялик бир гуруҳ олимлар ва Туркия телеканали учун “Қатағон қурбонлари бўлган жадид намоёндалари” мавзусида маънавий-маърифий тадбир ташкил қилинди. Бундан ташқари, 27 сентябр куни Польша Республикаси вазири, Польша Республикасининг Ўзбекистондаги фавқуллод ва мухтор элчиси, Польша Республикаси “Қатағон қурбонлари хотираси институти” масъул ходимлар, Бухоро вилоят ҳокимлиги масъуллари, Бухоро давлат университети ректори иштирокида “Бухоро давлат университети тузилмасидаги Қатағон қурбонлари хотираси музейининг” ташкил топиши ва унинг мақсад вазифаларига бағишланган маънавий-маърифий тадбир бўлиб ўтди.

2019 йил 2 май Бухоро вилоят ҳокимлиги, Вобкент туман ҳокимлиги, Ўзбекистон тарихчилар жамияти Бухоро вилоят бўлими, Бухоро давлат университети тузилмасидаги “Қатағон қурбонлари хотираси” музейи билан биргаликда Ўзбекистон халқ шоири Жамол Камолнинг 6 жилдлик сайланмасининг тақдиротига бағишланган “Китобхонлик маданияти - инсон ва жамият маънавияти кўзгуси” деб номланган маданий-маърифий тадбир ўтказди.

2019 йил 20 август Исроил давлатининг Холон университети музейшунослари Бухоро давлат университети ташриф буюрдилар. Меҳмонлар иштирокида илмий анжуман бўлиб ўтди. Анжуманда Бухоро давлат университети тузилмасидаги “Қатағон қурбонлари хотираси” музейи директори

Ҳамроев Азалшоҳ Ҳазратович “Бухоро тарихини яратишда музей экспонатларининг аҳамияти” мавзусида маъруза қилди. Шунингдек, Ҳамроев Азалшоҳ Ҳазратовичнинг Бухоро ҳақида яратган китоблари кўргазмаси ҳам ташкил этилди.

2019 йил 27 август 2018 йил октябрь ойида Шавкат Мирзиёев Парижда Одри Азуле билан учрашуви доирасида Ўзбекистон билан ЮНЕСКО ўртасида 2018-2021 йилларга мўлжалланган қўшма Ҳаракатлар режаси қабул қилинган. Ушбу ҳужжат муносабатларни янги bosқичга кўтариш, томонлар олдида турган вазифаларни биргаликда янгича ёндашувлар ёрдамида ҳал қилиш ва барча йўналишларда ўзаро ҳамкорликни мустаҳкамлашни кўзда тутди. ЮНЕСКО бош директори Одри Азуле хоним Бухоро шаҳрига ташрифи доирасида Бухоро давлат университети тузилмасидаги “Қатағон қурбонлари хотираси” музейи директори Ҳамроев Азалшоҳ Ҳазратович билан ҳам учрашиб, “Бухоро хунармандчилиги дурдоналари” китобининг тақдиротида иштирок этди.

Бухоро давлат университети Чехиянинг Либерец техника университети иқтисодий статистика департаменти масъул ходими Карина Татек Бенетти раҳбарлигидаги делегацияни қабул қилди. Меҳмонларни университет ректори О.Ҳамидов кутиб олди. Учрашувда икки томонлама халқаро алоқалар муҳокама қилиниб, келгусида ҳамкорликда ишлаш вазифа ва режалари белгилаб олинди. Шунингдек, “Ерасмус+” дастури асосида талабалар алмашинуви борасида келишувлар амалга оширилиши кутилмоқда. Чехиялик меҳмонлар шунингдек, Бухоро давлат университети тузилмасидаги “Қатағон қурбонлари хотираси” музейига ташриф буюриб, бу ерда жамланган экспонатлар билан танишдилар.

2019 йил 20 сентябрь Япония давлатидан ташриф буюрган меҳмон Кумико Таншо хоним Бухоро давлат университети кутубхонасидаги нодир кўлҳазма ва тошбосмалар билан танишиб чиқди. Университет музейи ва Бухоро давлат университети тузилмасидаги “Қатағон қурбонлари хотираси” музейи меҳмонда катта таассурот қолдирди.

2020 йил 29 январда Туркия Республикасидан ташриф буюрган меҳмонлар магистратура талабаси ўз диссертация иши бўйича Бухородаги барча музейлар қатори Бухоро давлат университети тузилмасидаги “Қатағон қурбонлари хотираси” музейига ҳам ташриф буюрди ва музей билан яқиндан танишиб, музей тўғрисида ўз фикрини билдирди. Жорий йилнинг 30 январида Ўзбекистон Халқ демократик партияси Бухоро вилоят кенгаши ва Бухоро давлат университети тузилмасидаги “Қатағон қурбонлари хотираси” музейи билан ҳамкорликда музейда “Ислом Каримов - истиқлол меъмори ” мавзусидаги маънавий маърифий тадбир ўтказилди. Тадбирда ХДП Бухоро вилоят кенгаши раиси ўринбосари Набиева Шохиста Тошпулатовна, партия аъзолари, Бухоро давлат университети талабалари иштирок этдилар. Тадбирда фонд сақловчиси Махбуба Ашурова томонидан музейга экскурсия уюштирилиб, Ислом Каримов ҳаёти ва фаолиятига оид хотиралар ёдга олинди. Тадбир якунида ХДП Бухоро вилояти кенгаши томонидан бир қатор талабалар ва музей ходимларига эсдалик совғалари топширилди.

2020 йил 1 февралда Бухоро телеканали, БухМТИ ҳамда “Қатағон қурбонлари хотираси” музейи билан ҳамкорликда Фитрат тўғрисида кўрсатув тайёрланди. Шу йили юртбошимиз томонидан “Илм маърифат ва рақамли иқтисодиётни ривожлантириш йили сифатида” эътироф этилиши бу борадаги ишларга қанот берди, десак муболага бўлмайди.

Муҳокамалар ва натижалар. Қадимдан илм-маърифат ўчоғи бўлган Бухоро шаҳрида жорий йилнинг 1 феврал куни Ўзбекистон Республикаси Инновацион ривожланиш вазирлигининг ташаббуси билан республика тарихида илк мартаба Бухоро давлат университетида “Бухоро вилоятини инновацион ривожлантириш: муаммо ва ечимлар” мавзусида ҳудуднинг илмий ва инновацион салоҳиятини ривожлантиришга қаратилган республика миқёсида илмий-амалий анжуман бўлиб ўтди. Анжуманда Ўзбекистон Республикаси Инновацион ривожланиш вазири ўринбосари О.Тўйчиев, Бухоро вилояти Туризмни ривожлантириш департаменти бўлим бошлиғи Ш. Шарофиддинов, Бухоро шаҳар ҳокими ўринбосари К.Давронов ҳамда республикамизнинг барча олий таълим муассасаларидан илмий ишлар ва инновациялар бўйича проректорлари, илмий ташкилотларнинг илм-фан бўйича директор ўринбосарлари ҳамда республика ОТМларидан 130 дан ортиқ профессор-ўқитувчилар иштирок этишди. Анжуманни Бухоро давлат университети Илмий ишлар ва инновациялар бўйича проректори О.С.Қаҳҳоров кириш сўзи билан очиб, бугунги кунда республикамизнинг барча ҳудудларида илм-фан ва техника ютуқларини кенг қўллаган ҳолда иқтисодий тармоқларига, ижтимоий ва бошқа соҳаларга замонавий инновацион технологияларни жорий этиш мамлакатимиз ривожланишида муҳим ўрин касб этади дея таъкидлаб ўтди. Тақдим этилаётган илмий-назарий ечим, аниқ тавсиялар қизғин муҳокама этилди. Анжуман иштирокчилари университет музейида ҳам бўлдилар, уларга Бухоро давлат университети тузилмасидаги “Қатағон қурбонлари хотираси” музейи директори А.Ҳамроев ва М.Ашурова ҳамроҳлик қилдилар.

Музей ўз фаолияти ҳамда олиб борган ҳамкорликларини давом эттирган ҳолда университетимиз салоҳиятига катта ҳисса қўшмоқда ва фаолиятини янада кенгайтириш мақсадида ўз олдида ўтган йили кўплаб мақсадларни қўйган эди. Бу мақсадлар йўлида кўплаб ишлар олиб борилди ва уларнинг анчаси амалга ошди. Жумладан:

2021 йил 28 январь Бухорода жадидчилик ҳаракатининг намояндаси, қатағон бўлган профессор Мусо Саиджоновнинг набиралари Шухрат Саиджонов бобосига тегишли бўлган буюмлар ҳужжатларни музейга топширди. Бу ҳужжатлар, фотосуратларнинг сканер нусхаси олинди ва бу нусхалар музей фондига сақлов учун топширилди.

2021 йил 17 - 18 февраль ДХХ архивидаги ҳужжатлар ўрганилиб, сараланди ва ҳозирги кунда бу ҳужжатлар рус тилидан ўзбек тилига таржима қилиняпти. Тарих институтидан юборилган ҳужжатлар рўйхатидан бухороликларнинг номи аниқланмади.

2021 йил 21 февраль Ўзбекистон 24 каналида “Ислохотлар амалда” номли кўрсатувда Бухоро давлат университети тузилмасидаги “Қатағон қурбонлари хотираси” музейи директори А.Ҳамроев Бухоро вилоятида ўтказилаётган ислохотлар тўғрисида интервью берди.

Ҳозирда музей ходимлари “Қатағон қурбонлари хотираси” китобини яратилмоқдалар. Китоб таҳминан 520 бетдан иборат бўлиб, унда 3000дан ортиқ бухоролик қатағон бўлганлар ҳақида маълумот берилган.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, Бухоро давлат университети тузилмасидаги “Қатағон қурбонлари хотираси” музейи очилганлигига кўп ўтмай, кўплаб ҳамкорликларни йўлга қўйиб, университет фаолияти йўлида хизматда бўлиб, уни жаҳон мамлакатларига танитмоқда. Бундан ташқари, ушбу музей университет талабаларининг амалиёт дарслари учун ҳам яқиндан кўмаклашиб келмоқда ва уларда катта таассурот қолдирмоқда. Шунинг ҳам алоҳида такидлаш жоизки, музейларимиз нафақат университет талабарига, балки бошқа институт талабалари, мактаб ўқувчилари ва турли ёшдаги кизиқувчан аҳоли қатламларига ўз фаолияти билан хизмат қилмоқда, бу эса университетимиз равнаки йўлида катта аҳамиятга эга.

Адабиётлар

1. Мирзияев Ш. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. -Тошкент, 2017.
2. Наимов Н. Маърифатга бағшида умр. –Бухоро: “Дурдона”, 2018.
3. Альмеев Р.В. Бухара-город музей. - Ташкент: “Фан”, 1999. -205 стр.
4. Наимов Н. Бухоро жадидлари. -Тошкент: “Фан” нашриёти, 2000 й.
5. Ражабов Қ., Иноятов С. Бухоро тарихи. 2016 й.
6. Азимова М.М “Ёш авлодни тарбиялашда музейларнинг аҳамияти” MODERN SCIENTIFIC RESEARCH JOURNAL London 2019 ISSUE 10 210-214
7. Murotdilloevna, Azimova Muhayyo. "The role of museums in the activities of the university at bukhara state university." ACADEMICIA: AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL 11.1 (2021): 285-290.

Muhayyo AZIMOVABuxoro davlat universiteti
tasviriy san’at va muhandislik grafikasi
kafedrası katta o’qituvchisi**TASVIRIY SAN’AT MASHG’ULOTLARINI TASHKIL ETISHNING SAMARALI SHAKLLARIDAN BIRI SIFATIDA TRENINGLARDAN FOYDALANISH**

Ushbu maqolada innovatsion ta’lim texnologiyalari o’quv modulining o’qitilayotganligi pedagog kadrlarni zamonaviy innovatsion ta’lim texnologiyalarining tashkiliy, texnik va didaktik imkoniyatlaridan xabardor bo’lishlari va kasbiy faoliyatda ulardan samarali foydalanish borasidagi fikrlar yoritilgan.

Kalit so’lar: innovatsiya, ta’lim, texnologiya, texnika, didaktika, kasbiy faoliyat.

В данной статье освещена работа учебного модуля инновационные образовательные технологии по повышению осведомленности педагогических кадров об организационных, технических и дидактических возможностях современных инновационных образовательных технологий и их эффективному использованию в профессиональной деятельности.

Ключевые слова: инновация, образования, технология, техника, дидактика, профессиональная деятельность.

This article highlights the work of the training module innovative educational technologies to increase the awareness of teaching staff about the organizational, technical and didactic capabilities of modern innovative educational technologies and their effective use in professional activities.

Keywords: innovation, education, technology, technology, didactics, professional activity.

Kirish. Mustaqillik yillari tom ma’noda O’zbekiston Respublikasi ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy taraqqiyoti istiqbolini belgilash, jahon hamjamiyati mamlakatlari safidan munosib o’rin egallashga intilish yo’lidagi keng ko’lamli islohotlarni amalga oshirish bilan kechmoqda. Jahonning rivojlangan mamlakatlari tajribalarini o’rganish, mahalliy shart-sharoit, iqtisodiy va intellektual resurslarni inobatga olgan holda jamiyat hayotining barcha sohalarida tub islohotlarning amalga oshirilayotganligi yangidan-yangi yutuqlarga erishishni ta’minlamoqda. Turli sohalarda yo’lga qo’yilayotgan xalqaro hamkorlik garchi o’z samarasini berayotgan bo’lsa-da, biroq, milliy mustaqillikni har jihatdan mustahkamlash, erishilgan yutuqlarni boyitish, mavjud kamchiliklarni tezkor bartaraf etish jamiyat a’zolaridan alohida fidokorlik, jonbozlik, shijoat va qat’iyat ko’rsatishni talab etmoqda.

Asosiy qism. “Innovatsion ta’lim texnologiyalari” o’quv modulining o’qitilayotganligi pedagog kadrlarni zamonaviy innovatsion ta’lim texnologiyalarining tashkiliy, texnik va didaktik imkoniyatlaridan xabardor bo’lishlari uchun sharoit yaratib, kasbiy faoliyatda ulardan samarali foydalanish borasidagi malakalarining mustahkamlanishini ham ta’minlaydi. Ayni vaqtda “Innovatsion ta’lim texnologiyalar” o’quv moduli oliy ta’lim pedagoglarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish kurslarida tinglovchilar tomonidan o’zlashtirilayotgan kasbiy bilim, ko’nikma, malaka va kompetentlik sifatlarini yanada rivojlantirish, keng ko’lamli ilmiy-tadqiqotlarni olib borish, kuchli raqobat mavjud bo’lgan mehnat bozorida o’z o’rinlarini saqlab qolishlariga yordam beradi.

Trening – (ingliz tilidan –o’qitmoq, tarbiyalamoq) interfaol mashg’ulotlarni amalga oshirishning asosiy shakli bo’lib, u o’rganilishi lozim bo’lgan nazariy g’oya va fikrlarni amaliy ish, mashqlar davomida o’zlashtirish, muloqot almashish imkonini beruvchi tashkiliy tadbir hisoblanadi. Trening - bu nafaqat ta’lim oluvchilarda shaxslararo o’zaro hamkorlikning samarali ko’nikmasini shakllantirishga, balki mutaxassis kasbiy kompetentligining umumiy darajasini oshirishga yo’naltiriladi. Trening mobaynida o’qituvchilar nazariy ma’lumotlarni o’zlashtirish bilan birga, ularda bilish, emosional va xulq-atvor ko’nikmalari rivojlanib boradi. Treninglar o’rganilishi lozim bo’lgan nazariy g’oya va fikrlarni amaliy ish hamda mashqlar davomida o’zlashtirish imkoniyatini beradi va qatnashchilardagi o’zaro hamkorlikni, samarali muloqot ko’nikmasini shakllantirishga yo’naltiriladi.

TRENING tahsil oluvchi faoliyatiga mo’ljallangan ta’lim shakli bo’lib, nazariy ma’lumotlarni amaliy mashqlar orqali o’zlashtirilishini ta’minlaydi. U ta’lim beruvchi tomonidan o’qitishni emas, balki tahsil oluvchi tomonidan mustaqil va faol o’rganishni ko’zda tutadi

“Davra suhbat” metodi – aylana stol atrofida berilgan muammo yoki savollar yuzasidan ta’lim oluvchilar tomonidan o’z fikr-mulohazalarini bildirish orqali olib boriladigan o’qitish metodidir. Trening tahsil

oluvchi faoliyatiga mo‘ljallangan ta’lim shakli bo‘lib, nazariy ma’lumotlarni amaliy mashqlar orqali o‘zlashtirilishini ta’minlaydi. U ta’lim beruvchi tomonidan o‘qitishni emas, balki tahsil oluvchi tomonidan mustaqil va faol o‘rganishni ko‘zda tutadi. “Davra suhbat” metodi qo‘llanilganda stol-stullarni doira shaklida joylashtirish kerak. Bu har bir ta’lim oluvchining bir-biri bilan ko‘z aloqasini o‘rnatib turishiga yordam beradi.

Davra suhbatining og‘zaki va yozma shakllari mavjud. Og‘zaki davra suhbatida ta’lim beruvchi mavzuni boshlab beradi va ta’lim oluvchilardan ushbu savol bo‘yicha o‘z fikr-mulohazalarini bildirishlarini so‘raydi va aylana bo‘ylab har bir ta’lim oluvchi o‘z fikr-mulohazalarini og‘zaki bayon etadilar. So‘zlayotgan ta’lim oluvchini diqqat bilan tinglaydi, agar muhokama qilish lozim bo‘lsa, barcha fikr-mulohazalar tinglanib bo‘lingandan so‘ng amalga oshiriladi. Bu esa ta’lim oluvchilarning mustaqil fikrlashga va nutq madaniyatining rivojlanishiga yordam beradi.

Yozma davra suhbatida ham stol-stullar aylana shaklida joylashtirilib, har bir ta’lim oluvchiga konvert, qog‘oz beriladi. Har bir ta’lim oluvchi konvert ustiga ma’lum bir mavzu bo‘yicha o‘z savolini beradi va javob varaqasining biriga o‘z javobini yozib, konvert ichiga solib qo‘yadi. Shundan so‘ng konvertni soat yo‘nalishi bo‘yicha yonidagi ta’lim oluvchiga uzatadi. Konvertni olgan ta’lim oluvchi o‘z javobini javoblar varaqasining biriga yozib, konvert ichiga solib qo‘yadi va yonidagi ta’lim oluvchiga uzatadi. Barcha konvertlar aylana bo‘ylab harakatlanadi. Yakuniy qismda barcha konvertlar yig‘ib olinib, tahlil qilinadi.

“Davra suhbat” metodining bosqichlari quyidagilardan iborat: mashg‘ulot mavzusi e’lon qilinadi. Ta’lim beruvchi ta’lim oluvchilarni mashg‘ulotni o‘tkazish tartibi bilan tanishtiradi. Har bir ta’lim oluvchiga bittadan konvert va javoblar yozish uchun guruhda necha ta’lim oluvchi bo‘lsa, shunchadan javoblar varaqalari tarqatilib, har bir javobni yozish uchun ajratilgan vaqt belgilab qo‘yiladi. Ta’lim oluvchi konvertga va javoblar varaqalariga o‘z ismi-sharifini yozadi. Ta’lim oluvchi konvert ustiga mavzu bo‘yicha o‘z savolini yozadi va javoblar varaqasiga o‘z javobini yozib, konvert ichiga solib qo‘yadi. Konvertga savol yozgan ta’lim oluvchi konvertni soat yo‘nalishi bo‘yicha yonidagi ta’lim oluvchiga uzatadi. Konvertni olgan ta’lim oluvchi konvert ustidagi savolga javoblar varaqalaridan biriga javob yozadi va konvert ichiga solib qo‘yadi hamda yonidagi ta’lim oluvchiga uzatadi. Konvert davra stoli bo‘ylab aylanib, yana savol yozgan ta’lim oluvchining o‘ziga qaytib keladi. Savol yozgan ta’lim oluvchi konvertdagi javoblar varaqalarini baholaydi. Barcha konvertlar yig‘ib olinadi va tahlil qilinadi.

Ushbu metod orqali ta’lim oluvchilar berilgan mavzu bo‘yicha o‘zlarining bilimlarini qisqa va aniq ifoda eta oladilar. Bundan tashqari ushbu metod orqali ta’lim oluvchilarni muayyan mavzu bo‘yicha baholash imkoniyati yaratiladi. Bunda ta’lim oluvchilar o‘zlari bergan savollariga guruhdagi boshqa ta’lim oluvchilar bergan javoblarini baholashlari va ta’lim beruvchi ham ta’lim oluvchilarni obyektiv baholashi mumkin.

“Rolli o‘yin” metodi - ta’lim oluvchilar tomonidan hayotiy vaziyatning har xil shart-sharoitlarini sahnalashtirish orqali ko‘rsatib beruvchi metod. Rolli o‘yinlarning ishbop o‘yinlardan farqli tomoni baholashning olib borilmasligidadir. Shu bilan birga “Rolli o‘yin” metodida ta’lim oluvchilar ta’lim beruvchi tomonidan ishlab chiqilgan ssenariydagi rollarni ijro etish bilan kifoyalanishsa, “Ishbop o‘yin” metodida rol ijro etuvchilar ma’lum vaziyatda qanday vazifalarni bajarish lozimligini mustaqil ravishda o‘zlari hal etadilar.

Rolli o‘yinda ham ishbop o‘yin kabi muammoni yechish bo‘yicha ishtirokchilarning birgalikda faol ish olib borishlari yo‘lga qo‘yilgan. Rolli o‘yinlar ta’lim oluvchilarda shaxslararo muomala malakasini shakllantiradi. “Rolli o‘yin” metodida ta’lim beruvchi ta’lim oluvchilar haqida oldindan ma’lumotga ega bo‘lishi lozim. Chunki rollarni o‘ynashda har bir ta’lim oluvchining individual xarakteri, xulq-atvori muhim ahamiyat kasb etadi. Tanlangan mavzular ta’lim oluvchilarning o‘zlashtirish darajasiga mos kelishi kerak. Rolli o‘yinlar o‘quv jarayonida ta’lim oluvchilarda motivastiyani shakllantirishga yordam beradi. Quyida “Rolli o‘yin” metodining tuzilmasi keltirilgan. “Rolli o‘yin” metodining tuzilmasi: “Rolli o‘yin” metodining bosqichlari quyidagilardan iborat:

- a) ta'lim beruvchi mavzu bo'yicha o'yinning maqsad va natijalarini belgilaydi hamda rolli o'yin ssenariysini ishlab chiqadi;
- b) o'yinning maqsad va vazifalari tushuntiriladi;
- d) o'yinning maqsadidan kelib chiqib, rollarni taqsimlaydi.

Ta'lim oluvchilar o'z rollarini ijro etadilar. Boshqa ta'lim oluvchilar ularni kuzatib turadilar. O'yin yakunida ta'lim oluvchilardan ular ijro etgan rolni yana qanday ijro etish mumkinligini izohlashga imkoniyat beriladi. Kuzatuvchi bo'lgan ta'lim oluvchilar o'z yakuniy mulohazalarini bildiradilar va o'yinga xulosa qilinadi.

“Muammoli vaziyat” metodi - ta'lim oluvchilarda muammoli vaziyatlarning sabab va oqibatlarini tahlil qilish hamda ularning yechimini topish bo'yicha ko'nikmalarini shakllantirishga qaratilgan metod. “Muammoli vaziyat” metodi uchun tanlangan muammoning murakkabligi ta'lim oluvchilarning bilim darajalariga mos kelishi kerak. Ular qo'yilgan muammoning yechimini topishga qodir bo'lishlari kerak, aks holda yechimni topa olmagach, ta'lim oluvchilarning qiziqishlari so'nishiga, o'zlariga bo'lgan ishonchlarining yo'qolishiga olib keladi. “Muammoli vaziyat” metodi qo'llanilganda ta'lim oluvchilar mustaqil fikr yuritishni, muammoning sabab va oqibatlarini tahlil qilishni, uning yechimini topishni o'rganadilar. Quyida “Muammoli vaziyat” metodining tuzilmasi keltirilgan.

“Muammoli vaziyat” metodining bosqichlari quyidagilardan iborat: ta'lim beruvchi mavzu bo'yicha muammoli vaziyatni tanlaydi, maqsad va vazifalarni aniqlaydi. Ta'lim beruvchi ta'lim oluvchilarga muammoni bayon qiladi. Ta'lim beruvchi ta'lim oluvchilarni topshiriqning maqsad, vazifalari va shartlari bilan tanishtiradi. Ta'lim beruvchi ta'lim oluvchilarni kichik guruhlariga ajratadi. Kichik guruhlar berilgan muammoli vaziyatni o'rganadilar. Muammoning kelib chiqish sabablarini aniqlaydilar va har bir guruh taqdimot qiladi. Barcha taqdimotdan so'ng bir xil fikrlar jamlanadi. Bu bosqichda berilgan vaqt mobaynida muammoning oqibatlari to'g'risida fikr mulohazalarini taqdimot qiladilar. Taqdimotdan so'ng bir xil fikrlar jamlanadi. Muammoni yechishning turli imkoniyatlarini muhokama va tahlil qiladilar. Muammoli vaziyatni yechish yo'llarini ishlab chiqadilar. Kichik guruhlar muammoli vaziyatning yechimi bo'yicha taqdimot qiladilar va o'z variantlarini taklif etadilar. Barcha taqdimotdan so'ng bir xil yechimlar jamlanadi.

Guruh ta'lim beruvchi bilan birgalikda muammoli vaziyatni yechish yo'llarining eng maqbul variantlarini tanlab oladi.

Guruhlarning muammoli vaziyatning yechimini ishlab chiqishi quyidagicha:

- muammoli vaziyat tavsifini keltirish;
- guruhlariga bo'lis;
- guruhlarning muammoli vaziyatning kelib chiqish sabablarini aniqlashi;
- guruhlarning muammoli vaziyatning oqibatlari to'g'risida fikr yuritishi;
- to'g'ri yechimlarni tanlash.

“Loyiha” metodi - bu ta'lim oluvchilarning individual yoki guruhlarda belgilangan vaqt davomida, belgilangan mavzu bo'yicha axborot yig'ish, tadqiqot o'tkazish va amalga oshirish ishlarini olib borishi. Bu metodda ta'lim oluvchilar rejalashtirish, qaror qabul qilish, amalga oshirish, tekshirish va xulosa chiqarish hamda natijalarni baholash jarayonlarida ishtirok etadilar. Loyiha ishlab chiqish yakka tartibda yoki guruhiy bo'lishi mumkin, lekin har bir loyiha o'quv guruhining birgalikdagi faoliyatining muvofiqlashtirilgan natijasidir. Loyiha o'rganishga xizmat qilishi, nazariy bilimlarni amaliyotga tadbiiq etishi, ta'lim oluvchilar tomonidan mustaqil rejalashtirish, tashkillashtirish va amalga oshirish imkoniyatini yarata oladigan bo'lishi kerak. Quyidagi chizmada “Loyiha” metodining bosqichlari keltirilgan.

“Loyiha” metodining bosqichlari quyidagilardan iborat:

1. Muhandis-pedagog loyiha ishi bo'yicha topshiriqlarni ishlab chiqadi. Ta'lim oluvchilar mustaqil ravishda darslik, sxemalar, tarqatma materiallar asosida topshiriqqa oid ma'lumotlar yig'adilar. Ta'lim oluvchilar mustaqil ravishda ish rejasini ishlab chiqadilar. Ish rejasida ta'lim oluvchilar ish bosqichlarini,

ularga ajratilgan vaqt va texnologik ketma-ketligini, material, asbob-uskunalarini rejalashtirishlari lozim. Kichik guruhlar ish rejalarini taqdimot qiladilar. Ta’lim oluvchilar ish rejasiga asosan topshiriqni bajarish bo’yicha qaror qabul qiladilar. Ta’lim oluvchilar muhandis-pedagog bilan birgalikda qabul qilingan qarorlar bo’yicha erishiladigan natijalarni muhokama qilishadi.

Ular individual yoki kichik guruhlarda ishlashlari mumkin. Ta’lim oluvchilar ish natijalarini o’zlarini tekshiradilar. Bundan tashqari kichik guruhlar bir-birlarining ish natijalarini tekshirishga ham jalb etiladilar. Tekshiruv natijalarini “baholash varaqasi”da qayd etiladi.

Bunda har xil qarorlar taqqoslanib, eng maqbul variant tanlab olinadi. Muhandis-pedagog ta’lim oluvchilar bilan birgalikda “baholash varaqasi”ni ishlab chiqadi. Ta’lim oluvchilar topshiriqni ish rejasi asosida mustaqil ravishda amalga oshiradilar.

Adabiyotlar

1. Bafaevich, Azimov Barot, and Azimova Mukhaye Baratovna. “The Importance of Teaching Methods of Fine and Applied Arts.” *Middle European Scientific Bulletin* 9 (2021).
2. Baratovna, A. M., & Bafoyevich, A. B. (2020). Basic techniques for painting fabrics. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 10(5), 1441-1445.
3. docent Q. J. Jumaev, candidate of pedagogical sciences docent T.R.Sobirov, senior lecturer M. B. Azimova. «MODERN APPLICATION AND DECORATION ART OF BUKHARA» *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal* SSN: 2249-7137 Vol. 11, Issue 1, January 2021 Impact Factor: SJIF 2020 = 7.13 Indiya
4. dosent Mamatov Dilshod Kodirovich senior lecture Azimova Mukhayo Baratovna. «THE SOUL OF THE ARTIST» International Virtual Conference on Innovative Thoughts, Research Ideas and inventions.
5. Azimov B.B., M.B.Azimova Ansabl Nadira Divan Begi. International Conference EUROPE, SCIENCE AND WE EVROPA, VEDA A MY EVROPA NAUKA I MBI №2. 2020 PHATA,CZECH REPUBLIK ChEXIYa, Str 26-28
6. Azimov B.B., M.B.Azimova, Basic techniques for painting fabrics *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal* SSN: 2249-7137 Vol. 10, Issue 5, May 2020 Impact Factor: SJIF 2020 = 7.13 Indiya, Str.1441-1445

Akmal AMINOV

Buxoro davlat universiteti
tasviriy san'at va muhandislik grafikasi
kafedrası o'qituvchisi

AUTOCAD GRAFIK DASTURIDA GEOMETRIK OBYEKTNING KOORDINATALARINI KIRITISHNING O'ZIGA XOS USULLARI

Maqolada AutoCAD-2007 grafik tizimida har qanday 2D o'lchamli obyekt nuqtasining koordinatalarini klaviatyura orqali to'rt xil usulda bajarish imkoniyatlari haqida fikr yuritilgan. Grafik dasturda to'g'ri chiziq kesmasi bitta obyekt sifatida qabul qilib, uning birinchi nuqta koordinatalarini bo'yicha bajariladi. Koordinatalar esa grafik dasturning ishchi maydonidagi Y va X o'qiga nisbatan bajariladi. Bunday koordinatalarni kiritishning usullarini bir necha misollar bilan klaviatyura orqali sonlar oldiga simvollarini qo'yib bajarishi ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: grafik dastur, koordinata boshi, absolyut dekart koordinatalar, nisbiy dekart koordinatalar, qutb koordinatalar, kesma uzunligi.

В статье рассмотрены возможности выполнения координат любой 2D-мерной точки объекта в графической системе AutoCAD-2007 четырьмя различными способами с помощью клавиатуры. В графической программе пересечение прямой выполняется по координатам ее первой точки, воспринимаемой как единый объект. Координаты, однако, выполняются относительно осей Y и X в рабочей области графической программы. Показано, что методы ввода таких координат выполняются с помощью клавиатуры с несколькими примерами, помещая символы перед числами.

Ключевые слова: графическая программа, начало координат, абсолютные декартовы координаты, относительные декартовы координаты, полярные координаты, длина поперечного сечения.

The article provides an idea of the possibilities of performing the coordinates of any 2D-dimensional object point in the AutoCAD-2007 graphics system in four different ways using the keyboard. In the graphical program, the cross section of a straight line is executed according to the coordinates of its first point, taking it as a single object. Coordinates are executed relative to the Y and X axis in the working area of the graphic program. It is shown that the methods of entering such coordinates are performed by placing symbols in front of the numbers on the keyboard with several examples.

Key words: graphical application, coordinate head, absolute decart coordinates, relative decart coordinates, polar coordinates, cross-sectional length.

Kirish. XXI asr yangi texnika va texnologiyalarni kompyuterlar asosida ishlab chiqish va tashkil qilish asri hisoblanadi. Bugungi kunda juda ko'plab kompyuter grafik dasturlari mavjud bo'lib, ularni qaysi sohada qo'llanilishi bilan bir biridan farqlanadi. Har bir soha mutaxassislari o'z faoliyatlari uchun qulay bo'lgan grafik dasturni tanlaydilar. Dasturlarning imkoniyat chegaralari ham ma'lum bir sohaga yo'naltirilgan bo'ladi. Demak, grafik dasturni tanlashda, avvalom bor, uning imkoniyatlarini inobatga olish lozim. Aksariyat hollarda grafik dasturni qo'llashdan oldin boshqa bir dasturlarni yoki fanlarni o'zlashtirishga ehtiyoj seziladi. Shunisi bilan ham grafik dasturlar murakkablashib boradi [1].

Asosiy qism. Kompyuterda oddiy operatsiyalar majmuasini bilmasdan turib kompyuter grafikasini o'zlashtirib bo'lmaydi. Demak, ta'lim tizimida avval informatika fani talabalar tomonidan o'zlashtirilishi lozim ekan. Keyingi talab o'rganiladigan grafik dasturni talabidan kelib chiqadi. AutoCAD grafik dasturi chizma yaratish bilan bog'liq bo'lganligi uchun ham geometriya, chizmachilik fanining nazariyasi hisoblanmish chizma geometriya kabi aniq fanlarni bilishni talab etadi. Qisqa qilib aytganda foydalanuvchi AutoCAD grafik dasturini o'rganishda dastlab informatika, so'ng chizmachilik va chizma geometriya fanlarini o'zlashtirgan bo'lishi lozim.

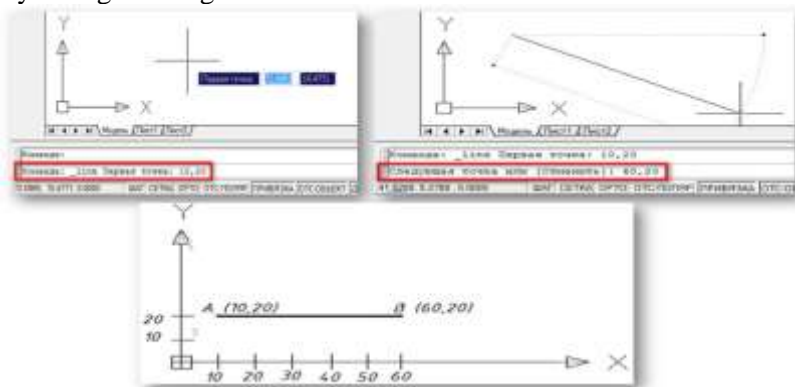
Muhandislik kompyuter grafikasi fani bo'yicha amaliy mashg'ulotda nafaqat chiziq kesmasini sichqonchani kursori bilan bajarish emas, balki grafik dasturning imkoniyatidan kelib chiqib, chiziq kesmasining koordinatalarini kiritish usulli bo'yicha tushuncha va tasavvurga ega bo'lishi lozim.

AutoCAD-2007 grafik tizimida har qanday 2D o'lchamli obyekt nuqtasining koordinatalarini klaviatyura orqali to'rt xil usullarda bajarish imkoniyati mavjud.

1- usul. Absolyut dekart koordinatalar usuli

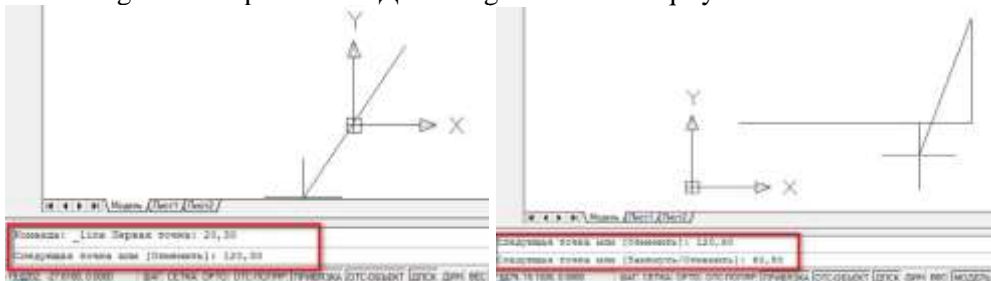
1-misol: Obyekt nuqtasining x va y koordinatalari, koordinata boshi nolga nisbatan olinadi. Masalan, A nuqtaning koordinatasi quyidagi ko'rinishga ega bo'ladi A(x,y). AutoCAD-2007 grafik dasturida koordinatalari A(10,20); B (60,20) bilan berilgan (AB) kesma bajarib ko'ramiz. Grafik dasturdagi holatlar

panelidan “ДИН” tugmasini o‘chirib, chizish asboblari panelidan kesmani tanlab muloqot buyruqlar paneliga birinchi A nuqtaning koordinatasi 10,20 Enter tugmasi bilan tasdiqlanadi. Kesmaning ikkinchi B nuqtasining koordinatasi 60,20 sonni klaviatyura orqali kiritib Enter tugma bilan tasdiqlanadi (1-rasm). Kesma buyrug‘idan chiqish uchun klaviatyuradagi Esc tugmasi bosiladi.

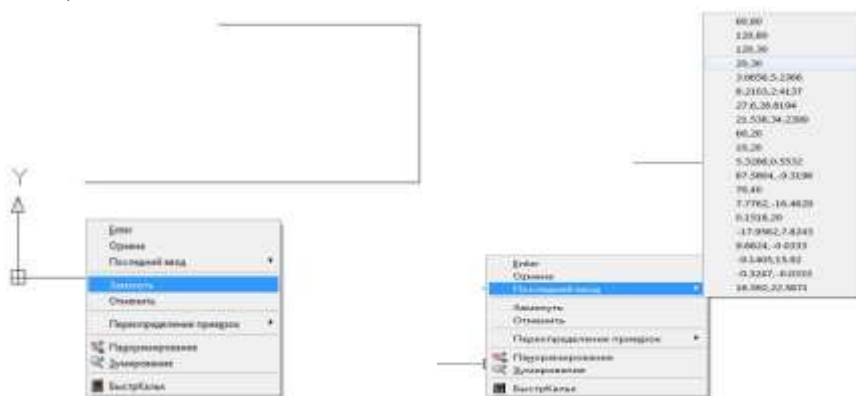
1-rasm

2-misol: Kesma chizig‘i yordamida to‘rtburchak chizish uchun uning koordinatalari A (20,30); B (120,30); C (120,80); D (60,80) bilan bajariladi. Kesma chiziqni tanlab buyruqlar paneliga yuqorida ko‘rsatilgandek koordinatalarni kiritib Enter tugmasi bilan tasdiqlanib boriladi (2-rasm). Amalni bajarish uchun grafik dasturdagi holatlar panelidan “ДИН” tugmasi o‘chirib qo‘yiladi.

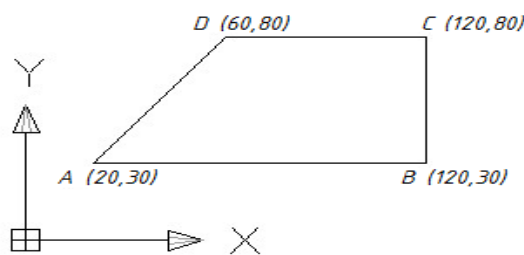
2-rasm

Koordinatalarni birin-ketin klaviatyura orqali kiritib oxirgi nuqtani burchakka bog‘lab qo‘yish uchun sichqonchanning o‘ng menyu tugmasini bosib “Замкнуть” qatori bosiladi (3-rasm). Yoki “Последний ввод” tugmasiga kirib A nuqtaning koordinatalari tanlanadi (4-rasm). To‘g‘ri to‘rtburchakning koordinatalari bilan bajarilgan chizma (5-rasm).

3-rasm

4-rasm

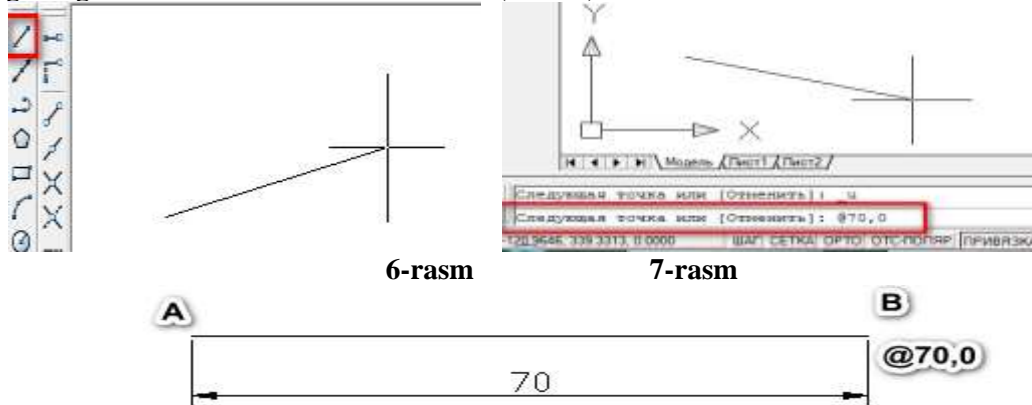
5-rasm

2-usul. Nisbiy dekart koordinatalar usuli

Ushbu usulda obyekt nuqtasining koordinatalari so‘ngi kiritilgan nuqtaning koordinatalariga nisbatan olinadi va u quyidagi ko‘rinishga ega bo‘ladi @x,y.

@ - so‘nggi kiritilgan nuqtaning koordinatalarini nolga teng deb o‘qiydi. X va y - kiritilgan nuqtaning son qiymatidagi koordinatalari.

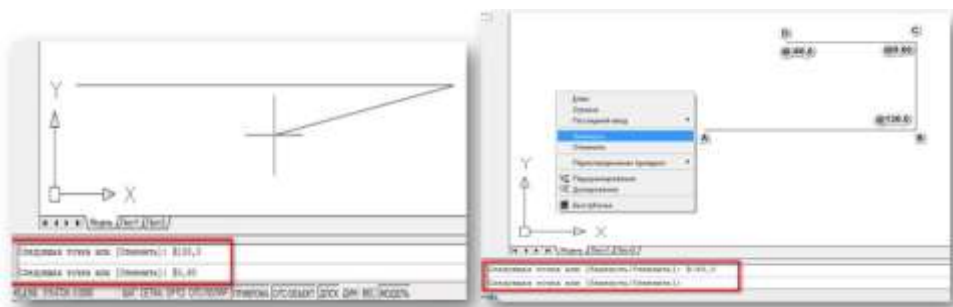
1-misol. Berilgan o‘lchamdagi (AB) kesma chiziq chizishni ko‘rib o‘tamiz. Kesmaning koordinatalari @x70,y0. Chizish panelidan kesma buyrug‘ini tanlab kesma A uchini kursor yordamida ishchi fazoning xohlagan joyiga belgilab olinadi (6-rasm). Kesmaning B uchini buyruqlar paneliga @70,0 sonni kiritib Enter tugmasi bilan tastiqlanadi (7-rasm). Kesma buyrug‘idan chiqish uchun Enter tugmasi bosiladi. Kesma chizig‘i 70 mm teng bo‘lganini rasmda ko‘rishimiz mumkin (8-rasm).

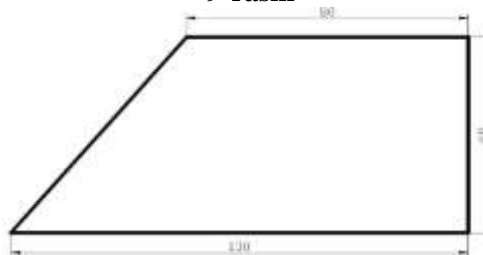
8-rasm

2-misol. Berilgan o‘lchamlar bilan to‘g‘ri to‘rtburchak yasash. Kesma buyrug‘i yuklab olinib chiziqning A uchi kursor yordamida ishchi fazoda belgilanadi, so‘ng buyruqlar paneliga B uchi @130,0 Enter C uchi @0,60 Enter D uchi @-80,0 sonlar terib Enter tugmasi bosiladi (9-rasm).

Eslatma. D uchiga minus ishorasi qo‘yilmagan bo‘lsa unda o‘ng tomon kesma chizig‘ini chizadi. Kesmani D uchini A uchiga bog‘lash uchun sichqoncha o‘ng tomon menyu tugmasidan “Замкнуть” tugmasi bosiladi.

9-rasm

10-rasm

Kesmani koordinatalari bilan bajarilgan to‘g‘ri to‘rtburchakni o‘lchamlari bilan ko‘rsatilgan (10-rasm).

3-usul. Qutb koordinatalar usuli

Ushbu usulda kesmaning uzunligi L va uning x o‘qqa og‘ish burchak kattaligi berilib, so‘ng klaviatyura orqali terib kiritiladi. Qutb koordinatalar usuli quyidagi holatda bo‘ladi.

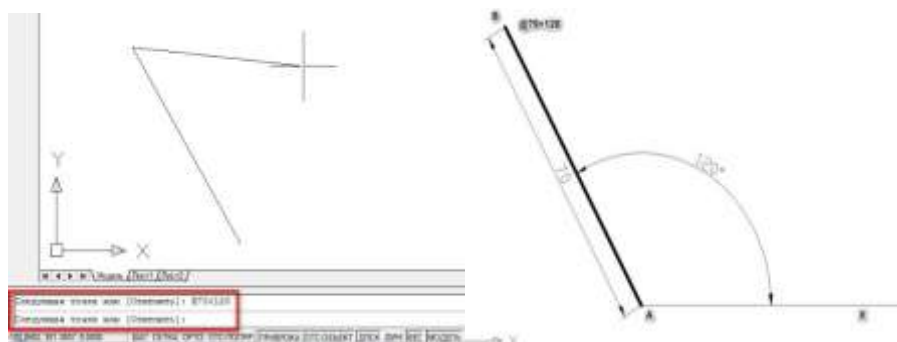
@ L < α bu yerda:

@ - so‘ngi kiritilgan nuqtaning koordinatasi nolga teng.

L – kesmaning uzunligi;

Ushbu “<” belgi l va α sonli qiymatlarni ajratib turadi:

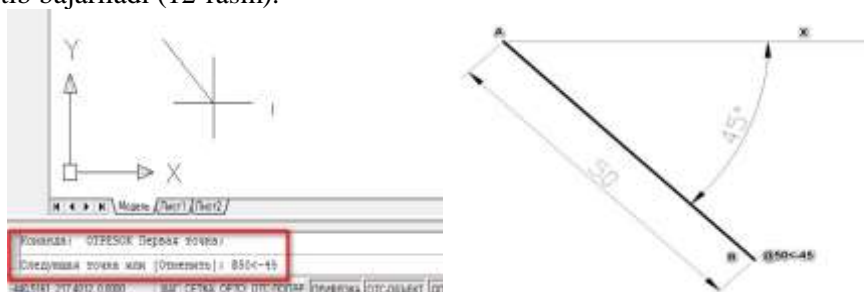
α – kesmaning x o‘qqa o‘g‘ish burchagi.

11-rasm

1-misol. Uzunligi 70 mm bo‘lgan va x o‘qqa 120° og‘gan (AB) kesma bajarilsin. Chizish panelidan kesma tanlab ishchi fazoning xohlagan joyiga chiziqning A uchini belgilab, B uchini muloqot buyruqlar paneliga @70<120 sonlarni terib Enter tugma bosiladi (11-rasm). Kesma chizig‘i x ga nisbatan 120° teng bo‘lib, kesma uzunligi 70 mm teng bo‘ladi (11-rasm). Kesma buyrug‘idan chiqib ketish uchun Enter tugmasi bosiladi.

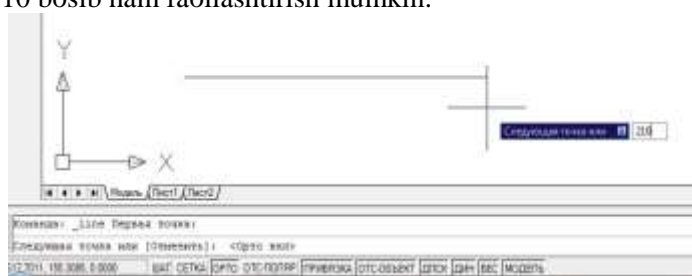
2-misol. Uzunligi 50 mm bo‘lgan x o‘qiga nisbatan 45° pastga og‘gan (AB) kesma bajarilsin. Kesmaning uzunligi 50 mm uning qiyaligi 45° ishchi fazodagi x koordinatasidan pastki qismiga bajarish uchun @50<-45 sonlar kiritib bajariladi (12-rasm).

12-rasm

4-usul. Kesma uzunligini tezkor klaviatyura orqali kiritish usuli

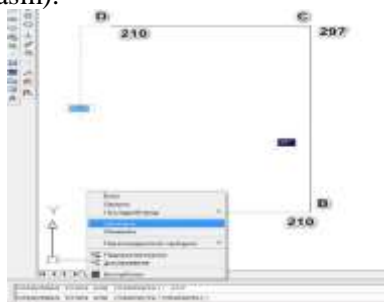
Ushbu usul odatda gorizontaal va vertikal chiziqlarning chizmalarini chizishda juda katta qulaylik yaratadi. Bunda faqat kesma uzunligi klaviatura orqali kiritish kerak. Bunday hollarda holatlar qatoridan “Opto” yoki “ОТС-ПОЛЯР” tugmalarini faollashtirish kerak. Bu tugmalarni faollashtirish uchun klaviaturadagi F8 yoki F10 bosib ham faollashtirish mumkin.

13-rasm

Misol. Berilgan 210x297 mmli to‘g‘ri to‘rtburchak chizilsin. Chizish panelidan kesma buyrug‘i tanlab ishchi fazoning xohlagan joyiga A uchi qo‘yiladi. Holatlar panelidan “OPTO” tugmasi bosiladi. Kesmaning B uchini gorizontaal yo‘naltirib klaviatura orqali 210 son kiritib Enter tugmasi bosiladi (13-rasm).

Kesmaning C uchini vertikal holatda tepaga ko‘tarib klaviatura orqali 297 son kiritib Enter tugmasi bosiladi (14-rasm).

14-rasm

15-rasm

Kesmaning C uchini klaviatura orqali 210 son kiritib Enter tugmasi bosiladi. Kesmaning D uchini A uchiga bog'lash uchun sichqonchaning o'ng tomon menyu tugmasidan “замкнуть” qatori tanlab bosiladi (15-rasm).

Grafik dasturda ko'pincha foydalanuvchilar chiziq kesmasini sichqoncha yordamida ishchi maydonning ixtiyoriy joyiga belgilab bajaradi. Chiziq kesmasining birinchi va ikkinchi nuqtalarining koordinatasini klaviatyura orqali kiritish yo'li bilan ham amalga oshirish mumkin. Chiziq kesmasining birinchi va ikkinchi nuqta koordinatalarini kiritish AutoCAD grafik dasturining boshlang'ich mavzularidan biri bo'lib, unda kesma nuqtasining koordinatalarini kiritish usullari bo'yicha talabalar amaliy mashg'ulotda foydalanishi o'ziga xos imkoniyatlariga ega. Talabalar to'g'ri chiziqning kordinatalari bo'yicha tushuncha va tasavvurga ega bo'lib, murakkab bo'lgan ba'zi masalalarda foydalanib biladi.

Xulosa. AutoCAD dasturi grafik imkoniyatlari juda yuqori va ayni paytda ham sodda, ham murakkab topshiriqlarni bajara olish mumkin. Shunisi e'tiborga loyiqki, u bevosita aniq fanlar bilan ham chambarchas bog'liq. Yoshlarning komputerga qiziqishlari va AutoCAD dasturidek grafikaviy dasturlarni o'rganishlari texnika fanlarini o'zlashtirishga keng imkoniyat yaratadi. Dasturning imkoniyatlari kengligidan o'rganish va uni amalda qo'llash talabalarning kelgusi ish faoliyatlarida ham foydali o'rin tutadi.

Adabiyotlar

1. Xaitov B. U. Kompyuter grafikasi fanidan ma'ruzalar matni. -Buxoro, 2014.
2. Rixsiboyev T. Kompyuter grafikasi. -T., 2006. -168 bet.
3. Jalolovich Y. N., Shavkatovich A. A. OPTIONS FOR PERFORMING THE DETAIL SPREAD APPLIED IN DRAWING USING AUTOCAD GRAPHICS SOFTWARE //International Engineering Journal For Research & Development. – 2020. – T. 5. – №. CONGRESS. – C. 3-3.

Жахонгир БАТЫРОВБухарский государственный университет
преподаватель кафедры изобразительное искусство
и инженерная графика**СРЕДНЕВЕКОВЫЕ МИНИАТЮРЫ В КЛАССИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ ВОСТОКА**

Данная статья посвящена роли и месту средневековой миниатюры и классической литературы мусульманского Востока в мировой художественной культуре.

Ключевые слова: среднеазиатская миниатюра, художественная культура, гармония, жанр, классическая литература Востока, каллиграфия.

Ushbu maqola Orta asr miniatyuralari va musulmon Sharqining mumtoz adabiyotining jahon badiiy madaniyatidagi o‘rni va roli haqida bag‘ishlangan.

Kalit so‘zlar: Markaziy Osiyo miniatyurasi, badiiy madaniyati, uyg‘unligi, janri, Sharq mumtoz adabiyoti, xattotlik.

This article is devoted to the role and place of medieval miniatures and classical literature of the muslim East in the world artistic culture

Keywords: Central Asian miniature, artistic culture, harmony, genre, classical literature of the East, calligraphy

Большими возможностями в формировании духовной культуры личности, её эстетическом воспитании и художественной гармонии обладает миниатюра как уникальное явление в истории мировой художественной культуры. Приходится констатировать, что этот своеобразный жанр восточной живописи, имеющий многовековую историю, ещё находится в стадии изучения как с точки зрения исторических, так и культурологических, искусствоведческих аспектов.

Действительно, своеобразие художественно-образного языка восточной миниатюры требует неординарного подхода к изучению этого вида изобразительного искусства, а значит и неординарного подхода к вопросам создания истории, теории и методологии этой уникальной ветви мировой живописи. И поэтому слова А.А. Хакимова о проявлении новой эстетики в т.ч. и в сфере культуры и искусства представляется актуальными и своевременными.

Без знания исследователями истории и теории изобразительного искусства - миниатюры в странах Ближнего и Среднего Востока, Средней Азии (древние времена, раннее и позднее средневековье, периоды расцвета и упадка культуры и искусства и т.п.), невозможно формирование полноценной картины эволюции развития миниатюрной живописи мусульманского Востока, особенно в странах Центральной Азии. Это целиком и полностью относится и к задачам раскрытия богатейших традиций блестящих школ живописи Герата 15-16 вв., Тебриза 15-16 вв. Бухары и Самарканда 15 столетия, лучших достижений могольской школы живописи Дели и Агры 16-17 веков и многих других.

Известно что наиболее расцвета – Ренессанса миниатюрная живопись достигла именно в период бурного развития классической литературы. Абдурахмана Джамии, Алишера Навои и др., то есть в XIV-XVII вв. и в этом ключе рассмотрение признанных мировых центров миниатюрной живописи, таких как Гератская школа, Тебризская и др. вкуче с классической литературой этих центров правомерно и даёт наиболее полную картину этому уникальному явлению в живописи.

К примеру ценителем изящного был и великий гуманист Востока, основоположник узбекского языка и литературы Низамеддин Мир-Алишер Навои. В поэме “Смятение Праведных” из цикла “Хамсе” (Пятерица) в главе 100 “Девятнадцатая беседа о бесподобном Хорасане и о прекрасном городе Герате” Алишер Навои с восторгом описывает столицу Хорасана Герат. Среди прочего он пишет:

“Чертогами, пленяющими взгляд,
Художники украсили Герат.
На стенах роспись - чинские шелка.
В той росписи Мани видна рука.”

В поэме “Фархад и Ширин” поэт наделяет своего героя искусством ваяния и живописи. При отделке дворца Фархад учится у художника Мани:

“Мани писал на стенах, а Фархад
Теперь других не находил услад...
Мани картину на стене творит, -
Царевич на бумаге повторяет.”

В начале поэмы “Семь планет” Алишер Навои очень своеобразно показывает возникновение жизни на земле.

“Задолго до начала бытия,
Когда Земля не знала бытия
Грядущей жизни чистую тетрадь
Художник пожелал разрисовать
Внизу он создал прах, одетый в лес,
Вверху изобразил он семь небес
Одно из них он залил синевой
И поместил над нашей головой.”

В 18-19 веках творил замечательный поэт, историк, каллиграф и переводчик Шер-Мухаммед Авазбей, известный больше под псевдонимом Мунис Хорезми. Особенно поэтичны его бейты – двустишия, посвящённые учителю, обучавшему Муниса искусству каллиграфии, оды “О письме”, “О письменах”, “Каляме” (Перу)... Так, в бейтах “Об учителе, обучавшему меня искусству письма”, Хорезми пишет о своем наставнике:

“Краса его букв - всё собою затмит.
У линий и точек - изысканный вид.
Различному он обучает письму.
Семь почерков разных доступно ему.”

Необходимо отметить, что многие поэтические двустишия – бейты носили назидательный, воспитательный характер. К примеру широко известен трактат Султан Али Мешхеда, написанный в 1514 году “Серат ас Сутур” (Правила письма) также посвящен труду каллиграфа.

Источником, дающим сведения о каллиграфии, и что особенно важно для нас - о материалах письма, особенностях их приготовления и главное – морально-нравственных качествах художника, является трактат замечательного каллиграфа 15-начала 16 веков Султан Али Мешхеда. Современник и соратник великого Алишера Навои и гениального Бехзода, он носил титул “Султана каллиграфов”. В стихотворной к прозаической форме автор дает ряд методических советов по обучению письму и приготовлению материалов и инструментов. Его советы с позиции современной педагогики и методики вполне актуальны. Так, при обучении правилам письма Султан Али большое значение придает устному объяснению:

...Пока учитель не расскажет тебе на словах,
Ты не сможешь написать это легко.

Объяснением же, как познать это как во многом так и в малом, является “Калями» (практический показ), а также “забани” (устное объяснение). Но более важным ты считай “забани” чтобы всё трудное стало для тебя лёгким. Налицо, как видно, использование обоих методов обучения с упором на устный.

Трактатом, содержащим наиболее интересные сведения о творчестве каллиграфов и художников средневекового Востока, по праву считается сочинение Дуст Мухаммеда ибн Сулеймана из Герата “трактат о каллиграфах и художниках” (1444-1445гг.).

Об истоках живописи и правомерности изображения живых существ обосновывает так же в своем “Трактате о каллиграфах и художниках” (Гулистане Хунар) и Кази Ахмед – историк, каллиграф и художник. Искусство живописи он ставит на один уровень с признанным искусством каллиграфии.

Интересны строки трактата, данные в главе о художниках- орнаменталистах, мастеров розбрызга, “...подобно Мани, китайские и европейские волшебники воссели на трон страны таланта...”. В стихотворном рассказе о художниках и происхождении живописи Кази Ахмед пишет:

Я слышал, что китайские художники
Впервые, как стали изобразителями
Кровью сердца замешивали краску
Набрасывали подобие роз и тюльпанов ...

Кази Ахмед в полной мере воздает должное Бехзаду, говоря о нем в прозе... “редкость эпохи, наичудеснейший живописец веков, мастер Бехзад, он - из Герата”, и в стихах:

Мастер времени его светлость Бехзад,
Он выразил в полной мере дар талантливости...
Говоря о его работах, мастер пишет:
Его рисунок углем по искусству исполнения
Лучше, чем произведения кисти Мани...

Сведения о художниках средних веков, их биографиях и характеристиках творчества содержит и трактат Искандера Мунши (конец 16 века). Наряду с жизнеописанием шаха и сведениями о его

родословной, автор сообщает и о творчестве придворных живописцев Аббаса и Бехзада, Султан Мухаммеда, ага-Мирека и Музаффар-Али, которые и вселяли жизнь в прекрасные формы, создаваемые сочетанием красок. Интересно, что к числу крупных тебризских мастеров миниатюрной живописи Искандер Мунши относит и Содиг-бек Афшара, поэта и художника, автора одного из первых на мусульманском Востоке трактатов по теории и практике изобразительного искусства. Трактат Садиг-бек Афшара (ок. 1597 г.) содержит 206 двустижий, данных в форме педагогических советов и методических указаний по технике живописи, орнаментальному искусству и методике их обучения. Этот трактат целиком посвящен теории и практике изобразительного и орнаментального искусства. Переведённая на русский язык А. Ю.Казиевым в 1963 г., книга дает возможность понять сложный вид искусства миниатюры, ранеобразие материалов и технологий восточной живописи.

По своим идеям и методологическим принципам теоретические и методические положения “Ганун ос-Совар” во многом перекликаются с современными требованиями к подготовке художника. Передовыми являются взгляды автора на природу как объект изучения и лучшего учителя в обучении искусству, роль наставника, преподавателя изобразительного искусства, изучение и использование в обучении художников традиций миниатюрной живописи. Трактат содержит и богатейший материал по технологии живописи: составы и рецепты грунтов, лаков, красок, способах их изготовления. Очень ценны и эстетические воззрения ученого-педагога средневековья. В них наблюдается стремление к реальному отражению окружающей действительности средствами рисунка и живописи. Садиг-бек Афшар призывает к правдивому отражению, особенно человека, его индивидуального состояния, «соответственно оригиналу». Как совершенно верно отмечает А.Ю. Казиев, что изучение «Ганун ос-Совара» ценно не только для характеристики творческого метода и приемов работы мастеров искусства прошлого, но и для выявления положений, созвучных запросам сегодняшнего дня, как то: совершенство и совершенность произведений изобразительного искусства, правильное методическое руководство при обучении, следование традициям, обретение на этой основе собственного метода, приема и почерка.

В “Каноне изображений” автор неоднократно подчеркивает роль учителя, наставника в изобразительном искусстве, говоря: как мудро сказал тот рассудительный муж -- без устада (всякое дело) трудно.

Строками “Хотя сердцу моему знакомо было искусство изображения, (но) самостоятельно достигнуть, смысла (оно) было бессильно”, художник-поэт подводит к пониманию, что без системы обучения невозможно достичь “смысла”, т. е. единства формы с содержанием.

“Если такого устада не найдешь, то не отворачивайся от “Ганун ос-Совар”...(он явится) тебе устатом, не требующим ни вознаграждения, ни одолжения” - советует Афшар Садигбек читателю.

Таким образом роль и значение миниатюрной живописи Среднего и Ближнего Востока, Средней Азии в профессионально-педагогическом образовании велика. На протяжении 11-19 веков шло становление и развитие художественных центров миниатюр на огромной территории, включающей нынешние Иран, Ирак, Сирию, Афганистан, Азербайджан, Турцию, Узбекистан, Таджикистан, страны арабского полуострова, Северную Индию и другие страны. Их развитие происходило во взаимодействии и взаимовлиянии, что предопределило в целом тесную близость их изобразительных средств и композиционного мышления. На основе наработанных приёмов и изобразительных средств, мастера кисти средневекового Востока создали неповторимый по синтезу условного и реального стиль, идеально отвечающий поэтике и прозе классической литературы и исторической хроники Востока. Это создало условия для рождения целого пласта блестящих художников, позволивших идентифицировать средневековую миниатюрную живопись как классическую, уподобив её эпохе высокого Возрождения.

Литература

1. Хакимов А.А. Историческое сознание и художественный процесс “опыт современного искусства Узбекистана”. В сб. Знаки времени. Культурные контексты современного искусства Узбекистана: наследие и постмодернизм. -Т., изд-во “Санъат”, 2008.
2. Мухаммад Дуст “Трактат о каллиграфиях и художниках”. В кн. “Мастера искусств об искусстве” т.1 (Предисл. перев.и примеч. Г.Костыговой). В кн. “Мастера искусств об искусстве”. В 7-ми томах. -М.: “Искусство”, 1965.
3. Казиев А.Ю. Художественно-технические материалы и терминология средневековой книжной живописи, каллиграфии и переплетного искусства. -Баку изд-во АН Азербайджанской ССР, 1966.
4. Орбели И.А. Персидские миниатюры XIV-XVII веков. -М., изд-во “Наука”, 1968.

Шахноза ИБАДУЛЛАЕВАБухарского государственного университет
преподаватель кафедры изобразительного
искусства и инженерной графики**ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ СПОСОБНОСТИ В ОБУЧЕНИИ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОМУ
ИСКУССТВУ**

В данной статье говорится о психологической характеристике художественных способностей у учащихся художественных школ, лицеев и вузов. Кроме этого говорится о творческом воображении, мышлении и зрительной памяти. Продуктивная работа творческого воображения, мышления и зрительной памяти имеет первостепенное значение на всех этапах создания художественного произведения. Сказанное относится и к развитому эмоциональному отношению художника к изображаемому, к волевому настрою в процессе творческой работы. Это определяет ведущий характер данных свойств.

Ключевые слова: изобразительное искусство, художественное мышление, психологическое состояние, художник, зрительное восприятие, психология.

Ушбу мақолада санъат мактаблари, лицейлар ва университетлар ўқувчиларидаги бадиий қобилиятларнинг психологик хусусиятлари ҳақида сўз боради. Бундан ташқари, у ижодий тасаввур, фикрлаш ва визуал хотира ҳақида гапиради. Ижодий хаёл, тафаккур ва визуал хотиранинг самарали иши бадиий асар яратишининг барча босқичларида энг муҳим аҳамиятга эга. Юқоридагилар, шунингдек, рассомнинг тасвирланган тасвирга нисбатан ривожланган ҳиссий муносабатига, ижодий иш жараёнида иродали муносабатига ҳам тегишли. Бу ушбу хусусиятларнинг етакчи хусусиятини белгилайди.

Калим сўзлар: тасвирий санъат, бадиий фикрлаш, психологик ҳолат, рассом, визуал идрок, психология.

This article talks about the psychological characteristics of artistic abilities in students of art schools, lyceums and universities. In addition, it talks about creative imagination, thinking and visual memory. Productive work of creative imagination, thinking and visual memory is of paramount importance at all stages of the creation of a work of art. The foregoing also applies to the artist's developed emotional attitude to what is depicted, to a strong-willed attitude in the process of creative work. This determines the leading nature of these properties.

Key words: fine arts, artistic thinking, psychological state, artist, visual perception, psychology.

Успешная изобразительная деятельность требует развитых художественных способностей. Разумеется, природными задатками, на основе которых развивается художественные способности, обладают не только профессионалы – художники и учащиеся художественных школ, училищ и вузов. Встречается много людей, обладающих тонкими задатками, но которые по различным причинам (условия жизни, отсутствия упорства и т.п.) не стали профессиональными художниками.

К ведущим свойствам художественных способностей относятся:

А) свойства художественного творческого воображения и мышления, обеспечивающие отбор главного, наиболее существенного и характерного в явлениях действительности, конкретизацию и обобщение художественного образа, создание оригинальной композиции;

Б) свойства зрительной памяти, способствующие созданию ярких зрительных образов в сознании художника и помогающие успешной трансформации их в художественный образ;

В) эмоциональное отношение (особенно развитые эстетические чувства) к воспринимаемому и изображаемому явлению;

Г) волевые свойства личности художника, обеспечивающие практическую реализацию творческих замыслов.

Названные свойства наиболее успешно развиваются при совершенстве зрительного анализатора, обеспечивающего в процессе художественной деятельности восприятие пропорций, особенностей объемной и плоской формы, направленности линий, пространственных отношений предметов, светотеневых отношений, ритма, цвета, гармоничности тона и цвета, перспективных сокращений объёмных предметов, движения. К вспомогательным свойствам художественных способностей обычно относят:

А) свойства зрительного анализатора отражать (“чувствовать”) фактуру поверхности воспринимаемых предметов – мягкость, твердость, бархатистость и т.д.;

Б) сенсомоторные качества, особенно связанные с действиями руки художника, обеспечивающие быстрое и точное усвоение новых технических приёмов в рисунке, живописи.

Продуктивная работа творческого воображения, мышления и зрительной памяти имеет первостепенное значение на всех этапах создания художественного произведения. Сказанное относится и к развитому эмоциональному отношению художника к изображаемому, к волевому настрою в процессе творческой работы. Это определяет ведущий характер данных свойств. Подчеркивая исключительно важную роль одних свойств способностей или отмечая необходимость других, следует помнить, что все они тесно связаны между собой и лишь их гармоничное сочетание определяет высокий уровень развития художественных способностей. Развития художественных способностей возможно лишь в процессе усвоения и практического применения специальных знаний, умений и навыков. Отсутствие необходимых знаний, умений и навыков является непреодолимым барьером в развитии способностей. Обучение и воспитание, таким образом, служат решающим фактором в формировании способностей. Неумение преподавателей отличать способности учащегося от имеющихся у него знаний, навыков и умений отрицательно сказывается на развитии учащегося.

Он отмечал, что эта скромная способность к труду составляет базу всякого гения. Сказанное Репиным можно полностью отнести к самому художнику. Обладая исключительными способностями, великий живописец всю свою жизнь упорно, постоянно трудился. У Репина настолько была выработана привычка трудиться, что где бы он ни находился, он всегда делал наброски, маленькие этюды акварелью, маслом. Огромная работоспособность большинства известных художников подтверждается их многочисленными произведениями. Например, И.Н. Крамской написал до 3000 одних только портретов, не считая картин и всего остального; И.К. Айвазовский написал больше 500 картин, а Верещагин еще больше. Анализируя способности к изобразительной деятельности, необходимо рассмотреть вопрос о том, что такое склонности, и в каких отношениях находятся склонности и изобразительные способности у человека, и прежде всего у ребенка.

В художественной деятельности очень важно прежде всего замечать, видеть красоту, эстетическое, казалось бы, самых обычных, привычных для всех явлениях и предметах. Чем быстрее художник увидит красивое в действительности, тем быстрее и полнее он передаст её в своих произведениях, тем больше зритель испытает эстетического наслаждения от восприятия этой картины, скульптуры и т.д. Не менее важным показателем способностей к художественному творчеству является большая любовь к изобразительной деятельности, сопровождаемая огромной работоспособностью.

Наличие художественных способностей, в том числе и любви к занятиям изобразительным искусством, способствует проявлению и развитию таких черт личности, как работоспособность и настойчивость. Никакая любовь к искусству без большого, упорного и настойчивого труда не может дать положительного результата в развитии художественных способностей.

Умение образно мыслить, представлять предметы окружающего мира предполагает и другой показатель способностей к изобразительной деятельности – цельность изображения. Как правило, все более или менее выдающиеся произведения живописи, графики, скульптуры отличаются цельностью изображения, подчинения всех частей, деталей главному в композиции. Причем цельность в художественных произведениях распространяется как на графические (рисунок, светотень) элементы, цвет, так и на композиционный строй (отдельные части, участки) произведения, раскрывающие содержание, идею данного произведения.

Следующим показателем наличия способностей к изобразительной деятельности является яркое выражение эмоций, чувств художника как в процессе непосредственного изображения, так и в самом произведении.

Причем основу выражения эмоций, чувств художника составляет эмоциональное возбуждение, получаемое им от предметов и явлений. Если рисующий сам не испытывает эмоционального возбуждения от процесса изображения, от изображаемого объекта или явления, вряд ли он сможет выполнить изображение, способное “тронуть” чувства зрителей. Способность эстетически переживать наблюдаемые предметы и явления окружающего мира создает условия для более полного и глубокого познания изображаемого, и прежде всего элементов эстетического.

Эмоциональное переживание художника тесно связано также с выразительностью. Как правило, чем полнее и глубже “прочувствовал” художник изображаемое, тем он выразительнее изображает содержание произведения. Выразительность же произведения предполагает, прежде всего, передачу чувств художника, его отношение к действительности, к изображаемому.

Если у художника наблюдается высокая степень развития способностей, то обычно о нем говорят как о талантливом мастере. Обязательное условие при этом – такое сочетание способностей

художника, которое позволяет ему особенно продуктивно работать в области художественного творчества.

Художественный талант – это особенно благоприятное сочетание и взаимодействие способностей к изобразительной деятельности, получивших высокое развитие в процессе обучения и воспитания, обеспечивающих успешность творческого выполнения художественной деятельности.

Более высоким качественным уровнем художественного дарования человека является гениальность.

Понятием гениальности в художественном творчестве определяется исключительно благоприятное сочетание талантов, которое позволяет художнику создать произведения, опережающие историческую эпоху и имеющие мировое значение.

Определяя таким образом гениальность в художественном творчестве, мы далеко не исчерпываем всей сложной специфики характерных черт гениальности. Вот почему обычно затрудняются дать “полный” список гениев изобразительного искусства. Так, часто отмечают гениальность Рафаэля за его прославленные картины, в которых с беспредельной выразительностью отражены самые глубокие человеческие чувства. Действительно, достаточно вспомнить шедевр мирового искусства “Сикстинскую мадонну”, в которой Рафаэль показывает безграничную, “святую” любовь матери к своему ребенку и вместе с тем желание отдать его людям, чтобы он принес им счастье.

Гениями в искусстве были Леонардо до Винчи, Микеланджело, Рембрандт, Рубенс. Причем гений Леонардо до Винчи распространялся не только на изобразительное искусство, но и на многие другие виды науки и искусства. Так, им были созданы чертежи и проекты летательных снарядов, в общих чертах предвосхитившие современные самолеты и ракеты, им были разработаны проекты передвигающихся орудий, напоминающие современные танки и т.д. Микеланджело был не только замечательным живописцем, но и выдающимся скульптором. Рембрандт с потрясающей психологической глубиной раскрыл душевные качества своих современников в галерее портретов, показал целый мир сложных человеческих отношений в своих прославленных картинах.

Для крупных художников характерны критическое овладение культурным наследием прошлого и вместе с тем решительное преодоление устаревших норм и традиций, создание величайших произведений изобразительного искусства.

Литература

1. Кузин В.С. Психология живописи. –М.: Издательство “Москва”, 2005 г.
2. Салаева М.С. Педагогик маҳорат асослари. Муаммоли маърузалар курси. – Т.: ТТЕСИ, 2007.
3. Турғунбоев К., Толипов М., Охунов И. Педагогик маҳорат асослари. – Қўқон: Муқимий номидаги ҚДПИ, 2006
4. Эркабоева Н., Усмонбоева М., Иргашова М., Хўжаназарова Н. Педагогик маҳорат: схема ва расмларда. – Т.: “Наврўз”, 2012.
5. Орипов Б. Тасвирий санъат дарслари самарадорлигини ошириш омили. - Т.: “Ўқитувчи”, 1978.

Nigora IBATOVABuxoro davlat universiteti
tasviriy san’at va muhandislik grafikasi
kafedrası o’qituvchisi**YANGI PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNI TASVIRIY SAN’AT
MASHG’ULOTLARIDA QO’LLASH USULLARI**

Ushbu maqolada zamonaviy ta’lim tizimida yangi pedagogik texnologiyalar samaradorligi, “Aqliy hujum”, “Kichik guruhlarda ishlash”, “Bahs-munozara” metodlaridan foydalanishning afzalliklari, bosqichlari va asosiy qoidalar haqida ma’lumot berilgan.

Kalit so’zlar: raqobatbardosh, noan’anaviy, muayyan, takomillashtirish, interaktiv, innovatsiya, generatsiya, texnologiya.

В статье представлена информация об эффективности новых педагогических технологий в современной системе образования, “Мозговом штурме”, “Работе в малых группах”, “Преимуществах”, этапах и основных правилах использования дискуссионных методов.

Ключевые слова: конкурентоспособный, нетрадиционный, специфический, усовершенствование, интерактивный, инновация, генерация, технология.

This article provides information on the effectiveness of new pedagogical technologies in the modern education system, “Brainstorming”, “Working in small groups”, “The advantages”, stages and basic rules of using discussion methods.

Key words: competitive, unconventional, specific, improvement, interactive, innovation, generation, technology.

Kirish. Zamonaviy ta’lim tizimi jamiyat a’zolarining jinsi, millati, dini, ijtimoiy kelib chiqishidan qat’iy nazar, tengligini e’tiborga oladi. O’quvchilarning ta’lim olish huquqini ta’minlashning samarali yo’llaridan biri - bu bilim berish. Ta’lim olish huquqini ta’minlash va himoya qilish uchun tabiiy ijtimoiy pedagogik chora-tadbirlar yig’indisini ro’yobga chiqarish tavsiiya etiladi.

Yangi pedagogik texnologiyalarni tasviriy san’at mashg’ulotlarida qo’llashdan asosiy maqsad bu o’quvchilarning tasviriy sohada bilim va tafakkurlarini kengaytirishdir.

Mamlakatimiz mustaqillikka erishgandan keyin amalga oshirilayotgan islohatlar o’zining natijalarini berayotganligi hozirgi kunda juda ko’p davlatlar, xalqaro tashkilotlar tomonidan e’tirof etilmoqda. Ta’lim sohasidagi uzluksiz ta’lim tizimining joriy etilishi, eng zamonaviy talablarga ham javob bera oladigan raqobatbardosh kadrlarni yetishtirish kabi ishlar ham shular jumlasidandir. Bugungi kunda respublikamizning pedagog olimlari va amaliyotchilari ilmiy asoslangan hamda O’zbekistonning ijtimoiy-pedagogik sharoitiga moslashgan ta’lim texnologiyalarini yaratish va ularni ta’lim amaliyotiga qo’llash ustida izlanishlar olib bormoqdalar.

Asosiy qism. Pedagogik texnologiyaning eng asosiy negizi - bu o’qituvchi va o’quvchining belgilangan maqsaddan kafolatlangan natijada hamkorlikda erishishlari uchun tanlangan texnologiyalariga bog’liq, ya’ni o’qitish jarayonida, maqsad bo’yicha kafolatlangan natijaga erishishda qo’llaniladigan har bir ta’lim texnologiyasi o’qituvchi va o’quvchi o’rtasida hamkorlik faoliyatini tashkil eta olsa, har ikkalasi ijobiy natijaga erisha olsa, o’quv jarayonida o’quvchilar mustaqil fikrlay olsalar, ijodiy ishlay olsalar, izlansalar, tahlil eta olsalar, o’zlari xulosa qila olsalar, o’zlariga, guruhga va ularga baho bera olsa, o’qituvchi esa ularning bunday faoliyatlari uchun imkoniyat va sharoit yarata olsa, ana shu, o’qitish jarayonining asosi hisoblanadi. Har bir dars, o’quv fanining o’ziga xos texnologiyasi bor, ya’ni o’quv jarayonidagi pedagogik texnologiya - bu yakka tartibdagi jarayon bo’lib, u o’quvchining ehtiyojidan kelib chiqqan holda bir maqsadga yo’naltirilgan, oldindan loyihalashtirilgan va kafolatlangan natija berishiga qaratilgan pedagogik jarayon.

Ta’lim jarayonida noan’anaviy sur’atda faollik bilan muayyan muammoni nazarda tutgan holda, hamda ko’zlagan maqsad va vazifalarga mos metodikani tanlab olib borilsagina, o’quvchi-talabalarni mukammal bilimlar bilan qurollantirish, kasb doirasida ko’rsatilgan masalalarga ega qilish va maqsadga muvofiq ravishda ish tutishni o’rgatish mumkin.

Ta’lim-tarbiya tizimini takomillashtirish, o’z navbatida, bu sohaga yangi, zamonaviy, ilg’or pedagogik texnologiyalarni izchil joriy etishga ko’p jihatdan bog’liq. Ta’lim samaradorligini oshirishda o’quvchi bu jarayonda qay darajada faol qatnashayotganligi bilan belgilanishini hisobga olgan holda yangi o’qitish uslublari, shakllari ta’lim oluvchilarga mustaqil fikrlash, ijodiy yondashish uchun imkoniyat yaratadi.

Ta’lim jarayonida interaktiv metodlar, innovatsion texnologiyalar, pedagogik va axborot texnologiyalarini o’quv jarayonida qo’llashga bo’lgan qiziqish va e’tibor kundan-kunga kuchayib bormoqda,

bunday bo‘lishining sabablaridan biri, shu vaqtgacha an’anaviy ta’limda o‘quvchilarni faqat tayyor bilimlarni egallashga o‘rgatilgan. Zamonaviy texnologiyalarda esa, ularni egallayotgan bilimlarini o‘zlari qidirib topishlariga, mustaqil o‘rganib tahlil qilishlariga, hatto xulosalarni o‘zlari keltirib chiqarishlariga o‘rgatadi.

Pedagog bu jarayonga shaxsning rivojlanishi, shakllanishi, bilim olish va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi va, shu bilan bir qatorda, boshqaruvchilik, yo‘naltiruvchilik funksiyasini bajaradi, bunda, ta’lim jarayonida o‘quvchi asosiy figuraga aylanadi. Shuning uchun o‘quv yurtlarida malakali kasb egalarini tayyorlashda zamonaviy o‘qitish metodlari - interaktiv metodlar, innovatsion texnologiyalarning o‘rni va roli benihoya katta. Bunda pedagogik texnologiya va pedagogning mahoratiga oid bilim, tajriba va interaktiv metodlar o‘quvchilarni bilimli, yetuk malakaga ega bo‘lishlarini ta’minlaydi. Innovatsion texnologiyalar pedagogik jarayon, hamda o‘qituvchi va o‘quvchi faoliyatiga yangilik, o‘zgarishlar kiritish bo‘lib, uni amalga oshirishda asosan interaktiv metodlardan to‘liq foydalaniladi.

Interaktiv metodlar - bu jamoa bo‘lib fikrlashdan iborat deb yuritiladi, ya’ni pedagogik ta’sir etish usullari bo‘lib, ta’lim mazmunining tarkibiy qismi hisoblanadi. Bu metodlarning o‘ziga xosligi shundaki, ular faqat pedagog va o‘quvchilarning birgalikda faoliyat ko‘rsatishi orqali amalga oshiriladi. Bunday pedagogik hamkorlik jarayoni o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lib, ularga quyidagilar kiradi:

- o‘quvchining dars davomida befarq bo‘lmaslikka, mustaqil fikrlash, ijod etish va izlanishga majbur etishi;

- o‘quvchilarni o‘quv jarayonida bilimga bo‘lgan qiziqishlarini doimiy ravishda bo‘lishini ta’minlashi;

- o‘quvchining bilimga bo‘lgan qiziqishini mustaqil ravishda har bir masalaga ijodiy yondashgan holda kuchaytirishi;

- pedagog va o‘quvchining hamisha hamkorlikdagi faoliyatini tashkillanishi.

Muhokamalar va natijalar. O‘qitish jarayonida tarbiyalanuvchilarga shaxs sifatida qaralishi, turli pedagogik texnologiyalar hamda zamonaviy metodlarni qo‘llanilishi, ularni mustaqil va erkin fikrlashga, izlanishga, har bir masalaga ijodiy yondashish, mas’uliyatni sezish, ilmiy tadqiqot ishlarini olib borish, tahlil qilish, ilmiy adabiyotlardan unumli foydalanishga, eng asosiysi, o‘qishga, fanga, pedagogga o‘zi tanlagan kasbiga bo‘lgan qiziqishini kuchaytiradi. Bunday natijaga erishish amaliyotda o‘quv jarayonida innovatsion va axborot texnologiyalarni qo‘llashni taqozo etadi.

“Aqliy hujum” metodi

“Aqliy hujum” - g‘oyalarni generatsiya (ishlab chiqish) qilish metodi. “Aqliy hujum” metodi biror muammoni yechishda o‘quvchilar tomonidan bildirilgan erkin fikr va mulohazalarni to‘plab, ular orqali ma’lum bir yechimga kelinadigan eng samarali metod. Aqliy hujum metodining yozma va og‘zaki shakllari mavjud. Og‘zaki shaklida o‘qituvchi tomonidan berilgan savolga o‘quvchilarning har biri o‘z fikrini og‘zaki bildiradi. O‘quvchilar o‘z javoblarini aniq va qisqa tarzda bayon etadilar. Yozma shaklida esa berilgan savolga o‘quvchilar o‘z javoblarini qog‘oz kartochkalarga qisqa va barchaga ko‘rinarli tarzda yozadilar.

Javoblar doskaga magnitlar yordamida yoki “pinbord” doskasiga igna yordamida mahkamlanadi. “Aqliy hujum” metodining yozma shaklida javoblarni ma’lum belgilar bo‘yicha guruhlab chiqish imkoniyati mavjuddir. Ushbu metod to‘g‘ri va ijobiy qo‘llanilganda shaxsni erkin, ijodiy va nostandart fikrlashga o‘rgatadi. “Aqliy hujum” metodidan foydalanilganda o‘quvchilarning barchasini jalb etish imkoniyati bo‘ladi, shu jumladan o‘quvchilarda mulohaza qilish va munozara olib borish madaniyati shakllanadi. O‘quvchilar o‘z fikrini faqat og‘zaki emas, balki yozma ravishda bayon etish mahorati, mantiqiy va tizimli fikr yuritish ko‘nikmasi rivojlanadi. Bildirilgan fikrlar baholanmasligi o‘quvchilarda turli g‘oyalar shakllanishiga olib keladi. Bu metod o‘quvchilarda ijodiy tafakkurni rivojlantirish uchun xizmat qiladi. “Aqliy hujum” metodi o‘qituvchi tomonidan qo‘yilgan maqsadga qarab amalga oshiriladi:

1. O‘quvchilarning boshlang‘ich bilimlarini aniqlash maqsad qilib qo‘yilganda, bu metod darsning mavzuga kirish qismida amalga oshiriladi.

2. Mavzuni takrorlash yoki bir mavzuni keyingi mavzu bilan bog‘lash maqsad qilib qo‘yilganda - yangi mavzuga o‘tish qismida amalga oshiriladi.

3. O‘tilgan mavzuni mustahkamlash maqsad qilib qo‘yilganda-mavzudan so‘ng, darsning mustahkamlash qismida amalga oshiriladi.

“Aqliy hujum” metodining afzallik tomonlari:

- natijalar baholanmasligi o‘quvchilarni turli fikr-g‘oyalarning shakllanishiga olib keladi;
- o‘quvchilarning barchasi ishtirok etadi;
- fikr-g‘oyalar vizuallashtirilib boriladi;
- o‘quvchilarning boshlang‘ich bilimlarini tekshirib ko‘rish imkoniyati mavjud;
- o‘quvchilarda mavzuga qiziqish uyg‘otish mumkin.

“Aqliy hujum” metodining kamchilik tomonlari shundaki, o‘qituvchi tomonidan savolni to‘g‘ri qo‘ya olmaslik va o‘qituvchidan yuqori darajada eshitish qobiliyatining talab etilishi.

“Aqliy hujum” metodining bosqichlari:

o‘quvchilarga savol tashlanadi va ularga shu savol bo‘yicha o‘z javoblarini fikr, mulohaza bildirishlari so‘raladi;

o‘quvchilar savol bo‘yicha o‘z fikr-mulohazalarini bildirishadi;

o‘quvchilarning fikr-g‘oyalari (magnitafonga, videotasmaga, rangli qog‘ozlarga yoki doskaga) to‘planadi;

fikr-goyalar ma‘lum belgilar bo‘yicha guruhlanadi;

yuqorida qo‘yilgan savolga aniq va to‘g‘ri javob tanlab olinadi.

“Aqliy hujum” metodini qo‘llashdagi asosiy qoidalar:

Bildirilgan fikr-g‘oyalar muhokama qilinmaydi va baholanmaydi. Bildirilgan har qanday fikr-goyalar, ular hatto to‘g‘ri bo‘lmasa ham inobatga olinadi. Bildirilgan fikr-g‘oyalarni to‘ldirish va yanada kengaytirish mumkin. O‘qituvchi “Aqliy hujum” metodidan foydalanib, o‘quvchilarga mavzu bo‘yicha savol beradi.

O‘qituvchi bildirilgan g‘oya va fikrlarni yozib borish uchun kotib tayinlaydi. Bu bosqichda o‘qituvchi guruh qatnashchilariga o‘z fikrini bildirishga sharoit yaratib beradi. Qatnashchilar bildirilgan fikr va g‘oyalarni guruhlashtirib, ularni tahlil qilishga o‘tishadi. Tahlil orqali qo‘yilgan vazifaning eng maqbul yechimini topishga harakat qilinadi.

“Kichik guruhlarda ishlash” metodi

Kichik guruhlarda ishlash - o‘qituvchi tomonidan berilgan ma‘lum bir topshiriqni hamkorlikda bajarish uchun o‘quvchilarni kichik guruhlarga ajratib, berilgan topshiriqning yechish yo‘llarini ishlab chiqishni taqozo etuvchi metod. Ushbu metod qo‘llanilganda o‘quvchi kichik guruhlarda ishlab, darsda faol ishtirok etish huquqiga, boshlovchi rovida bo‘lishga, bir-biridan o‘rganishga va turli nuqtayi nazarlarni qadrlash imkoniga ega bo‘ladi. Kichik guruhlarda ishlash metodi qo‘llanilganda o‘qituvchi boshqa noan‘anaviy metodlarga qaraganda vaqtni tejash imkoniyatiga ega bo‘ladi. Chunki o‘qituvchi bir vaqtning o‘zida barcha o‘quvchilarni mavzuga jalb eta oladi va baholay oladi.

“Kichik guruhlarda ishlash” metodining afzalligi:

- o‘qitish mazmunini yaxshi o‘zlashtirishga olib keladi;
- muloqotga kirishish ko‘nikmasining takomillashishiga olib keladi;
- vaqtni tejash imkoniyati mavjud;
- barcha o‘quvchilar jalb etiladi;
- o‘z-o‘zini va guruhlararo baholash imkoniyati mavjud bo‘ladi.

“Kichik guruhlarda ishlash” metodining kamchiliklari:

- kuchsiz o‘quvchilar bo‘lganligi sababli kuchli o‘quvchilarning ham past baho olish ehtimoli bor;
- barcha o‘quvchilarni nazorat qilish imkoniyati past bo‘ladi;
- guruhlararo o‘zaro salbiy raqobatlar paydo bo‘lib qolishi mumkin.
- guruh ichida o‘zaro nizo paydo bo‘lishi mumkin.

“Kichik guruhlarda ishlash” metodini qo‘llash bosqichlari:

Faoliyat yo‘nalishi aniqlanadi. Muammodan bir-biriga bogliq bo‘lgan masalalar belgilanadi. Kichik guruhlar belgilanadi. O‘quvchilar guruhlarga 3-5 kishidan o‘linishlari mumkin. Kichik guruhlar topshiriqni bajarishga kirishadilar.

O‘qituvchi tomonidan aniq ko‘rsatmalar beriladi va o‘qituvchi tomonidan yo‘naltirib turiladi. Kichik guruhlar taqdimot qiladilar. Bajirilgan topshiriqlar muhokama va tahlil qilinadi. Kichik guruhlar baholanadi.

“Bahs-munozara” metodi

Bahs-munozara - o‘quvchilarni ikki guruhga bo‘lgan holda, biror mavzu bo‘yicha o‘zaro bahs, fikr almashinuv tarzida o‘tkaziladigan o‘qitish metodi. Har qanday mavzu va muammolar mavjud bilimlar va tajribalar asosida muhokama qilinishi nazarda tutilgan holda ushbu metod qo‘llaniladi. Bahs-munozarani boshqarib borish vazifasini o‘quvchilarning biriga topshirish mumkin. Bahs-munozarani erkin holatda olib borish va har bir o‘quvchini munozaraga jalb etishga harakat qilish lozim. Ushbu metod olib borilayotganda o‘quvchilar orasida paydo bo‘ladigan nizolarni darhol bartaraf etishga harakat qilish kerak.

“Bahs-munozara” metodining afzalliklari: o‘quvchilarni mustaqil fikrlashga undaydi; - o‘quvchilar o‘z fikrining to‘g‘riligini isbotlashga harakat qiladilar; - o‘quvchilarda eshitish qobiliyatining rivojlanishiga yordam beradi.

“Bahs-munozara” metodining kamchiliklari: o‘qituvchidan boshqarish mahoratini talab etadi; o‘quvchilarning bilim darajasiga mos va qiziqarli bo‘lgan mavzu tanlash talab etiladi.

“Bahs-munozara” metodini o‘tkazish bosqichlari:

O‘qituvchi munozara mavzusini tanlaydi va qatnashuvchilarni taklif etadi. Bahs-munozara o‘qitish usulidan foydalanishdan maqsad nima, uning afzalliklari darsning samaradorligini oshirish tamoyillari nimadan iborat, degan savolga quyidagicha hosilalar asosida javob berish mumkin:

- noan’anaviy o‘qitish eng sodda qulay usul;
- mustaqil fikrlashni o‘rgatadi;
- ko‘p tarmoqli;
- sodda va oson;
- bilim boyligini oshiradi;
- vaqtdan yutadi;
- qiziqarli o‘tadi;
- darsning samaradorligini oshiradi;
- dunyoqarashni kengaytiradi;
- tafakkurni rivojlantiradi;
- o‘quvchilarining diqqat-e’tiborini tortadi;
- har bir o‘quvchi bilan individual munosabatda bo‘ladi;
- xotirani kengaytiradi;
- izlanishga chorlaydi;
- o‘quvchilarni o‘z ustida ishlashga chorlaydi.

Xulosa qilib aytganimizda, yuqorida keltirilgan metodlar o‘quvchi-talabalarni bilimli yetuk malakaga ega bo‘lishlarini ta’minlaydi.

Adabiyotlar

1. Salayeva M.S. Pedagogik mahorat asoslari. Muammoli ma’ruzalar kursi. – T.: TTESI, 2007.
2. Turg‘unboyev K., Tolipov M., Oxunov I. Pedagogik mahorat asoslari. – Qo‘qon: Muqimiy nomidagi QDPI, 2006
3. Erkaboyeva N., Usmonboyeva M., Irgashova M., Xo‘janazarova N. Pedagogik mahorat: sxema va rasmlarda. – T.: “Navro‘z”, 2012.
4. Oripov B. Tasviriy san’at darslari samaradorligini oshirish omillari. - T.: “O‘qituvchi”, 1978.

Boburmirzo KO‘KIYEV
Chirchiq davlat pedagogika instituti
o‘qituvchisi

YORDAMCHI PROYEKSIYALASH USULIDA POZITSION MASALALARNI YECHISHNING METODIK QULAYLIGI

Chizma geometriyaning turli pozitsion masalalarini yechish uchun geometrik figuralarning proyeksiya va bissektor tekisligida yordamchi proyeksiyalashning qulayligi haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: chizma geometriya, ortogonal proyeksiyalar, tekislik, pozitsion masalalar, bissektor.

Речь идет о простоте вспомогательной проекции геометрических фигур в плоскости проекции и биссектрисы для решения различных позиционных задач начертательной геометрии.

Ключевые слова: геометрия чертежа, ортогональные проекции, плоскость, позиционные вопросы, биссектриса.

It is about the ease of auxiliary projection of geometric figures in the projection and bisector planes to solve various positional problems of descriptive geometry.

Keywords: drawing geometry, orthogonal projections, plane, positional issues, bisector.

Kirish. Oliy ta‘lim sohasida ta‘lim tarbiya berib kelayotgan o‘qituvchi-pedagoglarning oliy o‘quv yurtlarida, muhandislik grafikasi fanlari asoslarini o‘qitishga yo‘naltirilgan mashg‘ulotlar jarayonini noan‘anaviy shakllarda tashkil etish, ta‘lim jarayonini mukammal andoza asosida loyihalashga erishish, mazkur loyihalardan oqilona foydalana olish ko‘nikmalariga ega bo‘lish ta‘lim oluvchilar tomonidan nazariy bilimlarni puxta, chuqur o‘zlashtirilishi, ularda amaliy ko‘nikma va malakalarning hosil bo‘lishining kafolati bo‘la oladi. Zamonaviy ta‘limni tashkil etishga qo‘yiladigan muhim talablardan biri ortiqcha ruhiy va jismoniy kuch sarf etmay, qisqa vaqt ichida yuksak natijalarga erishishdir. Qisqa vaqt orasida muayyan nazariy bilimlarni o‘quvchilarga yetkazib berish, ularda ma‘lum faoliyat yuzasidan ko‘nikma va malakalarni hosil qilish, shuningdek, ta‘lim oluvchilar faoliyatini nazorat qilish, ular tomonidan egallangan bilim, ko‘nikma hamda malakalar darajasini baholash o‘qituvchidan yuksak pedagogik mahorat hamda ta‘lim jarayoniga nisbatan yangicha yondashuvni talab etadi.

Asosiy qism. Keyingi yillarda ta‘lim mazmuni boyitish yo‘lida rivojlantiruvchi ta‘limning bir qator ishonchli interfaol metod va yo‘llari izlanmoqda.

Bu izlanish asosan uchta yo‘nalishda – muammoli, programmashtirilgan va tabaqalashtirilgan ta‘limda olib borilmoqda. Ayniqsa, oliy ta‘lim tajribasida ta‘limga muammoli yondashish keng tarqalmoqda.

Ta‘limdagi samarador o‘qitish texnologiyasi – bu muammoli o‘qitish. Muammoli o‘qitish ijodiy, faol shaxs tarbiyasi maqsadlariga mos keladi [1, 2]. Muammoli o‘qitish jarayonida talabaning mustaqilligi o‘qitishning reproduktiv shakllariga nisbatan tobora o‘sib boradi.

To‘g‘ri burchakli yoki ortogonal proyeksiyalar usullari bilan nuqta, to‘g‘ri chiziq, tekislik va sirtlarga tegishli bo‘lib pozitsion va metrik masalalarni yechish masalasi chizma geometriya fanidan chop etilgan to‘pgina o‘quv adabiyotlarida keng yoritilgan. Ortogonal proyeksiyalash usullari chizma geometriya fanining rivojlanishi Gospar Monj davridan boshlab, to hozirgacha muhandislik amaliyotida mashina mexanizmlarining turli konstruksiyalarini yaratishda va qurilish inshootlarini takomillashtirishdagi turli loyihalarni tuzishda to‘xtovsiz taraqqiy etib bormoqda. Chunki predmetni o‘zaro perpendikulyar bo‘lgan ikki yoki uchta proyeksiyalar tekisliklariga to‘g‘ri burchakli proyeksiyalash bilan predmet elementlarining o‘lchami va ularning metrikasini o‘rganishga qulaylik tug‘diradi. Amaliyotda shunday pozitsiyaviy masalalar borki, ularni yechishda yordamchi proyeksiyalash usuli ham grafik ishlarni bajarishni osonlashtiradi.

Geometrik figuralarning hosil bo‘lish jarayoni va ulardagi holat va shakl parametrlarining berilishini hisobga olgan holda pozitsion masalalarga quyidagicha ta‘rif beramiz.

Berilgan ikki geometrik figuralarning berilish vaziyatiga nisbatan ularga tegishli bo‘lgan uchinchi geometrik figuraning vaziyatini aniqlash pozitsion masaladir.

Chizma geometriyada pozitsion masalalarni yechishning keng tarqalgan usullaridan biri to‘g‘ri burchakli proyeksiyalash usuli bo‘lib, bu bilan turli tipdagi masalalarni yechish mumkin, ammo shunday proyeksiyalash usullari mavjudki, ular bilan pozitsion masalalarni yechish ancha osonlashadi. Bunday proyeksiyalash usullariga gorizont va frontal proyeksiyalar tekisligidagi va bissektor tekisligiga yordamchi proyeksiyalash usulini kiritish mumkin.

Yordamchi proyeksiyalash usuli bilan chizma geometriya faniga tegishli barcha tipik pozitsion masalalarni grafik usulda osonroq yechish mumkin.

Yordamchi proyeksiyalash markaziy va parallel (qiyshiq va to‘g‘ri burchakli) bo‘ladi. Yordamchi markaziy proyeksiyalash usulida S proyeksiya markazi, proyeksiyalanuvchi predmetning ortogonal

proyeksiyalari va yordamchi proyeksiya tekisligi beriladi. Yordamchi proyeksiya tekisligi uchun esa proyeksiyalar tekisliklari N, B nuqtalardan birortasini tanlash mumkin. Shuningdek, yordamchi proyeksiya tekisligi uchun N va B proyeksiyalar tekisliklari hosil qilgan II va IV chorakdan o‘tuvchi bissektor tekisligi holatini ham tanlash mumkin bo‘ladi. Parallel yordamchi proyeksiyalash usulida proyeksiyalash yo‘nalishi va yordamchi proyeksiya tekisligi N, B yoki bissektor tekisligi beriladi. Yordamchi proyeksiyalash usuli bilan yechiladigan quyidagi masalalarni keltiramiz.

1-masala. Berilgan $a // b$ ($a' // b', a'' // b''$) tekislik bilan AB ($A'B', A''B''$) kesmaning kesishuv nuqtasi ushbu figuralarning bissektor tekisligida yordamchi parallel proyeksiyalash usuli bilan aniqlansin (1-rasm).

Masalani yechish uchun quyidagi yasash algoritmlari bajariladi.

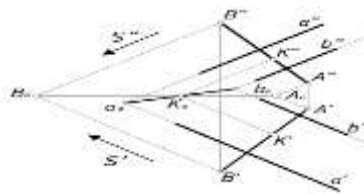
1. Berilgan tekislikni unga tegishli bo‘lgan $a(a', a'')$ yoki $b(b', b'')$ chiziqlarning yo‘nalishi $S'(S', S'')$ bo‘yicha bissektor tekisligiga proyeksiyalab $a_0 b_0$ tekislikning yordamchi proyeksiyasini hosil qilamiz.

2. Berilgan AB kesmaning A va B nuqtalarini ham shu yo‘nalish bo‘yicha bissektor tekisligiga proyeksiyalab $A_0 B_0$ kesma hosil qilinadi.

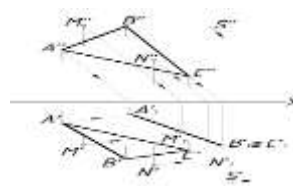
3. Natijada $a_0 b_0 \cap A_0 B_0 = K_0$ nuqtaning holati bissektor tekisligi aniqlanadi.

4. Hosil bo‘lgan K_0 nuqtani $S'(S', S'')$ yo‘nalishga teskari proyeksiyalash bilan uning tekislik bilan kesishgan nuqtasi proyeksiyalari K va K'' nuqtalari aniqlanadi.

1-rasm

2-rasm

2-masala: Yordamchi parallel proyeksiyalari bilan berilgan $M(M', M'')$ va $N(N', N'')$ nuqtalar ABS ($A'B'S', A''B''S''$) uchburchakka tegishli yoki tegishli emasligi aniqlansin (2-rasm).

Bu masalani yechish uchun ABC uchburchak hamda M va N nuqtalarning yordamchi proyeksiyalarini yasashdan foydalanamiz. Buning uchun ABS uchburchakning biror tomonini (masalan BS tomonini) gorizontol (yoki frontal) proyeksiyalar tekisligidagi yordamchi proyeksiyalarini yasaymiz.

Bunda ABS uchburchakning nuqtalari uning BS ($B'S', B''C''$) tomoni bo‘yicha N tekislikdagi yordamchi proyeksiyasi $A', B'=S'$ kesma shaklida proyeksiyalanadi. Shuningdek, BC yo‘nalish bo‘yicha M va N nuqtalar ham N tekislikdagi yordamchi proyeksiyalari M' va N' bo‘ladi. Natijada hosil bo‘lgan M' nuqta $A'B'C'$ ga tegishli bo‘lgani uchun u nuqta ABC uchburchakka tegishli ekanligi ma‘lum bo‘ladi. N' nuqta esa $A'B'C'$ ga tegishli emasligi aniqlanadi va u ABC uchburchak tekisligining tashqarisida bo‘ladi. Bu masalani odatda klassik usullar bilan yechishda M va N nuqtalar orqali ixtiyoriy yordamchi to‘g‘ri chiziqlar o‘tkaziladi.

Bu to‘g‘ri chiziqlarning ortogonal proyeksiyalari yasaladi va bu yasalgan to‘g‘ri chiziqlar proyeksiyalarida M va N nuqtalarning uchburchak tekisligiga tegishli yoki tegishli emasligi aniqlanib, so‘ngra ularning ABS uchburchak tekisligidagi holatlari aniqlanadi. Ko‘rinib turibdiki, bu qo‘shimcha grafik yasashlar masalani yechishni ancha murakkablashtiradi [3].

Muhokamalar va natijalar. “Muhandislik grafikasi” va “Chizma geometriya” fanlaridan ma’ruza va amaliy mashg‘ulot darslarining metodik tomonlarini bayon qilish jarayonida yordamchi proyeksiyalash usulidan to‘g‘ri chiziq bilan tekislik, tekisliklarni o‘zaro tekislik bilan qirrali va chiziqli sirtlarni, qirrali va chiziqli sirtlarni o‘zaro kesishuvdagi shakllarni yasashda keng foydalanish mumkin [4]. Bu usuldan foydalanib, IV bosqichda tahsil oluvchi “Tasviriy san’at va muhandislik grafikasi” ta’limi yo‘nalishining bitta guruhi talabalarini tajriba-sinov guruhi sifatida tanlab olindi. Tanlab olingan guruhlariga vazifalarni yuqorida ko‘rsatilgan usulda berib borildi. Bu guruhlar berilgan vazifalarni yuqorida ta’rifi keltirilgan usul yordamida bajardi. Tajriba o‘tkazish jarayonida, eksperimental ko‘nikmalarni OTM chizma geometriya mazmunidagi vazifalarni mustaqil bajara olishi va ularni talabalarga tushunarli, qulay bo‘lishiga alohida e‘tibor qaratildi. Pedagogik tajriba-sinoviida ishtirok etgan 21 nafar hamda nazorat guruhidagi 22 nafar talabalarining ko‘rsatkichlari 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval

Tajriba guruhi				Nazorat guruhi			
Talabalar soni	Shakllanganlik darajasi			Talabalar soni	Shakllanganlik darajasi		
	yuqori	o‘rta	past		yuqori	o‘rta	past
21	6	10	5	22	4	10	8
%	28,6	47,6	23,8	%	18,2	45,4	36,4

Tajriba-sinov davrida eksperimental ko‘nikmalarning shakl anglanganlik darajasini baholash

natijalaridan ko‘rinib turibdiki, tajriba guruhlarida “yuqori” daraja 28,6%, “o‘rta” daraja 47,6%, “past” daraja esa 23,8%. Bu natijalarni nazorat guruhlaridagi natijalarga nisbatan yuqori ekanligini ko‘rish mumkin.

Xulosa. Talabalarga chizma geometriyadan masalalar berilganida ularni murakkablik darajasiga ko‘ra, murakkab masalalarni bissektor tekisligida yordamchi proyeksiyalash usulida yechish qulayligini ko‘rish mumkin.

Adabiyotlar

1. Murodov Sh.K va boshqalar, Chizma geometriya. Oliy pedagogika o‘kuv yurtlari uchun darslik. – Toshkent: “Iqtisod-moliya”, 2008.
2. Колотов С.М. Вспомогательное проектирование. -Киев: Издательство “Киевского университета”, 1956.
3. Murodov Shmidt, Nurmatov Eliyor Bissektor tekisligida pozitsion masalalarni yechishning metodik qulayligi TOSHKENT DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI ILMIY AXBOROTLARI 2016/5(23), 71-74b.
4. Muradov Sh.K., Ko‘kiyev B.B. QIYSHIQ BURCHAKLI YORDAMCHI PROYEKSIYALASH BILAN BISSEKTOR TEKISLIGIDA YECHILADIGAN POZITSION MASALALAR YECHIMINI TOPISH. TOSHKENT DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI ILMIY AXBOROTLARI 2020/2(23), 10-12.
5. Kokiyeв Boburmirzo Bahodir ogli (2020). Present-day problems of drawing science. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences*, 8 (4), 203 -205.
6. Kokiyeв Boburmirzo Bahodir ogli (2020). The importance of pedagogical techniques in teaching assistive design. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences*, 8 (2) Part II, 182-185.
7. Kukiev, B., O‘g‘li, A. N. N. & Shaydulloyevich, B. Q. (2019). Technology for creating images in autocad. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences*, 7
8. Муродов Шмидт Каримович, Кўкиев Бобурмирзо Баходир ўгли, Облокулова Лайло Ғанишер кизи. (2019) Яққол тасвирлар қуришда қийшиқ бурчакли аксонометрик проекциялардаги ўзгариш коэффициентларининг ўзаро боғлиқлиги. Вухоро davlat universiteti ilmiy axboroti 2/74. 282-285.
9. МУРАДОВ ШМИДТ КАРИМОВИЧ, ТАШИМОВ НУРЛАН ЭРПОЛАТОВИЧ, РАХМАТОВА ИКБОЛХОН ИНОМЖАНОВНА, КУКИЕВ БОБУРМИРЗО БАХОДИР УГЛИ СЕЧЕНИЕ ПОВЕРХНОСТЕЙ 2-ГО ПОРЯДКА ОБЩЕГО ВИДА ПО ЭЛЛИПСУ ЗАДАННОЙ ПЛОЩАДИ // “Молодой учёный” №50 (184), декабрь 2017. 99-101.
10. Xalimov Moxir, Achilov Nurbek, Bekqulov Qudrat, Xo‘jaqulov Elbek, Ko‘kiyev Boburmirzo (2020) SHIZMACHILIK VA SHIZMAGEOMETRIYA FANLARIDA BURCHAK TOPISHNING BAZI USULLARI. ФИЗИКА МАТЕМАТИКА ФАНЛАРИ журналі. 4 (1), 47-52.
11. Kukiev Boburmirzo Bahodir Ugli, (2020) Problem-based learning technology in teaching auxiliary projection techniques. *Journal of Critical Reviews*, 7(6), 917-921.
12. Ko‘kiyev B.B. YORDAMCHI PROYEKSIYALASH USULI ASOSCHISI PROFESSOR, TEXNIKA FANLARI DOKTORI STEPAN MITROFANOVICH KOLOTOV HAQIDA. ПЕДАГОГИКА ВА ПСИХОЛОГИЯ ИННОВАЦИЈЛАР 2-МАХСУС СОН 2 (2020).106-111b.
13. Kokiyeв Boburmirzo Bahodir ogli (2020). Present-day problems of drawing science. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences*, 8 (4), 203-205.

Азиза МУСИНОВАБухарского государственного университет
преподаватель кафедры изобразительного
искусства и инженерной графики**Норжон ХАМРАЕВА**Бухарского государственного университет
студентка 1 курса факультета Искусствоведения**ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНОЕ ИСКУССТВО В СОВРЕМЕННОМ
ХУДОЖЕСТВЕННОМ ПРОСТРАНСТВЕ**

В данной статье говорится о развитии и роли декоративно-прикладного искусства в жизни человека. О том, почему по сей день высоко ценится ручная работа. Происшедшие значительные эволюционные процессы в художественной практике 80-ых годов, которые отражаются в появлении новых видов и жанров.

Ключевые слова: декоративно-прикладное искусство, арт-объект, ручное творчество, бытовые предметы, художественная обработка материалов, художественное конструирование, профессиональное творчество.

Ушбу мақолада бадиий ҳунармандчиликнинг ривожланиши ва инсон ҳаётидаги ўрни ҳақида сўз боради. Бугунги кунга келиб нега ҳунармандчилик жуда қадри экинчи ҳақида. 80 йилларнинг бадиий амалиётида содир бўлган муҳим эволюцион жараёнлар, улар янги турлар ва жанрларнинг пайдо бўлишида ақс этади.

Калим сўзлар: бадиий ҳунармандчилик, бадиий буюм, ҳунармандчилик, уй-рўзгор буюмлари, материаллари бадиий қайта ишлаш, бадиий дизайн, профессионал ижодкорлик.

This article talks about the development and role of arts and crafts in human life. About why handicraft is highly valued to this day. Significant evolutionary processes that took place in the artistic practice of the 80s, which are reflected in the emergence of new types and genres.

Key words: arts and crafts, art object, handicraft, household items, artistic processing of materials, artistic design, professional creativity.

Народное художественное творчество в разных проявлениях занимает важное место в жизни человека. Художественно-творческие коллективы востребованы современным обществом.

Декоративно-прикладное искусство - это художественные предметы, выполненные из разнообразных материалов и техник, в различных стилистических и видовых направлениях, создаваемые на протяжении многовековой истории развития человеческой цивилизации. Сегодня чаще используется термин декоративное искусство, который объединяет: изделия народного искусства и народных ремесел, художественные промыслы, мировые образцы прикладного искусства, современные уникальные арт-объекты и работы мастеров-любителей ручного творчества. Важной стороной произведений декоративного искусства является эстетическая функция, которая заключается, в преобразении материальных предметов в художественные произведения, приобщая их к миру духовных ценностей. Декоративное искусство стало приоритетным видом среди других визуальных искусств, в связи с тем, что входит в среду жизнедеятельности человека.

В настоящее время произведения декоративного искусства осмысливаются как универсальная пластическая и пространственно-временная категория, которая, с одной стороны, взаимодействует с живописно-графической линией, а с другой стороны, - с пространством, продолжая связи со скульптурой и архитектурой. В связи с использованием методов художественного проектирования, в морфологической структуре особенно заметны контакты с областью дизайна. Изучая разновидности современного декоративного искусства, прежде всего, необходимо обратить внимание на нечеткость границ и неопределенность круга объектов.

Наиболее распространенным определением является, что декоративно-прикладное искусство связано с изготовлением бытовых предметов, обладающих художественными и эстетическими качествами, его характеризуют широта распространения, массовость, множественность видов и направлений. Но данная характеристика вызывает возражение, потому что вычлняет только одну из сторон - изготовление бытовых предметов, а современному декоративному творчеству подвластно решение самых разнообразных художественных образов, в том числе и авторских, выставочных композиций, способных создавать художественные образы большой содержательной значимостью.

Современная классификация декоративно-прикладных искусств имеет весьма устойчивую тенденцию к видовому разделению по материалам или художественной обработке материалов: художественное стекло, художественная обработка древесины, художественный текстиль, керамика, художественная обработка металла и другие виды. Другая структура выделяет технологическое начало и его непосредственную связь с производством: резьба, роспись, вышивка, набойка, литье, чеканка, ювелирное, ткачество и др.

Как утверждает М.С.Каган в своих исследованиях, прикладное искусство, обладает одновременно двойной функцией – утилитарной и эстетической. Это позволило ему выделить технический и мусический комплексы, утверждая принцип деления на изобразительное и архитектурное творчество. Прикладные и промышленные (дизайн) искусства сближаются, с одной стороны - искусством орнаментации, а с другой – с архитектурой. В прикладном искусстве ученый выделяет четыре разновидности: искусство одежды; ювелирное искусство; художественно-конструируемая “утварь”; художественно-конструируемая обстановка интерьера. [1, 322]

В 70-ые годы в современном искусствознании утвердился новый термин – “декоративно-прикладное искусство”, совмещающий в себе функционально-утилитарное и декоративно-оформительское содержание. Время активного развития декоративно-прикладного искусств, и в центре внимания оказалась уникальная самоцель образа, эмоциональная характеристика произведений, позволяющая художникам-прикладникам творить прекрасное. Увеличился круг художественных средств, появились оригинальные пластические решения в стекле, металле, керамике, ткачестве (гобелене), ювелирном искусстве, росписи ткани. Значительно обогатился язык декоративно-прикладного искусства. Роль декоративно-прикладного искусства была связана с эстетической организацией пространства, разрушая стандарты типового строительства и урбанизированной среды.

В художественной практике 80-ых годов происходят значительные эволюционные процессы, которые отражаются в появлении новых видов и жанров. Возникли такие “промежуточные” виды, как “декоративно-монументальное”, “декоративно-оформительское” и “декоративно-театрально искусство”, “декоративная скульптура”, “декоративная живопись” и “декоративная графика”. Но в морфологической структуре искусств многие виды не нашли своего места.

В рамках теории искусствоведения Л. Крамаренко [3, с.36] предлагает следующую систематизацию видов декоративного искусства:

1. Декоративно-уникальные произведения.
2. Утилитарно-бытовые предметы.
3. Художественное конструирование технических приборов.
4. Художественное проектирование среды и другие сферы.

Автор отдельно выделила самостоятельным направлением область художественной промышленности, в которую входят фарфоровые, фаянсовые, керамические, стеклянные, текстильные предприятия.

Интерес представляет классификация, предложенная О.С. Поповой, где декоративное искусство объединяет следующие направления: декоративно-прикладное, монументально-декоративное, оформительское искусство. Мастера декоративно-прикладного искусства “занимались созданием художественных изделий, предназначенных главным образом для быта (утварь)”. Это мебель, посуда, ткани, орудия труда, оружие, одежда, украшения. Французский искусствовед Анри де Моран [4] рассматривает декоративно-прикладное искусство как богатейший пласт материальной культуры в рамках этнических и временных границах:

1. Народное искусство, сохраняющее древние традиции;
2. Декоративно-прикладное искусство (камень, декоративная живопись, керамика, стекло, ювелирное дело, металлы, дерево, ткани);
3. Современные изделия;
4. Дизайн. Несколько необоснованным, на наш взгляд, является включение в классификационную структуру - декоративная живопись. По мнению автора, народное искусство существует параллельно со светским искусством, которое в настоящее время частично сохранилось, но значительно изменилось.

Процесс интеграционного и одновременно, дифференцированного развития культуры в современном мире будет зависеть от трансморфологического и энциклопедического метода изучения искусства. Таким образом, за декоративно-прикладным искусством остаётся область ручного авторского производства, а дизайн охватывает предметы промышленного производства. Единственным критерием является принцип художественности. Ручные работы, предметы,

произведения стали одним из основных способов самовыражения индивидуальной личности, стилем жизни современных людей. В разных странах существуют свои традиции и национальные предпочтения, которые явно проявляются в предметном пространстве. Рукотворные изделия наполняют рынок художественных товаров, создают рабочие места, являются источником дохода и увлекательным творчеством людей. Но, с другой стороны, под видом декоративного искусства появляется огромное количество предметов самодельного уровня, откровенного «китча», то есть фальшивой подделки под настоящее высокохудожественное или антикварное изделие, и просто предметов украшательских для домашнего быта и модных аксессуаров.

В связи со значительными процессами, происходящими в искусстве начала XXI века, морфологическая структура декоративного и декоративно-прикладного искусства, также, как и других пространственно-пластических искусств, в современном художественном пространстве остаётся открытой и требует своего изучения. С этой целью обратим внимание и выделим современные направления функционирования декоративного искусства:

1. Декор, декоратор – украшение, подбор и наполнение интерьера предметами, вещами, текстилем, осветительными приборами в соответствии с художественно-образным стилем и дизайнерским решением. Декоративное украшение присутствует и в области ландшафтного дизайна, поэтому работа художника-декоратора взаимодействует с дизайном окружающего пространства среды. Это и декоративные скульптуры, вазы, красивые и оригинальные предметы экстерьера, украшения витрин, декоративные заставки и росписи архитектурных построек и другие разнообразные объекты.

2. Стайлинг – индивидуальный подход к оформлению внешнего вида массовых изделий. Применяя разнообразные технические приемы и современные материалы, предметам промышленного производства придаётся уникальный художественный образ. Оформляются предметы, одежда, посуда, мебель, музыкальные инструменты, свадебная атрибутика, ювелирные изделия, интерьер и др. Распространенным направлением является аэрография – ручная роспись на автомобиле, а также на другой бытовой технике.

3. Хенд-мэй (ручная работа) – изготовление неповторимых, уникальных предметов ручными способами. Многие изделия становятся интересным сувениром, авторским подарком, учитывающим вкус и потребность человека, его принадлежность к определенным слоям общества и группам. Хенд-мейд – это предметы декоративно-прикладного искусства, выполненные из керамики, валянием из шерсти, а также всевозможные поделки из камня, стекла, полимерной глины, дерева, кожи, металла и др. Появились отдельные направления – ручная вышивка, настенные панно из природных материалов, аксессуары и оформление одежды, аксессуары для интерьера и другие виды творчества. Профессиональные народные мастера, художники народных промыслов и просто талантливые любители создают неповторимые вещи, в которых заключена частица их души. Наибольшей популярностью сегодня пользуется лепка фигурок животных из глины, авторские куклы, посуда ручной работы, войлочные игрушки, национальная роспись и др. Среди огромного количества направлений “ручной работы” выделяются следующие виды:

Хоум свит – изготовление предметов, украшений для домашнего интерьера, основная идея которых - создать атмосферу “милого дома”.

Хэнд арт – ручное графическое творчество, использующее разнообразные изображения, узоры, надписи, символы и эмблемы с целью художественного оформления предметов и вещей. К этому виду относится каллиграфия, сувенирная графика, а также графические изображения на одеждах, камнях, ракушках и других объектах. Данное направление имеет уникальную, рекламную, сувенирную направленность.

Боди-арт – рисование на теле человека, но в отличие от татуировки, это временные изображения. Роспись лица называют фэйс-арт, спины – бэк-арт, ноги – нэйл-арт, руки – хэнд арт. Отдельное направление – искусство оформления ногтей – нейл-арт. Татуировка и татуаж также можно отнести к данному направлению творчества.

Арт кукла – искусство ручной, индивидуальной авторских кукол, но в отличие от театральных кукол, кукол-игрушек и кукольной анимации, арт-куклы создаются исключительно для созерцания и украшения. Разновидность этого направления - мягкие тряпичные куклы “Тильды”.

Пекинг арт – праздничная упаковка товаров и сувениров. Совмещая творческие методы дизайна и ручного художественного творчества, создаются оригинальные объекты, которые могут быть многообразными, а также служить украшением в оформлении праздников и торжественных событий.

Секонд хэнд арт – это создание композиций из старых и бывших в употреблении предметов, вещей как авторское самовыражение художника. Наиболее популярные техники художественного творчества: художественные работы с бумагой и тканью.

Квиллинг – бумагокручение, искусство изготовления плоских или объемных композиций из скрученных в спиральки длинных и узких полосок бумаги.

Декупаж - декоративная техника по ткани, посуде, мебели и др., заключающаяся в вырезании изображений из различных материалов (дерева, кожи, тканей, бумаги и т. п.), которые как декор наклеиваются или прикрепляются иным способом на различные поверхности.

Айрис-фолдинг – техника “радужное” складывание, которая делает эффектные открытки или украшение странички памятного альбома.

Кристалльные цветы – техника изготовления цветов и других композиции из специальной бумаги и при помощи различных техник достигается натуральный эффект.

Папье-маше – техника изготовления изделий из измельченной бумаги. Существует два способа: первый - лепка формы из поддающейся формированию массы, состоящей из мягкой бумаги и клеящего вещества; второй (традиционный) или маширование - наклеивание слоями

кусочки бумаги. Полученные формы часто декорируются в технике декупажа или других приемов бумаги, природного сырья.

Папье-вабоско или торсион-папье – изготовление изделий из крученной бумаги. В этой технике делаются разнообразные шкатулки, сувениры, корзинки, рамки, панно, аксессуары, декоративные вазы, сувениры и др.

Оригами – искусство сложения бумаги, или эту технику называют искусством целого листа. Киригами - допускает работу с ножницами, надрезы при работе с бумагой. Мокрое складывание использует смоченную водой специальную бумагу, содержащую водорастворимый клей, придающий пластичность в изготовлении различных

фигурок и цветов. Модульное оригами – складывание из многих одинаковых элементов (модулей) осуществляется крепление за счет силы трения, однако для больших конструкций используется клей.

Хандигырим (бумажная живопись) – техника, основанная на уникальных свойствах материала – оригинальной корейской бумаге ручного производства (ханди) и работы имеют сходство с акварельной или масляной живописью.

А так же с указанными популярными видами в художественном творчестве применяются известные техники: аппликация, коллаж, инкрустация, плетение, ажурная вырезка, бумагопластика и др.

2. Художественные работы из природных материалов.

Осибана – выполнение картин, панно в технике прессованной флористики из листьев, цветов, пуха и др.

Икебана – искусство составления букетов цветов.

Топиарии – традиционный вид садоводства - формирование определенной формы деревьям и кустарникам с мелкой листвой (колонны, беседки, геометрические формы). В современном интерьере топиарии – это настольные или настольные искусственно созданные деревья небольшого размера в декоративной посуде из природных и разнообразных материалов, которые сейчас называют “деревьями счастья” и их используют в качестве сувенира или подарка.

Карвинг – техника резьбы из овощей и фруктов, создание неповторимых образных композиций, которые применяются как оформление, сервировка праздничного стола.

3. Художественные работы из стекла.

Фьюзинг – техника спекания специального высококачественного стекла при высоких температурах.

Тиффани – техника резки и соединения цветных стекол с помощью фольги (медной полоски) в витражные композиции.

Лэмпворк - техника работы со стеклом (цветным) с использованием горелки или лампы для придания желаемой формы: бусины, подвески, мелкая пластика и др. Популярными и дорогими украшениями являются изделия из муранского стекла.

Аппликационный витраж – техника имитации производства классического витража с использованием декоративных искусственных пленок с различными свойствами и свинцовых лент с эффектом золота, серебра, латуни.

Роспись витражными красками – несложный и доступный способ декорирования стекла и стеклянных изделий, создавая имитацию витража или живописную поверхность. Витражные краски бывают: с обжигом и без обжига.

4. Художественные работы с текстильными материалами.

Квилт, пэчворк - лоскутное шитье, при котором сшивается цельное изделие из разноцветных и пёстрых кусочков ткани (лоскутков) с определённым рисунком. Техника квилт первоначально использовала войлочную основу, а сейчас в этой технике лоскуты сшиваются в произвольной форме, создавая художественные композиции.

Фелтинг – технология валяния из шерсти, в процессе которого создаётся войлок. Из шерсти можно придать различные по форме и объёму предметы или сделать рисунок как декор на ткани и на войлоке. Выделяется два вида: сухое (с помощью специальных игл) и мокрое валяние. Популярными изделиями являются: игрушки, декоративные панно, головные уборы, одежда и разнообразное украшения и др.

Канзаши – изготовление украшений, цветов из атласных лент, шифона, органзы и других тканей для украшения волос, одежды и самостоятельных декоративных композиций.

Вышивка лентами – вид художественного рукоделия с помощью иглы и цветных атласных и шелковых лент различной ширины.

В современном художественном пространстве существует огромное количество разновидностей и направлений ручного творчества, активно вовлекающих не только профессиональных художников, но самодеятельных и народных мастеров. Нужно заметить, что данные направления пронизывают культуру различных стран, вовлекая традиционные виды и техники из различных этнических культур. Изготовление предметов объединяет людей в клубы, подмастерья, где существует потребление своей субкультуры. Сегодня можно уверенно говорить о слиянии самодеятельного и профессионального творчества, о проникновении элементов глобализации в искусство. Происходит процесс слияния в искусстве, где объединяются и соединяются творческие методы самых разнообразных его видов и жанров.

Литература

1. Каган М.С., Вопросы эстетики и искусствознания. Петрополис, 2011.
2. Власов В.Г., Иллюстрированный художественный словарь. ИКАР, 1993.
3. Анри де Моран. История декоративно - прикладного искусства. БГАИ, Минск, 2017.
4. Мусинова А.С. Орнамент как основа декоративно-прикладного искусства. Евразийский научный журнал, 2016.

Nafisa AVLIYAKULOVABuxoro davlat universiteti
tasviriy san’at va muhandislik grafikasi
kafedrası o’qituvchisi**BO’LAJAK TASVIRIY SAN’AT O’QITUVCHILARNI TASVIRIY-IJODIY FAOLIYATGA
JALB ETISH**

Ushbu maqolada oliy ta’limning bo’lajak tasviriy san’at o’qituvchilarini tasviriy-ijodiy faoliyatga tayyorlash texnologiyalaridan foydalanish va ularni jalb etish yo’llari to’g’risida ma’lumotlar keltirilgan.

Kalit so’zlar: *texnika, konsepsiya, didaktik, mexanizm, badiiy-ijodiy, manfaatlar, tashkiliy-huquqiy, tadqiqot.*

В данной статье представлена информация об использовании технологий подготовки будущих учителей изобразительного искусства высшего образования к изобразительно-творческой деятельности и путях их вовлечения.

Ключевые слова: *методика, понятие, дидактика, механизм, художественно-творческие, интересы, организационно-правовые, исследовательские.*

This article provides information about the use of technologies for training future teachers of fine arts of higher education for visual and creative activities and ways to involve them.

Key words: *methodology, concept, didactics, mechanism, artistic and creative, interests, organizational and legal, research.*

Kirish. Hayotimizga, faoliyatimizga globallashuv jarayonining tez sur’atlar bilan kirib kelayotgan bir davrda, o’z bilimi, kuchi, imkoniyatlariga tayanadigan, xalq, mamlakat manfaatlarini o’z manfaatlari bilan uyg’un holda ko’radigan mutaxassislarni tayyorlash masalasining davlat siyosati darajasiga ko’tarilganligi, mamlakatda demokratik o’zgarishlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyati asoslari konsepsiyasini amalga oshirish sharoitida mustaqil, ijodiy fikrlovchi, davr fani, texnika va uning ishlash texnologiyasini mukammal egallagan, ishbilarmon mutaxassislarni tayyorlash bugungi oliy ta’lim muassasalari oldida turgan muhim vazifalardan biridir. Badiiy-ijodiy faoliyatni tashkil etish muammosi dolzarb bo’lib, psixologik-pedagogik va uslubiy tadqiqotlar obyekti hisoblanadi. Badiiy va estetik subyektlarning qisqarishi darsdan tashqari ishlarning qo’shimcha ta’lim tizimiga aylanishi bilan shaxs va jamiyat uchun turli xil norasmiy ta’limga bo’lgan ehtiyoj ortadi. Ijodiy jarayon bilim jarayoni bilan bog’liq. Shuning uchun uning mohiyati mavjud tajribani o’zgartirish, uning asosida yangi ijod mahsulotini shakllantirish va yaratishdan iborat.

Mamlakatimizda ushbu yo’nalishga ilg’or pedagogik tajribalar va ta’lim nazariyasiga oid yutuqlarni amaliyotga joriy etish bugungi kunda yildan-yilga ortib bormoqda. Bo’lajak o’qituvchilarni tasviriy-ijodiy faoliyatga jalb etish kabi ko’plab tajribalar vujudga kelmoqda va to’planmoqda. Azaldan ijodkorlikning boshlanishi bo’lgan insondagi ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish masalasi bevosita bolalar ta’lim-tarbiyasi bilan shug’ullanuvchi bo’lajak pedagoglarni ham, ilmiy tadqiqotchilarni ham birdek qiziqtirib keladi. Shaxsning shakllanishi, qobiliyatlarni rivojlantirish hanuzgacha zamonaviy pedagogikaning eng dolzarb masalasi bo’lib qolmoqda.

Asosiy qism. Bugungi kunda jamiyatdagi yuz berayotgan katta o’zgarishlar maktab oldiga o’quv faoliyatining ijodkor shaxsini shakllantirish bilan bog’liq muammolar yechimini hal etish vazifasini qo’ymoqda. Bu muammolarning yechimini topishda ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish asosiy omillardan biri bo’lib xizmat qiladi. Tasviriy-ijodiy faoliyatda vazifalarni turli materiallar va texnikada ishlash, bolalarning ijodiy tashabbusini uyg’otishi, fantaziyasi va tasavvurlarini o’stirishning muhim sharti hisoblanadi. Ushbu faoliyatda bo’lajak o’qituvchilarni tasviriy-ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish, yaratuvchanlik, ijodga noan’anaviy yondashish va o’z fikrida turish ko’nikmalarini oshirishi, maqsadli, o’z ustida tinimsiz ishlashi uchun shart-sharoitlar yaratilishi kerak. Mazkur masala moliyalashtirish, tashkiliy-huquqiy va kadrlar bilan bog’liq alohida tadqiqotlar o’tkazish zarurligini ko’rsatmoqda.

XX asr oxiri XXI asrning dastlabki yillari davomida xorijda, MDHda, xususan, mamlakatimizda bo’lajak mutaxassislarining axloqiy, estetik, badiiy-estetik, ma’naviy, ekologik, iqtisodiy tarbiyasi, kasbiy, umumpedagogik, didaktik, kasbiy-madaniy tayyorgarligi yo’nalishlarida falsafiy, pedagogik, psixologik tadqiqotlar olib borildi, qo’llanmalar, risolalar chop etildi.

Muammoning ilmiy-nazariy asoslari mamlakatimizning metodist-olimlari R.Choriyev, R.Axmedov, M.Nabiyev, N.Qo’ziboyev, B.Boboyev kabilar bilan birga B.Jalolov, J.Umarbekov, I.Turg’unazarov, Y.Taldikin, V.Burmakin, S.Alibekov, Akmal Nur, L.Ibragimov, T.Kuryazov, A.Ikromjonov, V.Oxunov va boshqalarning ilmiy tadqiqot ishlarida ma’lum darajada o’z ifodasini topgan.

Masalaning axloqiy-estetik tarbiya va madaniyat, ma'naviy madaniyat, o'quvchi-yoshlar ma'naviyatini shakllantirishning pedagogik asoslarini ishlab chiqish U.I.Mahkamov, R.Hasanov, N.Ortiqov, S.Bulatov, M.Inomova, S.Nishonova, T.Qurbonov, M.Ochilov, S.Annamuratova, S.Fayzulina, O.Musurmonova, Z.K.Ismoilova, M.K.Hoshimova, B.O'.Qo'chqorov, G.Ibragimova, G.Mahmutova, N.Egamberdiyeva, Sh.Olimov, tarbiya asoslari va milliy tarbiya masalalari S.Ochilov, M.Quronov, Q.Qurbonboyeva, F.Norboyevalarning ishlarida tadqiq qilingan.

Muammoning psixologik jihatlarini M.G.Davletshin, E.G'oziyev, G'.Shodmonov, V.Karimova, A.V.Petrovskiy, V.A.Krutetskiy, N.V.Kuzmina, E.A.Klimov, R.Sunnatova, Sh.Barotov va boshqalarning ishlarida o'rganilgan. Bo'lajak o'qituvchini kasbiy tayyorlashning umumpedagogik va didaktik jihatlarini O.A.Abdulina, V.A.Selastenin, O'.Q.Tolipov, U.Nishonaliyev, R.H.Djo'rayev, F.R.Yuzlikaev, A.I.Vorobyov, A.R.Xodjabayev, E.T.Choriyev, M.M.Axmedjanov, N.A.Muslimov, U.I.Inoyatov, Sh.Sharipov, X.F.Rashidov, O.A.Abduquddusovlar tomonidan ishlab chiqilgan.

Oliy ta'lim tizimida o'qituvchi shaxsini shakllantirish, bo'lajak mutaxassislarda milliy iftixor, Vatan ravnaqi, ogohlik va fidoyilik, fuqarolik madaniyatini shakllantirish masalalari D.Ro'ziyeva, M.Aripova, Sh.Rahimovlarning ilmiy tadqiqot ishlarida ma'lum darajada o'z ifodasini topgan.

Pedagogika nazariyasida va amaliyotida yoritilishi, tadqiq qilinishini o'rganish shundan dalolat bermoqdaki, bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy-shaxsiy, kasbiy-madaniy munosabatlari, kasbiy madaniyati, kasbiy shakllanishi va pedagogik mahoratini oshirishga alohida e'tibor qaratilgan.

Ta'limdagi innovatsion jarayonlarning tadqiq etishda innovatsiyalar va o'qituvchining ijodiy faoliyatiga tegishli nazariy-metodologik xarakterdagi bir qator muammolar ilgari surilmoqda.

Bo'lajak o'qituvchilarni tasviriy-ijodiy faoliyatga tayyorlashda, pedagogik innovatsion texnologiyalarini ishlab chiqish, tasviriy san'at asarlarining ijodiy ko'rgazmalarini tashkil qilish, tasviriy-ijodiy tadbirlarning nazariy va amaliy bilim, ko'nikma, malakalarga ega bo'lgan mutaxassisliklarni tayyorlashga yo'naltirish zarur. Shuningdek, mazkur jarayonning samaradorligini ta'minlashga yo'naltirilgan madaniy xulq, odob-axloqni ta'minlaydigan, kasbiy malaka, ijtimoiy-pedagogik bilimlarni singdiriladigan, ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar tizimi, ilmiy-pedagogik va metodik ta'minotni amalga oshiruvchi mexanizmlarni qo'llash bo'lajak o'qituvchilar uchun muhim zamin bo'la oladi.

Erkin fuqarolik jamiyatini shakllantirish jarayonida ma'naviy-axloqiy jihatdan mukamall rivojlangan insonni tarbiyalash, ta'lim va ma'rifatni yuksaltirish, jahon andozalariga javob beradigan, yangi avlodni voyaga yetkazish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Madaniy me'ros va yuksak badiiylik milliy an'analarni rivojlantirish, undan foydalanish, undagi ijodiy faoliyat uslublarini joriy etish, tabiiy materiallar bilan ishlash, oliy ta'lim talabalarida qunt, chidam, qat'iyat, tasviriy san'atning falsafiy, psixologik qirralarini o'rgatish maqsadga muvofiqdir.

Respublikamizda ro'y berayotgan o'zgarishlar barcha sohalaridagi kabi bo'lajak tasviriy san'at pedagoglarining zimmasiga ham o'ta ma'suliyatli vazifalarni yuklaydi. Darhaqiqat xalqimiz o'z mustaqilligini qo'lga kiritib xalqaro miqyosida to'la o'zligini namoyish qildi.

Tasviriy san'at, ya'ni ma'naviyat o'qituvchisi boshqa fanlar o'qituvchilari kabi birinchi galdan eng yuksak fazilatli, axloqiy pok, iymon va e'tiqodli, halol va sofdil, talabalarga, o'smir va yoshlarga nisbatan o'ta mehribon, o'ta talabchan va o'zbek xalqining urf-odatlarini, an'analarni mukammal biladigan va hurmatini joyiga qo'yadigan bo'lishi kerak.

Muhokamalar va natijalar. O'qituvchining kasbiy xususiyatlari borasida to'xtalganda shuni ta'kidlash lozimki, u, eng avvalo, o'z kasbining jonkuyari, uni dildan sevadigan, o'z ishiga ijodiy va ilmiy yondashadigan shaxs bo'lmog'i ta'lab etiladi. Bu shaxsda yangi bilimlar va ilg'or tajribalariga chanqoqlik, muhimi unda tashkilotchilik, kuzatuvchanlik, qat'iylik va insoniylik xususiyatlari yaqqol sezilib tursin. O'qituvchi tasviriy san'atdan maxsus bilim va malakalar bilan qurollanmasdan turib muallimlikni bajara olmaydi yoki o'quvchi yoshlarga tabiat go'zalligini, ona Vatanimizning tarixini, milliy merosimizning tarixini ta'riflab bera olmaydi, hamda o'z kasbiga qiziqтира olmaydi.

Bugungi talaba, bo'lajak pedagog, o'zbek xalqining hamda o'tmishi bor bo'lgan Markaziy Osiyo xalqlarining amaliy va tasviriy san'at borasidagi noyob namunalarni o'zlashtirgan bo'lishi va to'laligicha o'quvchi yoshlarga ulashmog'i ayni davr talabidir. Shu sababli bo'lajak rassom-pedagoglarga quyidagi talablar yuklanadi:

- o'zlari ta'lim berishi lozim bo'lgan o'smir va yoshlarga san'at sirlarini, madaniy meros namunalarni har tomonlama o'rgatish;
- ayni yangilanish, rivojlanish davrida yosh avlodni bilimdon, yaratuvchan, yuksak madaniyatli va mustaqil mamlakat taqdiri uchun ma'sul shaxslar qilib tarbiyalash;
- ulug'vor bunyodkorlik ishida malakali, g'ayratli o'qituvchilar yoshlar peshqadamlik qilmoqlari uchun zamon talablariga javob beradigan yuqori malakali, ongli mutaxassis kadrlar tayyorlash;

- talabalarni tasviriy san'at yo'nalishi buyicha ijodkorlikka yetaklash, layoqat sezilganda esa astoydil o'rgatish uchun maxsus maktab yoki to'garaklarga jalb etish:

- o'quvchi va yoshlarga nafis san'at sirlarini o'rgatish borasida o'z ustida doimo izlanish, talabalar faoliyatini rivojlantirib, to'g'ri va asosli shakllantirish uchun pedagogik qoidalar asosida tajribalar olib borish;

- turli davr, turli xalqlarga mansub tasviriy san'at asarlarini mushohada qila olmog'i va uni tushunish sirlarini yoshlarga ulashish uslublariga ega bo'lish;

- tasviriy san'at insonni shakllantirishdagi muhim va ishonchli vositalardandir, bunday imkoniyatni har bir mashg'ulotda qo'llash uchun yangicha uslub va mumkin bo'lgan usullarini ishga solish hamda amalda qo'llay olish mahoratini o'rgatish;

- zamon talabi bilan dars va mashg'ulotlarni noan'anaviy dars rejalari bilan o'tkazish;

- jahon andozalariga xos yangi texnologiyalarini o'rganib, darsda qo'llay olish mahoratini egallashi kerak.

Yuqorida zikr etilgan talablarni o'zida mujassam etgan har qanday talabaga kelajak avlodimizni ishonib topshirsak bo'ladi.

Tasviriy san'at muallimi – ilmiy izlanuvchan ijodkor. Rassom o'qituvchilar qayerda, qanday o'quv maskanida ta'lim jarayonini olib borishidan qat'iy nazar pedagogik faoliyati ijodiy izlanishlar bilan boyitib borsa, shundagina yaxshi shogirdlar, haqiqiy rassomlarni shakllantirish imkoniyatiga ega bo'ladi. Oliy o'quv yurtlarida bo'lajak o'qituvchilarni tasviriy-ijodiy, siyosiy-g'oyaviy va estetik ruhda tarbiyalashda, go'zallikni seza bilishga, tasviriy san'at asarlarini kitob o'qigandek o'qiy olishga, ulardan bahra olishga, izlanuvchanlik va yaratuvchanlik qobiliyatlarini oshirishga, tasviriy san'atga bo'lgan qiziqishini kuchaytirish, tasviriy ijodiy dunyoqarashini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi.

Tasviriy san'at mashg'ulotlari har tomonlama rivojlangan insonning tarbiyalashi uchun boy imkoniyatlar ochib beradi. Tasviriy san'at bilan shug'ullanish bolalarning aqliy va estetik jihatdan rivojlantiradi, atrof dunyoni tushunishiga ko'maklashadi, buyumlarni e'tibor bilan kuzatishga, ularning shaklini tahlil qilishga o'rgatadi. Tasviriy san'atdan savodni chiqarimasdan turib, kishi san'atni tushunishi ham, qadrlashi ham, undan huzur qilishni ham bila olmaydi. Bolalar tarbiyasida zamondoshlarimiz mehnatini go'zalligini ko'rsatishga, mustaqil davlat taraqqiyoti yutuqlarini o'rganish alohida o'rin egallaydi. Bu o'quvchilarning ijodiy aktivligini oshirishga ularning kuchini, ma'naviy quvvatini yangi hayot qurish uchun kurashga safarbar etishga ko'maklashadi.

Hozirgi kun o'qituvchisi bolalar bilan ishlaganda bu qobiliyatlarning yanada samaraliroq rivojlanishiga yordam berishi, o'quvchilarning aqliy va amaliy malakalarini faollashtirishni ta'minlaydigan ta'lim usullari va metodlarini qo'llashga diqqatini qaratishi lozim. Buning uchun o'qituvchi ta'lim muassasasidagi shart-sharoitlar va o'z imkoniyatlaridan kengroq foydalanishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

Xulosa. Talabalarimizning ijodiy xarakterga ega bo'lgan faoliyatning muayyan mahsulida amalga oshadigan harakat malakalarida namoyon bo'ladigan tasviriy-ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish va shakllantirishga qaratilgan zamonaviy yondashuvdan keng foydalanish jamiyat va davlatni istiqbolli rivojlanishi, mamlakatning jahondagi yetakchi o'rinlarni egallashining muhim omili ekanligi rivojlangan mamlakatlar misolida ham namoyon bo'ladi.

Adabiyotlar

1. Abdurasilov S., Tolipov N. Tasviriy sanat o'qitish metodikasi (amaliy mashg'ulotlar). –Toshkent, 2007-yil

2. Abdullayev S.S., Azimov S.S, Avezov Sh.N. Tasviriy san'at va muhandislik grafikasini o'qitish metodikasi. -Buxoro: “Durdona”, 2020-yil

3. Орипов Б. Тасвирий санъат дарслари самарадорлигини ошириш омиллари. –Тошкент: “Ўқитувчи”, 1978.

4. Гиппиус Г.А. Очерки теории рисования как общего учебного предмета. –Спб., 1844.

5. Muzafarova A.N. THIS IS THE ROLE OF VISUAL ART IN ATTRACTING STUDENTS TO VISUAL AND CREATIVE ACTIVITIES //International Engineering Journal For Research & Development. – 2020. – Т. 5. – №. 6. – С. 3-3.

<http://kutubxona.adu.uz/kutubxona>

<http://library.ziyonet.uz>

<https://www.sgu.ru>

Гулшод ОСТОHOBA

Бухоро давлат университети
тасвирий санъат ва муҳандислик графикаси
кафедраси ўқитувчиси

УМУМИЙ ЎРТА ТАЪЛИМ МАКТАБ ЎҚУВЧИЛАРИДА ТАСВИРИЙ САНЪАТ АСАРЛАРИНИНГ ИДРОК ВА ТАСАВВУР ҚИЛИНИШИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ МУАММОСИ ВА ЎЗБЕКИСТОНЛИК ОЛИМЛАР ТОМОНИДАН ЎРГАНИЛГАНЛИК ҲОЛАТИ

Ушбу мақолада олимларнинг тасвирий санъат фани ва тасвирий санъат фани орқали ўқувчиларда эстетик ва маънавий тарбияни ривожланиши ҳақидаги илмий қарашлари тўғрисида маълумот берилган.

Калит сўзлар: тасвирий санъат, эстетик тарбия, маънавият, ўқувчи.

В статье представлена информация о научных взглядах ученых на развитие эстетического и духовного воспитания студентов через науку изобразительное искусство и науку изобразительное искусство.

Ключевые слова: изобразительное искусство, эстетическое воспитание, ученик, духовность

The article provides information on the scientific views of scientists on the development of aesthetic and spiritual education of students through the science of fine arts and the science of fine arts.

Key words: visual art, aesthetic education, reader, subject matter, spirituality

Кириш. Ўзбекистон халқи, аниқроғи республика ҳудудида яшовчи маҳаллий халқ ўзининг қадимий тарихий-маданий мероси, жаҳонга машҳур алломалари (Ибн Сино, Имом Бухорий, Мирзо Улуғбек, Амир Темур, Алишер Навоий, ал Хоразмий, Нақшбандий, Заҳириддин Муҳаммад Бобур, Беруний, Аҳмад Яссавий, Камолитдин Беҳзод ва б.) билан ҳақли равишда ғурурланса арзийди. Ҳар бир соҳада дунёга танилган, яшаб ижод этган буюк шахслари қаторида Ўзбекистоннинг тасвирий санъат тарихи ҳам бениҳоя бой. Бунга мисол сифатида Варахша, Афросиёб, Тупроққалъа, Қўйқирилган қалъа, Айритом, Далварзинтепа ва бошқаларни келтиришимиз мумкин. Археологик қазилмаларнинг гувоҳлигича, юқоридаги ҳудудларнинг барчасида қадимги замонларда юксак маданият, шу жумладан, тасвирий санъат ривож топган.

Асосий қисм. Ўзбекистонда тасвирий санъат соҳасида фан доктори, профессор, бир қатор дарслик, ўқув ҳамда методик қўлланмалари мактаб таълимида фойдаланилаётган, давлат таълим стандартларининг тузувчиларидан бири Раҳим Ҳасанов ҳамда қатор илмий ва илмий-методик ишлар муаллифи Асқарали Сулаймоновлардир. Ўзбекистон мустақиллигининг дастлабки йиллари “Тасвирий санъат дарслари ва дарсдан ташқари машғулотлар жараёнида ўқувчиларни бадиий касб-ҳунарларга йўналтириш” мавзусида номзодлик диссертациясини ёқлаган Алимжон Турдалиев, “Ўзбекистон умумтаълим мактабларида тасвирий санъат ўқитилишининг шаклланиши ва тараққиёти” (1917-1995 йиллар) мавзусидаги номзодлик диссертацияси муаллифи Ойсоат Худоярова, “Мактабгача катта ёшдаги болаларда тасвирий саводхонлик элементларини шакллантириш” мавзусидаги номзодлик диссертацияси муаллифи Доно Собирова; “Тасвирий санъатдан дарс ва дарсдан ташқари машғулотларда ўқувчиларнинг табиатга эстетик муносабатларини шакллантириш” мавзусидаги номзодлик диссертацияси муаллифи Баҳодир Қўчқоровларнинг ишлари бугунги кунда республикамизда тасвирий санъат фани бўйича ДТС, ўқув дастурлари ва дарсликларни илмий асосда такомиллаштиришда ўта муҳим илмий материаллар вазифасини ўтайди.

Олий малакали илмий-педагогик кадрлар ҳамда мактаб ўқувчиларини тайёрлашда, ёшларда тасвирий санъатга меҳр уйғотишда, уларни эстетик тарбиясида профессор С.Булатовнинг илмий-методик, илмий-оммабоп асарлари, илмий-педагогик фаолиятининг роли бениҳоя катта.

Ўзбекистон мустақиллигининг дастлабки йиллари Москвада ҳимоя қилинган Асқарали Сулаймановнинг “Китобат санъати машғулотларида юқори синф ўқувчиларининг бадиий таълими” мавзусидаги номзодлик диссертацияси ҳозиргача, айниқса, Ўзбекистон каби тараққий этаётган давлатлар учун ўта муҳимдир. Чунки китобат санъати соҳасида Ўзбекистонда муаммоларимиз етарли, айниқса, мактаб дарсликларини тайёрлашда дарсликлардаги иллюстрациялар кўпгина ҳолларда эстетик дидни эмас, балки дидсизликни шакллантиришга кўпроқ хизмат қилиши мумкин.

Айниқса, тасвирий санъат бўйича чоп этилган ўқув ва методик адабиётларда машҳур асарлар оқ қора рангларда тасвирланиб, на эстетик завқ бағишлайди, на эстетик тарбияга хизмат қилади, на эстетик дидни шакллантиради.

Алижон Турдалиевнинг юқорида қайд этилган мавзу бўйича диссертацион иши мактаб ўқувчиларини тасвирий санъат дарслари ва дарсдан ташқари машғулотларда бадиий касб-хунарга йўналтиришга бағишланган бўлиб, муаллиф томонидан тасвирий санъат воситасида бадиий касбларга йўналишнинг энг мақбул усуллари ишлаб чиқилган ва илмий асосланган.

Ишда ўқув дастурлари таҳлил қилинган, мавзулар ва соатлар нисбати кўриб чиқилган. Аммо юқоридаги ишларнинг барчаси фақат бир мақсадга яъни, касбга йўналтириш позициясини кўриб чиқиш, ўрганиш, илмий таҳлил қилишга бўйсундирилган. Муаллиф ўқувчиларни бадиий касб-хунарга йўналтиришда мактабдан ва синфдан ташқари турли фаолият турларидан фойдаланган. А.Турдалиев – тасвирий санъатнинг янги қирраларини очиб, илмий асослаб берган.

Д.Т.Собирова мактабгача ёшдаги болаларда тасвирий саводхонлик элементларини шакллантириш масаласини ўрганди. Ушбу масала А.Сулаймонов китобат санъати мисолида, Р.Ҳасанов бошланғич нақш чизиш мисолида, Х.Эгамов қуриш, яшаш фаолияти билан боғлиқ ишларида қисман таҳлил қилган бўлсалар-да, юқоридаги муаллифлар мактаб ўқувчилари билан тадқиқот олиб борганлар.

Д.Т.Собирова Ўзбекистонда биринчи бўлиб ушбу илмий муаммони мактабгача ёшдаги болаларда алоҳида диссертацион тадқиқот доирасида ўрганган. Тадқиқот натижаларига кўра мактабгача катта ёшдаги болаларда тасвирий саводхонлик элементларини шакллантиришнинг назарий ва амалий асослари ишлаб чиқилди. Уни таъминловчи педагогик тизим ҳамда мақсадни амалга ошириш имконини берадиган илмий асосланган методика яратилди. “Тасвирий саводхонлик” тушунчасига педагогик таъриф берилди. Тасвирий саводхонликни таркибий қисмлари аниқланди ҳамда саводхонлик даражасини аниқлаб берувчи методика яратилди. Мактабгача катта ёшдаги болалар гуруҳининг тасвирий фаолият дастури тадқиқотда олинган натижалар асосида такомиллаштирилди.

Ўзбекистон мактабларида тасвирий санъат фани ўқитилишининг 1917-1995 йиллар давомидаги тарихи Ойсоат Худоярова томонидан тадқиқ этилган. Муаллиф диссертацион тадқиқотида Ўзбекистонда тасвирий санъат фани ўқитилишининг юзага келиши, шаклланиши, ривожланиши, иш якунланган йиллардаги ҳолатини икки тарихий давр (собик шўро 1917-1995 ва мустақиллик йиллари 1991-1995 йиллар)га бўлиб ўрганган.

Иш якунида Ўзбекистон умумтаълим мактабларида тасвирий санъат таълими истиқболлари ҳақида фикр-мулоҳазалар келтирилган. Муаллиф ёзишича, Иккинчи жаҳон уриши йиллари бир қатор рассом, ҳайкалтарош, санъаткорларнинг Москва, Киев, Минск, Львов шаҳарларидан юртимизга эвакуация қилинганлиги санъат тарғиботида катта ижобий рол ўйнади. Уларнинг ўша даврда яратган асарлари, ижодий меҳнат жараёни Ўзбекистон рассомларининг шаклланишига катта ижобий таъсир кўрсатди. Санъаткорларнинг ижодий фаолияти ўзбекистонлик ёшлар учун катта касб, маҳорат мактаби вазифасини ўтади.

Муаллифнинг биз ҳам қўллаб-қуватлайдиган фикрларидан бири – ўзга давлатлар, айниқса, Эстониянинг тажрибасини ўрганишдир, чунки сўнгги маълумотларга кўра, Эстония таълим (умумий ўрта таълим)да бир нечта кўрсаткичлар бўйича дунёдаги биринчи ўнта давлатлар қаторидан ўрин олган. Эстонияда собик шўро даврларида ҳам таълим мазмунини ташкил этишда ўз позицияси, ёндашуви, тажрибаси, қараши бор эди.

Тасвирий санъатдан дарс ва дарсдан ташқари машғулотларда ўқувчиларнинг табиатга эстетик муносабатини шакллантириш муаммоси Б.У.Кўчқоров томонидан батафсил тадқиқ этилган.

Б.Кўчқоров фикрича, ҳал этилмаган муаммолар, педагогика, психология, методика фанлари нуқтаи назаридан етарли эътибор берилмаётган масалалар, мавзуга оид дарслик, услубий қўлланмалар, барча ўқув адабиётларда йўл қўйилган хато ва камчиликлар орадан 10 йилдан ортиқ вақт ўтганига қарамасдан бартараф этилмади, аксинча, мураккаблашиб, замон талаби асосида ўта долзарблашди. Табиатга бўлган муносабат эстетик тарбия доирасидан четга чиқиб, бевосита инсоният ҳаёти, эртанги куни билан боғлиқ экология муаммоларига айланди. Шу сабабли ҳам, бизнинг фикримизча, ушбу иш ва унда кўтарилган масалалар, муаллиф таклиф қилган тавсиялар бугунги кун талаби нуқтаи назардан янада чуқурроқ ўрганилиши ва амалиётга жорий этилиши шарт.

Б.У.Кўчқоров илмий тадқиқотида инсон зотининг табиатга бўлган эстетик муносабатни шакллантириш тушунчасига аниқлик киритилди, тасвирий санъат бўйича дарс ва дарсдан ташқари ишларда ўқувчиларда табиатга эстетик муносабатни шакллантириш тизими яратилди, табиатга эстетик муносабатни шакллантиришнинг самарали йўллари ҳамда методлари ишлаб чиқилди.

Мазкур тадқиқот фанда табиатни акс эттирувчи санъат асарларини танлаш принципи ва мезонларини ишлаб чиқиш ҳамда улардан оқилона фойдаланиш йўллари аниқлаб олиш имконини яратди.

Муҳокамалар ва натижалар. Умумтаълим мактабларида тасвирий санъат таълими

концепцияси ва стандарти, умумий ўрта таълимнинг давлат стандарти ва ўқув дастурларининг ҳукумат томонидан тасдиқланиши, Б.Бойматов, Н.Толиповаларнинг “Мақтабда тасвирий санъат тўғараги” ўқув дастури, М.Мираҳмедовнинг “Проблемы композиции в живописи Узбекистана” номли иши, Н.Ойдиновнинг “Рассом ўқитувчилар тайёрлаш муаммолари” номли монографияси, А.Сулаймонов, Н.Абдуллаев томонидан тайёрланган 7-синф ўқувчилари учун дарслик, А.Сулаймоновнинг “Миниатюра санъати” тўғарак машғулоти бўйича тайёрланган дастури, М.Исхакова, Р.Ҳасанова ва бошқалар томонидан 2-3-синф ўқувчилари учун тайёрланган дарсликлар, юқоридаги гуруҳ муаллифлар томонидан тайёрланган методик қўлланма, Р.Ҳасановнинг “Содержание, формы и методы художественного образования и воспитания учащихся в общеобразовательных школах Узбекистана” мавзусидаги докторлик диссертацияси, “Тасвирий санъат” ўқув предметида 1-синф ўқувчилари учун дарслик (2008), “Тасвирий санъат дарслари” номли 5-синф ўқувчилари учун методик қўлланма (1997), “Мақтабда тасвирий санъатни ўқитиш методикаси” (2004) номидаги талабалар учун дарслик, О.Худоярованинг “Ўзбекистон мактабларида тасвирий санъатдан дарс самарадорлигини оширишнинг баъзи масалалари” ҳамда “Тасвирий санъатдан ўқувчилар учун эстетик тарбиясини амлага ошириш” мавзусидаги илмий мақолалари ва бошқа муаллифларнинг бир қатор ишларини келтиришимиз мумкин.

Тасвирий санъатнинг ўрта умумтаълим мактабларида ўқитилиши, ўқувчилар томонидан тасвирий санъат асарларининг идрок этилиши, тасвирий санъат бўйича ҳуқуқий-меъерий ҳужжатлар (ДТС, ўқув режа, ўқув дастур, концепция ва бошқ.), ўқув адабиётларни (дарслик, ўқув қўлланма, методик қўлланма, дидактик воситалар ва бошқ.) такомиллаштиришга илмий жиҳатдан атрофлича ва чуқурроқ ўрганишга собиқ шўро даврида ҳамда Ўзбекистоннинг мустақиллик даврида ҳам етарли эътибор бериб келинган. Юқорида кўриб чиқилган диссертацион тадқиқотлар таҳлили кўрсатаётгани, тасвирий санъат ўқитилишини юксалтириш мақсадида ушбу муаммони ҳар томонлама ўрганишга ҳаракат қилинган.

Тасвирий санъат асарлари идрок ва тасаввур қилинишини ривожлантириш муаммосининг педагогика фанида ўрганилганлик ҳолати бўйича қуйидаги хулосаларга келинди:

Ҳар бир предметнинг асосини илм-фан ташкил этадики, бу мактабда ўқитиладиган ўқув предметлари(фанлар)нинг таълимини такомиллаштириш уларнинг илмий асосда ишлаб чиқилганлигига боғлиқлигини кўрсатади ва бу ўрта умумтаълим мактабларида тасвирий санъат дарслари таълимини малака талаблари даражасига етказиш учун ҳам назарий, ҳам амалий тадқиқотлар зарурлигини тақозо этади.

Ўзбекистонда тасвирий санъат фанининг ўқитилишига, жумладан, унинг мазмуни, методикаси, илмий асосларини такомиллаштиришга, замон талабига мос равишда олий малакали кадрларни тайёрлаш, соҳа вакилларининг илмий-педагогик фаолиятига эътибор қаратиш ва иқтидорли мутахассислар қўмағида тасвирий санъатни юксак даражага кўтариш, аҳолида, айниқса, ёшларнинг таълим-тарбиясида санъат асарларини эрта ёшлигидан идрок этиш саводхонлигини ошириш, эстетик завқлана олиш қўникмаларини шакллантириш жамиятимиз кишиларининг юксак маданиятли, маънавий бой шахслар сифатида шакллантиришга ижобий таъсир қилади.

Хулоса. Тасвирий санъатни шахс маънавиятини тарбияловчилик хусусиятини инобатга олиб республикамизда уни илм-фан сифатида ривожлантирувчи, бу борада олиб борилаётган ишларни илмий-методик жиҳатдан мувофиқлаштирувчи, унинг истиқболини белгиловчи илмий марказлар ташкил этилишига эҳтиёж бор. Зеро, тасвирий санъат йўналишида магистратура, докторантурага ажратилаётган квоталар республикада мавжуд ҳолатни ижобий томонга ўзгартириш, қисқа муддатда илмий ютуқларни қўлга киритиш, йиллар мобайнида йиғилиб қолган муаммоларни бартараф этиш имконини бермайди.

Адабиётлар

1. Бойматов Б., Толипова Н. Мақтабда тасвирий санъат тўғараги. Ўқув дастур. –Тошкент, 1995.
2. Исхакова М., Ҳасанова Р. ва б. Тасвирий санъат. 3-синф ўқувчилари учун дарслик. -Тошкент, 2008.
3. Мираҳмедов М. Проблемы композиции в живописи Узбекистана: автореф. дис. канд.искус.наук. -Ташкент, 1984. -16 с.
4. Ойдинов Н. Рассом ўқитувчилар тайёрлаш муаммолари. Монография. -Т., 1997.
5. Собирова Д. Мақтабгача катта ёшдаги болаларда тасвирий саводхонлик элементларини шакллантириш: педагогика фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация автореферати. -Т., 2007.

6. Сулаймонов А. Китобат санъати машғулотида юкори синф ўқувчиларининг бадий таълими: педагогика фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация автореферати.– М., 1992.

7. Турдалиев А. Тасвирий санъат дарслари ва дарсдан ташқари машғулотлар жараёнида ўқувчиларни бадий касб-хунарларга йўналтириш: педагогика фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация автореферати.– Т., 1996.

8. Худоярова О. Ўзбекистон умумтаълим мактабларида тасвирий санъат ўқитилишининг шаклланиши ва тараққиёти: педагогика фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация автореферати.– Т., 1997.

9. Кўчқоров Б. Тасвирий санъатдан дарс ва дарсдан ташқари машғулотларда ўқувчиларнинг табиатга эстетик муносабатларини шакллантириш: педагогика фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация автореферати. -Т., 2008.

10. Ҳасанов Р. Содержание, формы и методы художественного образования и воспитания учащихся в общеобразовательных школах Узбекистана: автореф.на соиск.ученой степ.канд.педаг.наук. – Т., 1994.

Наргиза РАФИЕВАБухоро давлат университети
тасвирий санъат ва муҳандислик графикаси
кафедраси ўқитувчиси**БОШЛАНГИЧ СИНФ ТАСВИРИЙ САНЪАТ ДАРСЛАРИДА КАМОЛИДДИН
БЕҲЗОД МЕРОСИНИНГ АҲАМИЯТИ**

Ушбу мақолада бошланғич синф тасвирий санъат дарсларида Камолiddин Беҳзод ижодий асарларининг таҳлили, рассом ижодий меросининг аҳамияти ҳақида маълумотлар келтирилган.

Калим сўзлар: миниатюра, гармоник мувозанат, нигористон, хаттот, Шаҳаншиох кутубхонаси, феодал, эстетик.

В данной статье представлен анализ творчества Камолiddина Беҳзода на уроках изобразительного искусства в начальных классах, информация о значении творческого наследия художника.

Ключевые слова: миниатюра, гармонический баланс, Нигерия, хаттот, библиотека Шаҳаншаха, феодал, эстетика.

This article presents an analysis of the work of Kamoliddin Behzod in the art classes in primary schools, information about the significance of the artist's creative heritage.

Keywords: miniature, harmonic balance, Nigeria, khattot, Shahanshah library, feudal lord, aesthetics.

Кириш. Шарқ миниатюраси жаҳон маданияти тарихида улкан мавқега эга. Кўпинча миниатюра санъатини деворий расмларда маникей китобларидаги эртақларда, маникей китобларидаги эртақ-афсона қаҳрамонлари тимсолида кўришимиз мумкин. Ҳозирда эса миниатюра асарларидан рассомлар ва, шу билан биргаликда, ҳаваскорлар ҳам илҳомланиб, ижод этиб келмоқда.

Асосий қисм. Миниатюра санъатида Шарқ дурдонаси сифатида ўрта асрлар адабиёти билан боғлиқ. Шарқ миниатюраси ўзига ҳос ёзув ва ички тузилишлари билан Ғарб тасвирий санъатидан фарқ қилади. Миниатюра санъати ўзининг ёрқин ифодаси, расмнинг нозик ва нафислиги, майинлиги, гармоник мувозанати инсоннинг қанчалик ноёб истеъдод соҳиби эканлигини англатади. Ўзининг ноёб моҳир санъаткорлиги билан миниатюра рангтасвирида ёрқин из қолдирган, “Шарқ Рафаэли” номи билан машҳур бўлган буюк рангтасвирчи Камолiddин Беҳзод бебаҳо асарлари билан дунё миқёсида танилган. Унинг кўплаб шогирдлари ва давомчилари асарларини ўрганиб, кўриб унга тақлид қилдилар. Ўзининг такрорланмас ижоди, санъати ва ажойиб маҳорати билан нафақат Шарқ халқлари, балки бутун дунё халқлари маданияти тарихида сезиларли из қолдирган, унинг тараққиёти учун баракали ҳисса қўшган забардаст санъаткор Камолiddин Беҳзод Ҳиротда 1455 йилда камбағал ҳунарманд оиласида дунёга келди.

Камолiddин Беҳзоднинг буюк рассом, наққош ва миниатюрачи бўлиб етишуви учун асосий омил – бу унинг Алишер Навоий билан ҳамкорлик қилиб, ундан сеҳргар санъатнинг ўзига ҳос хусусиятларни ўрганиб, бадий-ғоявий ва эстетик жиҳатлардан улуғ мутафаккир даҳосидан баҳраманд бўла бошлаганлигидир. Ва яна энг муҳими, бу – Беҳзоднинг ўзида мавжуд бўлган олмос истеъдод, ўта нозик ва такрорланмас ақл-у идрок, нафис тасвирий санъатга нисбатан жуда зўр шавқ ва ҳамда иштиёқ, улардан ташқари Беҳзодни ижодкор сифатида ўта меҳнатсевар, заҳматкаш бўлганлигидир.

Кўпгина шарқ манбаларида хабар берилганидек, Камолiddин Беҳзоднинг моҳир санъаткор бўлиб шаклланишида эса даврда Ҳиротдаги бир талай етук рассомлар, хаттотлар, мусиқашунослар сингари истеъдодли санъаткорларни бириктириб турган, Мирак Наққош бошлиқ “машҳур 40 санъаткор” анжумани ва ўша “нигористон” (санъат академияси)нинг баракали, серқирра, жуда бой анъаналари ҳам ҳал қилувчи рол ўйнаган.

1968 йилда Қобилда дарий (форс) тилида нашр этилган. “Амир Алишер Навоий (Фоний)” асарида таъкидланишича, Беҳзоднинг дастлабки ижоди Султон Хусайн Мирзо Бойқаро саройида ва у ердаги жуда кўп шоирлар, олимлар, санъаткорларнинг улуғ ҳомийси Амир Алишер Навоий раҳнамолигида бошлайди ва унинг қўллаб-қувватланиши, яқиндан берган ёрдами орқасида гуллаб-яшнади.

Санъат ва нафосатга иштиёқи ниҳоятда кучли бўлган Беҳзод, ғоятда меҳнатсеварлиги, заҳматкашлиги туфайли истеъдоди зудлик билан ошиб боради ва тез орада Ҳиротнинг машҳур миниатюристи бўлиб танилди. У султон Хусайн Мирзо Бойқаронинг фармони билан “аср нодири, мусаввирлар пешвоси” деган юксак ном соҳиби, Ғарбий Европа олим санъатшунослари “Шарқ

Рафаэли” ва бошқа энг юксак ва буюк номлар билан аталган ва унинг номига “Шаҳаншоҳ кутубхонасининг бошлиғи” нишони берилган.

Шарқ халқларининг муштарак ифтихори, буюк фарзанди бўлмиш Камолиддин Бехзод XV асрнинг иккинчи ва XVII асрнинг биринчи ярмида Ҳирот ва Табризда яшаб, ғоятда баракали ижод этди, ўзидан сўнги авлодларга бой, ранг-баранг ва ажойиб тасвирий санъат асарлари яратиб қолдирди.

Бехзод XV асрнинг иккинчи ярмида Мовароуннахр (Марказий Осиё) ва Ҳуросон халқлари тарихидан феодализм ижтимоий-иқтисодий форматсиясининг равнақ топган даврида, феодал, ишлаб чиқариши шароитида вужудга келган Уйғониш (Ренессанс) даврининг буюк сиймолари ҳисобланган Абдурахмон Жомий, Алишер Навоий, Султон Али Мащҳадий Мирак Наққош сингари ўнлаб буюк санъаткорлар, шоир ва мутафаккирлар билан замондош бўлиш шарафига муяссар бўлди. Унинг ҳаёт ва фаолияти Ҳирот, айниқса, Табризда ўтган. Унинг ижодини ҳатто шоҳлар ҳам қўллаб-қувватлашган. Турк-Эрон урушида шоҳ Исмоил Сафавий истеъдод соҳиби моҳир рассомни душманлардан ҳимоя қилиб, бир ғорда Шоҳ Маҳмуд Ҳишопурий билан бирга мажбуран яшириб қўяди. Бу билан у Камолиддин Бехзодни қанчалик кадрланганини кўрсатди.

Бехзод бир хил фаровон ҳаёт кечирмайди, қанча азоб-уқубатларни, ғам-қайғуни, Ватанига бўлган соғинчли бошидан кечиради. Унинг юракдаги дардлари, ички кечинмалари жуда моҳирона ишланган, реал тасвирланган асарларидан кўришимиз мумкин. У ўзининг такрорланмас, ўта бой ва серкирра ижоди билан Шарқ халқлари маданияти тарихидан муносиб жой олишга муваффақ бўлди.

Муҳокамалар ва натижалар. Шарқнинг миниатюрчи рассоми Камолиддин Бехзод асарлари етук ва баркамол нафис тасвирий санъат асарлари сифатида жуда катта эстетик аҳамиятга эга. Чунки у жилвакор ва гўзал табиатни, моддий дунёнинг битмас-туганмас гўзалликлар, ижтимоий муҳит, табиат, инсон ва унинг турли-туман муносабатларни ўз асарларида акс эттирган. Унинг мана шундай асарлари тахминан беш асрдан буён дунёнинг барча қитъаларидаги миллионлаб миниатюра ишқивозларини тўлқинлантириб, уларга битмас-туганмас маънавий озуқа бериб, уларнинг эстетик завқ ҳамда дидларини тарбиялаш, бойитишда жуда катта ижобий рол ўйнаб келаётир.

Камолиддин Бехзод ижодининг, умуман, Бехзод томонидан XV асрда асос солинган нафис тасвирий санъат (миниатюра) мактабининг жуда катта этнографик аҳамияти ҳам бор.

Алишер Навоийнинг шеърини девонида номаълум рассом томонидан чизилган миниатюрада чавгон (ўша даврдаги хоккей) ўйини пайти моҳирлик билан тасвирланадимики, бу манзара шеърини парчадаги воқеани (яъни спорт ўйини жараёнини) ўқувчилар кўзи олдида жонлантириб беради.

“Санга иш жавлон қилиб майдонда чавгон ўйнамоқ,

Манга олимда бошимни гўй этиб жон ўйнамоқ,

Бош овчилаб эгма қомат бирла қолмон рахсидин,

То тилар чобук суворим кўнгли чавгон ўйнамоқ”.

Миниатюра санъатида этнографик аҳамият турлича бўлади, баъзиларида ўша даврдаги халқларнинг кийим-кечаги, ўйинлари, мусиқа асбоблари акс эттирилади. Камолиддин Бехзод ҳамда унинг нафис тасвирий санъат мактаби вакиллари томонидан яратилган ажойиб миниатюраларда Ўрта ва Яқин Шарқ, шу жумладан, Марказий Осиё халқлари орасида XIV-XV асрларда кенг тарқалган мусиқа асбобларидан уд, ғижжак, чанг, танбур, най, карнай, сурнай, ноғора, доира сингари қадимда чолғу асбобларини кўплаб учратамиз. Бунга Амир Хисрав Дехлавийнинг “Ҳамса” асаридаги ғижжак чалиб ўтирган кишилар тасвирини мисол қилиш мумкин. Камолиддин Бехзод номи билан чамбарчас боғлиқ бўлган миниатюра санъатининг бир қатор аҳамиятлари тўғрисида айтганда, уларнинг жуда катта тарихий аҳамияти ҳам борлигини эслатиб ўтмоқ керак. Айрим ҳолларда ўтмишда юз берган катта-катта муҳим тарихий воқеа-ҳодисалар, улкан жанглар, тарихий шахслар гўзал миниатюраларда ўз аксларини топган бўлади. Масалан, Камолиддин Бехзоднинг нафис миниатюраларидан бирида Самарқанддаги машҳур Бибиҳоним масжидининг қурилиш жараёни зўр маҳорат ва ҳаққоният билан тасвирланган. Унинг XIV-XV асрлардаги миниатюра асарлари ўзининг ижтимоий аҳамияти билан ажралиб туради.

Шарқнинг забардаст мусаввири оддий меҳнаткашлар ҳаётининг тасвирига алоҳида аҳамият беради, меҳнаткаш халқ турмушидан олинган ҳаётининг мавзуларни ҳам алоҳида зўр шавқ ва иштиёқ билан тасвирлайди. Бехзод томонидан ишланган “Темур боғида мулоқот”, “Доронинг йилқичилар билан учрашуви” сингари айрим гўзал ва халқчил миниатюралар бунинг исботидир. Камолиддин Бехзод Яқин шарқ юртларида жуда қадим замонлардан бери истиқомат қилиб келаётган, XIV-XV асрларда ноёб санъат асарлари яратган, ўзларининг нодир асарлари билан жаҳон маданияти хазинасига баракали ҳисса қўшган, эрон, афғон, ўзбек, тожик, араб, ҳинд, озарбайжон, турк ва бошқа ўнлаб истеъдодли Шарқ халқларининг умумий, буюк фарзанди, улуғ ифтихоридир.

Бехзод нафақат Шарқ халқлари маданияти тарихида, балки умуминсоният маданияти тарихида ўчмас из қолдирган, жаҳон маданияти хазинасини ўзининг ажобий, қимматбаҳо дурдоналари билан

бойитган, бутун жаҳон маданияти ва санъати тарихида салмоқли ўрин олган буюк ва забардаст санъаткордир.

Хулоса. Ҳозирда ҳам Камолиддин Бехзод асарларини ўрганишмоқда. Унинг издошлари бўлган рассом, миниатюричилар янги билимларни касб қилиб келмоқдалар. Ўзларининг нодир санъат асарларини яратишлари билан ўз халқларининг қадимий ва серқирра маданиятини очиб берганлар. Ўзбекистон диёрида ҳам нафис тасвирий санъат мухлислари, ҳавасмандлари жуда ҳам кўп. Нафосат ва гўзаллик оламига, табиат, жамият ва инсонга нисбатан кучли муҳаббати бўлган ижодкор миниатюричиларимиз бор экан, бизда келажак авлодларимиздан ҳам буюк Камолиддин Бехзодга ўхшаш моҳир рассом-миниатюристлар етишиб чиқади ва у илм, маданият ва санъатимизнинг ривожланишига ўз ҳиссасини қўшади.

Адабиётлар

1. Абдуллаев С., Маҳмудов А. XII-XIX асрларда Шарқ миниатюрасини ўқитиш методлари ҳақида очерклар. - Б., 1998.
2. Абдуллаев С., Маҳмудов А. Шарқ миниатюрасини ўқитиш методлари ҳақида очерклар. - Бухоро 1995
3. Булатов С.С., Анаханов Б. “Ранг психологияси”. – Т.: Низомий номидаги ТДПУ, 2001.
4. Ҳасанов Раҳим. Тасвирий санъат асослари. -Тошкент, 2009.
5. Ўзбекистон амалий санъати. –Тошкент, 2003.

Sharofat SOBIROVABuxoro davlat universiteti
tasviriy san’at va mahandislik grafikasi
kafedrası o’qituvchisi**CHIZMACHILIK FANINI O’QITISHDA TALABALARNI MUSTAQIL IJODIY
FAOLIYATGA JALB QILISHDA KONSTRUKTIV LOYIHALASH MASALARIDAN
FOYDALANISHNING METODIK ASOSLARI**

Maqolqda talabalarda mustaqil ijodiy faoliyatni rivojlantirish jarayonlarida konstruktiv loyihalash masalaridan foydalanishning metodik asoslari ko’rsatib berilgan. Konstruksiyalashga o’rgatishda tavsiya qilinadigan ma’lum ish turlarining tahlillari keltirilgan.

Kalit so’zlar: detal, grafik faoliyat, ijodiy fikrlash, loyiha, obyekt, loyihalash elementlari, konstruktiv o’zgartirish.

В статье рассмотрено методические основы использование конструктивных задач проектирования в процессе развития самостоятельной творческой деятельности студентов. Представлен анализ некоторых видов работ рекомендуемых при обучении конструированию.

Ключевые слова: деталь, графическая деятельность, творческое мышление, проект, объект, элементы проектирования, конструктивное преобразование.

The article discusses the methodological basis for the use of constructive design tasks in the development of independent creative activity of students. An analysis of some of the works recommended for training in design is presented.

Key words: detail, graphic activity, creative thinking, project, object, design elements, constructive transformation.

Kirish. Ma’lumki, ilmiy texnikaviy rivojlanish ko’p jihatdan texnikaviy loyihalashga asoslangan. Texnikaning rivoji chizmalarsiz amalga oshmaydi. Buning uchun chizmachilikni o’qitish jarayonida va har bir grafik ishni bajarishda o’rganuvchilarda loyihalash elementlarini singdirib borish zarur.

Loyihalash amalda grafik savodxonlik, texnologik bilimlar, konstruksiyalash malakalariga tayanadi. Yangi loyiha dastlab fikran yaratilib, uning chizmasi konstruktoring g’oyasini ifodalovchi vosita bo’lib xizmat qiladi.

Asosiy qism. Insonning yaratuvchanlik faoliyatida grafik tasvir o’zaro bog’langan ikki vazifani bajaradi. Birinchidan, chizma fikrlashning o’ziga xos quroli, ikkinchidan fikr (g’oya)ni beruvchi vositadir. Shuning uchun ham loyihachilik faoliyatida, asosan, grafik jihatlarni ajratib o’rganamiz.

Chizma yordamida inson g’oyani bilib oladi – bu vaqtda u chizmani o’qiydi yoki g’oyani beradi. Demak, loyihalash deganda mehnat unumdorligini oshirish uchun texnik-texnologik sharoitlar asosida butunlay yangi narsalar yaratish yoki amaldagisidan uni konstruksiyalash bilan bog’liq texnik hujjatlar to’plamini ishlab chiqishni tushunish mumkin. Bu jarayonni amalga oshirishda mashina detallarining shakli og’irligi va o’lchamlarining o’zgarishi tabiiy.

Detal va buyumlarni loyihalash prinsiplari ta’lim turlarida o’qitilayotgan chizmachilik fani orqali amalga oshiriladi. Umumta’lim maktablarida chizmachilikning fan sifatida o’qitilishining asosiy sababi politexnik ta’lim berish va zamonaviy texnikaviy progressga kirib borishga intilishni tarbiyalashdan iborat bo’lmog’i lozim.

Yangi g’oya bera oladigan, ijod bilan shug’ullana oladigan, detal va buyumlarni loyihalay biladigan yosh konstruktorlarni tayyorlash jarayonida ularda ro’y beradigan psixologik jihatlarni ham hisobga olish va undan samarali foydalanish lozim. Har qanday ixtiro uchun g’oya inson miyasida shakllantiriladi. Shuning uchun talabalar chizmachilik fanidagi konstruktiv loyihalash masalalari bilan shug’ullanganda ularda aqliy faoliyat ishga solinadi va idrok, hayol, tasavvur, tafakkur deb ataluvchi psixologik jarayonlar amalga oshiriladi.

Chizmachilik fani boyicha ijodiy masalalar tizimini ishlab chiqishda talabalarda yuqorida sanab o’tilgan amallarni bajarishni talab etadigan sharoitni modellashtirish kerak. Albatta, har bir muayyan vaziyatda ular turlicha nisbat va birikishda namoyon bo’lib, ijodiy fikrlashning turli tomonlarini rivojlantiradi, biroq har bir masala uchun umumiy yechish algoritmi, garchi yechish uchun barcha zarur ma’lumotlar mavjud bo’lsa-da, u o’quvchilarga ma’lum emas.

Texnik masala sharti muammoli vaziyatni keltirib chiqarishni ko’zda tutishi, yechish esa avval o’zlashtirilgan bilimlarni yangi vaziyatlarda qo’llashga, ba’zida yangilarini mustaqil egallashga undashi lozim.

Nihoyat, ijodiy masalalarning majburiy xususiyati ularni yechishning variantivligi sanaladi. Faqat shu holdagina individual izlanish yuzaga keladi, uning yakuni yangi natija sanaladi. Yechimning ehtimoliy yo‘llari mavjud bo‘lmasa, demak, ijod ham bo‘lmaydi.

Chizmachilik bo‘yicha ijodiy masalalarning barchasida talabalardan u yoki bu kasb uchun xos bo‘lgan maxsus bilimlarni talab qilmaydigan grafik ishlar asosiy o‘rin tutishi lozim.

Chizmachilik va konstruksiyalash umuman, loyihachilik faoliyatining boshqa turlari uchun ham umumiy bo‘lgan asosiy sifat ko‘rsatkichi - grafik bilimlarni yangi, muayyan vaziyatda qo‘llay olish malakasi sanaladi.

Ish davomida obyekt konstruksiyasi aniqlashtiriladi, ba’zida jiddiy tarzda o‘zgartiriladi, shu sababli talaba o‘zi yaratgan grafik asosga tuzatish kiritishi, qolaversa, buni chizmachilik qoidalariga muvofiq amalga oshirishni uddalay olishi lozim.

Boshqacha aytganda, shaklni hayolan o‘zgartirish bilan parallel ravishda talabalar grafik o‘zgartirishlarni ham amalga oshirishi lozim. Nihoyat, ishning yakunlovchi qismida o‘quvchilar oldida yanada qiyin muammo yuzaga keladi: ijodiy ish natijasini chizmada savodli aks ettirish lozim bo‘ladi. Bunda tasvirlarning obyekt shaklining xususiyatlarini yetarlicha to‘liq va ifodali tarzda ochib beradigan optimal miqdordan foydalanish kerak. Qiyinchilik shundan iboratki, bu vaziyatda talabalar o‘zlariga ma’lum bo‘lgan tasvirlar yasashning barcha usullarini sinab ko‘rishi va keraklisini tanlashi, zarur qoidalarni esga olishi hamda ulardan foydalanishi talab etiladi.

Muhokamalar va natijalar. Konstruktiv o‘zgartirishlarga oid masalalar talabalar uchun katta amaliy ahamiyat kasb etadi, chunki ularda muayyan texnik maqsad tushunarli tarzda qo‘yiladi.

Asosiy konstruktorlik bilim va malakalarining tarkibiy qismlari nimalardan iborat? Qator pedagogik tadqiqotlar natijalarini jamlab, aytish mumkinki, ularga ko‘p hollarda quyidagilar kiritiladi [1]:

1. Konstruksiyalarga qo‘yiladigan umumiy (funksional, ergonomik, estetik va boshqa) talablarni bilish.
2. Chizmalarni o‘qish va bajarish malakasi.
3. Detallarning optimal shakl va o‘lchamlarini tanlash malakasi.
4. Materialni tanlay bilish.
5. Qayta ishlash usullarini bilish.
6. Kerakli hisoblashlarni amalga oshira bilish.
7. Detallarni birlashtirishning namunaviy usullarini bilish.
8. Standartlar va ma’lumotnoma xarakteridagi adabiyotlardan foydalana bilish.
9. Yaratilgan konstruksiyalarni sinashni o‘tkaza bilish.
10. Mexanizmlar bilan ishlashda xavfsizlik texnikasi qoidalarini bilish.

Loyihalash elementlari bo‘lgan ijodiy masalalarni tuzishda, avvalo, buyumni to‘g‘ri tanlash zarur. Biroq bu yerda murakkablik ya’ni, mehnatning mashaqqatlili nazarda tutiladi. Birinchidan, o‘qishning ilk bosqichida tasniflanmagan buyumlar tanlanadi, ya’ni yig‘ish jarayonlari qatnashmagan bir detalli buyumlar. Biroq talabalarga ikki va undan ortiq detaldan tuzilgan buyumlar sezilarli darajada kamligi ma’lum. Ikkinchidan, grafik faoliyat nuqtayi nazaridan shakli qiziqish uyg‘otadigan buyumlarni tanlash lozim. Bunda mumkin qadar buyumning shakli zamonaviy bo‘lishi va nihoyat uni ustaxonada tayyorlash mumkinligi ta’minlanishi kerak. Keyingi loyihalashga oid masalalar davomi yig‘ish chizmalarini tuzish va uni o‘qishga qaratilishi talabaga uqtirib boriladi.

Konstruksiyalashga o‘rgatishda tavsiya qilinadigan ma’lum ish turlari tahlilida quyidagilar aniqlandi:

- 1) konstruksiyaning yetishmaydigan bo‘g‘inini to‘ldirish (konstruksiyalashni oxiriga yetkazish);
- 2) qayta konstruksiyalash asosida konstruksiyani takomillashtirish;
- 3) texnik shartlar bo‘yicha konstruksiyalash.

O‘quv ishining sanab o‘tilgan turlari chizmachilikni o‘qitish jarayonlarini faollashtiradi, chunki ular grafik tasvirlardan foydalanish bilan chambarchas bog‘liq. Bundan tashqari, ular sxema bo‘yicha yoki o‘z g‘oyasiga ko‘ra konstruksiyalashga nisbatan ancha soddaligi bilan ajralib turadi.

Konstruksiyalashni oxiriga yetkazish, qayta konstruksiyalash va texnik shartlar bo‘yicha konstruksiyalash asosida talabalarining konstruktiv-grafik faoliyati o‘ziga xosligi sifatida texnik yechimlarni izlash va ularni grafik tasvirlash yotadi.

Ijodiy masalalar mazmuni va ulardan o‘quv jarayonida foydalanish bo‘yicha metodik tavsiyalar ishlashda o‘quvchilarning konstruktiv-grafik faoliyatiga bog‘liq bo‘lgan xarakterli xususiyatlarni hisobga olish muhim sanaladi. Birinchidan, talabalar ularda shakllangan grafik bilimlarni qay darajada qo‘llay olishini bilish; ikkinchidan, ijodiy ish jarayonida qanday xarakterli qiyinchiliklar yuzaga kelishi va ularning qay tarzda oldini olishni tushunish zarur.

Talabalar tomonidan konstruksiyalash elementlari kiritilgan ijodiy masalalarni yechish xususiyatlarini o‘rganganda quyidagilar aniqlandi:

1. Talabalarning qiyinchiliklari masalaning dastlabki ma'lumotlarini tahlil qila bilmaslik (konstruksiyaadagi asosiy ziddiyatni topa olmaslik, mavjud bo'lmagan detal qaysi talablarga javob berishi va qanday ishlashi kerakligini tushunmaslik)dan boshlanadi. Bu talabalarning izlanuvchilik faoliyatiga salbiy ta'sir o'tkazadi va keyingi masalaning noratsional yechilishiga olib keladi.

2. Konstruktiv g'oyani grafik aks ettirishdagi qiyinchiliklar va talabalar yo'l qo'yadigan xatoliklar, asosan, avval shakllangan grafik bilimlarni yangi vaziyatda qo'llay bilmaslik bilan bog'liq. Muayyan tarzda bu quyidagilarda o'z ifodasini topadi:

a) konstruksiyaning xususiyatlarini yetarli darajada to'liq va ifodali aks ettiradigan tasvirlarning optimal miqdorini tanlay bilmaslik;

b) konstruksiyada asosiyini ajratib ko'rsatish imkonini beradigan darajani tanlay bilmaslik;

d) tasvirlarni chizmada joylashtirishda qiyinchiliklar;

e) chizmachilikning umumiy qoidalarini buzish bilan bog'liq xatoliklar.

Xulosa. Dastlabki konstruksiyani o'rganish uchun masalaning eng oddiy yakuniy natijasini olishga yo'naltirilgan sharti beriladi. Ilova yanada keng imkoniyatlarga ega bo'lgan konstruksiyani ishlab chiqishga yo'l ochadi, biroq bunda izlanish mahsulot bitta detaldan tarkib topishi kerakligi bilan chegaralanadi, chunki yig'ish chizmalarini o'rganmagan o'quvchilar orasida ixtisoslashtirilgan mahsulotni qanday chizishni bilmasdan turib, uni ishlab chiqishni istaydiganlar ko'plab topilishi mumkin.

Adabiyotlar

1. Raxmonov I., Valiyev A. Chizmachilik (chizmachilik fanida konstruksiyalash asoslari). -T.: "Voriz" nashriyoti, 2012.

2. Yodgorov N. Chizmachilikda fazoviy almashtirishlarni o'qitish jarayonida o'quvchilar bilish faoliyatini rivojlantirish // Monografiya. -Buxoro: "Durdona" nashriyoti, 2014.

Oybek SHOMURODOV

Buxoro davlat universiteti
tasviriy san'at va muhandislik grafikasi
kafedrası o'qituvchisi**TASVIRIY SA'NAT DARSLARIDA MANZARA JANRI ORQALI O'QUVCHILAR IJODIY QOBILIYATLARINI SHAKLLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI**

Maqolada tasviriy sa'nat asarlarining badiiy qimmatini tahlil qila bilish va talabalarda, o'qituvchilarda badiiy idrok qilish bilimini, shuningdek, mukammal xarakterga ega bo'lgan sa'nat asarlarini ajrata olish saviyasiga ega bo'lish uchun ta'lim mazmunini takomillashtirib borishni taqazo etishi haqida fikr yuritilgan. Har qanday sa'nat asari ijtimoiy fikr mahsuli bo'lib, u, asosan, o'zida insoniy qadriyatlarini aks ettiradi. Shunday ekan Tasviriy sa'nat darslarida manzara janri orqali o'quvchilar ijodiy qobiliyatlarini shakllantirishning nazariy asoslari o'rganildi.

Kalit so'zlar: *tasviriy sa'nat, bilim, o'qituvchi, sa'nat asari, ta'lim, manzara janri, qobiliyat, nazariy, ijod.*

Статья требует умения анализировать художественную ценность произведений изобразительного искусства и совершенствовать содержание образования, чтобы учащиеся и учителя обладали знаниями художественного восприятия, а также умением различать произведения искусства отличного характера. Любое произведение искусства является продуктом общественной мысли и в основном отражает человеческие ценности. Поэтому на уроках изобразительного искусства изучаются теоретические основы формирования творческих способностей учащихся средствами жанра пейзажа.

Ключевые слова: *изобразительное искусство, знания, педагог, художественное произведение, образование, пейзажный жанр, умение, теория, творчество.*

The article requires the ability to analyze the artistic value of works of fine art and to improve the content of education for students, teachers to have the knowledge of artistic perception, as well as the ability to distinguish between works of art of excellent character. Any work of art is a product of social thought, which mainly reflects human values. Therefore, in the lessons of fine arts the theoretical bases of formation of creative abilities of pupils by means of a genre of a landscape are studied.

Key words: *fine arts, knowledge, teacher, work of art, education, landscape genre, ability, theory, creativity.*

Kirish. Yurtimizning turli oliy o'quv yurtlari va ilmiy tekshirish institutlarida yoshlarga milliy sa'nat namunalarini o'qitishning ilmiy asoslangan yangi shakli, metodlari ishlab chiqilmoqda hamda yoshlarni badiiy va estetik jihatdan tarbiyalab voyaga yetkazish borasida ko'plab amaliy tadbirlar o'tkazilmoqda.

Asosiy qism. Yosh avlodni badiiy jihatdan barkamol, vatanga va milliy sa'natga sadoqat ruhida tarbiyalab voyaga yetkazishda tasviriy sa'nat, xususan, qalamtasvir va rangtasvir predmetining o'rni alohida ahamiyat kasb etadi. Bu o'z navbatida oliy o'quv yurti fakultetida olib borilayotgan maxsus fanlarning chuqur va asosli o'rgatilishi taqazo etilib, pedagog va olimlar va davlat rahbarlari zimmasiga quyidagi katta vazifalarni belgilaydi:

- ta'lim jarayoniga yangi axborot-kommunikatsiya va pedagogik texnologiyalarni, elektron darsliklar, multimedia vositalarini keng joriy etish orqali mamlakatimiz maktablarida, kasb-hunar kollejlari, litseylari va oliy o'quv yurtlarida o'qitish sifatini tubdan yaxshilash, ta'lim muassasalarining o'quv-laboratoriya bazasini zamonaviy turdagi o'quv va laboratoriya uskunalari, kompyuter texnikasi bilan mustahkamlash, shuningdek, o'qituvchilar va murabbiylar mehnatini moddiy hamda ma'naviy rag'batlantirish bo'yicha samarali tizimni yanada rivojlantirish; zamonaviy axborot va kommunikatsiya texnologiyalari, raqamli va keng formatli telekommunikatsiya aloqa vositalari hamda internet tizimini yanada rivojlantirish;

- yosh avlodni jismonan barkamol etib tarbiyalash, bolalar sportini rivojlantirish sohasida, yoshlarni, ayniqsa, qishloq qizlarini sport bilan muntazam shug'ullanishga keng jalb etish, yangi sport majmualarini, stadionlar va inshootlarni qurish, ularni zamonaviy sport anjomlari va jihozlari bilan ta'minlash, yuqori malakali ustoz va murabbiylar bilan mustahkamlash bo'yicha amalga oshirilayotgan ishlarni izchil kuchaytirish;

- iqtisodiyotni tarkibiy o'zgartirishning muhim yo'nalishi aholi va o'rta sinf mulkdorlari daromadlarini shakllantirish asosi bo'lgan kichik biznes hamda xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishni yanada rag'batlantirish,

bu sohadagi mavjud muammolarni hal etish, yoshlar, avvalambor, oliy ta'lim muassasalari bitiruvchilarini, ayniqsa, qishloq joylarida tadbirkorlik faoliyatiga keng jalb etish uchun sharoit yaratish;

- ilm-fanni yanada rivojlantirish, iqtidorli va qobiliyatli yoshlarni ilmiy faoliyatga keng jalb etish, ularning o'z ijodiy va intellektual salohiyatini ro'yobga chiqarishi uchun sharoit yaratishdg doir kompleks chora-tadbirlarni ishlab chiqish.

Ijodiy salohiyat, albatta, san'at bilan bog'liqdir. Inson sa'nat bilan juda qadim zamonlardan shug'ullana boshlagan. Sa'nat qadim-qadimda kishilarning mehnati jarayonida yuzaga keldi. Insonning mehnat jarayonida, ov paytlarida idrok etgan dastlabki obrazlari inson qo'li, yovvoyi hayvonlar obrazi bo'lgan edi. Sa'nat inson ijtimoiy hayotning ajralmas bir qismi va ehtiyojiga aylangach, u o'z asarlarida jamoa, jamiyat intilishlarini ifodalaydigan bo'ldi.

San'atning yuzaga kelishi insoning obyektiv voqelik to'g'risidagi bilimlarining chuqurlashishiga, o'z avlodi tajribalaridan bahramand bo'lishga olib keldi.

Sa'nat hayotni bilishi, uni alohida vositalar yordamida aks ettirishi va jamoaga muayyan ta'sir ko'rsatishi natijasida ijtimoiy formalaridan biriga aylanadi, unga faqat borliqni o'zlashtiruvchigina emas, balki insonni yangi bilim va obrazli tasavurlar bilan boyituvchi qudratli bir kuch deb qaraladi.

Tasviriy san'atning turlaridan biri rangtasvir. Rangtasvir bu haqiqatni anglash bo'libgina qolmay, inson hissiyotini shakllantiradi, sa'nat olamini ko'rishga o'rgatadi. Tasviriy sa'nat estetik tarbiyaning asosiy vositalaridan biridir. Shuning uchun ham o'rta maktablarda o'quv rejasi va dasturi bo'yicha tasviriy sa'nat asarlari to'g'risida suhbat dars mashg'ulotlari ko'zda tutilgan. Tasviriy sa'natning negzi qalamtasvir, rangtasvir va kompozitsiyadan iborat. Tasviriy sa'nat kursi ikki qismdan: nazariy va amaliy mashg'ulotlardan iborat. Qalamtasvir, rangtasvir, kompozitsiya haqidagi ma'ruzalar amaliy mashg'ulotlarni ongli bajarishda nazariy tayyorgarlik vazifasini o'taydi.

Talabalarning nazariy va amaliy mashg'ulotlarda olgan bilimlari mustaqil mashg'ulotlarda mustahkamlanadi. O'zbekiston tasviriy sa'nati tarixida yaratilgan asarlar va buyuk mutafakkirlar hayotidan, faoliyatidan andoza olgan holda o'lkamizning mahalliy sharoitiga mos va jahon andozasiga javob beruvchi rassom-pedagoglar tayyorlashdagi ta'lim mazmuni va muammolarini aniqlab, tahlil etish asosiy maqsad hisoblanadi.

Tasviriy sa'nat ta'limning mazmunida shu nazarda tutilganki, oliy o'quv yurtlarida ta'lim olayotgan bo'lajak mutaxassis o'qituvchilarni estetik jihatdan tarbiyalab, badiiy didlarini yuksaltirish, shakllantirishdan iboratdir. Kompozitsiya asoslarini o'rganishdan maqsad amaliy mashg'ulotlar jarayonida ijodkorlikka yo'naltirish, va mustaqil tasviriy sa'nat ustida ishlashni shakllantirishdan iboratdir.

Amaliyotda kompozitsiyaning zarur unsurlari, uslubiy shartlari bo'lgan soya - yorug' rang yechimi hamda uning jozibadorligi chiziqlar, tus dog'larini ketma-ket takrorlanib uzviylik hosil qilishi, katta va kichik o'lchamlar bilan belgilangan nisbat va perspektiva o'zgarishlar munosabatlari, ko'rish burchagi birgalikda asar mazmunini ochib beruvchi vosita bo'lib xizmat qiladi.

Har qanday ijodkor o'tmishdagi rangtasvir sa'nati ustalari merosini va tajribalarini o'rganish bilan birga, tomoshabinga chuqur ta'sir etuvchi tasvir, kompozitsiya qonun uslubiyatini ham o'rganadi.

Amaliyotda kompozitsiyaning zaruriy unsurlari mavjud. Yaxlitlik qonuni, o'xshatish, kontrast qonun vositalari mazmuni va g'oyaga bo'ysunish kompozitsiyaning asosiy qonunlari hisoblanadi. Kompozitsiyada yaxlitlik belgisi qonuniga rioya qilinganligi sababli, sa'nat asari bo'linmas bir butun bo'lib ko'rinadi. Kompozitsiya yaxlitligida kompozitsiya elementlari shakl, hajm, “dog'”, oraliq xarakter nusxa, imo-ishora bilan ifodalanadi. Kompozitsiyaning asosiy qonunlaridan biri kontrastlik qonunidir.

Leonardo da Vinchi “Rangtasvir qonunlari” ilmiy asarida o'lcham qarama-qarshiligi haqida, katta-kichik, past-baland, yupqa-qalin, xarakter, faktura, materiallar kontrasti to'g'risida yozadi. Hozirgi vaqtda biz kompozitsiyani nazariy asoslarini ikki guruhga ajratamiz.

1. Kompozitsiya qonunlari.

2. Kompozitsiya qoida va usullari.

Kompozitsiyaning asosiy usullaridan biri ritmni ifodalash, kompozitsiya mavzusi markazini aniqlash, simmetrik yoki assimetrik holati, massani ikkinchi plandagi kenglikdagi asosiy qurilmasini joylashtirish. Ritm hayotda va sa'natda mavjudligi rassom uchun yaxshi belgi, vositadir. U bir elementni oraliqda galma-gal qaytarishidir.

Asar g'oyasini kompozitsiya tuzilishini idrok etishda ritm estetik obrazi tasavvur rolini o'ynaydi va kontrast rang, ton qonunlariga suyanadi. Uzoq kenglikni ochiq manzarada gorizantal holatda tasvirlansa, kenglik bepoyon, katta bo'lib tuyuladi. Kompozitsiyani paralel, vertikal yo'nalishda bo'lishi tantanali ulug'vor, ko'tarinki ruh holatini anglatadi. Chiziq shtrix, rangli va tusli dog' (surtma) soya-yorug', rang, chiziqli, havo va rang perspektivalari kompozitsiyaning vositalaridir.

Kompozitsiya amalda dastlab qalamtasvirda bajariladi. Keyingi bosqichda shtrix chiziqlarni qalinligi orqali predmetlarni soya, yorug' joylariga shakl berib, chuqurlik, masofani ifodalashga yordam beradi. Rang va tus kompozitsiya tuzishda muhim rol o'ynaydi. Asarda plastik hajm, chiziqli, havoyi rangli perspektivalarning roli katta.

Kompozitsiya kursinining asosiy vazifasi talabalarda, o'quvchilarda ijodiy fikrlashni, sa'natni idrok etishni va tahlil qilishni, hayotni kuzatish va obrazli tasavvur etish, badiiy estetik did va madaniyatni shakllantirish, ularni badiiy-pedagogik faoliyatga tadbiiq qilishdir.

Kompozitsiya amaliy hamda nazariy qismdan iborat. Nazariy ma'ruzalar auditoriyadagi amaliy mashg'ulotlarni, uy vazifalarini ongli ravshda bajarishni talab etadi. Amaliy qismda asosiy maqsad talabalarda ijodiy qobiliyatni shakllantirishga, hayotni kuzatish, uni tasviriy vositalar bilan aks ettirish, bosqichma-bosqich eskizni oxirigacha yetkazishdan iboratdir.

Kompozitsiya eskizining mazmun g'oyasini, maqsad va vazifalarini ongli ravishda idrok etish muhimdir. Har qanday sa'nat asarining negizini kompozitsiya tashkil etadi. Ijodiy jarayonda rassomning didi, layoqati kompozitsion madaniyati, bilim saviyasi namoyon bo'ladi. Kompozitsiya o'quv predmeti haykaltaroshlik, me'morchilik, grafika, qalamtasvir, rangtasvir, sa'nat tarixi kabi mutaxassis fanlar bilan uzviy bog'liqdir.

Naturmort kompozitsiyasi, interer kompozitsiyasi, manzara kompozitsiyasi, portret kompozitsiyasi, maishiy janrdagi tematik kompozitsiya, dastgohli va kitob grafika kompozitsiyasi, plakat kompozitsiyasi mahobatli bezak sa'nati kompozitsiyasi kompozitsiya sa'natining asosiy qonun-qoidalariga binoan tuziladi. Hozirgi zamon sa'nati rivojlanishiga, rassomning ijodiy izlanishi yangi mazmunli g'oya, insonlarning ma'naviy-ma'rifiy talablarini qondirish bilan bog'liqdir. Shuning uchun kartina kompozitsiyasi yechimi, murakkab ruhiy holatni topish rassomdan kundalik hayotidagi go'zallikni aks ettirish muammolarini, zamondoshlarning ichki his-tuyg'ularini sezishni, to'g'ri, chuqur tasavvur etishni talab qiladi. Shuning uchun rassom o'qituvchilardan kompozitsiya fanining eng murakkab va muhim fan sifatida o'rganish talab etiladi.

Muhokamalar va natijalar. Manzara janri tabiatdagi turli ko'rinishlarning tasviriy sa'natda aks ettirishidir. Tog', o'rmon, dengiz shahar va qishloq manzaralarining, obidalarining manzarada ko'rinishlari aniq bir mazmunni berib hayotiy ma'noni anglatadi va shu ko'rinishda maqsad mazmunga ega bo'lsa bunday asar-manzara janriga tegishlidir.

Manzara janrining mohir ustalari Klod Leron, Shishkin, Levitan, Karaxan, Tansiqboyev va boshqa mashhur rassomlarni bu borada misol keltirish mumkin. Manzarachi rassomning shakllanishida ham o'ziga xos sirlar bor. Buning uchun tabiatni sevish, uni kuzata bilish, ayniqsa, rang-lavhalar, ya'ni etyudlar ustida ishlay bilish talab qilinadi.

Bu borada O'zbekiston tabiatining sarmazmun manzaralarini tasvirlagan Nikolay Karaxan ijodi diqqatga sazovor. Manzara - tasviriy sa'natning qadimiy janrlaridan bo'lib, tarixiy maishiy asarlarda ham vosita fon sifatida muhim rol o'ynaydi.

Qadimiy Xitoy sa'natida rassomlar tabiatni aks ettiruvchi asarlar yaratganlar. Yevropada manzara janri tarixi XVI-XVII asrlarda taraqqiy etdi. Gollandiya manzarachi rassomlari tabiatni o'xshatib, haqqoniy tasvirlashda katta muvaffaqiyatlarga erishdilar. Rossiyada manzara janrining rivojlanishi XVIII asrga to'g'ri keladi. Moskva, Petrburg arxitektura yodgorliklari F.E.Alekseev tomonidan mahorat bilan tasvirlangan.

Manzara sa'nati tashqi dunyoning go'zalligini aks ettirish bilan insonga ijobiy ta'sir etuvchi kuchga ega. Shuning uchun rassom tabiat olamini eng nozik, tiniq holatlarini, rang garmoniyalarini anglab, tabiatga nisbatan bo'lgan estetik munosabatini bildiradi.

Manzara asarida inson shaxsi, aql zakovatini, ichki tuyg'ularini tasvir orqali qo'shiq qilib kuylaydi va tabiat obrazini yaratadi. Misol tariqasida I.Levitaning "Oltin kuz", "Abadiy sokinlik", I.Shishkinning "O'rmon yiroqlari", V.Meshkovning "Ural haqida o'ylar" asarlarini keltirish mumkin.

Tasviriy sa'natda manzara asarlari insonda tabiatga munosabat, muhabbat va go'zallik fazilatlarini shakllantiradi. Rassomlar tarixiy va maishiy mavzudagi asarlarda bevosita manzaraga ham murojat qiladilar, etyud, eskizlar yozadilar. Bu holda manzara kartinada qo'shimcha fon vazifasini o'taydi.

V.Vasnetsovning "Alyonushka" asari bunga misol bo'la oladi. Tabiiy go'zallikni, zamonasiga xos yangilik o'zgarishlarni K.Yuon, G.Nisskiy kabi rassomlar ham o'z asarlarida tasvirlab namoyish etadilar. 50-70-yillarda O'zbekistonda manzara janrida ijod etgan rassomlar U.Tansiqboyev "Issiq ko'l", "Nanay yo'li", "Sijjakda bahor", P.Temurov Samarqand arxitektura manzaralari turkumini yaratdilar.

Hozirgi vaqtda A.Nuritdinov, O.Qozoqov, A.Muminov, A.Mirsoatov kabi ko'plab rassomlar mustaqil O'zbekistonning go'zal tabiatini madh etuvchi maftunkor manzaralarni yaratib kelmoqdalar.

Manzaraning bir necha turlari mavjud: shahar (arxitektura), qishloq (tog') manzara, sanoat (zavod, fabrika, inshoot, qurilish), tarixiy, romantik, lirik, panorama (ko'rinishida) manzaralari shular jumlasidandir. Bularning har biri negizida ifodalovchi mazmun, g'oya yotadi. Shahar manzarasida shahar hayoti bilan bog'liq,

arxitektura, transport vositalari, odamlar oromgoh bog'lar hamda yerosti o'tish joylari kompozitsiya tasviri uchun misol bo'la oladi.

Qishloq manzarasi, bepayon kenglik, tog' manzarasi, yaylovlar, qoya toshi, o'simliklar, vodiydagi jilvakor suvlar tasviri kompozitsiya negizini tashkil etadi. Sanoat manzarasi katta zavod hovlisi, suv ombori, ko'priklar, metro qurilishi, texnika qurilishi vositalari bilan bog'langan. Lirik manzarada tabiatni “Erta tong”, “Bahor” kabi mavzudagi tabiatning nozik, sokin go'zalligini, uning uyg'onish holatini aks ettiruvchi, insonga olam-olam quvonch baxsh etuvchi asarni ko'z oldimizga keltiramiz.

Manzaraning kompozitsiya vositalari (belgilar): joyni tanlash, ko'rish nuqtasi, ko'rish chizig'i, fazoviy masofa, format, perspektiva, ritm, kolarit, yorug', refleksi, kompozitsiya yaratish uchun qalamtasvir rangtasvir sohalarida mukammal bilimga ega bo'lish kerak. Naturadan dastlabki chizilgan chizig'i rangli etyudlar manzara kompozitsiyasini tuzishda asosiy mavzu bo'lishi mumkin.

Qishloq manzarasini kompozitsiyasini tasvirlamoqchi bo'lsak avval tabiatda quyoshni, bulutli kunlar, peshin, oqshom holatining xarakterli xususiyatlarini sinchiklab kuzatish lozim. Formatni aniqlab, ufq chizig'i, ko'rish nuqtasini belgilab olish kerak. So'ngra havo, yerni tekislikda nisbatlarini belgilab, oldingi, keyingi, orqa planni va predmetlar masshtabini topish darkor. Kompozitsiyani bir necha variantlarini sangina, ko'mir kabi yumshoq materiallarda bajarish tavsiya etiladi. Bajarilgan xomaki eskiz variantini rangda tasvirlash asar koloritini aniqlashga yordam beradi. Sifatli bajarilgan eskiz asosida manzara kompozitsiyasini yakuniy nusxasini amalda bajarish kerak. Uni qog'oz, karton, xolst, akvarel, guash, moybo'yoq orqali amalga oshiriladi.

Xulosa. Bo'lajak rassom uchun hayotni kuzatish, mavzu yuzasidan kundalik qalamchizgi va etyudlarni bajarish mashqlarni qilishga kirishsa maqsadga muvofiq ish bo'ladi.

Adabiyotlar

1. Abdirasilov S., Tolipov N., Oripova N. Rangtasvir. -T.: “O'zbekiston”, 2006.
2. Abdiraxmopov G'.M. Kompozitsiya asoslari. –Toshkent: “Iqtisod-moliya”, 2008.
3. Шомуродов О. Н., Аvezов Ш. Н. Компьютерные технологии обучения //Вестник науки и образования.– 2020. – №. 21-2 (99).
4. Batirov J. S., Avezov S. N. THE CURRENT IMPORTANCE OF THE PHILOSOPHICAL AND PEDAGOGICAL VIEWS OF MEDIEVAL THINKERS ON ART OF THE PHILOSOPHICAL AND PEDAGOGICAL VIEWS OF MEDIEVAL THINKERS ON ART //Scientific reports of Bukhara State University. – 2020. – Т. 4. – №. 4. – S. 293-296.
5. Abdullaev S. S., Rafieva N. A. Iskusstva Drevney Rusi i Sredney Azii v duxovnom dialoge (istoricheskiy ekskurs) //Vestnik nauki i obrazovaniya. – 2020. – №. 21-2 (99).
6. Bafaevich, Azimov Barot, and Azimova Mukhaye Baratovna. "The Importance of Teaching Methods of Fine and Applied Arts." *Middle European Scientific Bulletin* 9 (2021).
7. Тухсанова, Вилюят Ражабовна, анд Шодижон Шокирович Бакаев. “ИКУССТВО ЗОЛОТОГО ШИТЯ ГОРОДА БУХАРЫ.” *Academy* 11 (62) (2020).
8. Mukhamedovich A. M. Bukhara wood carving //Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR). – 2020. – Т. 9. – №. 5. – S. 343-346
9. Аминов, Акмал Шавкатович, Аваз Рузибоевич Шукуров и Дилфуза Исломовна Мамурова. “Проблемы разработки важнейшего дидактического инструмента для активизации учебного процесса студентов в учебном процессе”. *Международный журнал прогрессивных наук и технологий* 25.1 (2021): 156-159. Razzoqovna O. G. THE PROBLEM OF DEVELOPING STUDENTS' PERCEPTIONS OF VISUAL ARTS IN UZBEKISTAN //European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. – 2019. – Т. 7. – №. 12.
10. Islamovna M.F., Umedullaevna S.S. SHADOW FORMATION IN PERSPECTIVE //International Engineering Journal For Research & Development. – 2020. – Т. 5. – №. 4. – S. 5-5.
11. Shomurodov, Oybek Norkulovich. “History of Teaching Fine Arts in Uzbekistan.” *Middle European Scientific Bulletin* 9 (2021).

Avazjon SHUKUROVBuxoro davlat universiteti
tasviriy san'at va muhandislik grafikasi
kafedrası o'qituvchisi**CHIZMACHILIKDA LOYIHALASH VA IJODKORLIK GRAFIK
TAYYORGARLIKNING TEXNIK AHAMIYATI**

Chizmachilik iqtisodiyotning turli sohalarida chizmalarni qo'llash, ishlab chiqarish va texnik xususiyatlarning ayrim masalalarini o'z ichiga oladi, yordam ko'rsatmalaridan mustaqil foydalanishni o'rgatadi. Chizma dunyodagi narsalarni o'rganish vositalaridan biridir.

Kalit so'zlar: chizmachilik, chizma, texnik xususiyat, masalalar, ko'rsatma, o'rganish, vosita, fan, o'zlashtirish

Чертеж охватывает некоторые вопросы применения, изготовления и технические характеристики чертежей в разных отраслях народного хозяйства, учит самостоятельному использованию справочных инструкций. Черчение - один из инструментов познания мира.

Ключевые слова: черчение, чертеж, техническое задание, задачи, инструкция, учеба, инструмент, наука, мастерство.

Drawing covers some issues of application, production and technical characteristics of drawings in different sectors of the economy, teaches the independent use of help instructions. Drawing is one of the tools for learning about things in the world.

Key words: drawing, drawing, technical specifications, problems, instruction, study, tool, science, mastery

Kirish. O'quv materialini mustahkam va ongli ravishda o'zlashtirish shartlaridan biri ta'lim olishga nisbatan o'quvchilarning faol munosabatlarini tarbiyalash va ularning darsga qiziqishlarini oshirishdir. O'quvchilarning his-tuyg'ularini rivojlantirishda dars uchun maxsus tanlangan material va uning sistemali ravishda qo'llanilishi alohida ahamiyatga ega. Bunda darsning bosqichlarida muammoli vaziyatlarni vujudga keltirish yoki mustaqil ishlarning har xil turlaridan foydalanish yo'li bilan o'quvchilarning tasavvuri va ongi, ijodiy faoliyati o'stiriladi, ularning qiziqishi barqaror ishtiyoqqa yo'naltiriladi.

Darsni muvaffaqiyatli o'tkazish bir qancha sabablarga bog'liq bo'lib, shulardan biri mazkur darsni oldingi va keyingi darslarga uzviy bog'lab olib borishdir. Darsning tuzilishi uning dastur materialini aks ettiruvchi, rejalashtirilgan va ma'lum maqsadga bo'ysundirilgan darslar sistemasida tutgan o'rni bilan belgilanadi.

Asosiy qism. Har qanday fan bo'yicha har qanday mavzuni o'rganish bilish faoliyatining umumiy strukturasi muvofiq 4 bosqichda amalga oshirilishi lozim:

1. Tasavvurlarning shakllanishi – bu bosqichda o'quvchilar yangi tizimning umumiy belgilari bilan tanishadilar, uning umumiy funksiyalarini o'rganadilar.

2. Bilimlar va reproduktiv ko'nikmalarining shakllanishi – bu bosqichda o'quvchilar, asosan, reproduktiv nazariy va amaliy topshiriqlarni bajaradilar. Bu ish jarayonida, ulardagi bilim va reproduktiv ko'nikmalar – ilgari o'rganilgan bilimlarni takrorlash ko'nikmalari shakllanadi.

3. Ilmiy va ijodkorlik ko'nikmalarining shakllanishi – bu bosqichda o'quvchilar, asosan, turli ko'rinishdagi ijodkorlik topshiriqlarini bajaradilar. Bu ish jarayonida ilmiy va ijodkorlik ko'nikmalari shakllanadi.

4. Ilmiy rivojlanishi va tadqiqotchilik ko'nikmalarining shakllanishi – bu bosqichda o'quvchilar ijodkorlik va tadqiqotchilik topshiriqlarini bajaradilar. Bu ish jarayonida ilmiy va tadqiqotchilik ko'nikmalari shakllanishi amalga oshiriladi.

Chizmachilik fani o'quvchilarga nimani o'rgatadi? Chizmachilik iqtisodiyotning turli sohalarida chizmalarni qo'llash, ishlab chiqarish va texnik xususiyatlarning ayrim masalalarini o'z ichiga oladi, yordam ko'rsatmalaridan mustaqil foydalanishni o'rgatadi. Chizma dunyodagi narsalarni o'rganish vositalaridan biridir.

Bu predmetlarni (fazoviy obrazlarni) ko'rishda o'quvchilarda o'qitishning ma'lum bosqichiga kelib tekislikdagi geometrik obrazlar: chiziqlar - to'g'ri, siniq, egri chiziqlar: shu chiziqlarning oddiy kombinatsiyasi - burchak, uchburchak, ko'pburchaklar va hokozolar ajraladi. Shunga asosan o'quvchilar, albatta, oddiy mantiqiy fikrlar tuzadilar va atrofimizdagi hamma narsalar geometrik jismlarning kombinatsiyasidan iborat bo'lib, nuqta va chiziqlar esa har qanday tasvirning elementlaridir, degan xulosaga keladilar.

Metodik tizimning tarkibiy qismlaridan biri chizmachilik o‘quv qurollarining to‘g‘ri ishlatilishidir. O‘quvchilarning fanga bo‘lgan qiziqishlarini orttirish, ularning grafik bilimlarni qiynalmasdan o‘zlashtirib, yuqori grafik madaniyatni egallashlari uchun chizmachilik fani o‘qituvchisi darsni to‘g‘ri tashkil qilishi va o‘quvchilarda chizmachilik qurollarini to‘g‘ri ishlatish ko‘nikmasining shakllanishi juda katta ahamiyatga ega.

Chizma chizish murakkab jarayon hisoblanadi, chizuvchidan sabr-toqat va qunt bilan ishlashni talab qiladi. Chizmaning sifati chizuvchining qo‘l sezgisiga bog‘liq bo‘ladi. Chizmalarni toza va chiroyli qilib chizishda, asosan, qo‘l sezgisi katta ahamiyatga ega. Chiziladigan bir xil turdagi chiziqlar bir xil yo‘g‘onlikda, bir tekis qilib chizilishi lozim. Insonda qo‘l sezgisi yaxshi rivojlangan bo‘lsa, qo‘liga olgan qalamni qog‘oz ustida mahorat bilan yurgiza oladi.

Hayotimizda chizmaning o‘rni juda kattadir. Hozirgi ishlab chiqarishni chizmalarsiz tasavvur etib bo‘lmaydi. Narsalarni texnikada qabul qilingan tasvirlash usullari ko‘p asrlar davomida yaratilgan. Ishlab chiqarishda biror buyumni, masalan, mashina va mexanizmlarning detallarini yasash hamda ularni yig‘ish, shuningdek, bino hamda inshootlar qurish uchun ularning chizmalari bo‘lishi zarur. Chunki chizmalarsiz buyumlarni yasab bo‘lmaydi. Buyumning shaklini va o‘lchamlarini tekislikda aniq ko‘rsatadigan tasvir ko‘mpleks chizma yoki qisqacha qilib chizma deyiladi.

Chizmachilikda loyihalash o‘quvchilarning grafik tayyorgarligida yangilik bo‘lib, u ishlab chiqarish texnik xarakterdagi tushunchalar va talablar bilan tushuntirishda keng imkoniyat yaratadi. O‘quvchilar u yoki bu buyum loyihalasini yaratishda o‘zi uchun subyektiv yangilik yaratadi. Hozirgi zamon ishlab chiqarish amaliy faoliyatida chizma bilan ishlashning asosiy uch yo‘nalishini ko‘rsatish mumkin.

Tayyor chizma bo‘yicha detallar, qismlar, mexanizmlar va inshootlar yasash yoki qurish. Bu holda chizma bilan ish ko‘rish tasvirni savodli o‘qish asosida buyumni yasash bilan chegaralanadi.

Shuni aytish kerakki, texnik chizmachilikning proyeksion asosini va uning barcha shartliliklarni to‘la o‘zlashtirib olgandagina bu ishni muvaffaqiyatli amalga oshirish mumkin.

Narsaning o‘ziga qarab buyumning chizmasini chizish. Bu holda chizmaning proyeksion apparati, uning shartliliklari qonun-qoidalari soddalashtirilishi asosida chizma ijrochisining fikri boshqa kishiga yetkaziladi.

Mavjud bo‘lmagan detallar, konstruksiyalar, mexanizmlar, qismlar va boshqalarning chizmalarini chizish, ya‘ni o‘zining xususiy texnikaviy g‘oyasini chizma yordamida ifoda etish. Bu holda fazoviy tasavvur va almashtirishlar asosida tayyor namunalarsiz chizma ustida ishlash, ya‘ni loyihalash ishlari bajariladi.

Loyihalash jarayonida o‘quvchilar turli umumiy texnika predmetlaridan egallagan nazariy bilimlarini amalda qo‘llashga, predmetlararo bog‘lanishlarga ehtiyoj sezadilar, texnik hisoblash ishlarini bajaradilar, ma‘lumotnomalardan foydalanadilar. Loyihalash jarayonida, ayniqsa, ishlab chiqarish ta‘limida egallangan bilimlar juda muhim rol o‘ynaydi.

Loyihalashning samarali metodlari –burumlarni konstruksiyalash, manipulyativ konstruksiyalash, ma‘lumotlari qisqartirilgan texnik hujjatlarni qo‘llash, ijodiy masalalarni hal qilish, ijodiy topshiriqlarni bajarish, ilgari tayyorlangan konstruksiyalarni o‘zlashtirib, ishlarni qayta bajarish, hayoliy eksperiment.

Ijodkorlik - yangi moddiy va ma‘naviy boylklarni yaratishga yo‘naltirilgan faoliyat turi. Ijodiy fikrlash yangi buyumlar yaratilishi bilan xarakterlanib, uni hosil qilish uchun bilish faoliyatining o‘zida yangi motivatsiya va maqsadlarni yuzaga keltiradi. Bilimlar banki kompyuterlarda saqlanuvchi axborotlar jamlanmasi bo‘lib, unda axborotlarning konseptual birligini hosil qiluvchi ma‘lumotlar belgilangan tartibda jamlab boriladi.

Muhokamalar va natijalar. Ma‘lumki, faoliyat - natijasida inson aniq mahsulot yaratadigan jarayon. Faoliyat reproduktiv va ijodiy bo‘lishi mumkin. Reproaktiv faoliyat - bu batafsil ishlab chiqilgan algoritm bo‘yicha bajariladigan jarayon va bu natijada faoliyat subyekt (subyektiv yangilik) uchun ham, boshqa kishilar uchun ham (obyektiv yangilik) yangilik bo‘lmagan mahsulot yaratiladi. Ijodkorlik faoliyati bu boshqa masala. Ijodkorlik faoliyatining hech bir turi uchun ularni bajarishning batafsil algoritmi yaratilishi mumkin emas, biroq ijodkorlik faoliyatining ko‘pgina turlari uchun umumiy algoritm allaqachon yaratilgan, masalan: texnika bo‘yicha ijodkorlik masalalarini yechish va boshqalar. Ijodkorlik faoliyati natijasida subyektiv yoki obyektiv yangilikka ega bo‘lgan mahsulot yaratiladi.

Ixtirochilik bilimlari - yangi texnik yechim ishlab chiqish uchun talab etiladigan tushuncha va tasavvurlarning bilish faoliyati mahsuli sifatida inson ongidagi tizimlangan in‘ikosi.

Ixtirochilik ko‘nikmalari - insonning maqsadga yo‘naltirilgan ijodiy faoliyatini anglangan nazoratni susaytirgan holda aqliy jarayon bosqichlarini tez va to‘laqonli amalga oshirish darajasini ifodalaydi.

Ixtirochilik malakalari - insonning mos ravishdagi ijodiy faoliyatini qisman avtomatlashgan tarzda, amalga oshiriladigan aqliy jarayon bosqichlarining faqat dastlabkisini anglagan holda amalga oshira olish darajasi.

Masala - bu ko‘zlangan natijaga erishish yoki berilgan harakatni bajarish yo‘llari to‘g‘risidagi bilim va vositalarning yetarli darajada shakllantirilgan ifodasidir .

Ijodkorlik nazariyasida ijodkorlik masalasi tushunchasi bilan bir qatorda tadqiqotchilik masalasi ham mavjud. Tadqiqotchilik masalasi – bu hal qilish uchun bir necha tadqiqotchilik operatsiyalarini bajarish zarur bo‘lgan ijodkorlik masalasi.

Xulosa. Shunday qilib, o‘quvchilarda ijodiy fikrlashni rivojlantirish uchun alohida ijodkorlik masalalari emas, balki bajarish jarayonida o‘quvchilarda yuqorida ko‘rsatilgan guruhlardagi mantiqiy operatsiyalar shakllanadigan va rivojlanadigan ijodkorlik masalalari tizimi zarur. Ijodkorlik masalalari tizimi har bir mavzu, har bir maktab darsligida o‘quv faoliyatining asosi bo‘lishi zarur.

Texnik ijodkorligida yangi yechimlarni ishlab chiqishdan, to rasmiylashtirishgacha bo‘lgan davrni amalga oshirishda, undagi jarayonlarning muhimligi, murakkabligi va ahamiyatga bog‘liq holda fikrlash jarayoni turli davrlarda amalga oshadi. Bu o‘rinda eng katta qiyinchiliklar aniq, haqiqatdan mavjud buyum va ko‘rsatkichlardan abstrakt, yaratilajak mavhum modellarga o‘tish va nazariy tajriba-sinov ishlarini bajarish bilan bog‘liq bo‘ladi.

Adabiyotlar

1. Murodov Sh.K. va boshqalar. Chizma geometriya. Oliy pedagogika o‘quv yurtlari uchun darslik. - Toshkent, “Iqtisod-moliya”, 2008.

2. Колотов С.М. Вспомогательное проектирование. -Киев: Издательство “Киевского университета”, 1956.

3. Mamurova D. I., Shukurov A. R. Scientific And Methodological Bases Of Development Of Creative Activity Of Students In Drawing On The Basis Of Computer Animation Models //International Journal of Psychosocial Rehabilitation. – T. 24. – №. 4.

4. Roziboyevich S. A., Mansurbekovich K. M. THE PRACTICAL IMPORTANCE OF INDEPENDENT GRAPHIC TASKS IN THE FORMATION OF CREATIVE ABILITIES OF STUDENTS //International Engineering Journal For Research & Development. – 2020. – T. 5. – №. CONGRESS. – C. 3-3.

5. Islamovna M.F., Umedullaevna S.S. SHADOW FORMATION IN PERSPECTIVE //International Engineering Journal For Research & Development. – 2020. – T. 5. – №. 4. – C. 5-5.

6. Маматов Д. К., Мамурова Д. И. РОЛЬ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ СТУДЕНТОВ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ.

7. Aminov, A. S., Shukurov, A. R., & Mamurova, D. I. (2021). Problems Of Developing The Most Important Didactic Tool For Activating The Learning Process Of Students In The Educational Process. *International Journal of Progressive Sciences and Technologies*, 25(1), 156-159.

Феруза МАМУРОВА

Тошкент давлат педагогика университети
мустақил тадқиқотчиси

КОМПЕТЕНТЛИ ЁНДАШУВ ТАЪЛИМ ОЛУВЧИНИНГ КАСБИЙ СИФАТЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ

Касбий компетентлик - мутахассис томонидан касбий фаолиятни амалга ошириш учун зарур бўлган билим, кўникма ва малакаларнинг эгалланиши ва уларни амалда юқори даражада қўллаб билим олишидир.

Калит сўзлар: компетентлик, методика, мутахассис, педагог, муҳандис-қурувчи.

Профессиональная компетентность-это приобретение специалистом знаний, умений и навыков, необходимых для осуществления профессиональной деятельности, и приобретение знаний, способных обогнать их на высоком уровне на практике.

Ключевые слова: компетентность, методология, специалист, педагог, инженер-строитель.

Professional competence is the acquisition by a specialist of the knowledge, skills and skills necessary for the implementation of professional activities and the acquisition of knowledge that can overtake them at a high level in practice.

Keywords: competency, methodology, specialist, educator, engineer-builder.

Кириш. Компетентли ёндашув таълим олувчининг ижтимоий, коммуникатив, ахборот, касбий ва бошқа шахсий сифатларини шакллантиришга йўналтирилган бўлиб, замонавий ижтимоий-иқтисодий шароитларни ўзида деярли тўлиқ амалга ошириш имконини беради. Бу ёндашув таълим олувчилар шахсини тўлиқ тарбиялаш ва муҳим амалий вазифаларни ҳал қилиш имконини шакллантириш сингари компетенциялар тизимига асосланган.

Асосий қисм. Педагогнинг касбий компетентликка эга бўлишида ўзини ўзи таҳлил қила олиши аҳамиятли саналади. Ўзини ўзи таҳлил қилиш - педагог томонидан касбий фаолиятда ташкил этаётган ўз амалий ҳаракатлари моҳиятининг ўрганилиши.

Ўзини ўзи таҳлил қилиш орқали педагог ўзини ўзи объектив баҳолаш имкониятига эга бўлади. Зеро, педагогларнинг касбий компетентлик сифатларига эга бўлишида уларнинг ўз-ўзини баҳолаш малакаларига эгаллиги муҳим.

Рақобатдош компетент, юқори интелектуал салоҳиятга эга ва ҳар томонлама теран фикрлайдиган мутахассисларни тайёрлашнинг замонавий усуллари, мамлакатнинг самарали ижтимоий-иқтисодий ривожланиш учун муҳим муаммолардан бири ҳисобланади.

Педагогнинг мутахассис сифатида:

- аниқ мақсад, интилиш асосида педагогик жараёни такомиллаштириш;
- педагогик жараён самарадорлигини, ўзининг ишчанлик фаоллигини ошириш;
- изчил равишда янгиланиб бораётган педагогик билимларни ўзлаштириш;
- илғор технология, метод ҳамда воситалардан хабардор бўлиш;
- фаолиятига фан-техниканинг сўнгги янгиликларини самарали татбиқ этиш;
- касбий кўникма ва малакаларини такомиллаштириш;
- салбий педагогик низоларнинг олдини олиш, бартараф этиш чораларини излаш йўлида олиб

борадиган амалий ҳаракати унинг ўз устида ишлашнинг ифодалиди.

Педагогларнинг ўз устларида изчил, самарали ишлашларида фаолиятга лойиҳали ёндаша олишлари кўл келади. Уларнинг лойиҳали ёндашув асосида қуйидаги моделни шакллантира олишлари мақсадга мувофиқ. Моделда ўз устида ишлаш босқичлари ва ҳар бир босқичда амалга ошириладиган вазифалар қайд этилади. Ҳар бир босқич учун белгиланган вазифаларнинг самарали ҳал этилиши навбатдаги босқичга ўтиш имконини беради. Маълум босқич вазифалари ҳал этилгач, педагог бу ҳолатни алоҳида бандда қайд этади [1].

Фаолиятга танқидий ва ижодий ёндашиш; касбий-педагогик компетентликка эга бўлишда ўз устида ишлаш, ўз-ўзини ривожлантириш муҳим аҳамиятга эга. Ўз-ўзини ривожлантириш вазифалари ўзини ўзи таҳлил қилиш ва ўзини ўзи баҳолаш орқали аниқланади. Ўз устида ишлаш - педагогнинг изчил равишда ўзининг касбий ва шахсий сифатларини ривожлантириб бориш йўлида амалий ҳаракатларни ташкил этиши қуйидагича:

- касбий ва ижодий ҳамкорликка эришиш;
- ишчанлик қобилиятини ривожлантириш;

- салбий одатларни бартараф этиб бориш;
- ижобий сифатларни ўзлаштириш.

Компетентли ёндашув асосида ўз тақдирини ўзи белгилаш маданияти (ўзини–ўзи ривожлантириш, ўзини–ўзи амалга оширишга тайёргарлик ва қодирликни шакллантириш) ётади. Касбий ривожланиб боровчи мутахассис ўз касбида қандайдир янгилик (инновация), мавжуд янги методлар, жумладан, янги технологиялар яратиш, усуллар ва бошқалар билан ишлаш имконига эга бўлади. Компетентли ёндашув мақсади - таълим сифатини таъминлашдир. Таълим тизимини такомиллаштириш муаммолари бўйича халқаро миқёсда олиб борилган ишларнинг таҳлили шуни кўрсатадики, таълим мазмунини янгилашда асосий бирлик сифатида “компетентлик” ва “компетенция” тушунчалари қаралмоқда.

Касбий компетентлик - мутахассис томонидан касбий фаолиятни амалга ошириш учун зарур бўлган билим, кўникма ва малакаларнинг эгалланиши ва уларни амалда юқори даражада қўллаш олиниши. Касбий компетентлик мутахассис томонидан алоҳида билим, малакаларнинг эгалланишини эмас, балки ҳар бир мустақил йуналиш бўйича интегратив билимлар ва ҳаракатларнинг ўзлаштирилишини назарда тутаяди. Шунингдек, компетенция мутахассислик билимларини доимо бойитиб боришни, янги ахборотларни ўрганишни, муҳим ижтимоий талабларни англай олишни, янги маълумотларни излаб топиш, уларни қайта ишлаш ва ўз фаолиятида қўллаш билишни тақозо этади.

Касбий компетентлик қуйидаги ҳолатларда яққол намоён бўлади:

- ✓ мураккаб жараёнларда;
- ✓ ноаниқ вазифаларни бажаришда;
- ✓ бир-бирига зид маълумотлардан фойдаланишда;
- ✓ қўлланмаган вазиятда ҳаракат режасига эга бўла олишда

Касбий компетенцияга эга мутахассис:

- ✓ ўз билимларини изчил бойитиб боради;
- ✓ янги ахборотларни ўзлаштиради;
- ✓ давр талабларини чуқур англайди;
- ✓ янги билимларни излаб топади;
- ✓ уларни қайта ишлайди ва ўз амалий фаолиятида самарали қўллайди.

Муҳокамалар ва натижалар. Педагогнинг касбий компетентлигини ривожлантириш.

Мутахассиснинг ўз устида ишлаши қуйидагиларда кўринади: фаолиятга танқидий ва ижодий ёндашиш; касбий ва ижодий ҳамкорликка эришиш; ишчанлик қобилиятини ривожлантириш; салбий одатларни бартараф этиб бориш; ижобий сифатларни ўзлаштириш [1].

1996 йил Европа кенгашида, демократик жамиятни сақлаб қолиш, иқтисодийни қайта ўзгартириш ва меҳнат бозорининг янги талабларига мос келувчи “таянч компетенция” тушунчаси киритилади. 1996 йил Европа Кенгаши дастури бўйича Берн шаҳрида бўлиб ўтган анжуманда, самарали ишлаш ва олий таълимни давом эттириш учун таълим олувчи эга бўлиши лозим бўлган таянч компетенцияни (key competencies) белгилаш, таълимни ислоҳ қилиш учун муҳим аҳамиятга эга эканлиги таъкидланган. Вало Хутмаҳернинг умумлашган маърузасида таянч (key) компетенциялар сифатида тадқиқотчилар томонидан белгиланган турлича ёндашувлар мавжудлиги таъкидланган. Улар атиги иккита - ёзиш ва фикрлай олиш (scriptural thought (writing) va rational thought) ёки еттита; ўрганиш; тадқиқот олиб бориш; фикрлаш; муносабатда бўлиш; жамоада ишлаш; иш бажара олиш; ишни охирига етказиш; мослашиш каби бўлиши мумкин.

Компетентли ёндашув қуйидаги вазифаларни амалга ошириш имконини беради:

- талабаларнинг ўз мақсадлари билан педагогларга қўйилган, таълим мақсадини мувофиқлаштириш;
- ўқишда талабаларнинг масъулиятлилиги ва мустақиллигини ошириш ҳисобига педагогнинг меҳнатини енгиллаштириш;
- таълим мазмунини механик қисқартириш ҳисоби эмас, балки индивидуал мустақил таълим улушини ошириш ҳисобига талабалар ишини енгиллаштириш;
- ўқув ва тарбиявий жараёнлар бирлигини назарётда эмас, балки амалиётда таъминлаш;
- талабаларни онгли ва масъулиятли таълимга тайёрлаш.

Компетентликни ривожлантириш - бу мутахассиснинг бутун фаолияти давомида тўхтамайдиغان жараён. Мазкур жараёнда битирувчиларнинг касбий фаолиятга тайёрлиги нафақат эгаллаган билим, кўникма ва малакаларга, балки баъзи қўшимча сифатларга ҳам боғлиқ бўлиб, бугунги кунда уни белгилаш учун компетентли ёндашувнинг асосий бирликларидан иборат “компетенция” ва “компетентлик” тушунчалари ишлатилмоқда.

Таълимда компетентли ёндашувнинг моҳияти ва ушбу ёндашувда асосий жиҳатларнинг узро алоқаси, ҳамда уни амалга оширишнинг педагогик шарт-шароитлари, компетентликни замонавий даражада назарий ва амалий жиҳатдан ўрганиш ва лойihalаш, касбий компетентликни шакллантириш масалалари мамлакатимиз олимларидан Н.А.Муслимов, С.Т.Тургунов, Ш.С.Шарипов, М.М.Вахобов ва бошқалар томонидан ўрганилган ҳамда олий ва ўрта махсус таълим тизимида ўқитиш сифатини такомиллаштириш орқали касбий компетентли шахсларни тайёрлаш сифати илмий жиҳатдан асосланган.

Н.А.Муслимов, компетентлик - бу талабаланинг шахсий ва ижтимоий аҳамиятга эга бўлган касбий фаолиятини амалга оширилиши учун зарур билим, кўникма ва малакаларнинг эгалланиши ҳамда уларни касбий фаолиятида қўллаш билан ифодаланади.

И.А.Зимняянинг фикрича “компетентлик” - бу инсоннинг ижтимоий касбий фаолиятидаги шартли тажрибаси, компетентциядан фойдалана олиш қобилияти асосида билиш демакдир. Бинобарин, компетентликни “хабардорлик”, “зукколик”, “ижтимоий-касбий тажрибаларни ўзлаштирганлик” каби синонимлар билан таърифлаш мумкин.

И.Г.Галямина “Компетенция - бу турли соҳаларда касбий вазифаларини ҳал қилиш бўйича билимлар ва малакаларни қўллашга тайёргарлик ва қодирликдир. Компетентлик шахснинг бирлашган хусусияти сифатида, таълим жараёнида белгиланган компетенциялар йиғиндиси ёрдамида шаклланади ва ишлаб чиқариш фаолиятида намоён бўлади” деб ўз фикрини билдиради.

Муҳандислик маҳоратининг концепциясини ҳисобга олган ҳолда, муҳандислик фаолиятининг инсон ҳаётининг барча соҳаларига таъсирини оширадиган ўлчовни ҳисобга олиш керак. Бунда замонавий техника ва технологияларнинг умумий ривожланиши, хусусан, бутун жамиятни компьютерлаштириш ва экологик тохноген ҳалокатлар хавфи ёрдам беради. Бугунги кунда муҳандислик тобора муҳим ўрин эгаллаб бормоқда. Бизни ҳамма жойда, нафақат муҳандислик фаолияти натижалари, муҳандислик фикрлашнинг меъёрлари ва усуллари илмий ижтимоий ва ҳатто гуманитар соҳаларга кириб боради. [2] Шундай қилиб ҳар бир муҳандиснинг прогрессив ёки регрессив ривожланишга қўшган ҳиссаси, ўзининг касбий фаолияти жавобгарлик даражаси ошади.

Ю.Г.Фокин, Европа муҳандислари миллий фидерацияси томонидан муҳандислар учун ўқув дастурларини сертификатлаш учун “Муҳандислик маҳоратининг потенциаллари” кўйилган ушбу талабларни қисмга ажратиб, биринчи блокда “Замонавий маданият мавзуси” каби белгиларни санаб ўтади [3].

Миллий муҳандислик академияси 2020 йил муҳандисини тайёрлашда бугунги кунда талаб қилинадиган билимларнинг ўзгариши ва касбий муҳитнинг ўзгариши сабабли муҳандислик таълими соҳаси компетенциясини кейинги ўзгаришларга эҳтиёж бор. Ушбу ўзгариш муҳандислик таълимидаги ўзгаришлар орқали рағбатлантирилиши ва қўллаб-қувватланиши керак (Атман ва бошқалар, 2010; Дудерстадт, 2007). Муҳандислик таълими юқори даражадаги фикрлаш кўникмалари ва чуқур тушунчаларни ривожлантириш учун танқидий фикрлашга ёрдам берадиган тарзда шакллантирилиши керак; ва фаол ўқитиш усуллари билан фойдаланиш танқидий фикрлашни ривожлантиришда энг яхши деб топилди.

Америкалик Чарлз Эдверд “Ўқитиш стратегия тартиблари вербал визуал методлар мултимедиа ўқув таълим тизимида ўқитиш дастури”[4] адабий изланишларда ишлайдиган муҳандисларни қандай ўқитиш ҳақида жуда кам маълумотлар аниқланди, бу эса ушбу тадқиқот учун мотивация бўлди. Самарали машғулотлар бахтсиз ҳодисаларнинг олдини олиш, ёқилғи самарадорлигини ошириш, ифлослантирувчи чиқиндиларни камайтириш ва ускуналарнинг иш вақтини қисқартириш каби қўллаб-қувватлашга кўра муҳимдир.

Хулоса. Касбий (шу жумладан, педагогик) компетентликка эга бўлишда ўз устида ишлаш ва ўз-ўзини ривожлантириш муҳим аҳамиятга эга. Ўз-ўзини ривожлантириш вазифалари ўзини ўзи таҳлил қилиш ва ўзини ўзи баҳолаш орқали аниқланади.

Адабиётлар

1. Муслимов Н., Усмонбоева М., Сайфуров Д., Тураев А. Педагогик компетентлик ва креативлик асослари.
2. Горохов В.Г. Знать, чтобы делать: История инженерной профессии и ее роль в современной культуре. - М.: “Знание”, 1987. - 178 с.
3. Фокин Ю.Г. Преподавание и воспитание в высшей школе: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. - М.: Издательский центр “Академия”, 2002. - 224 с.
4. Charles Edward Baukal. Learning strategy preferences, verbal visual cognitive styles, and multimedia preferences for continuing engineering education instructional design. 2014.

Шерали АБЕЗОВ

Бухоро давлат университети
докторанти

БЎЛАЖАК ТАСВИРИЙ САНЪАТ ЎҚИТУВЧИЛАРИ КРЕАТИВ КОМПЕТЕНТЛИГИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ МУАММОСИНИНГ НАЗАРИЙ ТАҲЛИЛИ

Мақолада тасвирий санъат ўқитувчисининг касбий тайёргарлиги унинг креатив компетентлигини шакллантириши жараёни сифатида кўриб чиқилади. Бўлажак тасвирий санъат ўқитувчилари креатив компетентлигини шакллантириши муаммоси назарий таҳлил қилинади. Тасвирий санъат ўқитувчиси креатив-педагогик компетентлигининг компонентлари тавсифланади. Ўқитувчининг креатив компетентлиги тушунчаси, тизимли, шахсга йўналтирилган ҳамда асос сифатида компетентли ёндашувлар нуқтаи назаридан таҳлил қилинади.

Калит сўзлар: компетентлик, педагогик фаолиятга тайёргарлик, креативлик, профессионализм, бўлажак тасвирий санъат ўқитувчиси.

В статье профессиональная подготовка учителя изобразительного искусства рассматривается как процесс формирования его творческой компетентности. Теоретически анализируется проблема формирования творческой компетентности будущих учителей изобразительного искусства. Описаны составляющие творческой и педагогической компетентности учителя изобразительного искусства. Концепция творческой компетентности учителя анализируется с точки зрения системного, лично-ориентированного и фундаментально компетентного подходов.

Ключевые слова: компетентность, подготовка к педагогической деятельности, творчество, профессионализм, будущий учитель изобразительного искусства.

The article considers the professional training of a teacher of fine arts as a process of shaping his creative competence. The problem of shaping the creative competence of future fine arts teachers is theoretically analyzed. The components of the creative and pedagogical competence of a teacher of fine arts are described. The concept of teacher creative competence is analyzed in terms of systematic, person-centered and fundamentally competent approaches.

Key words: competence, preparation for pedagogical activity, creativity, professionalism, future teacher of fine arts.

Кириш. Охирги йилларда педагогик таълим назариясида янги компетентли ёндашув йўналиши юзага келиб, унинг моҳиятига кўра педагогик таълим мазмуни креатив фаолият давомида амалга оширилиши лозим деб ҳисобланади. Шу нуқтаи назардан, замонавий тараққий этиб бораётган жамият ўқитувчилар, жумладан, тасвирий санъат ўқитувчилари шахси, унинг креатив компетентлиги, ахлоқи, маданияти ҳамда маънавий эҳтиёжлари олдига юқори талаблар қўя бошлади. Таълим соҳасидаги асосий меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатимиз ҳисобланган “Таълим тўғрисида”(5-боб, 46-модда)ги Қонунга кўра, педагог ходимлар:

таълим-тарбия жараёни иштирокчиларининг шаъни, кадр-қиммати ва ишчанлик обрўсини хурмат қилиши;

ўқув машғулотларини сифатли ўтказиши;

ахборот-коммуникация технологияларидан, ўқитиш ва тарбиянинг илғор ҳамда инновацион шакллари ва усулларидан фойдаланиши;

таълим олувчиларнинг психологик ва ўзига хос хусусиятларини, жисмоний ва руҳий саломатлигини, физиологик ривожланишини ҳисобга олиши, жисмоний, ақлий, сенсор (сезги) ёки руҳий нуқсонлари бўлган шахсларни ўқитиш учун шарт-шароитлар яратилишига эътибор қаратиши;

ўз малакасини мунтазам равишда ошириб бориши, эгаллаб турган лавозимида мувофиқлик жиҳатидан даврий аттестациядан ўтиши лозим ҳисобланади [1].

Шунингдек, ўқитувчилар томонидан доимий равишда зурурий креатив малакаларни такомиллаштириб бориш “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепцияси”, “Ўзбекистон Республикаси халқ таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепцияси”да белгиланган вазифаларни амалга оширишни тақозо этади.

Булажак ўқитувчиларнинг креатив компетентлигини шакллантиришда маълум даражада билим, кўникма ва малакаларни эгаллашлари билан унинг креатив компетентлигини ривожлантириш муаммосининг мустақил, яхлит лойиха мавзуси сифатида ўрганилиши бўлажак

тасвирий санъат ўқитувчилари креатив компетентлигини шакллантиришнинг педагогик шарт-шароитлари, омилларини аниқлашга имкон беради.

Асосий қисм. Ҳозирги вақтга келиб, педагогик фаолиятнинг турли соҳалари учун мутахассислар тайёрлаш жараёнининг кўп қиррали жиҳатларини очиб беришга бағишланган жиддий тадқиқотлар ўтказилган. Креатив тарбияланганлик таълим-тарбия масалаларининг узоқ тарихий илдизлари Шарк мутафаккирлари Абу Али ибн Сино, Абу Райхон Беруний, Абу Наср Форобий, Алишер Навоий, Абдулла Авлоний асарларида ҳам акс этган. Тарихий меросларимизда ўз касбига тайёрланганлик ғояларнинг жамият тараққиётидаги аҳамияти ва муҳимлиги масалалари ҳақида кўплаб фикр-мулоҳазалар баён этилган. Э.Ғозиев, Б.Қодиров, М.Давлетшин, В.Каримова, Л.С. Виготский, С.Л.Рубинштейн, К.Абулханова ва бошқалар ўз илмий ишларида бўлажак ўқитувчиларда креатив компетентликни шакллантириш, уларни касбга йуналтиришнинг психологик асослари ҳақида эътиборга молик фикрларни илгари суришган бўлишса, М.Очилов, У.Маҳкамов, М.Қурононов, Ф.Юзликбаев, Ж.Хасанбоев, У.Толипов, Н.Сайидахмедов, Н.Нишоналиев, Э.Чориев, Н.Шодиев, Н.Муслимов, М.Усмонбоевалар илмий-тадқиқотларида бўлажак ўқитувчиларда креатив билим ва малакаларни шакллантириш, малакали кадрлар тайёрлаш масаласини илмий-услубий жиҳатдан таҳлил этишган. Шу билан бирга, шуни ҳам қайд этиш керакки, мутахассиснинг креатив компетентлигини тарбиялаш масалалари тадқиқот объекти сифатида мактаб ўқитувчисини ёки олий таълим муассасаси ўқитувчисини тайёрлаш ва малакасини ошириш доирасида қаралади. Жумладан, ўқитувчини дидактик (М.Очилов), психологик-педагогик (Э.Ғозиев), умумпедагогик (Н.Н.Азизходжаева, О.А.Абдуллина), инновацион (Р.А.Мавлонова, В.А.Сластенин), ижодий (В.А.Кан-Калик) тайёрлашнинг аҳамияти ва вазибалари ўрганилган.

Муҳокамалар ва натижалар. Тасвирий санъат ўқитувчисининг креатив компетентлиги педагогик, психологик, тасвирий-эстетик компетенцияларнинг мураккаб йиғинидисидан ташкил топиб, ўзи томонидан алоҳида билим, малакаларнинг эгалланишини эмас, балки ҳар бир мустақил йўналиш бўйича интегратив билимлар ва ҳаракатларнинг ўзлаштирилишини назарда тутлади. Шунингдек, компетенция мутахассислик билимларини доимо бойитиб боришни, янги ахборотларни ўрганишни, муҳим ижтимоий талабларни англай олишни, янги маълумотларни излаб топиш, уларни қайта ишлаш ва ўз фаолиятида қўллай билишни тақозо этади

Куйида тасвирий санъат ўқитувчиси компетентлиги негизида акс этувчи сифатларнинг моҳиятини қисқача ёритамиз

1. Ижтимоий компетентлик – ижтимоий муносабатларда фаоллик кўрсатиш кўникма, малакаларига эгаллик, креатив фаолиятда субъектлар билан мулоқотга кириша олиш.

2. Махсус компетентлик – креатив-педагогик фаолиятни ташкил этишга тайёрланиш, креатив-педагогик вазибаларни оқилона ҳал қилиш, фаолияти натижаларини реал баҳолаш, билим, кўникма ва малакаларни изчил ривожлантириб бориш бўлиб, ушбу компетентлик негизида психологик, методик, информацион, креатив, инновацион ва коммуникатив компетентлик кўзга ташланади.

Улар ўзида куйидаги мазмунни ифодалайди:

- психологик компетентлик – педагогик жараёнда соғлом психологик муҳитни ярата олиш, талабалар ва таълим жараёнининг бошқа иштирокчилари билан ижобий мулоқотни ташкил этиш, турли салбий психологик зиддиятларни ўз вақтида англай олиш ва бартараф эта олиш;

- методик компетентлик – педагогик жараёни методик жиҳатдан оқилона ташкил этиш, таълим ёки тарбиявий фаолият шакллари тўғри белгилаш, метод ва воситаларни мақсадга мувофиқ танлай олиш, методларни самарали қўллай олиш, воситаларни муваффақиятли қўллаш;

- информацион компетентлик – ахборот муҳитида зарур, муҳим, керакли, фойдали маълумотларни излаш, йиғиш, саралаш, қайта ишлаш ва улардан мақсадли, ўринли, самарали фойдаланиш;

- креатив компетентлик – педагогик фаолиятга нисбатан танқидий ва ижодий ёндашиш, ўзининг ижодкорлик малакаларига эгаллигини намоён этиш олиш;

- инновацион компетентлик – педагогик жараёни такомиллаштириш, таълим сифатини яхшилаш, тарбия жараёнининг самарадорлигини оширишга доир янги ғояларни илгари суриш, уларни амалиётга муваффақиятли татбиқ этиш;

- коммуникатив компетентлик – таълим жараёнининг барча иштирокчилари, жумладан, талабалар билан самимий мулоқотда бўлиш, уларни тинглай билиш, уларга ижобий таъсир кўрсата олиш;

- шахсий компетентлик – изчил равишда креатив ўсишга эришиш, малака даражасини ошириб бориш, креатив фаолиятда ўз ички имкониятларини намоён қилиш;

- технологик компетентлик – креатив-педагогик билим, кўникма ва малакаларни бойтадиган илғор технологияларни ўзлаштириш, замонавий восита, техника ва технологиялардан фойдалана олиш;

- экстремал компетентлик – фавкулудда вазиятлар (табiiй офатлар, технологик жараён ишдан чиққан)да, педагогик низолар юзага келганда оқилонга қарор қабул қилиш, тўғри ҳаракатланиш малакасига эгаллик[2].

В.А. Адольф фикрича ўқитувчининг касбий компетентлиги мотивация асосидаги, мақсадга йўналган ҳамда мазмуний-операцион компонентлардан таркиб топади.

Н.Б. Козлова ўз тадқиқотларида ўқитувчи касбий компетентлиги когнитив, мотивацион ҳамда фаолиятли компонентлардан ташкил этишини таъкидлайди.

А.Р.Хайруллин тасвирий санъат ўқитувчисининг креатив компетентлиги таркибига мотивацияли, интструментал-ижрочилик ҳамда тасвирий-ижодий фаолият йўналишлар киришини кўрсатади.

Л.Л.Малинская эса тасвирий санъат ўқитувчиси креатив компетентлиги: “касбий тасвирий-педагогик йўналганлик” (мотивлар, тасвирий санъат соҳасидаги идеаллар, тасвирий-ижодий фаолиятга раҳбарликка интилиш, болаларга муҳаббат) шахсининг касбий эътиборга лойиқ хусусиятлари(тасвирий-образли тафаккур, тасаввур, иждодий фаоллик, ўз-ўзини бошақара олиш қобилияти, маҳсулдорлик, ташкилотчилик қобилиятлари, талабчанлик, коммуникативлик)дан иборат деб ҳисоблайди.

С.И.Мокроусов нуқтаи назари бўйича тасвирий санъат ўқитувчиси креатив компетентлиги мазмунини универсал (асосий) компетенциялар: ахборот, ижтимоий-коммуникатив; умумийкасбий компетенциялар: лойиҳавий, башоратловчи, ташкилотчилик, билув ҳамда маҳсус касбий компетенциялар: методик, таҳлилий, тасвирий ҳамда маданий компетенциялар ташкил этади.

Бизнинг фикримизча тасвирий санъат ўқитувчиси креатив компетенцияси таркибига умуммаданий ҳамда иждодий фаолиятга йўналган компетенциялар киради.

Умуммаданий компетенциялар ўз навбатида интеллектуал (ақлий), инфорацион (ахборот олиш ва алмашишга йўналган), коммуникатив (мулоқот ва муомала) компетенциялардан ташкил топиб, ижтимоий-гуманитар фанларни ўзлаштириш жараёнида ҳосил қилинади.

Иждодий фаолиятга йўналган компетенциялар эса (педагогик, лойиҳаловчи, илмий-тадқиқотчилик, мушоҳада, тасвирий фаолият, рефлексив фаолият) умумкасбий ҳамда маҳсус фанларни ўрганиш асосида шаклланиб, педагогик ҳамда тасвирий фаолиятни сифатли ҳамда самарали ташкил этишни таъминлайди.

Хулоса. Бизнинг фикримизча бўлажак тасвирий санъат ўқитувчисининг креатив фаолият асосидаги компетенцияси визуал бадий образларнинг текис сатҳдаги (қоғоз вароқ, ёғоч тахтача, холст, монитор экрани ва ҳ.к.з) ҳамда реал виртуал борлиқдаги (синф хонаси, намоиш заллари ва ҳ.к.з) амалий татбиқини амалга ошириш қонуниятлари моҳиятини тушуниш ва англаш орқали турли тасвирий фаолият шакллари (расм, композиция, миниатюра, рангтасвир, компьютер графикаси, ҳайкалтарошлик, керамика ва ҳ.к.з)ни турли бадий материаллар ва воситалар(қалам, мўйқалам, бўёқ, ёғоч, қоғоз, тупроқ, виртуал дастурий воситалар ва ҳ.к.з) орқали тасвирий санъат услуби, усуллари, турлари ҳамда жанрлари талабларини ҳисобга олган ҳолда тақдим этишида намоён бўлади ва унинг касбий етукликка эришишга пойдевор бўлади.

Демак, иждодкор шахсининг шаклланиши ва ривожланиши унинг ички ва ташқи олами ўзгаришининг ўзаро мос келиши, ижтимоий-иқтисодий шарт-шароитлар ҳамда инсон онтогенгизи - туғилишидан бошлаб то умрининг охирига қадар узлуксизлик, ворисийликни тақозо этадиган фаолият мазмунига боғлиқ.

Иждодкор шахсининг шаклланишини шахсининг ўзаро мос тарзда бажарилган иждодий фаолият ва иждодий маҳсулотларни яратиш борасидаги ривожланиши сифатида белгилаш мумкин. Ушбу жараённинг суръати ва қамрови биологик ва ижтимоий омиллар, шахсининг фаоллиги ва креатив сифатлари, шунингдек, мавжуд шарт-шароит, ҳаётий муҳим ва касбий шартланган ҳодисаларга боғлиқ. Замонавий шароит педагог, жумладан, бўлажак тасвирий санъат ўқитувчисининг креативлик сифатларига эга бўлишини тақозо этади.

Адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни. ЎРҚ-637-сон. 23.09.2020.
2. Муслимов Н.А., Усмонбоева М.Х., Сайфуров Д.М., Тўраев А.Б. Педагогик компетентлик ва креативлик асослари. -Тошкент, 2015. - 120 бет.
3. Пайдуков П.В., Пайдуков А.В., Пайдуков Д.В. Ведущие профессиональные компетенции в содержании профессиональной компетентности будущего учителя изобразительного искусства // Современные проблемы науки и образования. – 2015. – № 6.;
4. Семёнова Е.В. Профессионализм учителя изобразительного искусства в измерениях художественно-творческой компетентности. Педагогический поиск-2014. –№2.-с 22-24.

Sanjar AZIMOV

Buxoro davlat universiteti
Tasviriy san’at va muxandislik
grafikasi kafedrası dotsenti

TASVIRIY SAN’AT DARSLARINI SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA INTERFAOL USULLARNI QO‘LLASH

Аннотация

Dars samaradorligini oshirishda o‘quv vositalarining ahamiyati judda kattadir. Bularga darsliklar, o‘quv qo‘llanmalari, radio eshittirishlari, televidenie ko‘rsatuvlari, gazeta va jurnallar, elektron darsliklar, kodoskop, proeksion rangli rasmlar, slaydlar, kompyuterlar, hamda o‘qitishning barcha zamonaviy texnik vositalari, tajribalar o‘tkazish uchun jihozlar, kundalik kuzatish daftari, maktab o‘quv-tajriba maydonchasi kiradi. O‘qituvchi fanning istiqbollari haqida umumiy tasavvurga ega bo‘lmay turib, chuqur asoslangan dars o‘tkazishiga umid qilish qiyin. O‘quv fanidagi g‘oyalari va mavzularning izchilligi va o‘zaro bog‘liqligini tasavvur etgan holda o‘qituvchi dars mashg‘uloti jarayonida dars mazmunidan tashqari darsda foydalaniladigan qo‘shimcha manbalar (she‘rlar, maqollar, matallar, topishmoqlar, yozuvchilarning asarlaridan parchalar, hayot bilan bog‘liqlik, fanlararo bog‘lanishlar)dan unumli foydalanishi maqsadga muvofiq bo‘ladi. Darslar samaradorligi o‘qitish uslublari to‘g‘ri tanlanganida va ularni ko‘rgazmali qurollar, o‘quv vositalari bilan uyg‘unlashtirilganda sezilarli darajada ortadi. O‘qitishning zamonaviy texnika vositalari va axborot texnologiyalaridan mohirona foydalanish dars samaradorligini ta‘minlaydi va o‘quv mehnati intensivligini hamda o‘quv jarayoni texnik madaniyatini oshiradi.

Shu o‘rinda umumta‘lim maktablarida tasviriy san’at darslarida o‘quvchilarning badiiy tafakkurini yuksaltirish, estetik va emotsional sezgirligini o‘stirish, tasviriy savodxonlik sifatlarini rivojlantirish, individual yondashuv orqali didaktik ta‘minot vositasida rivojlantirish, mazkur jarayonga kompetent yondashuvni tatbiq etish, darslarda o‘quvchilarning ijodkorligini rivojlantirishning me‘yoriy asoslari yaratilishi zarur.

Annotation

Teaching aids play an important role in improving the effectiveness of the lessons. These include textbooks, manuals, radio broadcasts, television programs, newspapers and magazines, electronic textbooks, overhead projectors, color projectors, slides, computers, as well as all modern teaching aids, experimental equipment, a diary, a school learning area. It is difficult to expect a teacher to teach a well-grounded lesson without a general idea of the future of the science. Assuming the consistency and interdependence of ideas and topics in the subject, the teacher uses additional resources (poems, proverbs, sayings, riddles, works of writers) used in the lesson in addition to the content of the lesson. fragments, connection with life, interdisciplinary connections). The effectiveness of the lessons is significantly increased when the teaching methods are chosen correctly and combined with visual aids and teaching aids. The skillful use of modern teaching aids and information technology ensures the effectiveness of the lesson and increases the intensity of educational work and the technical culture of the educational process.

In this regard, the development of artistic thinking, aesthetic and emotional sensitivity of students in the visual arts classes in secondary schools, the development of visual literacy, individual development through didactic support, the introduction of a competent approach to this process, it is necessary to create a normative basis for the development of students' creativity in the classroom.

Tasviriy san’at darslarining maqsadini aniq va puxta belgilanishi yaxlit pedagogik faoliyat muvaffaqiyatini ta‘minlashga poydevor yaratadi, tasviriy san’at darslarining maqsadi DTS, o‘quv rejasi va dasturi, shuningdek, darslik va qo‘llanmalar mazmunida o‘z ifodasini topgan ma‘lum mavzular hamda o‘quv fanining o‘ziga xos jihatlari, o‘quvchilarning yosh, psixologik xususiyatlari, ehtiyoj, qiziqishlari, pedagoglarning bilimi, kasb mahorati, ijodiy layoqati pedagogik vaziyatlarni inobatga olish asosida belgilanadi.

Pedagogik faoliyatning maqsadi aniq, puxta, shuningdek, tashxislangan bo‘lishi maqsadga muvofiqdir. Bu quyidagi holatlarni vujudga keltiradi:

a) shaxsning ma‘naviy - axloqiy sifatleri va aqliy salohiyati shunday aniq va ravshan ifodalanadiki, natijada hosil bo‘ladigan intellektual - axloqiy sifatlerini o‘quvchi yoki o‘quvchining boshqa xislatlaridan farqlay olish imkoniyati yaratiladi;

b) shaxsning ma‘naviy - axloqiy sifatleri va aqliy salohiyatining shakllanadigan darajasini haqqoniy nazorat qilishga yo‘naltirilgan aniq usullarning mavjudligi ta‘minlanadi;

v) shaxsning sifatlerini aniqlashga yo‘naltirilgan nazorat unda hosil bo‘lgan aqliy - axloqiy sifatler darajasini belgilabgina qolmay, balki pedagogik faoliyat samaradorligini ham aniqlaydi;

g) tashxislash maqsadi doirasida shaxsning aqliy - axloqiy sifatleri darajasini belgilovchi mezonlarning ishlab chiqilishi hamda ularga tayangan holda faoliyat olib borish shaxs bilim, ko'nikma va malakalarining sifatini baholovchi ko'rsatgichlar mavjud bo'ladi. O'zbekistonda milliy amaliy san'at va hunarmandchilikni rivojlantirishda Respublika Vazirlar Mahkamasining 10 iyul 346 sonli qarorida 1997 yilgi "Xalq badiiy hunarmandchiligi va amaliy san'atini yanada rivojlantirishni davlat yo'li bilan qo'llab quvvatlash chora tadbirlari to'g'risida"gi qarori alohida ahamiyat kasb etdi. Ana shu qaror asosida "Musavvir" ilmiy ishlab chiqarish Markazi tashkil etilib, uning qoshida "Hunarmand" uyushmasi faoliyat ko'rsata boshladi. Bu uyushma o'z saflariga minglab tajribali, shuningdek, yosh ustalarni birlashtirdi. Ularning ijodiy ishlari uchun har tomonlama shart sharoitlar yaratib berilmoqda, ma'naviy va moddiy yordam ko'rsatilmoqda. Uyushmaning deyarli barcha viloyatlarda bo'linmalari ochilgan bo'lib, u yerdagi ustalar mahalliy amaliy san'atni milliy badiiy an'analarini rivojlantirib yuksak badiiy saviyali asarlar yaratmoqdalar. Hozirgi zamon xalq ustalaridan A. Akbarov, A. Abdullayev, A Umarov, S. Rahmatullayev, A.Karimov, M. Murodov, B. Rahmonberdiyev, N. Oblaqulov va boshqa ustalar xorijiy mamalakatlarda o'tkazilgan qator ko'rgazmalarda o'z asarlari bilan qatnashib kelmoqdalar. Jumladan, Fransiyaning Parij shahrida, Olmoniyaning Berlin shahrida, Malaziyaning Kuala Lumpur shahrida, Yaponiyaning Tokio shahrida, Hindistonning Dehli shahrida, Moskva va Olmaota shaharlarida o'tkazilgan ko'rgazmalar shular jumlasidandir.

Tasviriy san'at darslarida, dars qahramoni portreti asarlaridan namunalar, hayoti va ijodi bilan bog'liq krossvordlar, guldasta va boshqa mukofotlar bilan bezatiladi.

«Sinov darslar»i odatda bob yoki bo'lim yakunida, o'quv choragi yoki o'quv yili yakunida barcha umumta'lim fanlaridan tashkil etib o'tkazilishi mumkin.

Bu darsning o'ziga xos xususiyati shundaki, u pedagogik texnologiya elementlariga asoslangan turli ko'rinishlarda tashkil etilishi mumkin. Uning variantlarini tanlash har bir fan mutaxassisining mahoratiga, ilmiy salohiyati va eng asosiysi, uning pedagogik tajribasiga bog'liq. Biz quyida hamma o'quv fanlariga mos tushadigan sinov darsi variantini keltirmoqchimiz:

1. O'quvchi va ikki o'quvchidan iborat sinov komissiyasi tuziladi. O'qituvchi komissiyasi raisi o'quvchilar a'zo qilib tayinlanadilar.

2. Sinovning birinchi bosqichi og'zaki savol - javob bo'lib, 20 - 30 ta mavzuga doir savollar doskasiga yozib qo'yiladi. Sinovga chiqarilgan har o'quvchi kimida 2 ta savolga javob berishi lozim. Undan o'tganlar sinovning ikkinchi bosqichiga ishtirok etish xuquqini qo'lga kiritadi.

3. Sinovning ikkinchi bosqichi o'tilgan bob yoki bo'lim mavzulari asosida tuzilgan 15 ta savoldan iborat test sinovi bo'lib, test topshiriq varaqalari o'quvchilar soniga mos ravishda ko'paytiriladi.

4. Dars yakunida og'zaki savol - javoblar xamda test topshiriqlari yakuni bo'yicha baholarni sinov komissiyasi e'lon qiladi.

«Zakovat» bu dars orqali o'quvchilarni intellektual rivojlantirish ancha samarali hisoblanadi. Unda tasviriy san'at matematika, fizika, informatika, kimyo, biologiya, geografiya, til va boshqa barcha o'quv fanlarida samarali foydalanish mumkin. Odatda, ma'lum fanning muayyan bob yoki bo'limi yakunlangach bunday darslarni tashkil etib o'tkazish ancha samarali hisoblanadi. Darsni o'tkazish tartibi quyidagicha:

I. Sinfidagi bilimli, zukko o'quvchilardan 6 nafari tanlanib «zakovat» klubi tashkil etiladi.

II. Boshlovchi (a'lochi o'quvchi yoki fan o'qituvchisi) 10 kun oldin sinfdagi xar bir o'quvchidan dars mavzulariga mos 2 tadan qiziqarli savol - topshiriqlari tuzdirib oladi va topshiriqlarini to'plashni tashkil etadi. Topshiriq mazmunining maxfiyligi ta'minlanishi zarur. Tushgan savollardan 11 tasi saralanib tanlanadi.

III. «Zakovat» darsida boshlovchining yordamchisi konvertlarni raqamlab chiqadi. Ishtirokchilar navbat bilan konvertlarni tortib 1 daqiqa ichida savollarga umumguruhda (6 kishi) nomidan yakuniy javob beradilar.

Bu o'yinda komanda a'zolari yoki tomoshabinlar g'olib bo'lishi mumkin.

3 kishidan iborat hakamlar xay'ati, berilgan savollar hamda javoblarni baholab beradilar. Eng yaxshi savol ya'ni, eng zukko «zakovat» klubi ishtirokchisi qimmatbaho kitoblar bilan takdirlanib boriladi.

«Ijodiy darslar» barcha umum ta'lim tasviriy san'at fanidan o'tkazilishi mumkin. Ilg'or tajriba shuni ko'rsatadiki, bunday darslarni ta'lim tayyorgarligi ancha yuqori bo'lgan sinf o'quvchilari ishtirokida o'tkazish yaxshi samara beradi. «Ijodiy darslar»ni tashkil etish metodikasi quyidagicha:

Sinf o'quvchilari ixtiyoriy ravishda 5 ta guruhga ajratiladi.

1 - 2 guruhlariga yangi dars mavzusi bo'yicha rasm ishlash yoki krossvordlar tuzish topshiriladi. Bunga 10 daqiqa vaqt ajratiladi.

3 - 4 guruhlariga dars mavzusi bo'yicha «Evrika» - mantiqiy - didaktik savollar berilib shu asosda o'yin olib boriladi. Unda har o'quvchiga 2 tadan savol -topshiriq beriladi. Javoblar uchun 10 daqiqa vaqt ajratiladi.

5 - guruh «Senaristlar» guruhi bo'lib, ular dars mavzusiga bag'ishlab, xujjatli, multfilm shakllaridan birini tanlab senariy yozadilar. Senariy usuli xajviy, yumoristik jiddiy, drama shakllarida bo'lishi mumkin.

3 kishidan iborat hakamlar xay'ati ijodiy ishlar ko'rigini o'tkazadi va natijalarga ball qo'yadi. Hakamlar ishining yakuni uchun 5 - 10 daqiqa kifoya. Bu darsda musiqali tanaffus bo'lishi mumkin.

Bunda noan'anaviy darsni barcha o'quv fanlarida tashkil etib o'tkazish mumkin. O'qituvchi ma'lum bir bo'limni o'rganishdan oldin shu bo'lim mavzulari yuzasidan 15 - 20 ta «ijodiy ish» chizilgan mavzusini

ajratadi va uni o‘quvchilarga tarqatadi. Eng a‘lochi o‘quvchilardan «ilmiy rahbar» tayinlaydi. Ijodiy ish olgan o‘quvchilarga «ilmiy tadqiqotchi» nomi beriladi. Har bir ijodiy ishga 1 nafar «opponent» tayinlanadi. Ijodiy ish himoyasi umumlashiruvchi takrorlash darsida amalga oshiriladi. O‘qituvchi «ilmiy kengash raisi» vazifasini bajaradi. Har bir ijodiy ishni himoya qiluvchi o‘quvchiga tanlangan mavzusi bo‘yicha ma‘ruza uchun 5 daqiqa vaqt beriladi. «Opponent» ijodiy ishni bajarishga yo‘l qo‘yilgan kamchiliklar, ularni bartaraf etish haqidagi mulohazalarni 2 daqiqada bayon etadi. Ilmiy rahbar mazkur ish yuzasidan fikrini bayon etib o‘z bahosini e‘lon qiladi. Ijodiy ishlar muhokamasi tugagach, 3 kishidan iborat sanoq komissiyasi, byulletenlar tarqatib yopiq ovozda ilmiy kengash a‘zolarining ijodiy ishga qo‘ygan baholarini aniqlaydi. Kengash raisi dars so‘ngida ijodiy ishlarga qo‘yilgan baholarni «ilmiy kengash» nomidan e‘lon qiladi.

Sinf o‘quvchilariga darsning boshida 2 - 30 minut mavzudagi asosiy muammo haqida yo‘naltiruvchi topshiriqlar beriladi. So‘ngra sinf 3 - 4 o‘quvchidan iborat kichik guruhlariga ajratiladi. Bu guruhlarining sardorlari bo‘ladi. O‘quvchi kichik guruhlarda ishlenganda, darsda faol ishtirok etish xuquqiga, boshlovchi rolida bo‘lishiga, bir - biridan o‘rganishga va turli nuqtai nazarni qadrlashga o‘rganadi. Usul quyidagi tartibda qo‘llaniladi.

1. Faoliyat yo‘nalishi aniqlanadi. Muammodan bir - biriga bog‘liq bo‘lgan masalalar belgilaniladi.
2. Kerakli asos yaratiladi. O‘quvchilar mazkur muammo haqida ma‘lum bir tushunchaga ega bo‘lishlari kerak.

3. Guruhlarga 3 - 4 tadan o‘quvchilar birlashtiriladi. Guruh rahbarlari tayinlanadi.
4. O‘quvchi tomonidan mazkur muammo bo‘yicha o‘quvchilarga aniq ko‘rsatmalar beriladi.
5. O‘quvchilarning ishi qo‘llab - quvvatlab va yo‘naltirib turiladi.
6. Mazkur masala yuzasidan har bir guruh rahbari o‘z guruhdoshlari nomidan chiqib o‘z nuqtai nazarini bayon etadi. 8 - 10 ta guruh rahbari chiqib o‘z nuqtai nazarini himoya qiladi. O‘qituvchi yakuniy xulosalaydi.

Xayoliy sayohat darsi ta‘limning bu interfaol usuli tasviriy san‘at tarixi, geografiya, til adabiyot va boshqa fanlardan foydalanilishi mumkin. Tarixdan biror davirdagi ma‘lum bir davlat tarixiga oid, geografidan biror bir kishlok, materik, orol, davlat bo‘ylab xayoliy sayohat kilib uni yozma tarzda yozish talab etiladi. Ishtirokchi uzi mustaqil (ilxom bilan) usha joyni chizish yoki yozma tasvirlash kerak. Kimning chizmasi yoki yozma tasvirlashi mazmunan yuqori saviyada yozilgan bo‘lsa, u golib hisoblanadi.

Yuqorida qayd etib o‘tganimizdek, pedagogik texnologiyalarning markazida o‘qituvchi hamda o‘quvchi o‘rtasidagi muloqotga asoslangan faoliyat turadi. An‘anaviy ta‘lim texnologiyasidan farqli ravishda ushbu faoliyat jarayonida o‘quvchi yetakchilik rolini bajaradi. O‘quvchining o‘quv - bilim jarayonidagi yetakchiligi quyidagi pedagogik vazifalarni ijobiy hal etish imkonini beradi:

- 1) o‘quvchida nazariy bilimlar hamda faoliyatni o‘zlashtirishga bo‘lgan ichki ehtiyoj hamda rag‘batni qaror toptirish;

- 2) nazariy bilimlar hamda faoliyatni o‘zlashtirishga nisbatan ongli yondashuvni vujudga keltirish;
- 3) ularda mustaqil faoliyat yuritish ko‘nikmalarini shakllantirish;
- 4) tasviriy san‘at o‘quvchilarining faolligini ta‘minlash;
- 5) tasviriy san‘at o‘quvchilarida mustaqil fikr yuritish, nazariy va amaliy bilimlarning mohiyatini tahlil etish, anglash, ular xususida ma‘lum xulosalar chiqarish, umumlashirish va ularni amaliy faoliyatga tatbiq etish borasidagi ko‘nikmalarni shakllantirish hamda takomillashtirish;

- 6) o‘z faoliyatini nazorat qilish va baholash layoqatini qaror toptirish.

Pedagogik texnologiyalarni ta‘lim amaliyotida qo‘llash bilan birga ularning samaradorligini ham baholashga alohida ahamiyat berish kerak.

Pedagogik texnologiyalarning samaradorligini aniqlash mezonlari pedagogik faoliyatni tashkil etishdan ko‘zlangan maqsad va uning natijalanganlik darajasini aniqlashga imkon beradi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Ziyomammedov B. Yangi pedagogik texnologiya: nazariya va amaliyot. –T.: Chinoz ENK, 2002.
2. Begimkulov U.S. Pedagogik ta‘limda zamonaviy texnologiyalar //J. Pedagogik ta‘lim. – Toshkent, 2005.
3. Yo‘ldoshev J.G‘., Usmonov S.A. Pedagogik texnologiya asoslari. – T.: O‘qituvchi, 2004.
4. Abdirasilov S., Boymetov B., Tolipov N. Tasviriy san‘at. – T.: ILM ZIYO, 2010.
5. S.F. Abdirasilov “Tasviriy san‘at o‘qitish metodikasi” Toshkent - 2012.
6. S.F. Abdirasilov, N. Tolipov “Tasviriy san‘at o‘qitish metodikasi” Toshkent-2007.
7. Ro‘zimov S.K. Kompyuter savodxonligi. –T.: Fan, 2006.
8. Hamdamov R., Begimkulov U., Tayloqov N. Ta‘limda axborot texnologiyalari. 1-qism. – T.: O‘zME davlat ilmiy nashriyoti, 2010.

Sanjar AZIMOVBuxoro davlat universiteti
Tasviriy san'at va muxandislik
grafikasi kafedrası dotsenti**Maftuna SULAYMONOVA**Tasviriy san'at va amaliy bezak san'ati
mutaxassisligi magistranti**O'QUVCHILARNI TAYYORLASHDA TASVIRIY SAN'AT O'QITISH METODIKASI**

Maqola mavzusining dolzarbligi uning amaliy ahamiyati bilan belgilanadi. Maqolada magistrning o'quvchilarni tayyorlashda tasviriy san'at o'qitish metodikasini o'rgatish tajribasi tahlil qilingan.

Калитм сўзлар: *dekorativ, amaliy san'at, haykaltaroshlik, o'qitish usullari.*

Актуальность темы статьи определяется ее практической значимостью. В статье анализируется опыт магистра по методике преподавания изобразительного искусства при подготовке студентов.

Ключевые слова: *декоративность, прикладное искусство, скульптура, методика преподавания.*

The relevance of the topic of the article is determined by its practical significance. The article analyzes the experience of the master in teaching methods of teaching fine arts in the preparation of students.

Key words: *decorativeness, applied arts, sculpture, teaching methods.*

Tasviriy san'at fanlari bo'yicha yuqori malakali mutaxassislar tayyorlashda "Tasviriy san'at o'qitish metodikasi" o'rganiladigan asosiy kurslardan biri bo'lib, u bo'lajak o'qituvchilarni amaliy mashg'ulotlarda metodik jihatdan tayyorgarligini takomillashtirishning muhim omilidir. Bu amalda mashg'ulotlar III - IV bosqich talabalarini badiiy - kasbiy bilimini, malaka va mahoratini shakllantirishga hamda ularni maktab o'quvchilariga badiiy ta'lim - tarbiya berish jarayonida qo'llashga o'rgatishga qaratilgan.

"Metod" so'zi grekcha bo'lib, «Tadqiqot yo'li», «bilish usuli» ma'nosini anglatadi. Pedagogika o'qitish metodlari deganda, maktab o'quvchilarning bilim, maxorat va malakalarini egallashida, ularning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda va dunyoqarashini tarkib topdirishda o'qituvchilarning qo'llagan ish usullari tushuniladi.

Metodika ta'lim - tarbiya jarayonida o'qituvchining o'quvchilar bilan ishlash usullarining mazmunining xususiyatlariga qarab chiqadi. Ma'lumki, maktabda o'qitishning xilma - xil metodlari qo'llaniladi. Bu yerda ta'lim usuli, o'quv materiallarining joylashishi (o'quv, reja, dastur), ta'lim prinsiplari va yana (so'ngida), o'quv tarbiyaviy ishlarning umumiy maqsad va vazifalari eng muhim ahamiyatga egadir.

Metodika so'zi avvalo ta'lim va tarbiyaning samarali usullarini majmui ma'nosini bildiradi, mazkur metodik qo'llanma akademik kasb hunar litsey va kolejlarida tasviriy san'atni o'qitish metodikasining bir qator jihatlari ko'rib chiqiladi.

Tasviriy san'at o'qitish metodlari deganda o'qituvchining o'quvchilar bilan ishlash usullari natijasida o'quv materiallarini yaxshi bilib olish darajasiga erishish va o'zlashtirish darajasini oshirilishi nazarda tutiladi. Har bir o'qitish metodlari o'quvchilar egallashi lozim bo'lgan bilimlarining mazmuni (hajmi)ga monand tarzida ta'lim maqsadiga, o'quvchilarning yosh va fiziologik xususiyatlariga bog'liq. "Usul" iborasi pedagogik adabiyotlarida tez - tez uchrab turadi. O'qitish usuli - bu ta'lim - tarbiya alohida qismlari hisoblanadi, ularning yig'indisi o'qitish metodlariga kiradi.

Umumiy yo'nalishga qaratilgan ma'lum bir o'qitish metodlari va usullarining majmuasidan o'qitish tizimi tuziladi.

Tasviriy san'at o'qitish metodikasi pedagogik ilmiy fan sifatida tajribada sinalgan ishlarning nazariy qismlarini umumlashtirib, amaliyotda samarali natijalar bergan o'qitish metodlarini taqdim etadi. Metodika, asosan, pedagogika, psixologiya, estetika va san'atshunoslikning tadqiqot natijalariga asoslanadi. U tasviriy san'atni o'rgatish qonun qoidalarini ta'riflab beradi, kelajak avlodni tarbiyalashning zamonaviy metodlarini belgilaydi.

Amaliy metodika, ta'lim va tarbiyaning rivojlanish jarayonini o'rganadi. Pedagogik mahorat ko'nikmalarini o'rganish uni egallashga qaratilgan ma'lum iste'dod, qobiliyatlar va ishtiyoqlar (moyilliklar) mavjud bo'lishini ta'lab etadi, chunki metodika fani san'at pedagogikasining mashaqqatli murakkab va juda ma'suliyatli sohasidir.

Demak, tasviriy san'atni o'qitish metodikasi fani pedagogika ilmining o'quvchilarni tasviriy san'atga o'rgatish mazmuni, vazifalari va metodlarini o'qitishning mazmuni, vazifalarini va metodlarini aniqlovchi,

ijodiy ishlardagi oqilona usullarini o'rganuvchi, ta'lim va tarbiyaning maqsad va vazifalariga tayangan holda samarali o'quv jarayonini tashkil etuvchi, shakl va yo'llarini tadqiq etuvchi sohasidir.

Tasviriy san'at metodikasi metodika fanining boshqa sohalari kabi umumiy va xususiy turlarga ajratiladi.

UMUMIY METODIKA - o'quv faning nazariy qismini asoslariga qarashli savollarni va ko'pchilik fanlarga tegishli o'qitish usul va uslublarini qo'llanishlarini ko'rib chiqadi. Bular quyidagilar:

- tasviriy san'at fanining maqsad va vazifalari:

- tasviriy san'at fani dasturlarining tuzilishi va mazmuni:

- o'qitishning tashkiliy shakllari va metodlarini ishlab chiqish:

- ko'rgazmali metodik vositalarni tadqiq qilish va tanlash (o'quv ko'rgazmali qurollar va texnik vositalari):

- tasviriy san'atning boshqa fanlar bilan bog'liqligi (adabiyot, musiqa, biologiya, tarix):

- tushunchalarni, iboralarni ta'riflash va boshqalar.

XUSUSIY METODIKA – biron - bir o'quv fanining o'qitish uslubi nazarda tutiladi .

- ko'rgazmali qurollardan foydalanish bo'yicha tavsiyalar beriladi:

- amaliy va ijodiy ishlarning mazmunlari aniqlanadi va x.k.

Hozirgi kundagi rasm o'rgatish metodikasi birdaniga kelib, shakllangan emas, bunga qadar mazkur metodika shakllanishi va murakkab taraqqiyot yo'lini bosib o'tdi. Respublikamizda tasviriy san'atni o'rgatish metodikasining shakllanishida mahalliy olimlar, metodistlarning qator izlanishlari, o'quv qo'llanmalarining ahamiyati juda katta o'rin tutadi. Badiiy pedagogika metodika sohasidagi so'ngi yutuqlari ko'rsatilgan va talabalarni pedagogik faoliyatga tayyorlash, ularni metodik bilim va mahoratlar bilan qurollantirish o'qitish san'atini egallashiga yordam berishni o'ziga asosiy maqsad qilib qo'ygan.

O'qituvchi tasviriy va amaliy san'at darslarining tashkilotchisi, rahbari va ilhomchisi.

Yuqorida ko'rsatib o'tilgan o'quv - tarbiyaviy vazifalarni amalga oshirishga dastur asosida o'qitiladigan tasviriy san'at mashg'ulotlari narsaning asliga qarab tasvir chizish; xotira va mavzu asosida tasvir chizish; dekorativ amaliy san'at va haykaltaroshlik: San'atni idrok qilish kabi turlarda olib boriladi. Quyida biz tasviriy san'at faning turlarini ko'rib chiqamiz.

O'qituvchi tasviriy san'at darslarida o'quvchilarni dars mavzusiga aktivlashtirish uchun dars mavzusining mazmuni, hayotdagi ahamiyati va uni chiqish qoidalari tushuntirishi zarur. Ba'zida o'qituvchilar tasviriy san'at darslarini tashkil etish uchun o'quvchilarga dars mavzusi yuzasidan savollar berib, unga berilgan javoblarni to'ldirish kabi vositalardan foydalaniladi.

O'quvchilar dars va darsdan tashqari vaqtlarda mustaqil ravishda bajarayotgan ishlari vositasi bilimga, malakaga, ijodiy ko'nikmaga ega bo'ldilar, o'qituvchining vazifasi o'quvchilarning mustaqil ishlariga yordam berishi, rag'barlantirish metodi asosida ilhomlantirish, yutuq va kamchiliklarni o'z vaqtida ko'rsatish, ularni o'z kuchiga ishonchini mustahkamlashida rahbarlik qiladi.

Dars jarayonida har bir individual xususiyatlari bilan bir - birdan farq qiladigan turli yoshdagi yoshlar bilan ish olib boriladi. O'quvchilar orasida ko'rib turgan narsalarni to'g'ri tasvirlay oladigan xotira asosida qiynalmay rasm chizadiganlar bilan bir qatorda, oddiy tasvirga qarab nusxa ko'chirishga ham qiynaladiganlar uchraydi. Bu borada biz ba'zi o'quvchilarning ko'rish qobiliyatining sustligi, rang sezmasligi kabi boshqa hollarini hisobga olishimiz kerak.

O'quvchilarning qobiliyat va xususiyatlariga qarab guruhlarga bo'lib ta'lim berish metodiga o'z vaqtida rus pedagogi Ushinskiy ijobiy baho bergan edi.

"Sinf bolalarini bir birdan kuchli bo'lgan bunday guruhlarga bo'lib o'tkazish zarur emas".- deb ko'rsatilgan edi.

Guruhlarga bo'lib o'qitish shuning uchun qulayki, kuchli o'quvchilarga qo'shimcha topshiriqlar beriladi, ular o'zlariga berilgan topshiriqlarni qiynalmay bajarib turishadi. Bo'sh, qiynaladigan o'quvchilar esa o'quvchilardan va kuchli o'quvchisidan o'rganadi. Bunday o'quvchilar tasvir chizishda surunkasiga orqada qoladilar, natijada ular o'qishga qiziqmay qoladilar. Bu o'qish ulardan ko'proq aqliy kuch sarflashni talab qiladi. Shularni bartaraf qilish uchun sinfda olib boriladigan individual ishni ayrim o'quvchilar bilan olib boriladigan individual ish bilan qo'shib olib borish kerak.

"Kuchli" biladigan o'quvchilarga "kuchsiz" bilimli o'quvchilarni biriktirib qo'yish ham yaxshi natija beradi. O'quvchilarning tasviriy faoliyatini aktivlashtirishda, ayrim o'quvchilar bilan yakka tartibda munosabatda bo'lish va unga pedagogik ta'sir o'tkazish ham katta ahamiyatga ega.

Ta'limni individuallashtirish masalasi hozirgi davrda pedagog va psixolog olimlar va metodistlarni qiziqtirmoqda. M.N. Skatin, N.N. Rostovsev, M.I. Mahmudov, V.S. Kuzin, B.P. Yusupov, S.S. Bulatov asarlarida bu masalalar yoritilgan. Sinfidagi bolalar haqidagi dastlabki ma'lumotlarga ega bo'lgandan keyin, o'qituvchi hamma bolalarning qobiliyat va malakalariga qarab quyidagi gruppalariga bo'ladilar:

1. Tasviriy faoliyati yaxshi rivojlangan, kuzatuvchanligi, ijodiy tasavuri taraqqiy qilgan, tasviriy san'at

materiallarini o‘zlashtirgan yoki tez o‘zlashtira oladigan o‘quvchilar. Bu 3 toifa o‘quvchilarning har biri bilan alohida ishlab, ularning barchasini darsga qiziqtirish uchun kuyidagi usullardan foydalanishi maqul bo‘lar edi.

2. Kuzatuvchanligi, ijodiy tassavuri o‘rtacha rivojlangan tasviriy san‘at materiallarini o‘qituvchi yordamida o‘zlashtira oladigan o‘quvchilar guruhi.

3. Kuzatish ko‘nikmasi yaxshi rivojlanmagan, ijodiy tassavuri bo‘lmagan, tasviriy san‘at materiallarini o‘qituvchilar yordamida qiyin o‘zlashtiradigan o‘quvchilar.

Bunday dars o‘tish bizning fikrimizcha o‘quvchilarning aktivligini oshiradi.

O‘quvchilar bilan individual ishlashning ahamiyati katta. Bu metod yordamida qoloqlarsiz o‘qitish darajasiga etish mumkin. Bundan tashkari tasviriy san‘at sinf xonalari etarlicha yorug‘ bo‘lishi kerak. Yorug‘lik normal bo‘lmagan joyda ko‘rish sezgilariga zo‘r berish zararlidir. Bunday xollarda o‘quvchilarning tez charchashlari oqibatida darsga bo‘lgan qiziqishlari sustlashishiga olib keladi.

Adabiyotlar

1. Abdirasilov S., Boymetov B., Tolipov N. Tasviriy san‘at. – T.: ILM ZIYO, 2010.
2. S.F. Abdirasilov “Tasviriy san‘at o‘qitish metodikasi” Toshkent - 2012.
3. S.F. Abdirasilov, N. Tolipov “Tasviriy san‘at o‘qitish metodikasi” Toshkent-2007.

Алишер ШИРИНОВ

Ўқитувчи

Мирфайз НУРУЛЛАЕВ

Магистр, Бухоро давлат университети

ТАСВИРИЙ САНЪАТНИ ЎҚИТИШДА ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯСИНИНГ ЎРНИ*Аннотация*

Таълимни технологиялаштириш бу ўқитиш жараёнига технологик ёндашиш асосида таълим мақсадларига эришишнинг энг мақбул йўллари ва самарали воситаларини тадбиқ қилувчи ва қонуниятларни очиқ берувчи педагогик йўналишидир.

Аннотация

Технологизация образования - педагогическое направление, которое вводит наиболее оптимальные способы и эффективные средства достижения образовательных целей и раскрывает закономерности на основе технологического подхода к процессу обучения.

Annotation

The technologicalization of education is a pedagogical direction that introduces the most optimal ways and effective means of achieving educational goals and reveals the laws on the basis of a technological approach to the teaching process.

Калит сўзлар: технология, педагогик, тасвирий санъат, ўқитиш, таълим, маҳорат, замонавий, дарс

Ключевые слова: технология, педагогика, изобразительное искусство, обучение, образование, мастерство, современное, урок.

Keywords: technology, pedagogy, fine arts, teaching, education, skill, modern, lesson

Ўзбекистон Республикаси миллий ва маънавий-маърифий та-раққиётининг муваффақиятларини белгилаб берувчи, бу туб вази-фаларнинг бош ҳаракатлантирувчи кучи педагогик технологиялар-ни амалиётга татбиқ этишдан иборат. Бинобарин, педагогик технологиялар рақобатбардош кадрлар тай-ёрловчи олий ва ўрта махсус ўқув юртлари ҳамда педагог-ўқитувчига қўйиладиган замон талаблари, педагог ўқитувчининг касбий маҳора-ти, талабаларнинг онги, билими, дунёқарашини ўстириш, фаолликларини ошириш орқали таълим самарадорлигига эришиш билан боғлиқ масалалар мажмуини ифодалайди.

Замонавий педагогик технологияларнинг энг асосий негизи бу таълим берувчи ва таълим олувчининг ҳамкорликда белгиланган мақсаддан кафолатланган натижага эришишлари учун танланган технологияларига боғлиқ. Бундай ўқитиш жараёнида мақсад бўйича кафолатланган натижага эришишда қўлланиладиган ҳар бир таълим технологияси таълим берувчи ва таълим олувчи ўртасида ҳамкорлик фаолиятини ташкил эта олса, ўқув жараёнида таълим олувчилар мустақил фикрлай олсалар, ижодий ишлай олсалар, излансалар, таҳлил эта олсалар, ўзларига, гуруҳга, гуруҳ эса уларга баҳо бера олса, таълим берувчи уларнинг бундай фаолиятлари учун имконият ва шароит ярата олса, ана шу ўйтиш жараёнининг асоси ҳисобланади.

Таълимда янги педагогик технологиялар жорий қилинаётган ҳозирги шароит мактаб ўқитувчиларидан бу соҳада ҳам кўп нарсани билишни, ўрганишни тақозо этади. Биринчидан, у таълимга янгича ёндашишни ёрқин тасаввур қила олиши, иккинчидан, педагогик жамоа раҳнамоси сифатида интерфаол таълим усулларини ташкил қила олиш маҳоратини пухта ўзлаштириб олган бўлиши, учинчидан инновацион технология усулларига буйсиндирилган замонавий дарс ва маънавият бўйича тадбирларни таҳлил қила олиш санъатига эга бўлиб, бу машғулотлар ўқувчи шахсини ривожлантиришга қандай таъсир қила олиши тўғрисидаги ўз хулосаларини бера олиши лозим.

Ҳар бир ўқувчининг имкониятларини намоён этиш ўқитувчи фаолиятининг аҳамиятли бўлган ажралмас қисмларидан бири саналадиган рухий тузатиш ва ривожлантириш орқали шарт-шароит яратилади. Чизмачилик дарсига кўпинча ўқувчилар қизиқмайди, бу эса ўз навбатида янги билимларни ўзлаштиришда маълум қийинчиликларни келтириб чиқаради. Диққати тарқоқ ўқувчиларни диққатини фанга жалб этиш учун таълимда инновацион технологиялардан фойдаланиш зарур.

Таълимни технологиялаштириш ғояси янгилик эмас. Ҳозирги вақтда «педагогик технология ўқитишнинг техник воситалари ёки компьютерлардан фойдаланиш соҳасидаги тадқиқотлардек қаралмайди, балки бу таълим самарадорлигини оширувчи омилларни таҳлил қилиш, ишлаб чиқиш

хамда усул ва материалларни қўллаш, шунингдек қўлланилаётган усулларни баҳолаш йўли орқали таълим жараёнининг асослари ва уни мақбуллаштириш йўллари ишлаб чиқишни аниқлаш мақсадидаги тадқиқотдир».

Таълимни технологиялаштириш бу ўқитиш жараёнига технологик ёндашиш асосида таълим мақсадларига эришишнинг энг мақбул йўллари ва самарали воситаларини тадбиқ қилувчи ва қонуниятларни очиб берувчи педагогик йўналишдир. Таълим бериш усулини танлаш ва қўллаш кўпгина қуйидаги дидактик омилларни эътиборга олиш муҳим:

Мақсадни белгилаш (таълим бериш мақсади, педагогик вазифалар, ўқув фаолият натижалари); ўқув ахборот мазмуни ҳажми ва мураккаблиги (чизмачилик фанининг хусусияти); ўқувчиларнинг ўқув имкониятлари (тайёргарлик даражаси, фаоллиги, қизиқиши, қобилияти, ўзига хос имкониятлари); вақт сарфи (алоҳида мавзуларга ажратилган вақт); таълим бериш шароити (техик воситалар, компьютер магнитли ёзув тахтаси махсус жиҳозланган хона ва бошқалар); ўқитувчи ва ўқувчи ўртасидаги, жамоадаги ўзаро муносабатларнинг хусусиятлари; ўқувчилар сони, ўқитувчининг чуқур билимдонлиги ва шахсий сифатлари (маъқул деб топилган усулларни қўллашни билиш).

Таълим усули – таълим технологиясининг таркибий ташкил этувчиси бўлиб, чизмачилик фанида биз қуйидаги таълим усулидан фойдаланамиз: лаборатория усули, машқ, амалий иш усули.

Бу усулларда таълим берувчи: билимларни ўзлаштириш ва мустахкамлаш, янги билимларни қидириш, намуна бўйича ҳаракатларни бажариш малака ва кўникмаларни шакллантириш бўйича таълим олувчилар фаолиятини ташкиллаштиради. Таълим олувчилар: бевосита таълим берувчининг бошчилигида таҳлил қиладилар, таққослайдилар, умулаштирадилар, тайёр намуна бўйича амалий ҳаракатларни бажарадилар.

Таълим технологиялардан яна бири гуруҳларга бўлиб ўқитиш усули ҳам мавжуддир. Тасвирий санъат дарсида ўқиганлик даражаси бўйича 3-5 ўқувчидан иборат бўлган ҳар хил гуруҳларни шакллантириб, ҳар бир гуруҳга умумий мавзунинг қисмини – бир топшириқ беради, бу бўйича барча ўқув гуруҳлари ишлайди. Ҳамма алоҳида топшириқни бажаради ва мавзу бўйича мустақил ишлайди. Ҳар бир гуруҳдаги гуруҳ сардорлари иш якунини ва натижаларини тақдимотини эълон қилади. Ўқитувчи албатта топшириқни бажариш муваффақиятини, муомала маданиятини назорат қилади. Бажарилган топшириқ натижаларини таҳлил қилади, баҳолаш ўтказиши ва ғолиб гуруҳ аниқланади.

Бундан ташқари яна қуйидаги методлар ҳам мавжуд:

“ТАРМОҚЛАР” *методи* – талабани мантикий фикрлаш, умумий фикр доирасини кенгайтириш, мустақил равишда адабиётлардан фойдаланишни ўргатишга қаратилган.

“3x4” *методи* – талабаларни эркин фикрлаш, кенг доирада турли ғоялар - ни бера олиши, таълим жараёнида яқка, кичик гуруҳ ҳолда таҳлил этиб, ҳулоса чиқара олиши, таъриф бера олишига қаратилган.

“БЛИЦ-ЎЙИН” *методи* – ҳаракатлар кетма-кетлигини тўғри ташкил этишга, мантикий фикрлашга, ўрганаётган предмети асосида кўп, хилма-хил фикрлардан, маълумотлардан кераклигини танлаб олишни ўргатишга қаратилган.

“ИНТЕРВЬЮ” *техникаси* – талаба савол бериш, эшита олиш, тўғри жавоб бериш, саволни тўғри тузишни ўргатишга қаратилган.

“ИЕРАРХИЯ” *техникаси* – оддийгина ўқитиш усулларини қўллаш орқали уларни мантикий, танқидий, ижодий фикрлашга ўргатишга қаратилган.

“БУМЕРАНГ” *техникаси* – ўқитувчи талабаларни дарс жараёнида, дарсдан ташқарида турли адабиётлар, матнлар билан ишлаш, ўрганилган мате -риални ёдида сақлаб қолиш, сўзлаб бера олиш, фикрини эркин ҳолда баён эта олиш ҳамда бир дарс давомида барча талабаларни баҳолай олишга қаратилган.

“ТАЛАБА” *тренинги* – талабалар билан индивидуал ҳолда ишлаш ўқитувчи ва талаба ўртасидаги тўсиқни йўқ қилиш, ҳамкорликда ишлаш йўллари ўргатишга қаратилган.

“МУЛОҚОТ” *техникасининг* аудитория диққатини ўзига жалб этиш, дарс жараёнида ҳамкорликда фаолият кўрсатишга, уни ташкил этишни ўргатишга қаратилган.

“БОШҚАРУВ” *техникаси* ўқитувчиларни аудиторияни бошқаришдаги усулларни ҳамда талабаларни иш жараёнида бошқариш усуллари билан таништирувчи ва шунга ўргатишга қаратилган.

Ҳулоса ва тавсиялар:

Юқорида кўрилган таълим технологияларидан тасвирий санъат фанида қўллаш, ўқувчининг санъатга бўлган қизиқишини ортиради. Ўқитувчининг ўз ихтисоси бўйича билимларини ошириш, ўқувчи шахсига фаол таъсир кўрсатишини ўрганишга, бир сўз билан айтганда, касб маҳоратни яна ҳам оширишга олиб келади.

Замонавий педагогик технологияни қўллашнинг муҳим тарбиявий аҳамияти шундаки, ўқувчида яшириниб турган қобилият ва истеъдодларни рўёбга чиқаради ҳамда уларда ўз имкониятларига ишонч билан ёндашишни тарбиялайди. Таълимнинг интерфаол усулларини мактаб амалиётида қўллаш, ўқувчига тасвирий санъат фандан ўрганиладиган илмий тушунча ва қонуниятларни шунчаки ўрганиб қолмасдан, балки уни келтириб чиқарувчи сабабларни ҳам аниқлаштиришга ёрдам беради.

Ўқувчида илмий дунёқарашни шаклланишида, ўзлигини таништиришда, мураккаб вазиятларда ўзини эркин тутиб мустақил равишда тўғри йўл танлай билишида замонавий педагогик технологияларнинг аҳамияти катта.

Кўп педагогик адабиётларда таълим самарадорлигига эришишнинг юзлаб усуллари ҳақида илмий тавсиялар келтирилган бўлиб, бу усулларни қўллаш асосан ўқитувчи зиммасига юклатилган. Замонавий педагогик технологияларда марказий ўринда ўқувчи шахси қўйилган. Бунда ўқитувчи ташкилотчи ва мазмунни тўлдирувчи вазифасини бажаради. Биз замонавий педагогик технологияларнинг баъзиларига таъриф бердик холос. Уларни тўлдириш, янгиларни ўйлаб топиш, самарадорлигини ошириш албатта барчамиздан изланишни талаб этади.

Адабиётлар рўйхати

1. Салаева М.С. Педагогик маҳорат асослари. Муаммоли маърузалар курси. – Т.: ТТЕСИ, 2007.
2. Турғунбоев К., Толипов М., Охунов И. Педагогик маҳорат асослари. – Қўқон: Муқимий номидаги ҚДПИ, 2006
3. Фарберман Б.Л. "Илгор педагогик технологиялар". - Т.: «Фан», 2000.

МУНДАРИЖА

МУСИҚА	5
Бахром МАДРИМОВ. Из истории макомов	5
Ismatilla QUDRATOV, Azamat RAJABOV. Talabalarni dirijorlik faoliyatiga tayyorlash tizimi va uning samaradorligi.....	8
Davron RUZIYEV. Ansambl ijrochilarida obrazli musiqiy tafakkurni shakllantirish	11
Ражабов ТЎХТАСИН. Узлуксиз таълим тизимида бухоро болалар фольклор кўшиқларини ўргатиш жараёнининг самарадорлиги	16
Ulug'bek MIRSHAYEV. O'quvchi-yoshlarni musiqa orqali komil inson qilib tarbiyalash.....	20
Shoira NOROVA. O'zbek an'anaviy qo'shiqchiligida ustoz-shogird ijro yo'llari	23
Ibrogim KAYUMOV. San'atning turlari va ularning tarbiyaviy ahamiyati	25
Фаррух НУРИЛЛАЕВ, Нигора НУРИЛЛАЕВА. Бухоро фольклор кўшиқларининг ўзига хос таълимий ва тарбиявий аҳамияти.....	28
Илҳом ҚЎШАЕВ, Ислом АХТАМОВ. Мусикий педагогик таълимда анъанавий мусикий мероснинг ўрни	32
To'liqinjon MUXAMEDOV. Umumta'lim maktablarining musiqa to'garaklarida qo'shiq o'rgatish usullari	35
O'g'iloy RAMAZONOVA. An'anaviy xonandalik va hofizlik san'ati	38
Malohat RAHMATOVA. Umumta'lim maktablarida xalq musiqa ijodiyoti ansamblini tashkil etish yo'llari.....	41
Sherzod SHAMSIEV. Maktab o'quvchilarida musiqa ijodkorlik malakasini o'stirish yo'llari	44
Komil XOLIQOV. Musiqa ta'limida ustoz-shogird munosabati	46
Zarnigor ALAYEVA. Xalq qo'shiqlari asosida boshlangich sinf o'quvchilarining nutqiy malakasini o'stirish	49
Sadritdin GULOV. Umumta'lim maktablarida musiqa to'garagini tashkil etish metodlari.....	51
O'ktam IBODOV. O'quvchilarning musiqiy badiiy didini o'stirishga qo'yiladigan talablar	53
Ravshan RAXIMOV. O'quvchilarning musiqiy his-tuyg'usini rivojlantirish va takomillashtirish jarayoni ..	55
Нурбек РАҲМАТОВ, Вазира АТАЕВА. Фортепиано фанини ўқитишдаги инновациялар ва илгор хорижий тажрибалар.....	58
Мақсуда АХМЕДОВА. Ўқувчиларда ўзбек мусиқа фольклор ҳақидаги тасаввурларни шакллантиришнинг психологик асослари.....	61
Мақсуда АХМЕДОВА. Ўқувчиларда ўзбек мусиқа фольклори ҳақидаги тасаввурларни шакллантиришнинг ижтимоий-психологик муаммолари	64
TASVIRIY SAN'AT.....	66
Нодир ЯДГАРОВ. Бўлажак чизмачилик ўқитувчиларининг касбий кўникмаларини компьютер анимацион моделлар воситасида шакллантириш муаммолари	66
Tolib SOBIROV. Tasviriy san'atni o'qitishda zamonaviy texnologiyalarni qo'llashning maqsad va vazifalari	69
Dilshod MAMATOV. Umumiy ўрта таълим мактаб чизмачилик дарсларида компьютер графикасидан фойдаланиш методикаси	72
Dilshod MAMATOV, Sevara NURMURODOVA. Oliy ta'lim tizimida talabalarning tasviriy san'at fanlaridan mustaqil ta'lim jarayonini tashkil qilish muammolari	75
Dilshod MAMATOV, Zarnigor RO'ZIMURODOVA. Chizmachilik darslarida kompyuter texnologiyalaridan foydalanib o'quvchilarning estetik madaniyatini rivojlantirish muammolari	77
Сухроб АБДУЛЛАЕВ. Креативный подход к основам рисунка будущих специалистов направления образования изобразительного искусства и инженерной графики.....	81
Barot AZIMOV. Tasviriy san'at ta'limida pedagogik texnologiyalar	84
Muzaffar AVLIYAKULOV. Talabalarning bilimlarini tezkor baholashda individual test topshiriqlaridan foydalanish, ularni nazorat qilish va baholash.....	88
Shodijon BAKAYEV, Sherozjon SHOKIROV. Xalq amaliy bezak san'ati fanini o'qitish orqali yoshlarning ma'naviy dunyoqarashini shakllantirish	91
Гулнора ХАКИМОВА. Мактабларда тасвирий санъат дарсларини ташкил этишда ўқувчиларнинг креативлик қобилиятларини ривожлантириш	95
Муҳайё АЗИМОВА. Бухоро давлат университети тузилмасидаги “Қатағон қурбонлари хотираси” музейи фаолияти ва университет равнақи йўлида қўшган ҳиссаси	101
Muhayyo AZIMOVA. Tasviriy san'at mashg'ulotlarini tashkil etishning samarali shakllaridan biri sifatida treninglardan foydalanish	105

Akmal AMINOV. Autocad grafik dasturida geometrik obyektning koordinatalarini kiritishning o‘ziga xos usullari	109
Жахонгир БАТЫРОВ. Средневековые миниатюры в классической литературе востока	114
Шахноза ИБАДУЛЛАЕВА. Художественные способности в обучении изобразительному искусству.....	117
Nigora IBATOVA. Yangi pedagogik texnologiyalarni tasviriy san’at mashg’ulotlarida qo‘llash usullari ...	120
Boburmirzo KO‘KIYEV. Yordamchi proyeksiyalash usulida pozitsion masalalarni yechishning metodik qulayligi	124
Азиза МУСИНОВА, Норжон ХАМРАЕВА. Декоративно-прикладное искусство в современном художественном пространстве	127
Nafisa AVLIYAKULOVA. Bo‘lajak tasviriy san’at o‘qituvchilarni tasviriy-ijodiy faoliyatga jalb etish	132
Гулшод ОСТОНОВА. Умумий ўрта таълим мактаб ўқувчиларида тасвирий санъат асарларининг идрок ва тасаввур қилинишини ривожлантириш муаммоси ва ўзбекистонлик олимлар томонидан ўрганилганлик ҳолати	135
Наргиза РАФИЕВА. Бошланғич синф тасвирий санъат дарсларида Камолиддин Бехзод меросининг аҳамияти.....	139
Sharofat SOBIROVA. Chizmachilik fanini o‘qitishda talabalarni mustaqil ijodiy faoliyatga jalb qilishda konstruktiv loyihalash masalaridan foydalanishning metodik asoslari	142
Oybek SHOMURODOV. Tasviriy sa’nat darslarida manzara janri orqali o‘quvchilar ijodiy qobiliyatlarini shakllantirishning nazariy asoslari.....	145
Avazjon SHUKUROV. Chizmachilikda loyihalash va ijodkorlik grafik tayyorgarlikning texnik ahamiyati	149
Феруза МАМУРОВА. Компетентли ёндашув таълим олувчининг касбий сифатларини шакллантириш.....	152
Шерали АВЕЗОВ. Бўлажак тасвирий санъат ўқитувчилари креатив компетентлигини шакллантириш муаммосининг назарий таҳлили.....	155
Sanjar AZIMOV. Tasviriy san’at darslarini samaradorligini oshirishda interfaol usullarni qo‘llash	158
Sanjar AZIMOV, Maftuna SULAYMONOVA. O‘quvchilarni tayyorlashda tasviriy san’at o‘qitish metodikasi	161
Алишер ШИРИНОВ, Мирфайз НУРУЛЛАЕВ. Тасвирий санъатни ўқитишда таълим технологиясининг ўрни	164

Buxoro davlat universiteti muassisligidagi
“PEDAGOGIK MAHORAT”
ilmiy-nazariy va metodik jurnali
barcha ta’lim muassasalarini
hamkorlikka chorlaydi.

Pedagoglarning sevimli nashriga aylanib ulgurgan “Pedagogik mahorat” jurnali maktab, kollej, institut va universitet pedagogik jamoasiga muhim qo‘llanma sifatida xizmat qilishi shubhasiz.

Mualliflar uchun eslatib o‘tamiz, maqola qo‘lyozmalari universitet tahririy-nashriyot bo‘limida qabul qilinadi.

Manzilimiz: Buxoro shahri, M.Iqbol ko‘chasi 11-uy
Buxoro davlat universiteti, 1-bino 2-qavat, 208-xona

Tahririyat rekvizitlari:

Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги қазначилиги
23402000000100001010 Марказий банк ББ ХККМ Тошкент ш.
МФО 00014 ИНН 201504275
БухДУ 400110860064017094100079001

Pedagogik mahorat: rivojlanamiz va rivojlantiramiz!

<p>PEDAGOGIK MAHORAT</p> <p>Ilmiy-nazariy va metodik jurnal</p> <p>2021-yil, Maxsus son</p> <p>2001-yil iyul oyidan chiqa boshlagan.</p> <p>OBUNA INDEKSI: 3070</p>	<p>Buxoro davlat universiteti nashri</p> <p>Jurnal oliy o‘quv yurtlarining professor-o‘qituvchilari, ilmiy tadqiqotchilar, ilmiy xodimlar, magistrantlar, talabalar, akademik litsey va kasb-hunar kollejlari hamda maktab o‘qituvchilari, shuningdek, keng ommaga mo‘ljallangan.</p> <p>Jurnalda nazariy, ilmiy-metodik, muammoli maqolalar, fan va texnikaga oid yangiliklar, turli xabarlar chop etiladi.</p> <p>Nashr uchun mas’ul: Alijon HAMROYEV. Musahhih: Muhiddin BAFAYEV. Muharrir: O‘g‘iljon Olloqova</p>	<p>Jurnal tahririyat kompyuterida sahifalandi. Chop etish sifati uchun bosmaxona javobgar.</p> <p>Bosishga ruxsat etildi 28.06.2021 Bosmaxonaga topshirish vaqti 30.06.2021 Qog‘oz bichimi: 60x84. 1/8 Tezkor bosma usulda bosildi. Shartli bosma tabog‘i – 20,6 Adadi – 100 nusxa Buyurtma № 209 Bahosi kelishilgan narxda.</p> <p>“Sadridin Salim Buxoriy” MCHJ bosmaxonasida chop etildi. Bosmaxona manzili: Buxoro shahri M.Iqbol ko‘chasi 11-uy.</p>
--	---	---